

6139 720 91

MOVIE BIBLIOTHEEK

ol ak T

University Free State

34300000734867

Universiteit Vrystaat

STRES EN DIE BEROEPSVROU: 'N FORTIGENE ONDERSOEK

deur

HENRIËTTA SUSANNA VAN DEN BERG

Proefskrif voorgelê ter voldoening aan die vereistes
vir die graad Philosophiae Doctor in die

**Departement Sielkunde
Fakulteit Geesteswetenskappe
aan die
Universiteit van die Vrystaat**

Promotor: **E.S. Van Zyl**
Medepromotor: **P.M. Heyns**

Datum van inlewering: **31 Mei 2001**

Universiteit van die
Oranje-Vrystaat
BLOEMFONTEIN

28 JAN 2002

UOVS SASOL BIBLIOTEEK

BEDANKINGS

By die aanbieding van hierdie proefskrif spreek ek graag my opregte waardering uit teenoor die volgende persone en instansies:

- ❖ My promotor, prof. Ebben Van Zyl en my medepromotor, prof. Malan Heyns vir die bekwame wyse waarop hulle aan my leiding en ondersteuning verskaf het. Die besondere bydrae van elkeen word opreg waardeer.
- ❖ Dr. Karel Esterhuyse vir die advies en hulp met die statistiese verwerkings en met die interpretasie van die navorsingsbevindinge.
- ❖ Mev. Cecilia Van der Walt vir noukeurige hulp met die taalversorging van die proefskrif asook vir haar vriendskap.
- ❖ Prof. Wilfred Greyling vir die Engelse vertaling van die opsomming.
- ❖ Mev. Elize Du Plessis vir keurige woordverwerking en tegniese versorging aook vir haar vriendskap en ondersteuning.
- ❖ Die Fortologie-projek, vir die finansiële bydrae ter gedeeltelike voltooiing van die navorsingsprojek.
- ❖ My vriende vir aanmoediging en ondersteuning.
- ❖ My familie en skoonfamilie vir hulle liefde en tasbare ondersteuning.
- ❖ Johan en Lize vir al hul besondere liefde, geduld en ondersteuning.
- ❖ Aan my Hemelse Vader vir die oorvloedige genade waaraan ek elke dag deel het.

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
DEEL I INLEIDING	1
HOOFSTUK 1 INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Die fortigene perspektief	5
1.3 Die navorsingsvraag	7
1.4 Doelstellings van hierdie ondersoek	7
1.5 Die verloop van die ondersoek	8
 DEEL II DIE TEORETIESE BEGRONDING VAN STRES EN COPING	 11
HOOFSTUK 2 DIE KONSEPTUALISERING VAN DIE KONSTRUK STRES	 11
2.1 Inleiding	11
2.2 Problematiek ten opsigte van die konseptualisering van die begrip stres	12
2.3 Verskillende benaderings tot die konseptualisering van stres	13
2.3.1 Die stimulusbenadering tot stres	14
2.3.1.1 Kritiek teen die stimulusbenadering	15
2.3.2 Die responsbenadering tot stres	15
2.3.2.1 Kritiek teen die responsbenadering	17
2.3.3 Die transaksionele benadering tot stres	17
2.3.3.1 Kritiek teen die transaksionele benadering	19
2.3.4 Samevatting	19
2.4 Teoretiese modelle wat die transaksionele aard van die stres- en copingproses beskryf	20

2.4.1	Die kognitiewe transaksionele benadering to stres (Lazarus en Folkman, 1984)	21
2.4.2	Cox en McKay se transaksionele model vir beroepstres (1978)	23
2.4.3	Die Bewaring van Bronne-model vir stres (Ekologiese perspektief) (Hobfoll, 1988; 1989; 1998)	26
2.4.4	Die geïntegreerde stres- en copingmodel (Moos, 1994)	29
2.4.5	Samevatting van die dinamiek van die veranderlikes wat 'n rol in die copingproses speel	34
2.5	'n Eie samevattende definisie van stres	36
2.6	Verwante begrippe wat van die begrip stres onderskei moet word	37
2.6.1	Stressor	37
2.6.2	Verskillende tipes stres	38
2.6.2.1	Druk, spanning en stremming	38
2.6.2.2	Angs	38
2.6.2.3	Die begrippe "distres" en "eustres"	39
2.6.2.4	Werkstres	39
2.6.2.5	Die begrip "uitbranding"	40
2.6.2.6	Samevatting	40
2.7	Samevatting	41
HOOFSTUK 3 DIE FORTIGENE PARADIGMA BY DIE BESTUDERING VAN STRES EN COPING		42
3.1	Inleiding	42
3.2	'n Klemverskuiwing na 'n positiewe psigologie	42
3.2.1	Psigologiese welstand	44
3.3	Die salutogene perspektief	45
3.3.1	Die veralgemeende weerstandshulpbronne	47
3.3.2	Die ontwikkeling van 'n koherensiesin	48
3.3.3	Die salutogene model van gesondheid (Antonovsky, 1979; 1987)	51
3.3.4	Die rol van koherensiesin by coping	53
3.3.5	Die verband tussen koherensiesin en psigologiese welstand	54

3.3.6	Samevatting	55
3.4	Die fortigene perspektief	55
3.4.1	Coping	57
3.4.1.1	Konseptualisering van die begrip coping	57
3.4.1.1.1	Definisies van die begrip coping	57
3.4.1.1.2	Verskillende benaderings tot die copingproses	59
3.4.1.1.3	Samevatting	60
3.4.2	Hulpbronne vir coping	63
3.4.2.1	Intrapersoonlike hulpbronne	64
	(a) Persoonlikheidskenmerke	64
	(b) Kognitiewe eienskappe	66
	(c) Fisieke en biochemiese aanpassing	66
3.4.2.2	Interpersoonlike hulpbronne	66
3.4.2.3	Materiële hulpbronne	67
3.4.2.4	Makrososio-kulturele kenmerke	68
3.4.2.5	Samevattend	68
3.4.3	Copingstrategieë	68
3.4.3.1	Die fokus van copinggedrag	69
3.4.3.2	Metodes van coping	70
3.4.3.3	Die Multi-as copingmodel (Hobfoll, 1998)	71
3.4.3.3.1	Evaluering van Hobfoll (1988) se Multi-as copingmodel	73
3.4.3.4	Spesifieke copingstrategieë	74
3.4.3.5	Die effektiwiteit van verskillende tipes copinggedrag	75
3.4.3.6	Samevatting	76
3.5	Die gebruik van die geïntegreerde stres- en copingmodel om die perspektiewe van die transaksionele stres- en copingmodelle met die perspektief van die fortigene benadering te versoen	77

DEEL II	SAMEVATTING	81
DEEL III	DIE STRES- EN COPINGPROSES BY VROUE VAN VERSKILLEND RASSE	82
HOOFSTUK 4	STRES EN COPING BY BEROEPSVROUE	82
4.1	Inleiding	82
4.2	Die deelname van vroue in die arbeidsmark	83
4.2.1	Verteenwoordiging van vroue in die Suid-Afrikaanse arbeidsmark	84
4.3	Die werks- en lewenservaring van beroepsvroue	87
4.3.1	Stressors wat uit die persoonsisteem voortspruit	88
4.3.1.1	Selfvertroue	89
4.3.1.2	Assertiwiteit	90
4.3.1.3	Behoeftevervulling	90
4.3.1.4	Persoonlikheidsfaktore	91
4.3.1.5	Fisieke funksionering	91
4.3.1.6	Samevatting	92
4.3.2	Stressors wat uit die omgewingsisteem voorspruit	92
4.3.2.1	Stressors wat verband hou met die breër sosiaal maatskaplike konteks	93
4.3.2.1.1	Geslagsdiskriminasie	93
4.3.2.1.2	Gesinsverpligtinge	94
4.3.2.1.3	Ekonomiese faktore	96
4.3.2.1.4	Onvoldoende geriewe en fasiliteite	97
4.3.2.1.5	Sosiale probleme	98
4.3.2.1.6	Samevatting	99
4.3.3	Stressors binne werksverband	100
4.3.3.1	Organisasiefunksionering	101
4.3.3.2	Taakkenmerke	102
4.3.3.3	Fisiese werksomgewing en werkstoerusting	103
4.3.3.4	Loopbaaneise	104
4.3.3.5	Sosiale eise	105

4.3.3.6	Vergoeding, byvoordele en personeelbeleid	106
4.3.3.7	Diskriminasie	107
4.3.3.8	Arbeidswetgewing	109
4.3.3.9	Samevatting	110
4.3.4	'n Oorsig oor die stressors waaraan beroepsvroue blootgestel word	110
4.4	Vlakke van stres en psigologiese welstand van werkende vroue	111
4.5	Copinggedrag by werkende vroue	113
4.5.1	Copingstrategieë	114
4.5.1.1	Verskille in die fokus van coping	114
4.5.1.2	Coping binne die werksomgewing	117
4.5.2	Bronne van coping	118
4.5.2.1	'n Gevoel van beheer	119
4.5.2.2	Selfesteem	119
4.5.2.3	Sosiale ondersteuning	120
4.5.2.4	Werksverwante bronne	121
4.5.2.5	Institusionele bronne	121
4.5.2.6	Samevatting	122
4.6	Samevatting van die faktore wat die aanpassing van beroepsvroue beïnvloed	123
4.7	'n Toepassing van die model van Moos (1994) ter verklaring van die stres- en copingproses van beroepsvroue	124
4.8	Slot	126
HOOFSTUK 5 KULTUURVERSKILLE IN DIE STRES- EN COPINGPROSES		127
5.1	Inleiding	127
5.2	Kultuur en ras as moderators van die stresrespons	127
5.2.1	Die begrippe ras, kultuur en etnisiteit	128
5.2.2	Kultuur as verwysingsraamwerk wat persepsies en ervarings beïnvloed	128
5.3	Etniese verskille in die ervaring van stres	129

5.3.1	Samevatting	130
5.4	Etniese verskille in die oorsake van stres	130
5.4.1	Kulturele verskille en kulturele veranderinge	131
5.4.2	Interpersoonlike probleme	131
5.4.3	Toegang tot bronne	132
5.4.4	Diskriminasie	133
5.4.5	Taakkenmerke	133
5.4.6	Samevatting	134
5.5	Etniese verskille in die proses van coping	134
5.5.1	Die rol van mag	135
5.5.2	Die rol van groepondersteuning	135
5.5.3	Godsdiens as bron van ondersteuning	136
5.5.4	Institusionele bronne van coping	136
5.5.5	Samevatting	136
5.6	'n Multikulturele stresmodel	137
5.6.1	Samevatting	141
5.7	'n Multikulturele stres- en copingmodel vir beroepsvroue	141
5.8	Slot	143

DEEL III SAMEVATTING 143

DEEL IV EMPIRIESE ONDERSOEK 146

HOOFSTUK 6: METODE VAN ONDERSOEK 146

6.1	Inleiding	146
6.2	Spesifieke doelstellings en navorsingshipoteses	146
6.3	Die navorsingsontwerp	149
6.4	Navorsingsprosedure	149
6.5	Die ondersoekgroep	150
6.5.1	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens ras	151
6.5.2	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens ouderdom	152
6.5.3	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens beroepskategorie	153

6.5.4	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens hoogste kwalifikasie	154
6.5.5	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens huwelikstatus	156
6.5.6	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens hul aantal kinders en die ouderdomme van hul kinders	157
6.6	Die meetinstrumente wat in hierdie ondersoek gebruik is	160
6.6.1	Biografiese vraelys	160
6.6.2	Die Lewenstevredenheidskaal	161
6.6.2.1	Die aard, administrasie en interpretasie van die vraelys	161
6.6.2.2	Betroubaarheid en geldigheid	162
6.6.2.3	Motivering vir gebruik in hierdie ondersoek	162
6.6.3	Die ervaring van Werks- en Lewensomstandighede vraelys (WLE)	162
6.6.3.1	Die verskillende subskale van die vraelys	163
6.6.3.1.1	Vlak van stres (Skaal A)	163
6.6.3.1.2	Die oorsake van stres buite werksverband (Skaal B)	163
6.6.3.1.3	Die oorsake van stres binne werksverband (Skaal C)	163
6.6.3.2	Die aard, administrasie en interpretasie van die vraelys	165
6.6.3.3	Die betroubaarheid en geldigheid	168
6.6.3.4	Motivering vir gebruik in hierdie ondersoek	168
6.6.4	Die Fortaliteitsvraelys	169
6.6.4.1	Die aard, administrasie en interpretasie van die Fortaliteitsvraelys	169
6.6.4.2	Betroubaarheid en geldigheid	169
6.6.4.3	Motivering vir gebruik van die Fortaliteitsvraelys in hierdie ondersoek	170
6.6.5	Die Koherensiesinskaal	170
6.6.5.1	Die aard, administrasie en interpretasie van die Koherensiesinskaal	171
6.6.5.2	Betroubaarheid en geldigheid	171
6.6.5.3	Motivering vir gebruik in hierdie ondersoek	172
6.6.6	Die COPE-skaal	172
6.6.6.1	Die subskale van die COPE-skaal	173
6.6.6.1.1	Probleemgefokusde skale	173

6.6.6.1.2	Emosiegefokusde skale	174
6.6.6.1.3	Meer disfunksionele copingstrategieë	175
6.6.6.2	Die aard, administrasie en interpretasie van die COPE-skaal	176
6.6.6.3	Betroubaarheid en geldigheid	176
6.6.6.4	Motivering vir gebruik in hierdie ondersoek	177
6.7	Statistiese prosedure	177
6.7.1	Beskrywende statistiek	178
6.7.2	Meervoudige variansie-ontleding	178
6.7.3	Hiërargiese regressieontledings	180
6.8	Slot	182
HOOFSTUK 7: RESULTATE VAN DIE ONDERSOEK		183
7.1	Inleiding	183
7.2	Beskrywende statistiek	183
7.2.1	Resultate van die totale ondersoekgroep op lewenstevredenheid en vlak van werkstres	185
7.2.2	Resultate van die ondersoekgroep op die skale wat verskillende stressors meet	186
7.2.3	Resultate van die ondersoekgroep op die skale wat weerstandshulpbronne meet	187
7.2.4	Resultate van die totale groep ten opsigte van subskale wat copingstrategieë meet	188
7.3	Beduidendheid van verskille tussen vroue van verskillende rassegroepe, beroepsgroepe en huwelikstatusgroepe ten opsigte van die afhanklike en onafhanklike veranderlikes	189
7.3.1	Die beduidendheid van verskille tussen die vier rassegroepe	190
7.3.1.1	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van lewenstevredenheid en werkstres	193
7.3.1.2	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van oorsake van stres	195
7.3.1.3	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van weerstandshulpbronne	197
7.3.1.4	Spesifieke rasseverskille in die benutting van verskillende copingstrategieë	198

7.3.2	Beduidendheid van verskille tussen die verskillende beroepskategorieë	200
7.3.2.1	Spesifieke verskille wat tussen die vroue van die drie verskillende beroepsgroepe bestaan rakende oorsake van stres, weerstandshulpbronne en copingstrategieë	203
7.3.3	Beduidendheid van verskille tussen die verskillende huwelikstatuskategorieë	206
7.3.3.1	Spesifieke verskille tussen verskillende huwelikstatuskategorieë ten opsigte van vlakke van lewenstevredenheid en werkstres	208
7.3.3.2	Verskille tussen huwelikstatusgroepe ten opsigte van die oorsake van stres	209
7.3.3.3	Verskille tussen die huwelikstatuskategorieë ten opsigte van weerstandshulpbronne	211
7.3.3.4	Verskille tussen die huwelikstatuskategorieë ten opsigte van copingstrategieë	212
7.3.4	Samevatting van verskille tussen rasse-groepe, beroepsgroepe en huwelikstatuskategorieë	213
7.4	Vermindering van onafhanklike veranderlikes	214
7.4.1	Vermindering van biografiese veranderlikes	214
7.4.2	Vermindering van kontinue veranderlikes	216
7.4.2.1	Faktorontledings	217
7.4.2.2	Korrelasies tussen die veranderlikes	219
7.4.2.2.1	Korrelasies tussen stressors en die kriteriumveranderlikes	221
7.4.2.2.2	Korrelasies tussen weerstandshulpbronne en kriteriumveranderlikes	222
7.4.2.2.3	Korrelasies tussen verskillende copingstrategieë en die kriteriumveranderlikes	223
7.4.3	Faktore en veranderlikes wat geselekteer is vir insluiting by die hiërargiese regressieontleding	225
7.5	Hiërargiese regressieontledings ter voorspelling van lewenstevredenheid en vlak van werkstres	226
7.5.1	Inleiding	226
7.5.2	Resultate van die hiërargiese regressieontleding ten opsigte van lewenstevredenheid	227

7.5.3	Hiërargiese regressieontleding ten opsigte van werkstres	231
7.6	Slot	235

HOOFSTUK 8: SAMEVATTING, GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

8.1	Inleiding	236
8.2	Samevatting van die literatuuroorsig	236
8.2.1	'n Fortigene benadering tot stres en coping	236
8.2.2	Stres en coping by beroepsvroue	238
8.3	Samevatting en gevolgtrekkings van die empiriese ondersoek	241
8.3.1	Die vlak van werkstres en lewenstevredenheid wat die ondersoekgroep ervaar	241
8.3.2	Die aard en omvang van die stressors waaraan vroue blootgestel word	242
8.3.3	Die weerstandshulpbronne waarom die ondersoekgroep beskik	243
8.3.4	Die copingstrategieë waarvan die ondersoekgroep gebruik maak	244
8.3.5	Verskille tussen rassegroepe, beroepsgroepe en huwelik- statuskategorieë	245
8.3.5.1	Rasseverskille	245
8.3.5.2	Verskille ten opsigte van beroepsgroepe	248
8.3.5.3	Verskille tussen vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë	251
8.3.6	Die voorspelling van vlak van lewenstevredenheid en werkstres	253
8.3.6.1	Die voorspelling van die vlak van lewenstevredenheid wat die beroepsvroue in die ondersoekgroep beleef	254
8.3.6.2	Die voorspelling van die vlak van werkstres wat die beroepsvroue in die ondersoekgroep ervaar	256
8.3.6.3	Die toepassing van Moos (1994) se geïntegreerde model van stres en coping by beroepsvroue van verskillende rasse	258
8.4	Aanbevelings vir verdere navorsing en praktykbeoefening	262
8.5	Die bydrae van hierdie ondersoek	264

OPSOMMING	266
------------------	-----

ABSTRACT	268
-----------------	-----

BRONNELYS	271
------------------	-----

BYLAES

Bylae A	Verspreiding van die ondersoekgroep
Bylae B	Biografiese vraelys
Bylae C	Riglynwaardes
Bylae D	Items van stressors buite werksverband-subskaal

LYS VAN TABELLE

4.1	Die deelname van Suid-Afrikaanse vroue aan die betaalde arbeidsmark	85
4.2	Verteenwoordiging van vroue in verskillende beroepsgroepe	86
6.1	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens ras	151
6.2	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens ouderdom	152
6.3	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens beroepskategorie	153
6.4	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens hoogste kwalifikasie	155
6.5	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens huwelikstaat	156
6.6	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens hul aantal kinders	157
6.7	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens die ouderdom van hul kinders	159
6.8	Varimax geroteerde faktormatriks rakende stressors buite werksverband (skaal B)	166
6.9	Cronbach se alfa-koëffisiënte vir die subskale van stressors buite werksverband	167
6.10	Toets vir gelykheid van kovariansiematrikse	179
7.1	Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale ondersoekgroep	184

7.2	MANOVA F-waardes vir die bepaling van verskille in die gemiddeldes op die afhanklike veranderlikes betreffende ras, beroepskategorie en huwelikstatus	189
7.3	Beduidendheid van verskille tussen die verskillende rasse-groepe op al die skale en subskale	191
7.4	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van vlakke van lewenstevredenheid en werkstres	193
7.5	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van stressors binne en buite werksverband	195
7.6	Spesifieke verskille tussen die rasse-groepe ten opsigte van weerstandshulpbronne	197
7.7	Spesifieke rasseverskille ten opsigte van die benutting van verskillende copingstrategieë	199
7.8	Beduidendheid van verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van die verskillende beroepsgroepe	201
7.9	Verskille tussen vroue in verskillende beroepsgroepe ten opsigte van oorsake van stres	203
7.10	Verskille tussen die beroepsgroepe ten opsigte van die bronne van weerstand en copingstrategieë	205
7.11	Verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van die verskillende huwelikstatuskategorieë	207
7.12	Spesifieke verskille tussen huwelikstatusgroepe met betrekking tot gemiddelde tellings op lewenstevredenheid en werkstresvlak	209
7.13	Spesifieke verskille tussen die stressors van vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë	210
7.14	Spesifieke verskille in die gemiddelde tellings van die drie huwelikstatuskategorieë ten opsigte van weerstandshulpbronne	212
7.15	Spesifieke verskille tussen die huwelikstatuskategorieë ten opsigte van die benutting van copingstrategieë	213
7.16	Resultate van variansie-ontledings betreffende biografiese veranderlikes en kriteriumveranderlikes	215
7.17	Varimax geroteerde faktormatriks rakende die onafhanklike veranderlikes (voorspellers)	218
7.18	Korrelasies tussen die voorspeller-veranderlikes en die kriteriumveranderlikes	220
7.19	Bydraes van die voorspeller-veranderlikes tot R^2 vir lewenstevredenheid	227

7.20	Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir werkstres	231
------	--	-----

LYS VAN FIGURE

2.1	Skematiese voorstelling van die stimulusbenadering	14
2.2	Die responsgebaseerde model van stres	16
2.3	Die kognitiewe, transaksionele model van stres (Lazarus en Folkman, 1984)	23
2.4	Die transaksionele model vir stres (Cox en McKay, 1978)	24
2.5	'n Voorstelling van Hobfoll (1989) se model	28
2.6	'n Geïntegreerde model van stres en coping (Moos, 1994)	31
2.7	'n Integrasie van verskillende transaksionele modelle met Moos (1994) se geïntegreerde stres- en copingmodel	36
3.1	'n Vereenvoudigde weergawe van Antonovsky se salutogene model vir gesondheid	51
3.2	Die Multi-as Copingmodel (1998)	72
3.3	'n Uiteensetting van verskillende copingstrategieë volgens Hobfoll (1998) se copingmodel	75
3.4	Komponente waaruit die stres- en copingproses volgens die transaksionele stresmodelle en 'n fortigene benadering tot stres bestaan (navorser se eie voorstelling)	78
4.1	Moos (1994) se model toegepas op die stres- en copingproses van werkende vroue	125
5.1	'n Toepassing van Moos (1994) se geïntegreerde model vir die stres- en copingproses van vroue van verskillende kultuuragtergronde	142
6.1	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens ras	151
6.2	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens ouderdom	152
6.3	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens beroepskategorie	154
6.4	Verspreiding van onderzoekgroep volgens hoogste kwalifikasie	155
6.5	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens huwelikstaat	156
6.6	Verspreiding van die onderzoekgroep volgens hul aantal kinders	158

6.7	Verspreiding van die ondersoekgroep volgens die ouderdom van hul kinders	159
8.1	'n Konseptualisering van 'n kruiskulturele model van werkstres en coping by beroepsvroue	259

DEEL I: INLEIDING

Deel I dien as inleiding tot hierdie ondersoek en bestaan uit Hoofstuk 1 wat 'n inleiding tot relevante literatuur en 'n probleemstelling wat daaruit voortspruit, bevat. Die doelstellings van hierdie ondersoek word ook by Hoofstuk 1 ingesluit.

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

1.1 INLEIDING

Verandering is 'n onafwendbare deel van elke mens se lewe. Grootskaalse veranderinge bring egter groot onsekerheid en gepaardgaande stres mee.

"Change will be the byword of the next millennium, with it's accompanying job insecurities, corporate culture clashes, and significantly different styles of managerial leadership – in other words, massive organizational change and inevitable stress."
(Cartwright & Cooper, 1997, p. 2) Hierdie profetiese woorde voorspel onstuimige toestande vir werkers wêreldwyd.

Resente navorsing dui op 'n kommerwekkende verhoging in die frekwensie en intensiteit van stresssimptome onder werkers op alle vlakke in organisasies (Bowman & Stern, 1995; Cooper & Sutherland, 1992; Frankenhauser et al., 1989; Maturi, 1992; Schlebusch, 1998). Dié navorsers wys almal op die nadelige gevolge van verhoogde werkstres op die gesondheid en psigologiese welstand van werkers. Maturi (1992) beraam dat Amerikaanse organisasies jaarliks ongeveer 150 biljoen dollar bestee aan die behandeling van stresverwante siektetoestande onder werkers. Die indirekte menslike koste blyk egter ook uit die negatiewe impak wat werkstres op werkers se persoonlike en sosiale lewe het, soos dit veral blyk uit die toename in egskeidings en alkoholmisbruik.

Die Suid-Afrikaanse samelewing het ook die afgelope dekade buitengewoon vinnig verander en hierdie veranderinge het dramatiese aanpassings op verskeie lewensdimensies geverg. Die eise wat deur hierdie immer veranderende, hoogs komplekse samelewing aan persone gestel word, het ook bygedra tot 'n beduidende verhoging in die stresvlakke wat persone beleef (Els & Van Vuuren, 1998).

Die samestelling van die Suid-Afrikaanse werkerskorps is veral besig om te verander. Gedurende die afgelope drie dekades het die deelname van vroue aan die formele arbeidsmark 'n betekenisvolle toename getoon. Du Toit (1993b) dui aan dat al meer vroue reeds professionele loopbane volg en op gelyke voet meeding met mans vir poste wat tradisioneel vir mans gereserveer is. Nuwe arbeidswetgewing wat poog om diskriminerende arbeidspraktyke uit die weg te ruim, het ook 'n betekenisvolle toename in die aantal swart vroue in hoëvlakberoeppe meegebring (Erwee, 1994).

Werkende vroue in Suid-Afrika spring duidelik ook nie die stresvolle gevolge van hul verhoogde deelname aan die beroepsektor vry nie. In 'n ondersoek na hoëvlak-vrouewerkers van alle etniese groepe, het Erasmus (1998) gevind dat 51.4% van dié vroue aangedui het dat 'n hoë stresvlak een van die ernstigste probleme is wat hulle in hul werksituasie ervaar. Die toename in bevorderings van vroue tot bestuursvlak, wat aangemoedig word deur die Wet op Gelyke Indiensneming, kan selfs tot groter stresverwante probleme onder vroue aanleiding gee as gevolg van faktore soos gebrekkige opleiding en geslagsdiskriminasie wat die aanpassing van vroue kan bemoeilik (Carter & Cannon, 1992; Erwee, 1994; Long & Schutz, 1995; Mkhwanazi, 1993).

Verskeie navorsers beklemtoon die feit dat vroue aan andersoortige en selfs meer stressors blootgestel word as hul manlike eweknieë (Carter & Cannon, 1992; Erwee, 1994; Landrine & Klonoff, 1997). Long (1998) postuleer dat die spesifieke

aard van vroue se werksrol hulle meer kwesbaar vir stres maak. Sy wys veral op die ongelyke verdeling van hulpbronne, geleenthede en status wat kenmerkend van tradisionele vroueberoepsgroepe is. Hatvani (1997, p. 8) beskryf veral die volgende stressors wat eie is aan die situasie van werkende vroue :

- seksuele teistering
- groter insette ten opsigte van die instandhouding van hul huishoudings en die versorging van afhanklikes
- die balansering van werks- en persoonlike rolle
- gebrekkige aanmoediging en ondersteuning deur senior kollegas
- geslagsdiskriminasie ten opsigte van salarisse en byvoordele, bevorderings en permanente aanstellings
- 'n gebrek aan rolmodelle in hoër posisies

Die vraag ontstaan nou hoe vroue in hul sosiale rolle aanpas by hierdie omwenteling. Vroue beleef moontlik potensieel meer welvaart en bemagtiging, maar hulle moet ook by toenemend hoë eise aanpas (Erasmus, 1998; Kibria, Barnett, Baruch, Marshall & Pleck, 1990; Long, 1998).

In die literatuur word teenstrydige uitsprake gemaak oor die effek wat toetrede tot die betaalde arbeidsmark op vroue het. Skrywers soos Aneshensel en Pearlin (1987), Beatty (1996) en Clearey (1987) wys op die negatiewe impak van die beroepstoetrede van vroue deur te beklemtoon dat werkende vroue 'n verhoging in stresvlak beleef en dat hulle 'n toename toon in stresverwante siektetoestande soos hoë bloeddruk en hartsiektes asook 'n toename in skadelike gewoontes soos rook en drankmisbruik.

Daarenteen rapporteer Amatea en Fong (1991) dat werkende vroue se fisieke en psigologiese gesondheid gebaat het by hul betrokkenheid by meervoudige rolle, ten spyte daarvan dat 'n verhoogde blootstelling aan stressors gewoonlik met

verhoogde stresvlakke en 'n agteruitgang in gesondheid geassosieer word. Beatty (1996) kom ook tot die gevolgtrekking dat die meeste ondersoeke na die effek van betaalde werk op die welstand van vroue eerder op 'n positiewe effek dui. Dus, in teenstelling met die verwagting dat werkende vroue weens die verhoogde eise wat gepaard gaan met die vermeerdering van die sosiale rolle wat hulle beklee, hoër vlakke van stres sal ervaar, vind verskeie navorsers dat werkende vroue se psigologiese en fisieke welstand beter vertoon as dié van nie-werkende vroue (Clearey, 1987; Strümpfer, 1995; Vandewater, Ostrove & Stewart, 1997).

Werkende vroue is egter nie 'n homogene groep nie. Hulle toon groot individuele verskille ten opsigte van eienskappe soos demografiese kenmerke (ras, huwelikstatus, opvoedkundige peil, beroepsgroep en sosio-ekonomiese status), die aard en omvang van stressors waaraan hul blootgestel word, hul reaksie op stressors en die hulpbronne wat hulle tot hul beskikking het om stressors effektief te bemeester. Hierdie faktore oefen 'n belangrike invloed uit op die mate van sukses waarmee vroue by die eise wat aan hul gestel word, aanpas. Dit blyk egter duidelik dat die konflikterende eise wat werkende vroue daaglik moet hanteer, goed ontwikkelde copingstrategieë noodsaak om die konflik tussen werksverpligtinge en gesinsverpligtinge te kan balanseer (Amatea & Fong, 1991; Archer, 1996; Bacharach, Bamberger & Conley, 1991; White, Cox & Cooper, 1992).

Die vraag ontstaan watter rol die volgende faktore in die suksesvolle aanpassing van beroepsvroue speel:

- a) Wat is die interaksie tussen die stressors binne en buite werksverband waaraan beroepsvroue blootgestel word?
- b) Medieer die verskillende kontekstuele en persoonlike hulpbronne waaroor beroepsvroue beskik of toegang het, tussen die stressors en die vlak van stres en psigologiese welstand wat hulle ervaar?
- c) Wat is die rol wat verskillende copingstrategieë speel by die bepaling van die stres en psigologiese welstand wat werkende vroue ervaar?

Alhoewel navorsing oor die verband tussen stres en coping en geslag as moderatorveranderlike in die afgelope twee dekades geweldige belangstelling gewek het, bestaan 'n groot behoefte steeds aan meer navorsing oor die proses van stres en coping by werkende vroue (Long & Kahn, 1993). Daar is veral 'n leemte ten opsigte van omvattende of geïntegreerde modelle wat poog om die onderlinge verwantskap tussen stres, coping en 'n verskeidenheid voorspellende faktore te verklaar. Dit is ook belangrik om ondersoek in te stel na die verskille tussen werkers van verskillende etniese groepe sodat bepaal kan word in watter mate kultuur as moderatorveranderlike 'n rol speel by die stres- en copingproses (Dressler, 1996; Van Zyl, 1993; Watts, 1988). Binne die Suid-Afrikaanse konteks is dit veral nodig om die aard en omvang van verskille tussen swart, wit, Kleurling en Asiërvroue te bepaal ten opsigte van hul ervaring van stres en hul mate van psigologiese welstand. Dressler kom tot die gevolgtrekking dat enige ondersoek na die faktore wat stres beïnvloed, onvolledig sal wees indien die invloed van die sosiale en kulturele konteks op die inhoud van stressors, die manifestering van stresssimptome en die effektiewe aanpassing by stresvolle omstandighede geïgnoreer word.

1.2 DIE FORTIGENE PERSPEKTIEF

In hierdie ondersoek word nie net op die oorsake en simptome van stres gefokus nie, maar ook, in aansluiting by die fortigene perspektief, gefokus op psigologiese sterktes en weerstandshulpbronne wat vroue in staat stel om met stressors in hul werks- en lewenskonteks te cope en om hul lewenstevredenheid te verbeter.

Volgens Strümpfer (1990) word die fortigene benadering verteenwoordig deur 'n verskeidenheid konstrakte wat onafhanklik van mekaar ontwikkel is, maar tog 'n baie sterk verwantskap met mekaar toon. Antonovsky (1979) word as 'n belangrike voorstander van hierdie benadering beskou. Hy het die begrip "**veralgemeende weerstandshulpbronne**" bekendgestel. Volgens hom speel die veralgemeende weerstandshulpbronne 'n fasiliterende rol by die effektiewe hantering van stres (Antonovsky). Indien 'n persoon oor voldoende weerstandshulpbronne beskik wat

hom/haar in staat stel om effektief aan te pas by die stressors in sy/haar omgewing en om sin te maak uit sy/haar lewenservaringe, lei dit tot 'n verhoogde koherensiesin wat bevorderlik is vir die psigologiese welstand van die persoon. Strümpfer (1995) het die konsep "salutogenese" soos dit deur Antonovsky beskryf is, verder uitgebrei na die konsep "**fortigenese**" wat verwys na die oorsprong van psigiese krag. Die vraag wat dus binne die fortigene benadering gestel word, is "Wat is die oorsprong van mense se vermoë om moeilike lewensomstandighede te bemeester en om gesond te bly ten spyte van die alomteenwoordigheid van stressors?" Coping speel dus volgens die voorstanders van hierdie benadering 'n sentrale rol by die voorspelling van die uitkomst van die stresproses (Antonovsky, 1987).

Die paradigmatverskuiwing na 'n positiewer beskouing van mense se vermoë om suksesvol aan te pas, traumatiese gebeure om te sit in geleenthede vir groei en ontwikkeling en om bronne van weerstand optimaal te benut en te ontwikkel, maak deel uit van die tendens wat in die sielkunde wêreldwyd bespeur word en wat selfs deur die Amerikaanse Sielkunde Vereniging uitgesonder is as 'n navorsingsarea wat spesiale aandag verdien (Seligman, 1999; Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). In Suid-Afrika word ook al meer aandag aan die fortigene perspektief geskenk en is selfs 'n nuwe studieterrein, naamlik psigofortologie ontwikkel wat die wetenskap van psigologiese sterktes behels (Wissing & Van Eeden, 1998).

'n Psigofortigene metateoretiese benadering word in hierdie ondersoek gebruik. Die uitgangspunte van die transaksionele benadering tot stres verskaf in aansluiting daarby rigtinggewende aannames. Die basiese aanname wat geld, is dat die eienskappe van die persoon en die omgewing mekaar interaktief beïnvloed wanneer die persoon aan stres blootgestel word. Die transaksie tussen die persoon en die omgewing word beïnvloed deur die sosiale konteks waarbinne die persoon funksioneer deur veral die regulering van die toeganklikheid van hulpbronne vir coping en die invloed wat dit op die persoon se taksering van stressors uitoefen (Cox, 1978; Hobfoll, 1989; Lazarus & Folkman, 1984; Moos & Schaefer, 1993).

Die transaksionele benadering tot stres bied 'n gestruktureerde raamwerk waarbinne die interaksie tussen die verskillende veranderlikes in die komplekse stres- en copingproses verklaar kan word. Dit sluit ook goed aan by 'n fortigene benadering (Levert, Lucas & Ortlepp, 2000). Die waarde van hierdie benadering vir gebruik in ondersoeke na die dinamiek van die stres- en copingproses by werkende vroue van verskillende kulturele agtergronde, verdien egter nog meer aandag. Die invloed van etniese verskille in die blootstelling aan verskillende stressors en toegang tot verskillende bronne vir coping is nog in 'n groot mate onbeantwoord. Die sosio-politiese veranderinge in Suid-Afrika het oor die afgelope dekade ingrypende veranderinge in die lewenskonteks van Suid-Afrikaners meegebring. Dit is daarom nodig om vas te stel watter faktore die psigologiese welstand van Suid-Afrikaanse beroepsvroue beïnvloed sodat effektiewe fasiliterings-programme vir die bevordering van hul algemene welstand ontwikkel kan word.

1.3 DIE NAVORSINGSVRAAG

Die navorsingsvraag wat in hierdie ondersoek gestel word, kan soos volg geformuleer word: Watter kontekstuele en persoonlike faktore beïnvloed die mate van weerstand teen oormatige stres by beroepsvroue en lewer 'n bydrae tot hul psigologiese welstand?

1.4 DOELSTELLINGS VAN HIERDIE ONDERSOEK

Die algemene doelstelling van hierdie ondersoek is om 'n beeld op te bou van die werks- en lewensomstandighede van hoëvlak-beroepsvroue en om vas te stel oor watter hulpbronne vir coping vroue beskik om effektief aan te pas by die eise wat aan hulle gestel word.

Die spesifieke doelwitte gestel vir die ondersoek is:

1. Om vas te stel wat die vlak van lewenstevredenheid en werkstres is wat beroepsvroue ervaar.
2. Om die aard en omvang van werksverwante en nie- werksverwante oorsake van stres by beroepsvroue na te speur.
3. Om te bepaal oor watter weerstandshulpbronne beroepsvroue beskik. Persoonlike weerstandshulpbronne soos koherensiesin en self-beoordeling asook omgewingsverwante weerstandshulpbronne soos gesins-ondersteuning en algemene sosiale ondersteuning word ondersoek.
4. Om ondersoek in te stel na die aard van copingstrategieë wat beroepsvroue gebruik. Die benutting van probleem-gefokusde, emosiegefokusde en minder effektiewe copingstrategieë sal ondersoek word.
5. Om die invloed van demografiese faktore soos ras, huwelikstatus en beroepskategorie te bepaal op stressors waaraan beroepsvroue blootgestel word, die weerstandshulpbronne waartoe hulle toegang het en die copingstrategieë wat hulle gebruik.
6. Om die effek van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese faktore op die vlak van werkstres en lewenstevredenheid wat beroepsvroue ervaar te ondersoek.
7. Om 'n geïntegreerde kruiskulturele, stres- en copingmodel vir hoëvlak-beroepsvroue saam te stel

1.5 DIE VERLOOP VAN DIE ONDERSOEK

Die navorsingsverslag word onderverdeel in vier afdelings, waarvan **Deel I** die inleiding en probleemstelling is.

Deel II word gewy aan die konseptualisering van die stres- en copingproses en die integrasie van die verskillende uitgangspunte sodat 'n oorkoepelende raamwerk vir die ondersoek saamgestel kan word. **Deel II** bestaan uit twee hoofstukke wat as volg gestruktureer is: **Hoofstuk 2** word gewy aan die konseptualisering van die begrip stres. Verskillende modelle wat die onderlinge verwantskap tussen veranderlikes in die stres- en copingproses beskryf, sal bespreek word om die basiese uitgangspunte van hierdie ondersoek uiteen te sit. Die onderskeid tussen stres en verwante begrippe soos onder andere angstigheid, spanning en uitbranding word ook in hierdie hoofstuk verduidelik. In **Hoofstuk 3** word die fortigene benadering tot stres en coping toegelig. Die salutogene model van Antonovsky (1979) met spesifieke klem op koherensiesin en die algemene weerstandshulpbronne sal veral aandag geniet. Verskillende weerstandshulpbronne en spesifieke copingstrategieë word bespreek. 'n Oorkoepelende model wat gebruik word om die verskillende copingstrategieë te klassifiseer, word ook kortliks bespreek en gebruik om 'n oorsig oor spesifieke copingstrategieë te gee. Die hoofstuk word afgesluit met 'n integrasie van die hoofkomponente van die stres- en copingproses soos dit deur die patogene en fortigene benaderings voorgestel word.

In **Deel III** word die stres- en copingproses, soos dit relevant is vir beroepsvroue van alle rasse-groepe, bespreek. Dit word as volg ook in twee hoofstukke verdeel: **Hoofstuk 4** word gewy aan 'n beskrywing van die oorsake van stres wat vroue binne en buite die werksverband beleef, die bronne van weerstand waarvoor vroue beskik en die spesifieke strategieë wat vroue aanwend om probleme op verskillende lewensterreine te hanteer. **Hoofstuk 5** word gewy aan 'n bespreking van die invloed van kultuur of etniese verskille op die stres- en copingproses. Die rol van ras as moderatorveranderlike by die regulering van toegang tot hulpbronne vir coping en by die kognitiewe beoordeling van stresvolle situasies sal toegelig word. 'n Model wat die invloed van kultuurverskille in die ervaring en hantering van stres uiteensit, sal ook bespreek word.

Deel IV van hierdie navorsingsverslag fokus op die empiriese ondersoek en bestaan uit drie hoofstukke, naamlik die beskrywing van die metode van ondersoek, die aanbieding van die resultate en laastens die samevatting en gevolgtrekkings van die bevindinge. Die drie hoofstukke word as volg ingedeel: In **Hoofstuk 6** sal die navorsingsmetode bespreek word. Die aard en omvang van die steekproef, die eienskappe van die meetinstrumente wat in die ondersoek gebruik word en die statistiese prosedures wat vir die verwerking van die resultate aangewend word, word beskryf. **Hoofstuk 7** word gewy aan die aanbieding, bespreking en interpretasie van die resultate van die ondersoek. In **Hoofstuk 8** sal 'n samevatting van die bevindinge gemaak word en gevolgtrekkings sal vanuit die bevindinge gemaak word. Aanbevelings vir toekomstige navorsing en implikasies vir die praktyk word ook gedoen.

Weens die feit dat die sentrale begrippe wat dikwels in die ondersoek gebruik word reeds in hoofstukke twee en drie gedefinieer word, word dit nie in hierdie hoofstuk herhaal nie.

DEEL II: DIE TEORETIESE BEGRONDING VAN STRES EN COPING

In Deel II van hierdie ondersoek word die teoretiese onderbou van stres as konstruk toegelig. Dié deel bestaan uit twee hoofstukke waar Hoofstuk 2 fokus op die konseptualisering van die konstruk stres en op die uiteensetting van die verskillende komponente van die stresproses, terwyl Hoofstuk 3 toegespits word op die fortigene benadering tot die stres- en copingproses.

HOOFSTUK 2 DIE KONSEPTUALISERING VAN DIE KONSTRUK STRES

2.1 INLEIDING

Stres het 'n integrale deel van die mens se bestaan geword. Die voorkoms daarvan is so universeel dat die literatuur fokus op die intensiteit daarvan en op die gevolge wat dit vir persone inhou, eerder as op die sodanige aan- of afwesigheid daarvan (Cartwright & Cooper, 1997). Min eenstemmigheid bestaan egter oor wat stres is, hoe dit van begrippe soos angs en spanning onderskei kan word en hoe dit gemeet moet word (Kasl, 1996).

In hierdie hoofstuk sal die konseptualisering van die begrip stres aan die hand van die volgende aspekte bespreek word: Die verwarring aangaande die definiëring van die begrip sal eerstens bespreek word en daarna sal 'n oorsig oor die verskillende benaderings tot stres en 'n definisie wat by elke benadering aansluit, gegee word. Die dinamiek tussen die veranderlikes wat 'n rol speel by die ervaring van stres word ook aan die hand van enkele stresmodelle toegelig. Die onderskeid

tussen stres en begrippe soos spanning, uitbranding en angs wat dikwels afwisselend met die begrip stres gebruik word, sal ook aangetoon word. Die bespreking van die konseptualisering van stres sal afgesluit word deur die aanbieding van 'n samevattende definisie.

2.2 PROBLEMATIEK TEN OPSIGTE VAN DIE KONSEPTUALISERING VAN DIE BEGRIIP STRES

Die begrip stres het die afgelope 50 jaar 'n welbekende begrip in die sielkundeliteratuur en populêre publikasies geword. Dit word selfs deur sommige skrywers as een van die bekendste konstrakte in die kliniese en sosiale wetenskappe beskou (Aldwin, 1994; Auerbach, 1989; Hobfoll, 1998; Kasl 1996).

Die snelle ontwikkeling op die gebied van stresnavorsing asook die feit dat navorsers vanuit 'n wye verskeidenheid dissiplines stres bestudeer en dat hulle wyd uiteenlopende fokuspunkte en perspektiewe op die bestudering van stres handhaaf, het meegebring dat verskeie uiteenlopende betekenisse aan die begrip stres toegeken is (Aldwin, 1994; Breznitz & Goldberger, 1993; Kasl, 1996; Levi, 1996). Hierdie verskille in fokuspunkte het gelei tot 'n vaagheid met betrekking tot die konseptualisering van die begrip en 'n gebrek aan eenstemmigheid ten opsigte van terminologie en die taksonomie van die stresproses. Die gebrekkige konsensus oor die konseptualisering van stres lei ook dikwels tot belangrike verskille in die meting van stres en in die metodologie vir die bestudering daarvan wat die vergelyking van navorsingsgegevens bemoeilik. Die verwarring wat hieruit voortgespruit het, het meegebring dat verskeie navorsers die sinvolheid van die voortgesette gebruik van die begrip stres bevraagteken en selfs die afskaffing daarvan bepleit (Derogatis & Coons, 1993; Levi, 1996).

Verskeie ander outeurs beskou egter die verwarring wat ten opsigte van die konseptualisering van die begrip heers as 'n ideale geleentheid vir navorsers van verskillende dissiplines om hul verskillende perspektiewe met mekaar te integreer en om in die proses die wisselwerking tussen omgewings-, psigologiese en

biologiese faktore te integreer sodat 'n omvattender beeld van menslike aanpassing ontwikkel kan word (Aldwin, 1994; Breznitz & Goldberger, 1993; Kasl, 1996). Al hierdie outeurs beklemtoon egter die voordele van die gebruik van stres as oorkoepelende konstruk, maar bepleit ook meer navorsing ter bevordering van die konseptualisering van stres sodat dit van verwante begrippe onderskei kan word en dit met groter akkuraatheid gemeet kan word.

Uit bogenoemde bespreking blyk dit duidelik dat stres vanuit verskeie, selfs teenstrydige perspektiewe gedefinieer word en dat dit soms tot betekenisvolle metodologiese probleme in stresnavorsing aanleiding gee. Vervolgens sal die verskillende benaderings tot stres en definisies wat voortspruit uit die onderskeie benaderings kortliks bespreek word.

2.3 VERSKILLENDE BENADERINGS TOT DIE KONSEPTUALISERING VAN STRES

Die verskillende benaderings tot stres beklemtoon elkeen 'n bepaalde komponent van die stresproses in die definiëring van stres. Daar kan egter ook 'n gemeenskaplikheid tussen die verskillende benaderings se definisies van stres bespeur word. Die gemeenskaplikheid tussen die verskillende definisies word deur Cohen en Kessler (1995) as volg beskryf: "*they all share an interest in a process in which environmental demands tax or exceed the adaptive capacity of an organism resulting in psychological and biological changes that may place persons at risk for disease*" (p.3). Hiervolgens kan afgelei word dat die verskillende benaderings fokus op een van die drie komponente van die stresproses, naamlik die eise wat aan die individu gestel word, met ander woorde die oorsaak van stres (stressor), die vermoë van die individu om die eise te hanteer (modererende en mediërende veranderlikes) en die respons (stresrespons) op die twee voorgenoemde komponente.

Die verskillende benaderings sal vervolgens bespreek word. Die stimulus- en responsbenaderings word baie kortliks bespreek, en daarna word die

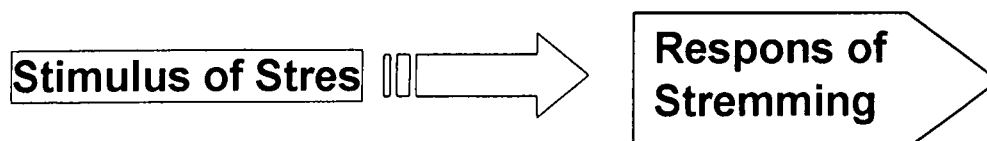
transaksionele benadering wat sedert die tagtigerjare tot baie belangrike insigte in stresnavorsing gelei het, bespreek. In aansluiting by die transaksionele benadering sal die ekologiese benadering van stres (Hobfoll, 1988) en die geïntegreerde benadering tot stres (Moos, 1994), wat verder uitbrei op die interaksie tussen die verskillende komponente van die stresproses, beskryf word.

2.3.1 DIE STIMULUSBENADERING TOT STRES

Stres word deur die voorstanders van die stimulusbenadering as 'n eksterne faktor of eis beskou wat op die individu inwerk en 'n ontwrigtende of steurende effek op die persoon kan hê. Stres is dus potensieel gesetel in die omgewing waarbinne die individu funksioneer (Derogatis & Coons, 1993). 'n Voorbeeld van 'n definisie van stres wat aansluit by die stimulusbenadering is die definisie van Sutherland en Cooper (1990) wat stres definieer as "*a force exerted, which results in a demand or load reaction which causes distortion*" (p. 16). Hierdie benadering sluit aan by die ingenieurswetenskaplike benadering wat stres definieer as stremming of druk wat op 'n sisteem of objek uitgeoefen word (Levi, 1996; McGill, 1998).

'n Belangrike uitgangspunt van ondersteuners van hierdie benadering is dat mense, net soos objekte, oor bepaalde toleransievlakke beskik en dat groot individuele variasie bestaan ten opsigte van die mate van weerstand wat individue teen stres kan bied. Indien 'n persoon se toleransievlakke oorskry word, lei dit tot verandering in sy/haar funksionering, en die intensiteit en duur van die streslading sal dan bepaal of die organisme herstel en of daar permanente skade aangerig word (Cox, 1978; Derogatis & Coons, 1993; Sutherland & Cooper, 1990).

Skematies word die stimulusbenadering as volg in Figuur 2.1 voorgestel:

Figuur 2.1 Skematiese voorstelling van die stimulusbenadering

(Aangepas uit Van Zyl, 1991, p. 19)

2.3.1.1 KRITIEK TEEN DIE STIMULUSBENADERING

Voldoende verklaring van die redes waarom sekere situasies as stresvol beleef word en ander nie, blyk nie duidelik uit die uitgangspunte van die stimulusbenadering nie. Verskeie lewensituasies is inherent stresvol, soos verkragting, ernstige siekte en die dood van 'n geliefde. Daar is egter ook baie situasies wat deur sommige mense as bedreigend en stresvol beleef word, terwyl ander dit as stimulerend of uitdagend beleef, soos om 'n toespraak te lewer of 'n beroepsbevordering te ontvang. Die redes vir die groot individuele verskille in die toleransievlak van individue word dus nie voldoende verklaar nie. Die belangrike rol van kognitiewe takseringsprosesse word ook nie in die stimulusgebaseerde definiering van stres verreken nie (Cox & Ferguson, 1991; Sutherland & Cooper, 1990).

2.3.2 DIE RESPONSBENADERING TOT STRES

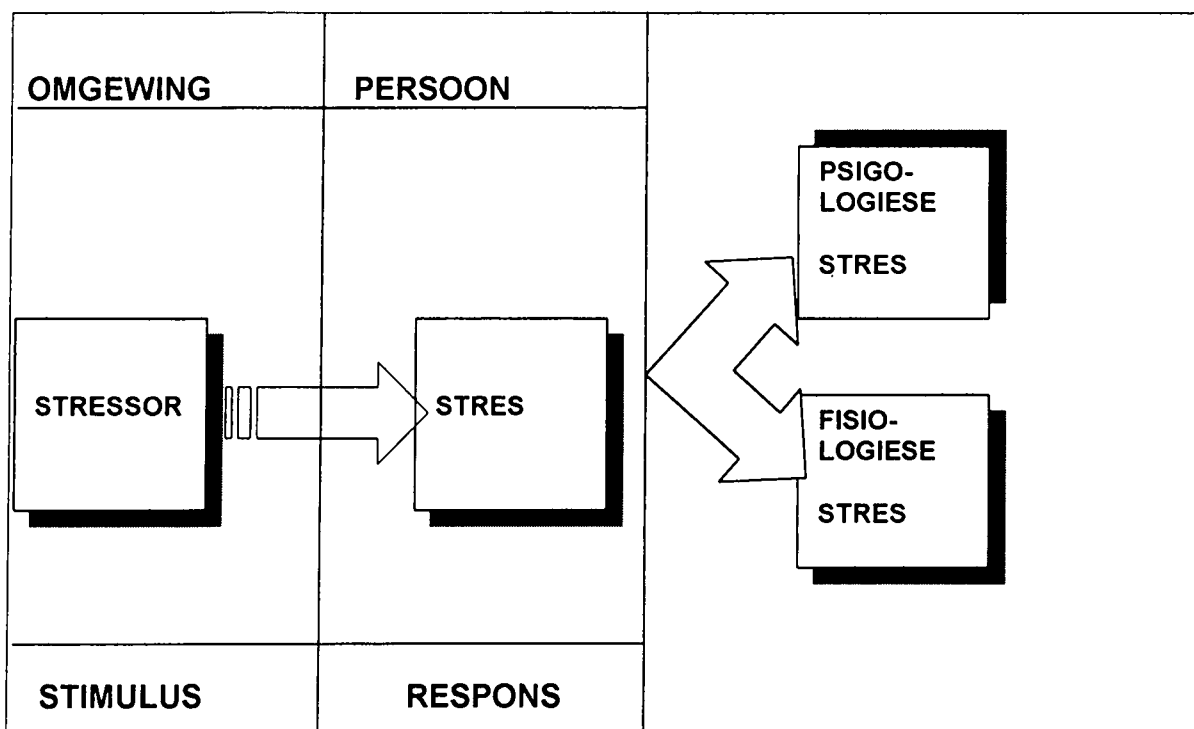
Vanuit die responsbenadering tot stres word gefokus op 'n persoon se reaksie op die eise wat aan hom/haar gestel word. Stres is dus die respons wat volg op blootstelling aan 'n stresvolle stimulus, maar dit kan ook as 'n stimulus dien vir verdere response. Selye (1993) se responsgebaseerde definisie van stres definieer stres as "*the nonspecific (that is common) result of any demand upon the body, be the effect mental or somatic*" (p. 7).

Die fokus van hierdie definisie van stres is dus duidelik die respons op stresvolle gebeure sonder om die eise wat tot die respons aanleiding gee, te beskryf. Die responspatroon wat ontstaan na blootstelling aan stresvolle gebeure staan bekend as die **adaptasierespons** en bestaan uit drie fases, naamlik die alarmreaksie, die weerstandsfase en die uitputtingsfase. Die aanvanklike skokreaksie waartydens die liggaam se verdedigingsbronne gemobiliseer word om die bedreiging te bemeester, staan bekend as die **alarmreaksie**. Die **weerstandsfase** volg indien die bedreiging voortduur en die persoon se liggaam aanpas by die verhoogde druk om weerstand teen die stressor te bied. In die geval van langdurige, te intense of

te gereelde aktivering van die stresrespons tree die **uitputtingsfase** in wat tot liggaamlike en/of emosionele uitputting en selfs ineenstorting kan lei (Adams, 1980; Cartwright & Cooper, 1997; Derogatis & Coons, 1993; Selye, 1993).

Volgens Selye (1976) hang die stresrespons nie noodwendig van die aard van die stressor af nie. Die responspatroon is 'n universele patroon van verdedigingsresponse wat as 'n beskermingsmeganisme vir die individu dien. Indien die patroon van verdedigingsresponse egter oor 'n lang tydperk voorkom, gee dit aanleiding tot die ontstaan van sekere siektetoestande (Cox, 1978; Derogatis & Coons, 1993; Selye, 1993).

Die uitgangspunt van die responsbenadering word in Fig. 2.2 skematies voorgestel:

Figuur 2.2 Die responsgebaseerde model van stres (Cox, 1978, p. 4)

2.3.2.1 KRITIEK TEEN DIE RESPONSBENADERING

Kritiek word geopper teen die uitspraak van Selye (1976) en ander voorstanders van die responsbenadering dat die stresrespons nie verskil na gelang die stressors verskil nie. Die baie sterk beklemtoning van die fisiologiese stresrespons terwyl die psigologiese respons op stressors onderbeklemtoon word, word ook as 'n tekortkoming van die responsbenadering beskou. Volgens kritici van die responsbenadering word die vermoë van individue om stressors waar te neem, te vermy en die negatiewe impak daarvan te weerstaan ook buite rekening gelaat (Cartwright & Cooper, 1997; Cox, 1978).

2.3.3 DIE TRANSAKSIONELE BENADERING TOT STRES

Stres word vanuit die transaksionele benadering beskou as 'n wanbalans tussen die eise wat aan 'n individu gestel word, die individu se beoordeling van die eise en sy/haar waargenome kapasiteit om aan die eise te voldoen. Vanuit hierdie benadering word gepoog om aan te dui hoe die responsprosesse (die stresrespons en siektesimptome) voortvloei uit die transaksie of interaksie tussen oorsaaklike faktore soos psigososiale stimuli en genetiese predisposisie en die vermoëns van die persoon (Aldwin, 1994; Cranwell-Ward, 1990). Die volgende definisie van Sarafino (1990) weerspieël die vernaamste elemente van die transaksionele definiëring van stres: "*Stress is the condition that results when person/environment transactions lead the individual to perceive a discrepancy – whether real or not – between the demands of a situation and the resources of the person's biological, psychological, or social systems.*" (p. 77.)

Volgens Sarafino (1990, p. 77) bestaan dié definisie uit die volgende vier komponente. Eerstens word 'n persoon se biopsigologiese bronne van aanpassing beproef wanneer hy/sy aan stres blootgestel word. 'n Persoon se bronne van weerstand teen stres is egter beperk en daarom kan hy/sy nie onbepaald aanpas nie. 'n Tweede komponent van die definisie is die eise wat binne 'n situasie aan 'n persoon gestel word. Dit impliseer dat 'n sekere aantal bronne benodig word om

die situasie suksesvol te hanteer. Derdens word verwys na die passing tussen die eise wat deur die situasie gestel word en die bronne van coping waaroor die persoon beskik. 'n Diskrepans bestaan byvoorbeeld waar 'n persoon nie oor voldoende bronne beskik om die situasie effektief te hanteer nie, of waar die persoon die persepsie huldig dat hy/sy nie oor die nodige bronne beskik om die situasie te kan hanteer nie. **Stres ontstaan dus ook weens die persepsie dat die eise wat aan 'n persoon gestel word, sy/haar vermoë om dit te bemeester, oorskry.** Selfs al is die persepsie verkeerd, sal dit steeds aanleiding tot die ervaring van stres gee. Laastens word gekyk na die beoordeling van die wanbalans tussen die eise waaraan die persoon moet voldoen en die bronne wat hy/sy tot sy/haar beskikking het om die eise te kan hanteer. Die transaksies tussen die individu en die omgewing beïnvloed die beoordeling van hierdie wanbalans. Die transaksies tussen die individu en omgewing word egter ook weer beïnvloed deur modererende faktore soos die vorige ervarings van die persoon en sy/haar huidige lewensomstandighede. Modererende veranderlikes is gedrags- en persoonlikheidskenmerke van 'n persoon wat sy/haar kwesbaarheid vir die ervaring van stres kan verhoog of verlaag (Norton, 1999, p.632).

Vanuit die transaksionele perspektief word die passing tussen die eienskappe van die persoon en sy/haar omgewing dus as 'n belangrike mediërende veranderlike in die stresproses beskou. Die fokus is dus op die **dinamiese, wederkerige transaksie tussen die persoon, die omgewing en kognitiewe, disposisionele en omgewingsfaktore wat voortdurend 'n mediërende rol in die proses speel.** Mediërende veranderlikes is veranderlikes wat tydens die stresproses gegenereer word en die interaksie tussen die stressor en stresrespons beïnvloed (Folkman & Lazarus, 1988, p. 311). Die kognitiewe beoordeling van die eise (primêre beoordeling) en die persoon se beoordeling van sy/haar vermoë om aan die eise te voldoen (sekondêre beoordeling), asook die persoon se benutting van copingstrategieë speel veral 'n sentrale rol by die bepaling van die uitkomste van die stresproses (Aldwin, 1994; Cartwright & Cooper, 1997; Cox & Ferguson, 1991; Derogatis & Coons, 1993; McGill, 1998).

2.3.3.1 KRITIEK TEEN DIE TRANSAKSIONELE BENADERING

Die volgende punte van kritiek word in die literatuur genoem ten opsigte van die transaksionele stresmodelle:

Hobfoll (1988) noem dat dit soms moeilik is om te onderskei tussen die beoordelingsproses en die copingproses by die kognitiewe, transaksionele model. Hy wys daarop dat die blote beoordeling van 'n situasie as nie-bedreigend, ook as coping beskou kan word en nie net as primêre beoordeling nie.

Navorsers wat die sosiologiese perspektief op stres ondersteun (Aldwin, 1994; Hobfoll, 1998), spreek die mening uit dat kognitiewe beoordeling in hierdie modelle oorbeklemtoon word en dat verskeie objektiewe, eksterne faktore bestaan wat bepaal of 'n situasie as bedreigend of nie-bedreigend ervaar sal word. Aldwin tref onderskeid tussen fisieke stressors en sosiale stressors en wys daarop dat die meeste persone fisieke bedreiging as stresvol ervaar terwyl kognitiewe beoordeling 'n groter rol kan speel by verhoudingsprobleme en werksverwante stressors.

'n Derde punt van kritiek wat volgens Aldwin (1994) teen die transaksionele modelle geopper word, is die feit dat kennis oorbeklemtoon word ten koste van die rol wat emosies by die proses speel. Sy gee egter toe dat kennis en emosies onlosmaaklik verweef is en dat dit moeilik is om die twee as onafhanklike komponente in die stresproses te onderskei.

2.3.4 SAMEVATTING

In die voorafgaande bespreking is die verskillende benaderings en definisies van stres bespreek. Die stimulus- en responsbenaderings beklemtoon onderskeidelik die stressors en stresrespons as sentrale aspek van die stresproses. Nie een van hierdie twee benaderings slaag egter daarin om die individuele verskille ten opsigte van watter ervaringe vir persone stresvol is en hoe hulle op hierdie stresvolle gebeure reageer te verklaar nie. Dit blyk uit hierdie bespreking dat 'n oorsaak (stressor)-gevolg (stresrespons)-verhouding te simplisties is om reg te laat geskied

aan die komplekse stresproses. Die stresproses blyk 'n ingewikkelde wederkerige proses van interaksies tussen die volgende veranderlikes te wees: a) kenmerke van die stressor; b) kenmerke van die persoon en omgewing wat mekaar wederkerig beïnvloed, c) kognitiewe beoordelingsprosesse en copingresponse, d) positiewe en negatiewe uitkomst van die stresproses. Daar is voortdurend terugvoer tussen die voorafgaande veranderlikes wat die uitkomst van die stresproses beïnvloed. Die mate waarin die persoon se kenmerke aanpas by die eise wat deur die stressor gestel word, bepaal grootliks of die uitkomst positief of negatief sal wees.

Bogenoemde beskouing van die stresproses word in aansluiting by die standpunte van die fortigene perspektief as rigtinggewende aannames vir hierdie ondersoek beskou. Die dinamiese interaksie tussen bogenoemde veranderlikes wat deur die voorstanders van die transaksionele benadering as komponente van die stresproses beskryf word, naamlik die persoon, die omgewing en mediërende veranderlikes soos kognitiewe taksering, bronne van coping en copingresponse, word deur 'n groot aantal stresmodelle beskryf. Enkele van hierdie modelle sal vervolgens bespreek word ter toeligting van die onderlinge dinamiek van die onderskeie veranderlikes wat die stres- en copingproses beïnvloed.

2.4 TEORETIESE MODELLE WAT DIE TRANSAK- SIONELE AARD VAN DIE STRES- EN COPING- PROSES BESKRYF

Ter aansluiting by die transaksionele benadering tot stres sal enkele modelle wat die verwantskap tussen veranderlikes in die stres- en copingproses beskryf, vervolgens toegelig word.

Eerstens sal Lazarus en Folkman (1984) se kognitiewe transaksionele model van stres bespreek word omdat dit allerweë beskou word as die bekendste transaksionele stresmodel (Derogatis & Coons, 1993). Cox en McKay (Cox, 1978)

se transaksionele model van beroepstres sal ook bespreek word omdat dit gebruik is as teoretiese onderbou vir die ontwikkeling van die werkstresvraelys wat in hierdie ondersoek gebruik word. Die ekologiese model vir stres, Hobfoll (1988; 1989) se model vir die bewaring van bronne, word ook bespreek omdat dit poog om tekortkominge van die model van Lazarus en Folkman (1984) onder die loep te neem deur sterker te fokus op die sosiale konteks waarbinne die individu funksioneer. Die geïntegreerde konseptuele model van stres en coping van Moos (1994) word ook bespreek omdat dit 'n omvattende geïntegreerde model bied wat die rol van persoonsveranderlikes, omgewingsveranderlikes en verskeie mediërende veranderlikes verreken.

2.4.1 **DIE KOGNITIEWE TRANSAKSIONELE BENADERING TOT STRES (LAZARUS EN FOLKMAN, 1984)**

Lazarus en Folkman (1984) postuleer dat die hoeveelheid stres wat 'n persoon ervaar in 'n groot mate afhang van sy/haar beoordeling van die situasie. Hulle definieer stres as "*a particular relationship between the environment that is appraised by the person as taxing or exceeding his or her resources and endangering his or her well-being*" (p. 19). In die taksering van die potensieel stresvolle gebeure onderskei hulle tussen die primêre en sekondêre beoordeling van die situasie. Die **primêre beoordeling** van die situasie behels die taksering van die spesifieke situasie en hoe dit die persoon se welstand sal beïnvloed. Die persoon evalueer die situasie om te bepaal wat die werklike implikasie daarvan vir homself/haarself is. Die persoon moet besluit wat op die spel is, of die situasie tot sy/haar voordeel strek en of hy/sy deur die situasie bedreig of benadeel word. Die relatiewe belangrikheid van die stressor speel ook 'n rol by die respons daarop. Indien 'n belangrike lewensdimensie waarin die persoon baie belê het deur die stressor beïnvloed word, lei dit gewoonlik tot 'n intenser reaksie by die persoon (Lazarus & Folkman, 1984). Volgens Lazarus en Folkman kan die persoon die situasie of as bedreigend en gevaarlik beskou of hy/sy kan dit sien as 'n uitdaging en 'n geleentheid om te groei. Daar bestaan nie 'n simplistiese oorsaak-gevolg-

verhouding nie. Die interaksie tussen die stressor, die situasie en die individu se persepsie van gebeure bepaal die respons daarop. Hoe meer gebeure inbreuk maak op die persoon se verpligtinge, doelwitte en waardes, hoe stresvoller sal hy/sy die situasie beleef (Lazarus & Folkman).

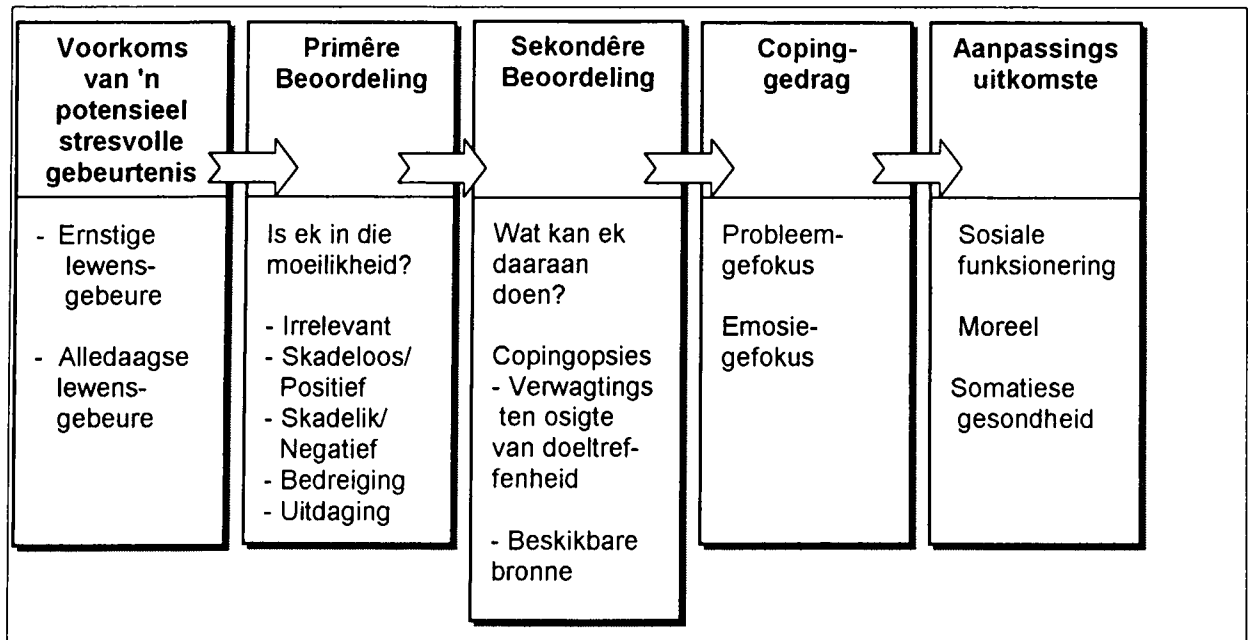
Sekondêre beoordeling verwys na die individu se evaluering van sy vermoë om die situasie te hanteer en die bronne tot sy beskikking suksesvol aan te wend om die stresvolle situasie te bemeester. Dit sluit ook in 'n beoordeling van die verskillende opsies wat tot die persoon se beskikking is en die moontlike resultate van die aanwending van sekere copingstrategieë (Lazarus & Folkman, 1984). Die toereikendheid van 'n persoon se bronne beïnvloed sy/haar vermoë om suksesvol in stresvolle situasies aan te pas en bevorder die copingproses. Volgens Lazarus en Folkman is coping 'n proses wat voortvloei uit bronne waaroor 'n persoon beskik; ongeag of die persoon self geredelik daaroor beskik of dit kan opspoor wanneer dit nodig word.

Lazarus en Folkman (1984) wys daarop dat deurlopende interaksie bestaan tussen die primêre en sekondêre beoordeling om die mate van stres en die intensiteit van die emosionele respons daarop, te bepaal. Die persoon sal dus, wanneer hy/sy met 'n stressor gekonfronteer word, die situasie eerstens takseer en hierdie taksering van die persoon sal bepaal hoe hy/sy daarop gaan reageer.

Die individu se persepsie van die situasie beïnvloed ook die **copinggedrag** wat daaruit voortvloei. Volgens Lazarus en Folkman (1984, p. 18) sluit copinggedrag kognitiewe, emosionele en gedragsmatige pogings in wat daarop gerig is om stressors te bemeester, te verminder of te verdra. Hulle sien coping as 'n dinamiese proses wat deurlopend beïnvloed word deur die persoon se kognitiewe beoordeling van die situasie en deur sy beoordeling van sy vermoë om die stresvolle gebeure te hanteer. Volgens hul model word coping bepaal deur situasionele faktore soos die aard van die stressor, deur persoonlike faktore soos 'n persoon se vaardighede en oortuigings, asook deur die persoon se kognitiewe taksering van die stresvolle gebeure. Die proses van coping word ook gemedieer

deur die copingstrategieë wat die persoon gebruik en deur die mate waartoe hy/sy sosiale ondersteuningsbronne benut (Lazarus & Folkman, 1984).

Die Kognitiewe, Transaksionele Model van Lazarus en Folkman word grafies in Figuur 2.3 voorgestel.

Figuur 2.3 Die kognitiewe, transaksionele model van stres (Lazarus & Folkman, 1984, p. 16)

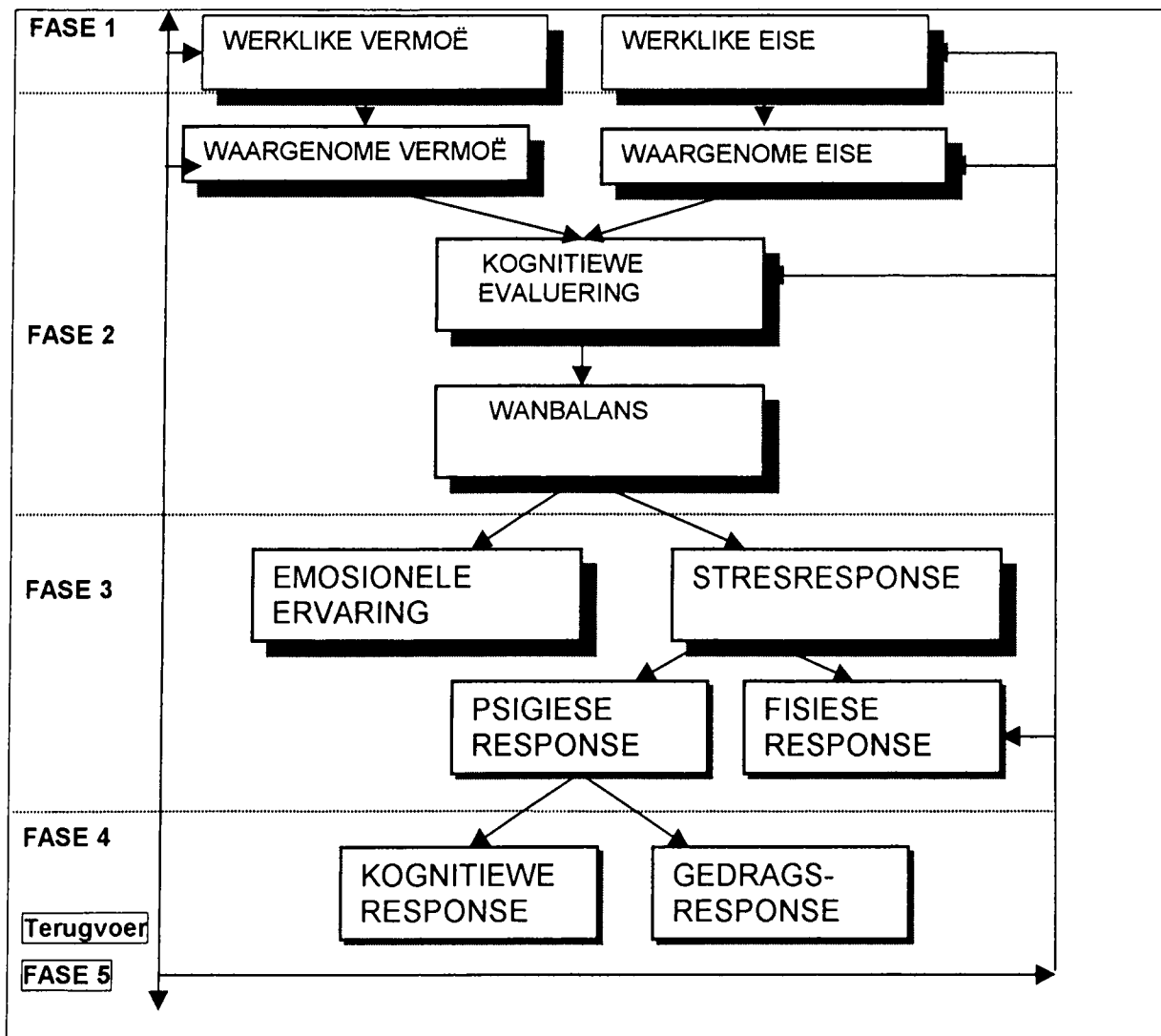
Lazarus en Folkman (1984) se model geniet sterk aanhang in stresnavorsing en het 'n belangrike rol gespeel by die konseptualisering van die stresproses. Dit word ook beskou as een van die eerste modelle wat coping as 'n komplekse, multidimensionele proses beskryf het (Latack & Havlovic, 1992; Livneh, Livneh, Maron & Kaplan, 1996).

2.4.2 COX EN MCKAY SE TRANSAKSIONELE MODEL VIR BEROEPSTRES (1978)

Cox (1978) is van oordeel dat stres ten beste beskryf kan word as synde deel van 'n komplekse, dinamiese sisteem van transaksies tussen die individu en sy

omgewing. Hy stel dit duidelik dat 'n blote kombinasie van die basiese uitgangspunte van die stimulus- en responsgebaseerde benaderings nie voldoende is om die tekortkominge van die twee benaderings te probeer oorkom nie. So 'n gekombineerde model sal steeds nie slaag nie omdat dit die aktiewe rol van die individu in die proses ignoreer (Cox & Ferguson, 1991).

Die model van Cox en McKay (Cox, 1978) is eklekties van aard en lê sterk klem op die ekologiese en transaksionele aard van stres. Volgens Cox en McKay se model kan vyf fases in die sisteem herken word (Cox, 1978, p.18 – 20; Cox & Ferguson, 1991, p.9). 'n Skematiese voorstelling van die model word in Figuur 2.4 weergegee.

Figuur 2.4 Die transaksionele model vir stres (Cox, 1978, p. 19)

'n Belangrike aanname wat in die model beklemtoon word, is die feit dat stres 'n perseptuele verskynsel is wat sterk op psigologiese prosesse gegrond word. Cox en McKay beklemtoon die belangrikheid daarvan om die terugvoer tussen die verskillende komponente van die sisteem van transaksies tussen die individu en die omgewing in ag te neem, omdat die hele sisteem siklies van aard is (Cox, 1978).

Die **eerste fase** word verteenwoordig deur die **bron van die eise** wat aan die individu gestel word en reflekteer dus die kenmerke van die omgewing waarbinne die individu funksioneer. Daar kan tussen interne en eksterne eise onderskei word en die persoon se sielkundige en fisiologiese behoeftes speel 'n rol by die bepaling van sy gedrag. Hierdie behoeftes speel 'n rol by die ontstaan van sekere eise wat innerlik genereer word (Cox & Ferguson, 1991, p. 9; Cox, 1978, p. 18).

Die **tweede fase** word gekenmerk deur die **persoon se waarneming van die eise** en van sy **taksering van sy vermoë** om met hierdie eise te cope. 'n Stresvolle situasie ontstaan wanneer 'n persoon waarneem dat daar 'n **wanbalans** bestaan tussen die waargenome eise en sy vermoë om die eise suksesvol te hanteer. Die persoon se kognitiewe evaluering van die situasie speel dus 'n kardinale rol. Hierdie primêre beoordeling van die situasie neem verskeie persoonsfaktore en situasionele faktore in ag by die beoordeling van die passing tussen die eise waaraan voldoen moet word en die vermoë om die eise effektief te hanteer. Dit bring mee dat 'n persoon se behoeftes, sy copingvermoë en die interne en eksterne bronne van coping waaroor hy/sy beskik, asook die mate van beheer wat hy/sy oor die situasie het, sy/haar respons sal bepaal (Cox & Ferguson, 1991, p. 9; Cox, 1978, p. 18).

Derdens word die waarneming van 'n wanbalans tussen die eise en vermoë om die eise te bemeester vergesel van 'n **subjektiewe ervaring van stres** wat volgens Cox en Ferguson (1991, p. 10) gevoelens van angs, spanning, uitputting en terneergedruktheid kan insluit. Die subjektiewe streservaring gaan ook gepaard

met fisiologiese veranderinge en word as die **psigofisiologiese stresrespons** beskou. Die stresrespons inisieer dan 'n siklus van kognitiewe, gedragsmatige en emosionele veranderinge wat deel uitmaak van die copingproses. Daar kan weer eens groot individuele verskille in hierdie proses waargeneem word. Sommige copingresponse het 'n positiewe effek op die situasie, terwyl ander nadeliger op die situasie inwerk en selfs tot die bedreiging van die persoon se gesondheid kan lei (Cox & Ferguson, 1991; p. 11).

Die **vierde fase** behels die gevolge van die copingresponse. Die werklike sowel as waargenome gevolge van die persoon se pogings om die situasie te hanteer, speel hier 'n belangrike rol. Indien 'n persoon sy pogings om die eise te hanteer as onvoldoende beleef, kan dit lei tot 'n verdere aktivering van die stresrespons (Cox, 1978; p. 20; Cox & Ferguson, 1991; p. 11).

Die **vyfde fase** is die **terugvoerfase** wat tydens elkeen van die ander fases voorkom. Die terugvoer speel 'n baie belangrike rol by die bepaling van die uitkomst op elke vlak (Cox & Ferguson, 1991, p. 9; Cox, 1978, p. 20).

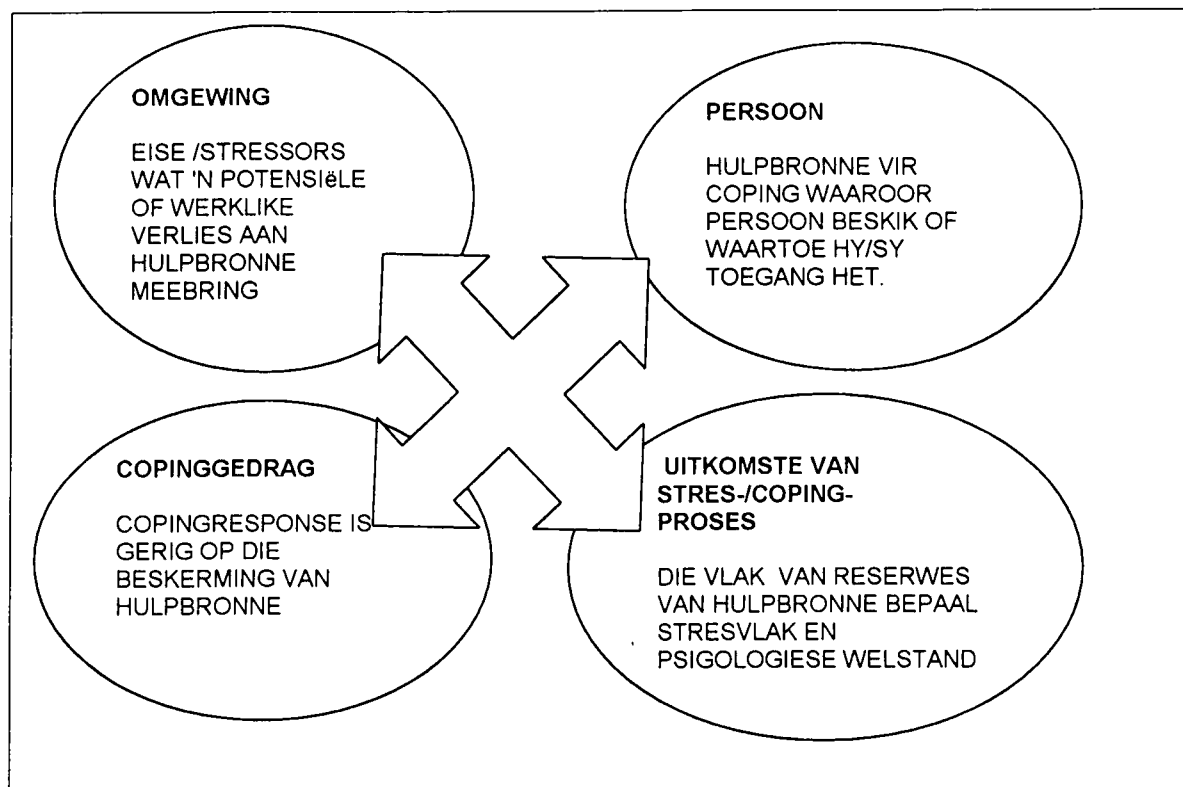
2.4.3 DIE "BEWARING VAN BRONNE-MODEL" VIR STRES (EKOLOGIESE PERSPEKTIEF) (HOBFOLL, 1988; 1989; 1998)

As voorstander van 'n ekologiese benadering tot stres, beskou Hobfoll (1998, p. 25; 1988, p. 21) mense as lede van sosiale sisteme en beklemtoon dat hulle binne hierdie sisteme bestudeer moet word om 'n vollediger beeld van hul ervarings te verkry. Die sosiale konteks waarbinne individue funksioneer, moet dus in ag geneem word wanneer stres en coping bestudeer word, want dit speel net so 'n belangrike rol as die persoonlike eienskappe van die individue.

Hobfoll (1988, 1989, 1998) se ekologiese model sluit aan by die transaksionele modelle van stres omdat dit ook as basiese uitgangspunt aanvaar dat stres ontstaan weens 'n wanbalans tussen waargenome bedreiging en waargenome vermoë om die bedreiging die hoof te bied. Vanuit hierdie basiese uitgangspunt

het Hobfoll (1988) die "Bewaring van Bronne-model" (*Conservation of Resources Model*) geformuleer om voorsiening te maak vir 'n groter inagneming van die objektiewe realiteit van stresvolle situasies, omdat hy van mening was dat verskeie van die transaksionele stresmodelle die kognitiewe taksering van situasies oorbeklemtoon (Hobfoll, 1998, p. 21). Dié model bestaan uit twee komponente, naamlik die oorsake van stres en 'n verklaring van stresweerstand aan die hand van die beskikbaarheid van bronne om die stressor te bemeester.

Vanuit die perspektief van hierdie model word stres gedefinieer as: "*a reaction to the environment, in which there is either (a) the threat of a net loss of resources, (b) the net loss of resources, or (c) the lack of resource gain following the investment of resources*" (Hobfoll, 1988, p. 25). Bronne word deur Hobfoll beskryf as enige objekte, persoonlike eienskappe, toestande en energieë wat vir die individu van waarde is of wat kan dien as 'n middel waardeur dit bekom kan word (Hobfoll, 1998, p. 53). Bronne dien as middel tot doelwitbereiking om omstandighede te skep wat die kanse op doelwitbereiking kan verbeter. Die beskikbaarheid van bronne verhoog dus persone se kanse op oorlewing en suksesvolle aanpassing. Sosio-kulturele omstandighede speel egter 'n bepalende rol by die verspreiding van bronne en skep die persoon se lewenskonteks wat 'n groot invloed uitoefen op die persoon se taksering van homself/haarself en sy/haar omstandighede (Hobfoll, 1998, p. 55). 'n Skematiese voorstelling word in Figuur 2.5 van die uitgangspunte van Hobfoll (1989) se model gemaak (navorser se eie voorstelling):

Figuur 2.5 'n Voorstelling van Hobfoll (1989) se model

Stres word volgens hierdie model gesien as 'n proses wat geïnisieer word deur die **werklike of potensiële bedreiging van die persoon se bronne**. Die persoon reageer op die bedreiging van sy hulpbronne deur te probeer om die verlies aan hulpbronne te beperk en deur te poog om die aanwinst van bronne sover moontlik te bevorder. Verdere hulpbronne moet egter aangewend word om die verlies aan hulpbronne te beperk of om die aanwinst van bronne te verhoog. Indien hierdie pogings nie geslaagd is nie, lei dit tot 'n vermindering van hulpbronne en gevolglik tot die ervaring van stres. Hobfoll (1998, p. 75; 1988, p. 26) stel voor dat veral die onsuksesvolle aanwending van hulpbronne tot 'n wegkalwing van essensiële hulpbronne lei, wat aanleiding tot stres gee. Dit vind plaas omdat persone se hulpbronne beperk is en die investering van bronne sonder die beplande positiewe resultate hul kwesbaar laat vir verdere verliese aan hulpbronne wanneer verdere eise hanteer moet word.

Die rol van persepsie en beoordeling van stresvolle gebeure en verskeie interne en eksterne faktore wat stresweerstand beïnvloed, word ook in die model verreken, maar hulpbronne word as 'n sentrale veranderlike beskou (Hobfoll, 1998, p. 21; Hobfoll, 1988, p. 105). Die waargenome bedreiging wat individue beleef, spruit voort uit situasies waarin persone streef om hul hulpbronne te behou, te beskerm en uit te bou en dan gebeure beleef wat hulle waarneem as 'n werklike of potensiële bedreiging of verlies aan hulpbronne.

Omgewingstoestande lei dikwels tot 'n bedreiging, verlies aan en/of totale uitputting van 'n persoon se hulpbronne. Bedreiging of verlies aan status, sekuriteit, geliefdes, waardes en selfesteem vorm 'n bekende deel van menslike ervaring. Die behoud van hierdie hulpbronne is egter vir mense belangrik weens die praktiese waarde wat dit inhou en ook omdat dit van simboliese waarde is as integrale deel van die persoon se selfdefiniëring. In die aangesig van stresvolle gebeure poog persone om die verlies van hulpbronne so ver moontlik te bekamp. In die afwesigheid van stressors strewen persone daarna om hul hulpbronne optimaal te ontwikkel om reserves op te bou om toekomstige verlies beter te kan hanteer (Hobfoll, 1989, p. 517).

Onvoldoende of gebrekkige reserves van hulpbronne lei tot kwesbaarheid en het dikwels selfbeskermende gedrag (coping), wat gerig is op die voorkoming van bronverliese, tot gevolg.

2.4.4 DIE GEÏNTEGREERDE STRES- EN COPINGMODEL (MOOS, 1994)

Die konseptuele stres- en copingmodel van Moos (1994) gee erkenning aan die feit dat beide langdurige persoonsfaktore en veranderbare omgewingsfaktore 'n bepalende rol speel by die stres- en copingproses. Die model sluit goed aan by beide die transaksionele benadering tot stres en die fortigene perspektief op menslike aanpassing wat in Hoofstuk 3 bespreek word.

Die model is ontwikkel uit die integrasie van perspektiewe wat ontleen is aan vier invloedryke benaderings tot aanpassing en coping met stresvolle gebeure. Die volgende vier benaderings het bygedra tot die aannames wat deur Moos in die model ingesluit is (Moos & Schaefer, 1993, p. 234 – 237):

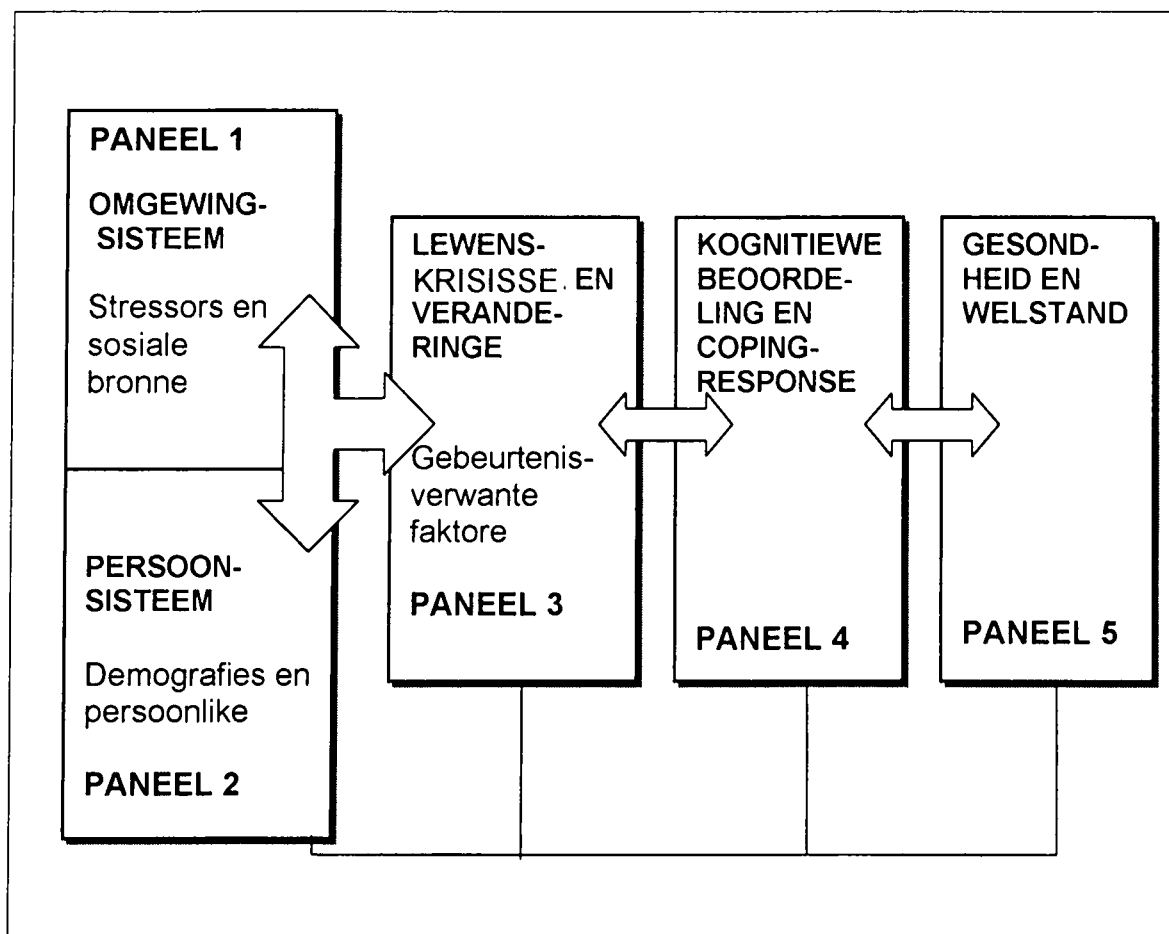
a) die **evolusieteorie** wat belangrike insigte verskaf het in die oorlewing van mense en die belangrike rol van sosiale verhoudinge, doelgerigte probleemoplossingsgedrag en kennis ten opsigte van die effektiewe aanpassing van individue en gemeenskappe

b) **psigo-analitiese teorieë** wat inligting oor die interaksie tussen verskillende egoprosesse en die beperkinge van die omgewing verskaf het en die **humanisties eksistensieel fenomenologiese teorieë** wat die weg gebaan het vir 'n positiewer mensbeskouing wat sterker klem op die groeipotensiaal van persone geplaas het en groter bewustheid van die mens se behoefte aan selfaktualisering en optimale funksionering gekweek het

c) **lewenssiklus- en ontwikkelingsteorieë** (veral Erikson se psigososiale ontwikkelingsteorie) wat die ontwikkelingsverloop van die aanleer van copingvaardighede beskryf het en aangetoon het hoe die bemeestering van lewensake 'n persoon se selfkonsep, kognitiewe taksering en bronne van coping vorm

d) navorsingsbevindinge oor die **aanpassing by lewenskrissise en oorgangsfases** wat beklemtoon dat mense die vermoë het om ten spyte van beproewinge steeds 'n mate van beheer te behou en lewenseise redelik effektief te bemeester.

Moos het bogenoemde perspektiewe geïntegreer om 'n konseptuele raamwerk van die stres- en copingproses te ontwikkel (Moos & Schaefer, 1993, p. 237). Die model bestaan uit vyf panele wat elk 'n komponent van die proses verteenwoordig. Die model word skematies in Figuur 2.6 voorgestel.

Figuur 2.6 'n Geïntegreerde model van stres en coping (Moos & Schaefer, 1993, p. 237)

Die verskillende panele kan as volg beskryf word:

Paneel 1 verteenwoordig die **omgewingsisteem** wat bestaan uit **lewenstressors** en **bronne van sosiale aanpassing**. Die lewenstressors sluit in alle eise wat in die omgewing aan die persoon gestel word, soos finansiële verpligtinge, werksverpligtinge en gesinsverhoudinge, huweliksverhouding en die persoon se breër sosiale en gemeenskapsverhoudinge. Die tipe stressor, die intensiteit en duur daarvan, asook die spesifieke lewensterrein waarin die stressor voorkom, bepaal in 'n groot mate die keuse van copingresponse. Bronne sluit in materiële

hulpbronne en sosiale ondersteuningsisteme wat die persoon tot sy beskikking het. Sosiale ondersteuning deur gesinslede, vriende en 'n huweliksmaat speel 'n belangrike rol by die mate van weerstand wat die persoon teen stressors kan bied. Ten opsigte van die beroepskonteks word veral die mate van beroepservaring, outonomie met betrekking tot die uitvoering van werkspligte, die geleentheid om innoverend te wees en kollegiale ondersteuning as belangrike faktore wat effektiewe coping beïnvloed, beklemtoon. Die beskikbaarheid van voldoende bronne kan van groot waarde wees wanneer 'n persoon aan stressors blootgestel word en beïnvloed ook die persoon se taksering van die stressors (Moos & Schaefer, 1993, p. 247).

Paneel 2 verteenwoordig die persoonsisteem wat bestaan uit die persoon se **sosio-demografiese kenmerke** en **persoonlike bronne van coping**. Dit sluit demografiese faktore in soos onder andere geslag, ouderdom en sosio-ekonomiese status, omdat dit die blootstelling aan stressors en beskikbaarheid van bronne kan beïnvloed. So dui Moos en Schaefer (1993, p. 246) byvoorbeeld aan dat vroue aan meer ernstige stressors blootgestel word en dat hulle in 'n groter mate van beide toenaderings- en vermydingscoping gebruik maak. Persoonlike faktore soos 'n interne lokus van kontrole, selfbekwaamheid, optimisme, ekstroversie, goeie selfvertroue, koherensiesin en 'n konstruktiewe kognitiewe styl word almal genoem as persoonlike bronne wat die effektiewe bemeestering van lewenstressors bevorder. Die stressors en bronne wat deel uitmaak van die persoonsisteem oefen in wisselwerking met die omgewingsfaktore (Paneel 1) 'n invloed uit op die lewenskrisisse en veranderinge wat die persoon beleef en op die keuse van copingstrategieë wat benut sal word (Holahan, Moos & Schaefer, 1996, p. 27).

Paneel 3 verteenwoordig lewenskrisisse en veranderinge waarby die individu moet aanpas. Die stabiele omgewingsisteem en persoonsisteem beïnvloed egter die veranderinge en krisisse waarby die persoon moet aanpas. Veranderinge in die omgewing en die persoon stel nuwe eise wat moontlik 'n negatiewe invloed op die persoon se emosies, gedrag en interpersoonlike verhoudings kan uitoefen. Die

effektiewe hantering van sulke krisisse en veranderinge lei egter tot persoonlike groei en versterk die persoon se toekomstige bronne van coping. Hoe meer bronne die persoon beskikbaar het om die eise te hanteer, hoe beter is die weerstand wat hy/sy teen die stresvolle impak van lewenskrisisse kan bied (Moos & Schaefer, 1993, p. 238).

Paneel 4 verteenwoordig die kognitiewe taksering van omstandighede en die copingstrategieë wat ter bemeestering van die stressor aangewend word. Volgens Moos en Schaefer (1993, p. 242) is die kognitiewe taksering van 'n stresvolle situasie en die copingstrategieë wat gebruik word om die situasie te hanteer nou verwant. Kognitiewe taksering sluit die persepsies en interpretasies van die potensieel bedreigende situasie in. Die persoon se evaluasie ten opsigte van die mate van beheerbaarheid van die stressor, die sentraliteit van die lewensterrein wat bedreig word en die mate van bedreiging wat waargeneem word, beïnvloed die persoon se reaksie op die situasie en speel, saam met die tipe copingstrategieë wat gebruik word, 'n sentrale mediërende rol by die stres- en copingproses.

Paneel 5 verteenwoordig laastens gesondheid en psigologiese welstand wat die resultaat is van die interaksie tussen die voorafgaande prosesse en dus die uitkoms van die stres- en copingproses reflekteer. Gesondheid en psigologiese welstand oefen egter ook 'n invloed op elkeen van die ander vier komponente (paneel) uit (Moos & Schaefer, 1993, p.238).

Holahan, Moos en Schaefer (1996, p. 26) beklemtoon dat die sisteme mekaar wederkerig beïnvloed en dat dit belangrik is om te begryp dat al bogenoemde veranderlikes interafhanklik is en dat die proses veranderbaar is op elkeen van die vlakke.

Die model bied 'n geïntegreerde konseptuele raamwerk waarbinne die interaksie tussen die verskillende veranderlikes in die komplekse stres- en copingproses verklaar kan word.

2.4.5 SAMEVATTING VAN DIE DINAMIEK VAN DIE VERANDERLIKES WAT 'N ROL BY DIE STRESPROSES SPEEL

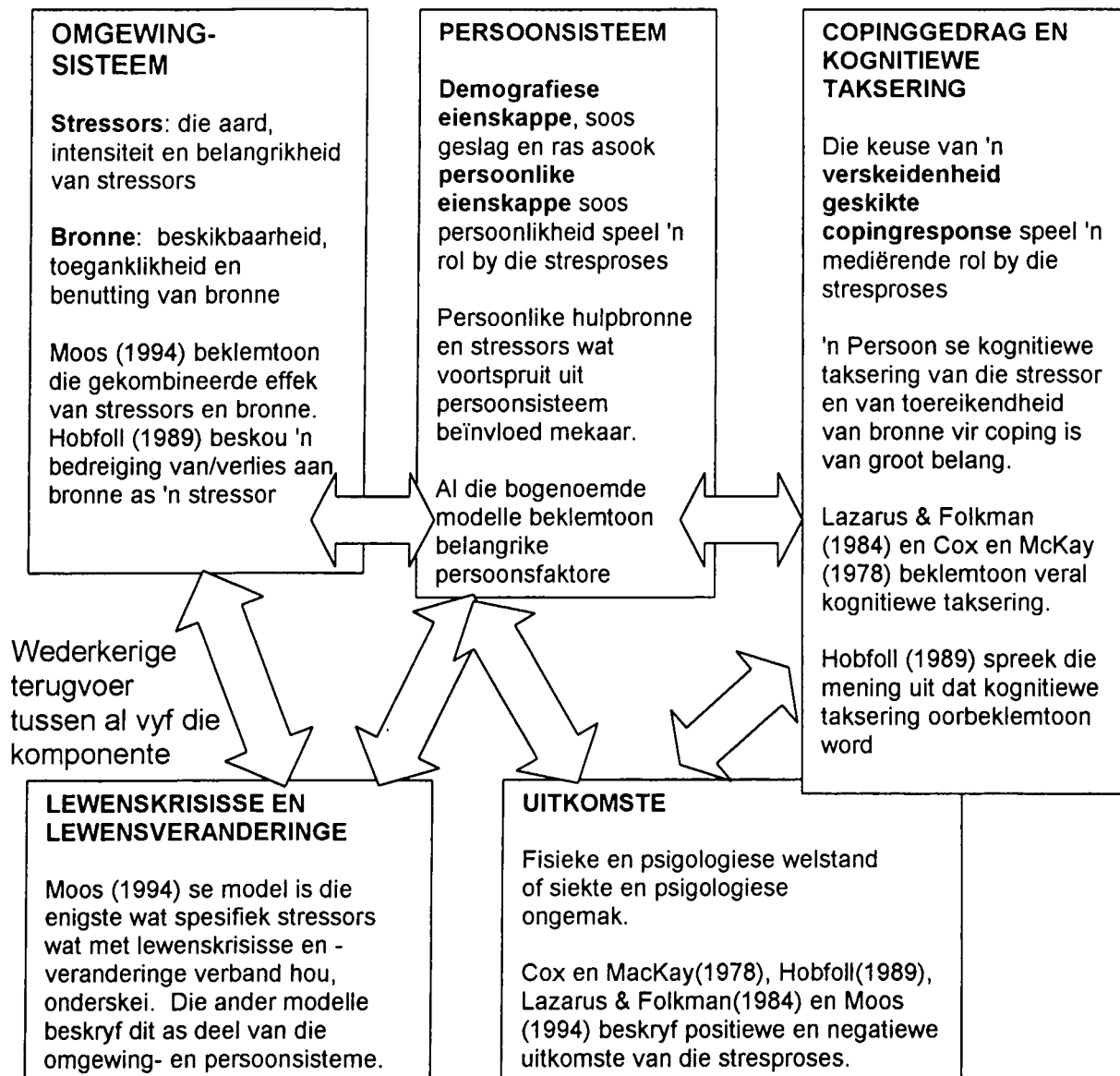
Die modelle wat onder 2.4 bespreek is, toon 'n groot mate van ooreenstemming in die beskrywing van die stresproses. Die volgende uitgangspunte kom grootliks in al die modelle voor:

- ◆ Die stresproses bestaan uit 'n stressor, 'n omgewingskonteks wat potensieel die bron van stressors en van bronne ter bemeestering van stressors is, die kenmerke van die persoon, die wyse waarop die persoon die omgewing (stressors en bronne) en homself/haarself kognitief takseer, die copinggedrag en die uitkomst van die proses, hetsy positief of negatief.
- ◆ Bogenoemde komponente verkeer voortdurend in wederkerige interaksie met mekaar en beïnvloed die verloop van die stresproses. Die gang van die proses kan dus te eniger tyd verander word. Die proses is siklies van aard en die uitkomst van die proses kan ook as oorsaak vir 'n daaropvolgende stresproses dien.
- ◆ Die **kenmerke van die omgewing** met spesifieke verwysing na die **aard, intensiteit en belangrikheid** van die lewensterrein waarbinne die **stressor** (eise) plaasvind, speel in kombinasie met die **beskikbaarheid van bronne** waarmee die eise bemeester, verminder of vermy kan word, 'n belangrike rol by die stresproses. Hobfoll (1988; 1998) beklemtoon die beskikbaarheid van bronne as die belangrikste veranderlike in die proses.
- ◆ Die **kenmerke van die persoon** word in al die modelle as 'n belangrike veranderlike aangedui. **Demografiese eienskappe** soos geslag, ras, huwelikstatus en sosio-ekonomiese status word veral in die modelle van Moos (1994) en Hobfoll (1988) bespreek as faktore wat 'n modererende rol speel by die stresproses en wat tot belangrike verskille kan lei in die aard en intensiteit

van stressors waaraan persone blootgestel word. **Disposisionele veranderlikes** soos persoonlikheidsfunksionering, selfesteem, behoeftes en verwagtinge speel ook 'n rol by die waarneming van situasies (stressors), die keuse van copingresponse en die intensiteit van reaksies op stressors.

- ◆ **Kognitiewe taksering** van die potensiële impak van die stressor en die vermoë om die eis/stressor suksesvol te bemeester, speel deurgaans 'n belangrike mediërende rol in die modelle. Die realistiese waarneming van die beheerbaarheid van die stressor is veral essensieel. Hobfoll (1988; 1998) spreek egter die mening uit dat gewaak moet word teen 'n oorbeklemtoning van kognitiewe taksering. Hy beklemtoon dat die objektiewe werklikheid van die lewenskonteks nie geringgeskat moet word nie, omdat dit 'n belangrike vormende invloed op persone se kognitiewe taksering uitoefen.
- ◆ Die effektiwiteit en geskiktheid van **copingresponse** bepaal in interaksie met al die vorige veranderlikes ook die uitkomste van die stresproses. Moos (1994) wys veral op die noue verwantskap tussen takseringsprosesse en copinggedrag.
- ◆ Die relatiewe bydrae van elkeen van hierdie veranderlikes tot die verklaring van die stres wat ervaar word, blyk egter nie duidelik uit die modelle nie. Weens die groot verskeidenheid veranderlikes, is dit egter duidelik dat gewaak moet word teen die veralgemening van 'n enkele model na alle populasies asof geslag, ras en sosio-ekonomiese status nie 'n modererende rol speel nie.
- ◆ Die geïntegreerde model van Moos (1994) blyk egter 'n omvattende weergawe te wees van baie van die veranderlikes wat by die verklaring van die stresproses van toepassing skyn te wees.

Die verskillende komponente van die stresproses wat in die transaksionele modelle voorkom, word dus as volg in Moos (1994) se model in Figuur 2.7 weerspieël.

Figuur 2.7 'n Integrasie van verskillende transaksionele stresmodelle met Moos (1994) se geïntegreerde stres- en copingmodel

2.5 'N EIE SAMEVATTENDE DEFINISIE VAN STRES

Gegrand op die verskillende komponente van die stresproses wat in die voorafgaande bespreking 'n duidelike rol by die ervaring van stres speel, sal die navorser van hierdie ondersoek stres definieer as "die produk van die interaksie

tussen die persoon en die omgewing wat voortspruit uit die eise wat aan die persoon gestel word, die vermoë van die persoon om die eise te hanteer, die persoon se waarneming van 'n wanbalans tussen die eise en die hanteringsvermoë en die gepaardgaande strategieë wat aangewend word om die balans te herstel."

2.6 VERWANTE BEGRIPPE WAT VAN DIE BEGRIP STRES ONDERSKEI MOET WORD

Uit bogenoemde konseptualisering blyk die kompleksiteit van die konstruk stres as multidimensionele konsep duidelik. Dit is egter ook belangrik om onderskeid te tref tussen stres en ander terme soos spanning, druk, stremming, uitbranding en angs wat dikwels afwisselend met die term stres gebruik word. Hierdie terme word dikwels as beskrywings van spesifieke tipes stres gebruik en moet dus van stres as 'n meer algemene term onderskei word. Die begrippe distres, eustres, werkstres en uitbranding word ook kortliks beskryf. Die term stressor sal eerstens bespreek word.

2.6.1 STRESSOR

Stressor verwys na die oorsaak van stres. Lepore en Evans (1996) definieer die term stressor as "*physical and social environmental conditions that the average person would perceive as actually or potentially threatening, damaging, harmful, or depriving*" (p. 350). Stressors word ook beskryf as enige eise wat aan die persoon gestel word. Die verskeie stressors wat beskryf word, word gewoonlik in twee tipes stressors verdeel, naamlik interne en eksterne stressors, waar interne stressors verwys na die eise wat ontstaan weens die behoeftes en waardes van die individu en sy/haar gedrag beïnvloed, terwyl eksterne eise verwys na eise buite die individu wat sy/haar gedrag bepaal (Selye, 1976; Van Zyl, 1991).

2.6.2 VERSKILLEND TIES STRES

Verskeie ander terme word dikwels afwisselend met die woord stres gebruik. Dit sluit in terme soos druk (*pressure*), spanning (*tension*), stremming (*strain*), uitputting (*fatigue*) en angstigheid (*anxiety*). Werkstres en uitbranding word ook soms verwar met stres, maar dit moet onderskei word as spesifieke tipes stres.

2.6.2.1 DRUK, SPANNING EN STREMMING

Die begrippe druk, spanning en stremming vloei voort uit die ingenieurswetenskaplike benadering wat fokus op kragte wat op 'n objek of individu inwerk en 'n sekere mate van stremming of druk veroorsaak (Lazarus, 1993; Selye, 1993; Shaffer, 1982). Spanning verwys dus na die verhoogde opwekking (stremming of druk) wat die individu beleef wanneer hy/sy met eise gekonfronteer word.

2.6.2.2 ANGS

Die begrippe angs en angstigheid word dikwels afwisselend met die begrip stres gebruik. Moore en Burrows (1996) wys egter daarop dat angs en angstigheid verwys na enkele simptome wat deel uitmaak van die stresrespons en wat 'n negatiewe impak op die persoon se geestestoestand kan hê. Angssimptome ontstaan wanneer stresvolle omstandighede deur die persoon as bedreigend beleef word en dit sluit 'n subjektiewe gevoel van negatiewe afwagting (*apprehension*), verhoogde outonome reaktiwiteit, sensuueagtigheid en bekommernis in (Lazarus, 1993; Spielberger, 1979). Angs kan dus beskryf word as een van die emosies wat deel uitmaak van die stresrespons.

2.6.2.3 DIE BEGRIPPE “DISTRES” EN “EUSTRES”

Stres word dikwels slegs vanuit 'n negatiewe of disfunksionele perspektief beskou, maar dit kan ook 'n positiewe, funksionele en motiverende effek op mense uitoefen (Levi, 1996).

Stres word beskryf as 'n omvattende konsep wat onaangename en aangename ervarings insluit. Die positiewe gevolge van stres word **eustres** genoem en sluit in verhoogde stimulasie, motivering, en kreatiwiteit asook die persepsie dat die situasie (stressor) 'n opwindende geleentheid vir avontuur en uitdaging is (Beech, Burns & Sheffield, 1982; Selye, 1976; Zimbler, Solomon, Yom Tov & Gruzd, 1985).

Die negatiewe respons op 'n stressor word **distres** genoem en sluit 'n verskeidenheid emosies, kennisies en gedragsresponse in wat onaangename, skadelike en ondermynende gevolge vir die persoon se aanpassing inhou (Selye, 1993; Zimbler *et al.*, 1985). Die intensiteit en duur van die eise en die mate waarin dit binne die omvang van die persoon se aanpassingskapasiteit (bronne en copingvaardighede) is, sal bepaal of die gevolge van blootstelling aan die stressor negatief of positief sal wees.

2.6.2.4 WERKSTRES

Grobler (1998) beskryf werkstres as stres wat voortvloei uit die interaksie tussen die persoon en die werksomgewing. Volgens Cox en McKay se transaksionele model volg werkstres op die ervaring van 'n wanbalans tussen eise (intern en ekstern) wat aan die werker gestel word en die vermoë om aan hierdie eise te voldoen (Cox & Ferguson, 1991). Werkstres verskil dus van stres as gevolg van die bron van stres, naamlik eise wat verband hou met die persoon se beroep.

In hierdie ondersoek word Die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys (Van Zyl, 1991) gebruik wat veral fokus op die beroepsverwante oorsake van stres en wat dus geklassifiseer word as 'n meetinstrument vir werkstres.

2.6.2.5 DIE BEGRIP "UITBRANDING"

Uitbranding en stres is nou verwant aan mekaar. Uitbranding word beskryf as 'n sindroom van emosionele uitputting, depersonalisasie en verminderde persoonlike vervulling wat voorkom onder persone wat dikwels met mense werk. Dit verwys dus na 'n intenser en meer chroniese werkstres (Burke & Richardsen, 1996; Maslach, 1982). Pines en Aronson (1988, p. 90) definieer uitbranding as "*a state of physical, emotional and mental exhaustion caused by long-term involvement in emotionally demanding situations*". Die verskil tussen stres en uitbranding kan as volg uiteengesit word (Pines, 1993, p. 386; Burke & Richardsen, 1996, p. 102-107):

- Stres kom meer algemeen voor as uitbranding
- Stres kom voor by persone in alle beroepskategorieë, terwyl uitbranding hoofsaaklik voorkom by persone wat met mense werk. Uitbranding word met 'n verskeidenheid beroepsverwante stressors verbind, maar interpersoonlike stres speel 'n groot rol.
- Uitbranding is 'n ervaring wat slegs voorkom by persone wat tot hul beroep toetree met hoë ideale, sterk motivering en toegewydheid. Baie van hierdie persone is besonder empaties en entoesiasties en ervaar hoë angsvlakke

2.6.2.6 SAMEVATTING

Die begrip stres moet onderskei word van begrippe soos spanning en angstigheid wat verwys na komponente van die stresrespons, naamlik die verhoogde opwekking en enkele emosies wat die negatiewe respons op stresvolle situasies vergesel. Werkstres en uitbranding verskil van stres weens die spesifieke oorsprong van die stres (werksomgewing) en ook die langdurige verloop van uitbranding. Onderskeid moet ook getref word tussen 'n positiewe en 'n negatiewe respons op stres.

2.7 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is 'n oorsigtelike bespreking gegee van die literatuur wat stres definieer en enkele modelle wat die stresproses beskryf. Die verskil tussen die stimulus-, respons- en transaksionele benadering is toegelig en 'n samevatting van die verskillende komponente van die stresproses is aangebied. Enkele begrippe wat verwant is aan stres, maar tog daarvan onderskei kan word, is ook bespreek.

In Hoofstuk 3 word die fortigene benadering tot die stres- en copingproses bespreek. Weens die sterk klem op die rol van copinggedrag binne die fortigene perspektief, word die rol van coping en veral copingstrategieë en hulpbronne van coping in die copingproses bespreek. Aan die einde van Hoofstuk 3 word die belangrikste uitgangspunte van die transaksionele stresmodelle geïntegreer met die uitgangspunte van die fortigene benadering tot stres en coping, sodat dit as rigtinggewende beginsels vir hierdie ondersoek gebruik kan word.

HOOFSTUK 3

DIE FORTIGENE PARADIGMA BY DIE BESTUDERING VAN STRES EN COPING

3.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die paradigmaverskuiwing na 'n positiewer perspektief op menslike aanpassing bespreek. 'n Psigofortigene perspektief op die bestudering van stres word bespreek en in aansluiting daarby word die rol van coping in suksesvolle stresshantering ondersoek. Die verskillende bronne van coping, verskillende copingstrategieë en die effektiwiteit van copinggedrag word ook toegelig. Ter afsluiting van hierdie hoofstuk word 'n geïntegreerde samevatting van die stres- en copingproses aangebied.

3.2 'N KLEMVERSKUIWING NA 'N POSITIEWE PSIGOLOGIE

Die onderneming om psigologiese welstand en optimale funksionering te bevorder, word as een van die hoekstene van die psigologiese professie beskou (Myers, 1992; Seligman, 1999). Ten spyte daarvan word die aanklag dikwels teen psigoloë gemaak dat hulle baie min weet aangaande wat gedoen kan word om mense gelukkig te maak en te help om hul potensiaal ten volle te benut. Dit wil selfs soms voorkom of psigoloë beter voorbereid is om mense met versteurings te behandel eerder as om psigologiese welstand en groei by hulle te bevorder (Holahan & Moos, 1996). Ter aansluiting by die aanname dat mense die potensiaal het om te groei en te ontwikkel behoort psigoloë hulle in 'n groter mate te beywer om mense te help om hoë vlakke van welstand te ontwikkel (Croze, Nicholas, Gobble & Frank, 1992).

Holahan en Moos (1996) wys daarop dat die sterk fokus op die negatiewe sy van menslike funksionering een van die nadele van die gebruik van die mediese model in die sielkunde is. Volgens hulle het die ontwikkeling van die humanisties

eksistensieel-fenomenologiese benadering in die sielkunde 'n betekenisvolle paradigmaverskuiwing meegebring wat groter klem geplaas het op die positiewe aspekte van menslike funksionering. Hulle wys op die werke van Maslow, Rogers, Jourard, Berne en ander ondersteuners van die fenomenologiese en eksistensiële benadering wat groot belangstelling getoon het in aktualisering, kreatiwiteit en die algemene bevordering van menslike welsyn.

Dit wil egter voorkom of die historiese verwaarloosing van die psigiese krag en persoonlike groeipotensiaal van mense tans reggestel word deur 'n meer gebalanseerde beskouing van mense. Dit blyk veral uit die dramatiese klemverskuiwing wat die afgelope 25 jaar in navorsing oor stres en coping plaasgevind het en wat sterk fokus op 'n verklaring van die meganismes en prosesse wat lei tot die mobilisering van aanpassingsprosesse wanneer 'n persoon aan stresvolle gebeure blootgestel word (Aldwin, 1994; Barnard, 1994; Holahan & Moos, 1996; Jerusalem, 1992). Waar die aanvanklike navorsing oor stres 'n direkte verband tussen stres en disfunksie of siekte veronderstel het, blyk dit duidelik uit die hedendaagse navorsing dat geweldige individuele verskille onder mense bestaan ten opsigte van hul respons op stresvolle gebeure. Dit is duidelik dat baie mense gesond bly ten spyte van stresvolle lewensomstandighede en dat sommige mense selfs die stresvolle omstandighede as 'n groei-ervaring beleef (Barnard, 1994; Holahan & Moos, 1996).

Alhoewel Lazarus en Folkman (1984) daarop wys dat coping as konsep reeds sedert die veertigerjare van die vorige eeu in die sielkunde gebruik word, het die baanbrekerswerk van Aaron Antonovsky (1979) die salutogene benadering in die sielkunde help vestig en sodoende tot belangrike nuwe perspektiewe oor menslike aanpassing gelei. 'n Belangrike bydrae van die salutogene benadering was dat Antonovsky op sterktes en suksesvolle aanpassing gefokus het en in aansluiting daarby die navorsingsvrae na menslike aanpassing geherformuleer het as "*Wat stel mense in staat om gesond te bly ten spyte van blootstelling aan stresvolle/negatiewe omstandighede?*" (Antonovsky, p. 13) eerder as die tipiese

vraag wat binne die patogene raamwerk gestel sou word, naamlik "*Wat maak mense siek?*"

Die vraag na die sterktes van persone het ook meegebring dat daar in 'n groter mate ondersoek ingestel word na psigologiese welsyn as 'n afhanklike veranderlike wat 'n aanduiding van 'n persoon se posisie op die gesondheidskontinuum (ease/disease) is asook na die voorspellers van psigologiese welstand (Van Eeden, 1996). Die konstruk psigologiese welsyn sal vervolgens kortliks beskryf word voordat die psigofortigene benadering bespreek word.

3.2.1 PSIGOLOGIESE WELSTAND

Psigologiese welstand word beskryf as 'n multidimensionele konstruk wat uit affektiewe, kognitiewe en gedragsfasette bestaan (Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995). Die emosionele faset van psigologiese welstand verwys na die positief-negatief-afkekbalans en veronderstel dat die persoon meer dikwels positiewe as negatiewe emosies beleef (Haworth, Jarman & Lee, 1997; Van Eeden, 1996). Verskeie outeurs verbind ook 'n gevoel van selfaanvaarding en eiewaarde met die positiewe dimensie van psigologiese welsyn (Diener & Diener, 1995). Die kognitiewe faset word gereflekteer deur die mate waarin die persoon die lewe as verstaanbaar en sinvol beleef en tevrede voel dat sy/haar lewe voldoen aan die verwagtinge wat hy/sy koester (Diener & Diener, 1995; Van Eeden, 1996). Die gedragsfaset verwys na die mate waarin die persoon betrokke is by 'n verskeidenheid lewensterreine, en uitdagings aanvaar eerder as om probleme te vermy. Die afwesigheid van simptome van psigiese versteurings word ook as 'n belangrike faset beskou en dit sluit die afwesigheid van simptome van ernstige angstigtheid, depressie en oormatige stres in (Haworth, Jarman & Lee, 1997; Ryff & Keyes, 1995; Wissing & Van Eeden, 1998).

Die meeste teorieë en modelle van psigologiese welstand beklemtoon gewoonlik dat benewens die fasette wat verband hou met die persoon, verskillende lewensterreine soos werk, ontspanning, huweliks- en gesinsverhoudinge,

godsdienst en gemeenskapsbetrokkenheid ook 'n belangrike bydrae tot persone se lewensvrede en geluk lewer (Adams, Bezner & Steinhardt, 1997; Lightsey, 1996; Myers, 2000; Witmer & Sweeney, 1992).

Ondersoeke na psigologiese welstand moet dus persoonskenmerke soos affekbalans, lewensvrede, selfsteem en koherensiesin sowel as die lewenskwaliteit wat die persoon in verskillende lewensomstandighede ervaar, insluit. In hierdie ondersoek is lewensvrede soos gemeet met die Lewensvrede skaal (Diener et al., 1985) en stresvlak soos gemeet met die Ervaring van Werks- en Lewensomstandighede-vraelys (Van Zyl, 1991), gebruik om fasette van psigologiese welstand te meet. Die Selfbeoordelingskaal van die Fortaliteitskaal (Pretorius, 1997) is ook ingesluit om selfsteem te meet. Dit is egter ingesluit met die doel om selfsteem as 'n voorspeller en nie 'n indikator van psigologiese welstand te meet. Die Koherensiesinskaal is ingesluit om die invloed van koherensiesin as voorspeller van lewensvrede en weerstand teen oormatige stres te bepaal. Die rede daarvoor was om aan te sluit by die Salutogene Model van Gesondheid wat Koherensiesin as modererende faktor in die verhouding tussen stressors en die uitkoms van die stres- en copingproses beskryf.

In aansluiting by die psigofortigene benadering wat as metateoretiese perspektief in hierdie ondersoek gebruik word, sal die uitgangspunte van Antonovsky (1979, 1987) se salutogene model van gesondheid vervolgens bespreek word.

3.3 DIE SALUTOGENE PERSPEKTIEF

Antonovsky (1979) word allerweë as die vader van die salutogene benadering beskou. Die sentrale tema van die salutogene benadering is dat 'n sterk koherensiesin bepalend is vir suksesvolle coping met stressors en daarom ook van kritieke belang is vir die instandhouding van gesondheid. Stressors word volgens hierdie model as onlosmaaklik deel van die menslike bestaan beskou (Antonovsky, 1987). Die psigofortigene benadering word as 'n uitbreiding van die salutogene

benadering gesien omdat die fortigene benadering fokus op die oorsprong van welstand en nie net op die oorsprong van gesondheid nie (Strümpfer, 1995, p. 82).

Die salutogene perspektief het voortgespruit uit Antonovsky se werk met oorlewende konsentrasiekamp-slagoffers. Dit het hom opgeval dat baie van dié persone ten spyte van uitsers haglike omstandighede en uiterste ontberinge en verliese oorleef het en steeds na die oorlog daarin kon slaag om 'n sinvolle lewe te voer en suksesvol aan te pas (Antonovsky, 1979). Hierdie persone het dus in teenstelling met die verwagtinge van die tradisionele patogene sielkundige en mediese modelle nie almal ineengestort en siek geword nie, ten spyte van die ernstige trauma wat hulle in die konsentrasiekampe beleef het.

Dit het Antonovsky aangespoor om ondersoek in te stel na die oorsprong van hierdie persone se krag of weerstand. Die vraag wat hy gestel het "*Whence the strenght?*" weerspieël die salutogene fokusverskuiwing in sy navorsing (Antonovsky, 1979, p.7). Volgens hierdie paradigma is die fokus ingestel op die faktore wat mense gesond hou, eerder as om te fokus op daardie faktore wat aanleiding gee tot siekte en patologie.

Volgens Antonovsky (1979) is afwykings van die kliniese beeld van gesondheid 'n algemene verskynsel en nie naastenby so ongewoon soos algemeen aanvaar word nie. Hy verwys na die nasionale gesondheidsorgsisteme en vra tereg, in die lig van die oorweldigende fokus op siektetoestande eerder as op gesondheid, waarom dit nie eerder siektesorgsisteme genoem word nie. Dit beklemtoon volgens hom weer eens die vraag "*Wat stel sommige mense dan in staat om gesond te bly?*" Antonovsky verwerp die digotome klassifikasie van persone as of siek of gesond en stel voor dat gesondheid eerder beskryf moet word met behulp van 'n multidimensionele kontinuum met siekte en gesondheid as twee uiterste pole op hierdie kontinuum (***the ease-disease continuum***). Volgens hom sal hierdie uiterste pole, naamlik absolute gesondheid en absolute siekte in der waarheid nooit aangetref word nie en daarom herformuleer hy die salutogene

vraag na die oorsprong van gesondheid as "wat laat 'n persoon nader in die rigting van die positiewe pool (ease) beweeg?"

Soos reeds genoem, beskryf Antonovsky (1979) die blootstelling aan stressors as 'n alledaagse gebeurtenis. Volgens hom lei die blootstelling aan stressors tot die ontstaan van 'n toestand van verhoogde opwekking of spanning ("tension"). Die gevolge van die spanning kan egter positief of negatief wees. Hiervolgens is dit belangrik om te besef dat alle stressors nie inherent sleg is nie. Die verskil tussen positiewe of negatiewe uitkomst na die blootstelling aan stressors lê opgesluit in hoe effektief die spanning hanteer word.

Sentrale komponente van die salutogene model van gesondheid (Antonovsky, 1979;1987) is die veralgemeende weerstandshulpbronne en koherensiesin, wat 'n mediërende rol speel by die spanninghanteringsproses (Strümpfer, 1995). Die veralgemeende weerstandshulpbronne en koherensiesin sal vervolgens bespreek word.

3.3.1 DIE VERALGEMEENDE WEERSTANDSHULPBRONNE

As antwoord op die vraag na die oorsprong van gesondheid en welstand het Antonovsky die "**generalized resistance resources**" (GRRs) of veralgemeende weerstandshulpbronne voorgestel. Hy omskryf dit as volg:

"to ask about health ease, that is, to seek to explain what facilitates our movement toward the most salutary end of the breakdown continuum, is to search for weapons that may be far more potent in decreasing human suffering than is any specific disease-preventing or disease-curing factor."

(Antonovsky, 1979, p. 56).

Volgens Antonovsky (1979) speel die veralgemeende weerstandshulpbronne (GRRs) 'n belangrike rol by die sukses van spanningshantering. Hy definieer die

veralgemeende weerstandshulp- bronne as enige kenmerke van die persoon, die primêre groep, die subkultuur of die gemeenskap wat effektiewe spanningshantering fasiliteer. Die fasiliterende rol van die algemene bronne van weerstand kan gerig wees op die vermyding van stressors of op die suksesvolle hantering daarvan. Dit is die mobilisering van weerstandshulpbronne eerder as die blote beskikbaarheid daarvan wat die salutogene effek uitoefen (Antonovsky). Die persoon se veralgemeende weerstandshulpbronne speel 'n primêre rol by die daarstelling van betekenisvolle en koherente lewenservaringe wat 'n belangrike rol speel by die bevordering van koherensiesin.

Die verskillende veralgemeende weerstandshulpbronne wat deur Antonovsky (1979, p. 103-118) bespreek word, sal later in hierdie hoofstuk (paragraaf 3.3.1.2) saam met die bronne van coping bespreek word.

Die beskikbaarheid, beheer en voldoende benutting van bogenoemde weerstandshulpbronne skep 'n omgewing waarbinne die verstaanbaarheid en beheerbaarheid van ervaringe die persoon in staat stel om 'n koherensiesin te ontwikkel. Die ontwikkeling van 'n koherensiesin sal vervolgens bespreek word.

3.3.2 DIE ONTWIKKELING VAN 'N KOHERENSIESIN

Die mate waarin 'n persoon se lewensomstandighede hom toerus met of ontnem van weerstandshulpbronne beïnvloed in watter mate 'n persoon 'n koherensiesin ontwikkel (Antonovsky, 1987). Die gebrek aan weerstandshulpbronne word ook deur Antonovsky as 'n potensiële stressor beskryf. Hoe minder bronne die persoon dus tot sy/haar beskikking het, hoe laer sal die mate van koherensiesin wees wat die persoon ervaar. Volgens hom is koherensiesin **'n oorkoepelende konsep wat al die bronne van weerstand integreer** (Antonovsky, 1987, p. 28) en wat 'n sentrale rol speel by die persoon se beweging op die gesondheid-welstandkontinuum (ease-disease) in die rigting van die gesondheidspool.

Koherensiesin word gedefinieer as *"a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that*

one's internal and external environments are predictable and that there is a high probability that things will work out as well as can reasonably be expected" (Antonovsky, 1979, p. 123). Hiervolgens bestaan koherensiesin uit perseptuele, kognitiewe en affektiewe komponente. Dit is 'n stabiele, langdurige lewensbeskouing. Antonovsky voer egter ook aan dat dit 'n dinamiese oriëntasie is wat deurlopend deur 'n persoon se lewensverloop gevorm en beïnvloed word. Koherensiesin is 'n persepsie van 'n persoon dat sy omgewing **voorspelbaar** en **verstaanbaar** is. Dit beteken dat die persoon volle begrip het vir die feit dat die lewe frustrasie en mislukking meebring, maar dat hy hoopvol is dat hy met harde werk en met die nodige insette die omstandighede so goed as wat redelikerwys verwag kan word, sal kan hanteer. Die persoon glo dat 'n wetmatigheid in sy lewe bestaan en dat gebeure nie net arbitrêr plaasvind nie. Dit beteken egter nie sonder meer dat die persoon in beheer is van die situasie nie, maar dat hy/sy 'n ingesteldheid kan ontwikkel dat hy/sy eise kan bemeester (Antonovsky, 1979).

Koherensiesin bestaan uit drie komponente, naamlik **verstaanbaarheid** (comprehensibility), **beheerbaarheid** (manageability) en **sinvolheid** (meaningfulness) (Antonovsky, 1987, p.16). Die drie komponente is teoreties onderskeibaar, maar tog onlosmaaklik verweef en toon baie hoë interkorrelasies.

Verstaanbaarheid verwys na die mate waarin die stimuli wat 'n persoon van die interne en eksterne omgewing ontvang, as verklaarbaar beleef word. Dit dui op die mate van duidelikheid, geordenheid, gestruktureerdheid en konsekwentheid waarmee inligting ervaar word. 'n Persoon met 'n sterk sin vir verstaanbaarheid verwag dat toekomstige gebeure logies en verklaarbaar en in 'n mate voorspelbaar sal wees. Dit beteken egter nie noodwendig dat al die gebeure aangenaam sal wees nie.

Die tweede komponent, **beheerbaarheid**, verwys na die mate waarin 'n persoon die bronne tot sy beskikking as toereikend beleef om die eise wat aan hom/haar gestel word te hanteer. Antonovsky (1987) stel dit duidelik dat die hulpbronne nie noodwendig onder die persoonlike beheer van die persoon hoef te wees nie, maar

dat ander bronne tot die persoon se beskikking ook hierby ingesluit kan word. Die implikasie van 'n sterk gevoel vir beheerbaarheid is dat persone nie soos slagoffers voel nie en dat hulle ook nie voel dat die lewe hulle onregverdig behandel nie, want hulle besef dat hulle oor die vermoë beskik om probleme waarmee hulle gekonfronteer word, suksesvol te bemeester.

Die derde komponent, **sinvolheid**, word deur Antonovsky (1987) as die emosionele dimensie van koherensiesin beskryf. Dit verwys na 'n persoon se toewyding aan sekere lewenstake en lewensterreine wat vir hom/haar van belang is. Dit impliseer ook dat die persoon aktief betrokke is by die ontplooiing van sy lewe en dat die persoon negatiewe gebeurtenisse as uitdagings sien en poog om die betekenis daarvan te ontdek.

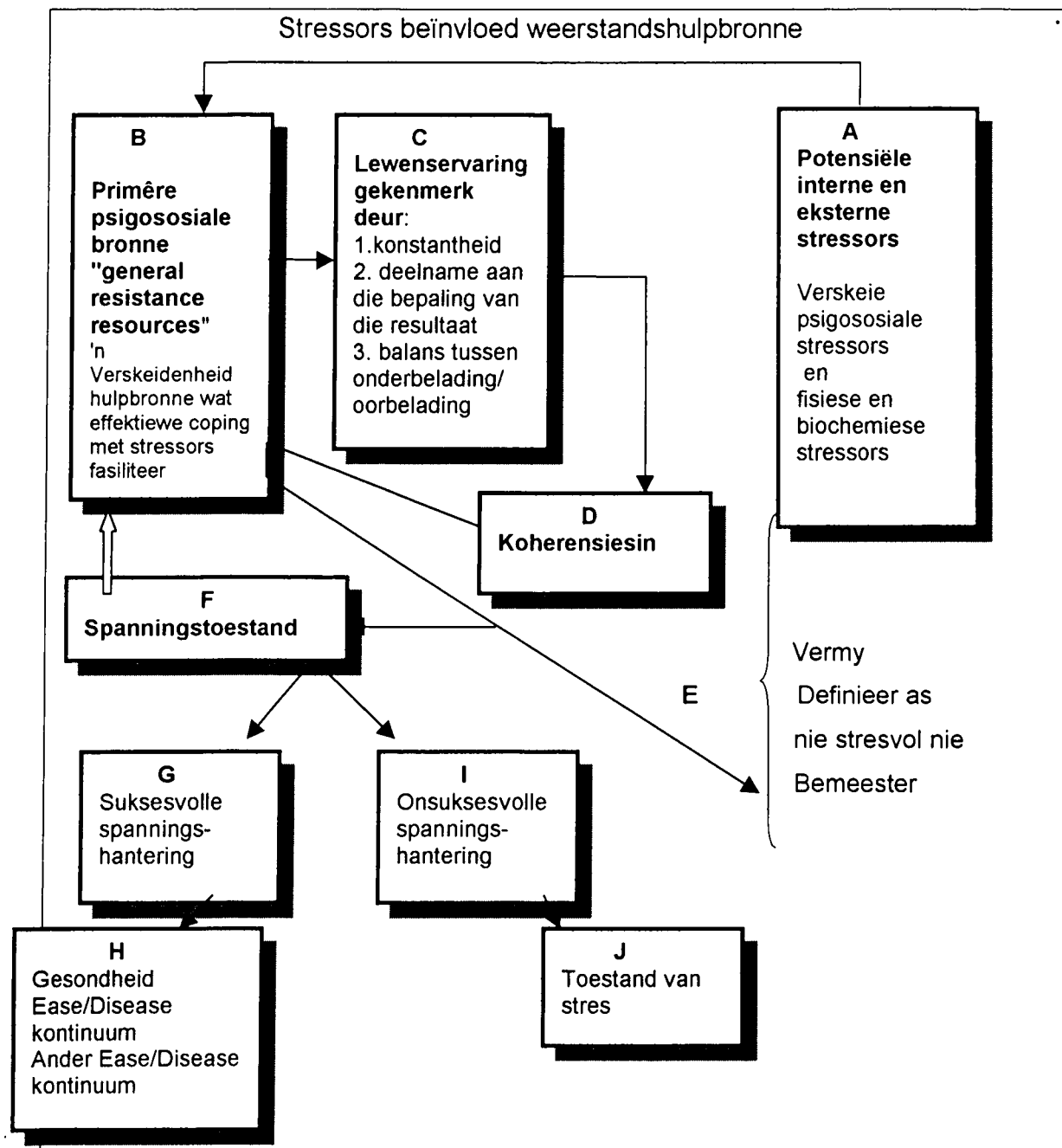
Gebaseer op Antonovsky se vollediger omskrywing van die onderlinge komponente van koherensiesin het hy sy aanvanklike definisie van koherensiesin as volg herdefinieer: "*The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, though dynamic feeling of confidence that 1) the stimuli deriving from one's internal and external environments in the course of living are structured, predictable, and explicable; 2) the resources are available to one to meet the demands posed by these stimuli; and 3) these demands are challenges, worthy of investment and engagement.*" (Antonovsky, 1987, p.19.)

Antonovsky (1987) wys daarop dat koherensiesin 'n disposisionele oriëntasie is en nie 'n persoonlikheidstrek nie. Volgens hom reflekteer koherensiesin as disposisionele oriëntasie 'n brëer beskouing van die sosiale wêreld van die persoon. Dit sluit ook die moontlikheid in om die belangrike rol van kultuur, sosiale strukture en die historiese tydsgees en idiosinkratiese gebeure in die ontwikkeling van koherensiesin te verreken.

Die verband tussen koherensiesin en gesondheid is deur Antonovsky (1979) in die salutogene model van gesondheid uitgebeeld en dit sal vervolgens bespreek word.

3.3.3 DIE SALUTOGENE MODEL VAN GESONDHEID (ANTONOVSKY, 1979, 1987)

Die model wys op die interaksie tussen lewenstressors, algemene bronne van weerstand, koherensiesin en die gevolge wat dit op die individu se gesondheid het. 'n Vereenvoudigde weergawe van die model word in Figuur 3.1 uitgebeeld :

Figuur 3.1 'n Vereenvoudigde weergawe van Antonovsky se salutogene model vir gesondheid (1979, p. 185)

Die model kan as volg verduidelik word:

- A Stressors is alomteenwoordig en bestaan uit verskeie psigososiale en fisies-biochemiese stressors wat weerstandshulpbronne kan beïnvloed. Die oorsprong van weerstandshulpbronne kan ook 'n bron van stres wees, soos interpersoonlike verhoudinge. Traumatiese fisiese en biochemiese stressors beïnvloed gezondheidstatus wat ook 'n bron van stres kan wees.
- B 'n Verskeidenheid gesins-, sosio-kulturele, idiosinkratiese en sosiale faktore skep veralgemeende weerstandshulpbronne wat die bemeestering van stressors fasiliteer. Weerstandshulpbronne bestaan uit materiële, kognitiewe, sosiale, kulturele, intrapsigiese, religieuse en biologiese hulpbronne wat vir die bemeestering van stressors aangewend kan word.
- C Toereikende weerstandshulpbronne bevorder lewenservaringe wat deur konstantheid, deelname aan die bepaling van resultate en 'n balans tussen onder- en oorbelading gekenmerk word.
- D Sinvolle en koherente lewenservaringe wat deur voorgenoemde lei tot die ontwikkeling van 'n sterk koherensiesin. 'n Sterk koherensiesin lei tot die mobilisering van algemene asook spesifieke weerstands- hulpbronne wat die persoon tot sy/haar beskikking het.
- E 'n Sterk koherensiesin wat lei tot die mobilisering van algemene en spesifieke weerstandshulpbronne kan die vermyding, neutralisering of bemeestering van stressors bevorder. Dit bevorder ook die taksering van stimuli as nie-stressors.
- F Alomteenwoordige stressors skep 'n spanningstoestand wat ook deur die bemiddeling van die koherensiesin aanleiding gee tot die mobilisering van weerstandshulpbronne.

- G Toereikende weerstandshulpbronne en 'n verskeidenheid gepaste copingstrategieë lei tot suksesvolle spanningshantering wat weer tot 'n versterking van koherensiesin lei.
- H Suksesvolle spanningshantering help om die persoon se posisie op die kontinuum van gesondheid te handhaaf. 'n Goeie gesondheid-status bevorder die verkryging van ander weerstandshulpbronne.
- I Onsuksesvolle spanningshantering lei tot 'n toestand van stres.
- J 'n Toestand van stres wat volg op onsuksesvolle spanningshantering het 'n negatiewe impak op die persoon se posisie op die gesondheidskontinuum en het weer 'n negatiewe impak op weerstandshulpbronne en koherensiesin.

3.3.4 DIE ROL VAN KOHERENSIESIN BY COPING

Volgens Antonovsky (1987) is dit belangrik om te beseft dat koherensiesin nie 'n spesifieke copingstyl is nie. 'n Sterk koherensiesin stel die persoon egter in staat om die toepaslikste strategie te kies om die eise wat deur die spesifieke stressor gestel word, suksesvol te hanteer. Dit bring mee dat die persoon 'n keuse van 'n kombinasie van algemene en spesifieke weerstandshulpbronne mobiliseer om die stressor te hanteer. Antonovsky ondersteun die gevolgtrekking van verskeie ander navorsers dat die suksesvolheid van die copingproses nie soseer afhang van watter copingstrategie die persoon aanwend nie, maar eerder bepaal word deur die verskeidenheid copingstrategieë wat die persoon aanwend en hoe buigsaam hy/sy met die aanwending daarvan is.

Volgens Antonovsky (1987) beteken dit nie dat 'n sterk koherensiesin 'n persoon in staat stel om alle probleme suksesvol die hoof te bied en om alle krisisse op te los nie. Volgens hom sal die persoon met 'n sterk koherensiesin egter 'n beter kans staan om suksesvol te wees met die hantering van probleme, en in die geval van onoorkomelike probleme sal die persoon beter daarby kan aanpas.

Hy impliseer ook nie dat koherensiesin persone beskerm teen emosionele ongemak nie, maar dat die persoon met 'n sterk koherensiesin geneig sal wees om sy emosies te lug en aktief te hanteer, eerder as om dit te onderdruk. Antonovsky (1987, p. 153) som die rol van koherensiesin in die copingproses as volg op: *"The person with a strong SOC is more likely to accurately identify the nature and dimensions of the instrumental problem; more likely to approach it as a challenge; more likely to select from his or her repertoire of resources those that are appropriate to the problem and employ them rationally."*

3.3.5 DIE VERBAND TUSSEN KOHERENSIESIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND

Antonovsky (1987) het primêr gefokus op die verband tussen koherensiesin en fisieke gesondheid. Hy het aanvanklik nie die verband tussen koherensiesin en psigologiese welstand direk ondersoek nie. Hy wys egter daarop dat hy 'n positiewe verband, alhoewel nie noodwendig 'n direkte, oorsaaklike verband nie, tussen koherensiesin en psigologiese welstand verwag. Die feit dat koherensiesin goeie fisieke gesondheid bevorder en goeie gesondheid ook psigologiese welstand bevorder, bring dus 'n indirekte verband tussen koherensiesin en psigologiese welstand mee. Daarbenewens speel die meeste weerstandshulpbronne wat lei tot 'n sterk koherensiesin ook 'n rol by die bevordering van psigologiese welstand.

Antonovsky (1987) voorsien egter 'n direkte verband tussen koherensiesin en 'n persoon se taksering van sy eie funksionering. Volgens hom bestaan psigologiese welstand uit twee komponente, eerstens aspekte soos lewensbevrediging, geluk en positiewe/negatiewe affek en tweedens die taksering van eie funksionering. Antonovsky wys daarop dat die eerste komponent meer deur 'n persoon se objektiewe lewensomstandighede beïnvloed word, terwyl die persoon se taksering van sy/haar eie funksionering eerder deur koherensiesin beïnvloed sal word. Ongeag 'n persoon se lewensomstandighede kan 'n sterk koherensiesin dit

moontlik maak om te voel dat die situasie so goed as moontlik hanteer kan word en dat die nodige bronne beskikbaar is om dit te oorleef.

3.3.6 SAMEVATTING

Salutogenese fokus op die instandhouding van gesondheid en beklemtoon die rol van persoonlike weerstandshulpbronne wat gesondheid bevorder. Die twee sentrale elemente wat bydra tot fisieke gesondheid en psigologiese welstand is die veralgemeende weerstandshulpbronne en koherensiesin. Die veralgemeende weerstandshulpbronne verwys na enige kenmerke van die persoon of groep waartoe hy/sy behoort wat hom/haar kan help om spanning effektief te hanteer. Toereikende weerstandshulpbronne lei tot die ontwikkeling van 'n sterk koherensiesin wat 'n persoon se algemene oriëntasie ten opsigte van lewensgebeure is; dit reflekteer in watter mate die persoon lewensgebeure as verstaanbaar, beheerbaar en sinvol beleef. Koherensiesin is nie 'n spesifieke copingstyl nie, maar bevorder effektiewe coping deurdat die persoon buigsaam is en die toepaslikste copingstrategie vir die spesifieke situasie sal benut. Die uitgangspunte van salutogenese stem grootliks ooreen met dié van psigofortigenese, maar dit verskil egter ten opsigte van die sentrale rol wat koherensiesin speel as modererende faktor in die interaksie tussen, stressors, weerstandshulpbronne en die uitkomst van die stresproses. Dit verskil ook van die psigofortigene benadering ten opsigte van die klem wat salutogenese op fisieke gesondheid, eerder as psigologiese welstand as uitkoms van die stresproses speel.

Vervolgens word die fortigene perspektief bespreek.

3.4 DIE FORTIGENE PERSPEKTIEF

Alhoewel Antonovsky (1979,1987) se primêre fokus gerig was op fisieke gesondheid, het hy later egter self aandag geskenk aan die moontlike verband tussen koherensiesin en psigologiese welstand. Hy het erkenning gegee aan die

bestaan van 'n wederkerige verband tussen gesondheid en psigologiese welstand en aangevoer dat dit daarom redelikerwys verwag kan word dat faktore wat 'n positiewe effek op gesondheid het, ook 'n positiewe invloed op psigologiese welstand sal uitoefen. Hy het spesifiek melding gemaak van die gunstige invloed wat lewenstevredenheid, geluk, moreel en positiewe affek op gesondheid het. Hy het egter steeds aangedui dat die verband tussen koherensiesin en psigologiese welstand slegs 'n indirekte verband is, alhoewel hy die mening uitgespreek het dat die verband tussen die algemene weerstandshulpbronne (GRRs) en psigologiese welstand 'n direkter verband is. Hy som dit as volg op: *"the GRRs which create the life experiences that give rise to a strong SOC also directly promote well-being"* (Antonovsky, 1987, p. 180).

Strümpfer (1995) spreek die mening uit dat Antonovsky deurgaans in sy werk verwys na die oorsprong van sterktes of lewenskrag en dus per implikasie met 'n meer oorkoepelende konstruk as fisieke gesondheid gewerk het. Hy kom daarom tot die gevolgtrekking dat Antonovsky in veral sy meer resente werk fokus op die oorsprong van psigologiese sterktes wat effektiewe aanpassing bevorder en daar dus 'n behoefte is aan 'n breë beskrywende begrip wat die interaksie tussen die algemene weerstandshulpbronne, koherensiesin en die volle spektrum van menslike aanpassing weerspieël. Volgens hom is die term "fortigenese" meer beskrywend van die hele paradigma as wat salutogenese is. Die term fortigenese word afgelei van die Latynse stamwoord "fortis" wat "sterk" beteken en die Engelse woord "fortitude" wat *"strength and courage in adversity or pain"* beteken (Strümpfer, 1995, p. 82). Fortigenese is dus 'n meer omvattende, holistiese term as salutogenese.

In aansluiting by Antonovsky se beskouing van die salutogene paradigma sal stresnavorsing vanuit die fortigene oriëntasie fokus op coping en die meganismes wat coping bevorder eerder as op die stressors. Antonovsky (1987) spreek hom sterk uit oor die belangrikheid van navorsing oor die copingproses wanneer hy sê: *"Thinking salutogenically compels us to devote our energies to the theory and advancement of a theory of coping."* (p. 13.)

In aansluiting by die sentrale rol wat coping dus binne die fortigene benadering speel, sal die proses van coping vervolgens vollediger bespreek word.

3.4.1 COPING

Coping word deur verskeie outeurs beskryf as 'n stabiliserende faktor wat persone help om by stresvolle gebeure aan te pas. Dit blyk duidelik dat die intensiteit en omvang van blootstelling aan stressors onvoldoende verklaring bied vir die betekenisvolle individuele verskille wat bestaan in mense se reaksie op stresvolle ervarings en dat coping (veral effektiewe coping) met stresvolle gebeure 'n belangrike rol speel by die bepaling van die psigologiese welstand van individue (Aldwin, 1994; Moos & Schaefer, 1993; Sachs, 1991; Van Eeden, 1996). Sachs (1991) beklemtoon die belangrike rol van coping by die bepaling van gesondheid en psigologiese welstand as volg: "*failure to cope well with stress can enhance illness, while adequate coping reflects psychological strength that promotes health*" (p. 61).

In die lig van die belangrike rol wat coping in die bepaling van die psigologiese welstand en gesonde funksionering van mense speel, sal vervolgens gefokus word op die konseptualisering van die begrip "coping".

3.4.1.1 Konseptualisering van die begrip coping

Enkele definisies van coping sal vervolgens aangebied en bespreek word, verskillende benaderings tot coping sal toegelig word en onderskeid sal tussen copingstrategieë en hulpbronne vir coping getref word.

3.4.1.1.1 Definisies van die begrip coping

Endler, Parker en Summerfeldt (1993, p. 386) beskryf coping as 'n regulerende aksie wat verteenwoordigend is van pogings om 'n gewenste vlak van funksionering in stand te hou wanneer eise aan 'n persoon se persoonlike

hulpbronne gestel word. Hul definisie sluit aan by die transaksionele definisie van Lazarus en Folkman (1984) wat coping formuleer as "*constantly changing cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person*" (p. 141).

In bogenoemde definisies van coping word die volgende aannames oor coping duidelik verwoord:

Die prosesmatige aard van coping word beklemtoon. Coping behels 'n **proses** omdat die eise wat aan 'n persoon gestel word voortdurend verander en daarom voortdurende aanpassing van die persoon verg. Dit sluit aan by die stresproses wat ook gekenmerk is deur voortdurende transaksies tussen die individu en die omgewing. Die spesifieke konteks waarin die persoon funksioneer, speel 'n belangrike rol by die bepaling van die aard van die copingproses. Tydens die copingproses pas die persoon se copingstrategieë aan om by die veranderende eise van die omgewing/situasie aan te pas (Lazarus & Folkman, 1988).

Copinggedrag spruit voort uit interne en eksterne eise wat deur die individu as potensieel bedreigend of uitdagend beleef word. Coping verwys dus na **pogings om eise te hanteer** en sluit effektiewe en oneffektiewe hanteringsmeganismes in. Dit beteken nie noodwendig bemeestering nie, omdat coping beide pogings tot bemeestering en pogings om die probleem te vermy, te aanvaar en jouself daarmee te versoen, insluit. Onderskeid moet dus getref word tussen die uitkoms van die copingproses en die strategieë wat aangewend word om te cope (Latack & Havlovic, 1992).

Dit blyk ook dat coping gerig is op stresvolle gebeure wat as uitdagend, bedreigend of skadelik gesien word. Dit is dus van toepassing op **positiewe/aangename** en **negatiewe/onaangename** stresvolle situasies.

Voordat 'n samevattende definisie van coping aangebied word, word die verskillende benaderings tot die copingproses bespreek sodat 'n omvattender beeld van die verskillende komponente van die copingproses opgebou kan word.

3.4.1.1.2 **Verskillende benaderings tot die copingproses**

Net soos stres word die konseptualisering van coping beïnvloed deur die spesifieke benadering tot coping wat gevolg word in die bestudering daarvan. Volgens Suls, David en Harvey (1996, p. 712) kan drie benaderings tot coping geïdentifiseer word uit die teorieë en navorsing oor coping. Die eerste benadering is die **disposisionele benadering** wat sterk verteenwoordig is deur die psigo-analiste (Haan, 1993), maar ook later ondersteun is deur meer kontemporêre aanhangers. Dié benadering is gebaseer op die aanname dat persone 'n sterk voorkeur vir spesifieke copinggedrag toon en dat die keuse van hul copinggedrag sterk beïnvloed word deur stabiele, persoonsgerigte faktore (Haan, 1993). Die voorstanders van die psigo-analitiese benadering ondersteun die aanname dat mense stabiele voorkeure vir sekere verdedigings- en copingresponse toon. Hierdie aanname word vergestalt deur pogings om 'n kenmerkende copingstyl by persone te identifiseer en dit in aansluiting by spesifieke persoonlikheidstrekke te beskryf. Voorbeelde van aanhangers van dié benadering is Carver, Scheier en Weintraub (1989), Costa en McCrae (1990) asook Endler en Parker (1990).

In teenstelling met bogenoemde aannames van die disposisionele benadering beskou die aanhangers van die **kontekstuele benadering** coping as 'n respons op 'n spesifieke stresvolle situasie eerder as 'n produk van die persoon se persoonlikheid. Daar word ook dikwels na die benadering verwys as die transaksionele benadering as gevolg van die groter klem op wederkerige prosesse en die situasionele determinante in die copingproses (Suls et al., 1996). Hiervolgens speel die aktiewe, bewuste kognitiewe beoordeling van die stresvolle situasie 'n mediërende rol tussen die stressor en die persoon se copingrespons. Coping word dus beskou as 'n dinamiese proses wat verander om aan te pas by die veranderende eise van die situasie en die individu se beoordeling daarvan. Hierdie benadering fokus op die bestudering van spesifieke gedagtes en gedrag wat 'n persoon tydens 'n spesifieke stresvolle gebeurtenis openbaar het. O'Brien en Delongis (1996) noem dat toenemend erkenning gegee word aan die siening

dat interpersoonlike faktore elke aspek van die copingproses kan beïnvloed. Lazarus en Folkman (1984) en Amirkhan (1990) is voorstanders van hierdie benadering.

Volgens Holahan en Moos (1996) fokus navorsers tans eerder op 'n kombinasie van beide bogenoemde benaderings in die bestudering van die copingproses weens die feit dat algemeen aanvaar word dat beide stabiele persoonlikheidsfaktore en omgewingsfaktore (wat van verbygaande aard kan wees), die copingproses beïnvloed. Die Geïntegreerde stres- en copingmodel van Moos en Schaefer (1993) (wat reeds in paragraaf 2.4.4 bespreek is) is 'n voorbeeld van 'n integrasie van die disposisionele en kontekstuele benaderings en sluit copinghulpbronne en copingstrategieë as komponente van die copingproses in. 'n Belangrike kenmerk van die geïntegreerde model is die beginsel dat wederkerige beïnvloeding tussen die persoon, die omgewing en die copingproses plaasvind. Die belangrike rol wat beide persoonlikheids- en situasionele faktore speel, word dus deur die geïntegreerde benadering erken (Aldwin, 1994; Suls et al., 1996). Die uitgangspunte van die geïntegreerde model van coping sluit dus ook besonder goed aan by die transaksionele stresmodelle wat in Hoofstuk 2, paragraaf 2.4.4 bespreek is. Volgens die transaksionele stresmodelle en die geïntegreerde stres- en copingmodel is die stres- en copingprosesse onlosmaaklik met mekaar verweef.

Daar word dus volgens die perspektief van die geïntegreerde benadering veronderstel dat soos 'n persoon sy copingstrategieë by die eise van eksterne (omgewing) en interne (intrapsigiese) veranderlikes aanpas, die copinggedrag die situasie en die persoon beïnvloed en dat dit die omstandighede kan verbeter en die persoon se emosionele ongemak kan verlig of omstandighede kan vererger en die persoon se emosionele ongemak kan verhoog. Die gevolge van die copinggedrag kan dus verdere copinggedrag aktiveer en toekomstige copinggedrag beïnvloed.

In die geïntegreerde modelle van coping word ook onderskeid getref tussen copingstrategieë en hulpbronne van coping (*coping resources*). Copingstrategieë word beskryf as die spesifieke pogings wat aangewend word om die eise te

bemeester/hanteer terwyl hulpbronne vir coping beskryf word as 'n komplekse stel interne en eksterne faktore wat die konteks vir die copingproses daarstel en die persoon kan voorsien van belangrike hulpmiddele waarmee eise hanteer kan word (Shaw, Fields, Thacker & Fisher, 1993; Moos & Schaefer, 1993; Wheaton, 1983).

3.4.1.1.3 Samevatting

Bogenoemde benaderings stem grootliks ooreen ten opsigte van die aanname dat mense oor heelwat groeipotensiaal beskik en die vermoë het om weerstand teen stres te bied. Elkeen bied egter verskillende verklarings aan vir die oorsprong van mense se psigiese welstand en hul weerstand teen stres. Die geïntegreerde benadering (wat ook die standpunte van die disposisionele en kontekstuele benaderings insluit) beklemtoon die volgende belangrike elemente in die copingproses:

- ▶ Blootstelling aan stressors lei tot die aktivering van die copingrespons. Die stressors kan intern of ekstern van aard wees. Stressors is alomteenwoordig en maak 'n natuurlike deel van elke mens se lewe uit. Stressors kan voortspruit uit alledaagse frustrasies, traumatiese lewensgebeure, die lewenstadium waarin die persoon verkeer, die sosio-kulturele konteks en die breër sosiaal maatskaplike konteks van die persoon.
- ▶ Die beskikbaarheid en benutting van weerstandshulpbronne beïnvloed die waarneming van die stressor, keuse van copingstrategieë en direk en indirek die uitkomst van die copingproses. Die lewenskonteks van die persoon bepaal die beskikbaarheid van die hulpbronne vir coping en word spesifiek beïnvloed deur die demografiese en persoonlike eienskappe van die individu. Ras, geslag, huwelikstatus, sosio-ekonomiese klas en opvoedkundige peil blyk belangrike moderatorveranderlikes te wees. Sosiale verbintenisse en sosiale ondersteuning kan 'n belangrike bufferrol speel. Die meeste hulpbronne vir coping kan egter ook potensiële stressors wees, soos sosiale

verhoudinge wat 'n bron van ondersteuning is, maar ook potensieel stresvolle eise aan 'n persoon kan stel.

- ▶ Die lewenskonteks van 'n persoon beïnvloed die mate waarin die persoon 'n sterk koherensiesin beleef en dus lewensgebeure as verstaanbaar, beheerbaar en sinvol beleef. Koherensiesin is die produk van toereikende weerstandshulpbronne en speel 'n baie belangrike rol by suksesvolle spanningshantering. Dit bevorder ook die keuse van geskikte copingstrategieë en help persone om stressors te vermy, as skadeloos te beskou of om dit te bemeester.
- ▶ Persone reageer op stresvolle situasies deur spesifieke copingstrategieë aan te wend. Die keuse van 'n copingstrategie word bepaal deur die stressor, die hulpbronne van coping, kognitiewe taksering van die situasie en persoonlike eienskappe van die persoon.
- ▶ Die uitkoms van die copingproses kan positief wees en psigologiese welstand bevorder of dit kan negatief wees en tot psigiese ongemak lei. Die suksesvolle bemeestering van die copingproses kan die hulpbronne van coping versterk, die persoon se selfbeoordeling gunstig verander en ook toekomstige copinggedrag beïnvloed.
- ▶ Die sikliese en transaksionele aard van die copingproses word in die volgende benadering beklemtoon en die feit dat al die verskillende komponente in wisselwerking verkeer, bring mee dat veranderinge aan enige van die komponente die uitkomst van die proses kan beïnvloed.
- ▶ Die geïntegreerde benadering tot coping toon dus baie sterk raakpunte met die transaksionele en ekologiese stresmodelle.

Ter aansluiting by die konseptualisering van coping sal die hulpbronne vir coping en daarnaas die verskillende copingstrategieë bespreek word. Die effektiwiteit van die copingproses sal ook kortliks bespreek word.

3.4.2 HULPBRONNE VIR COPING

Verskeie navorsers beskou die beskikbaarheid en benutting van hulpbronne vir coping as 'n belangrike element in die copingproses. Die hulpbronne vir coping stem ooreen met die veralgemeende weerstandshulpbronne (GRR's) wat deur Antonovsky (1979; 1987) beskryf is. Die stresbufferrol van hulpbronne vir coping word beklemtoon en die positiewe invloed wat dit op persone se psigologiese welstand het, word ook aangedui (Aldwin, 1994; Antonovsky, 1979; 1987; Hobfoll, 1989; 1998; Holahan et al., 1996; Lazarus & Folkman, 1984). Hulpbronne word gedefinieer as "*what an individual draws on in order to cope*" (Lazarus & Folkman, 1984, p. 158). Hobfoll (1989) betoog selfs dat hulpbronne vir coping die belangrikste enkele faktor in die bepaling van die uitkomst van die stres en copingproses is. Die hulpbronne vir coping skep inderwaarheid die lewenskonteks waarbinne die persoon funksioneer en beïnvloed die beperkinge en geleenthede waaraan persone blootgestel word. Hobfoll voer aan dat die instandhouding en akkumulasie van bronne gebore is uit die oorlewingsdrang van mense en dat die verlies van bronne daarom vir die meeste persone bedreigend is.

Dit is belangrik dat hulpbronne voldoende benut word om alledaagse eise te hanteer en ook om akute en chroniese stressors die hoof te bied. Om bronne te kan aanwend moet die persoon of self oor die bronne beskik, of toegang tot die bronne kan verkry. 'n Gebrek aan bronne benadeel 'n persoon se vermoë om te cope en lei dikwels tot 'n meer verdedigende copingstyl om die instandhouding van bestaande bronne te probeer verseker. Die blote beskikbaarheid van 'n wye reeks bronne is nie die belangrikste faktor in die copingproses nie, wat suksesvolle coping beïnvloed is die passing tussen die eise van die stresvolle omstandighede en die benutting van bronne waaroor die individu beskik om die eise te hanteer (Hobfoll & Lilly, 1993; Moos & Schaefer, 1993).

Die hulpbronne vir coping kan verdeel word in die intrapersoonlike bronne, die interpersoonlike bronne, materiële bronne en makrososio-kulturele hulpbronne. Die verskillende hulpbronne vir coping sal vervolgens bespreek word:

3.4.2.1 Intrapersoonlike hulpbronne

Intrapersoonlike hulpbronne word beskryf as relatief stabiele persoonlikheids- en kognitiewe kenmerke van 'n persoon wat sy taksering van stresvolle gebeure en gepaardgaande coping beïnvloed. Die intrapersoonlike hulpbronne sluit in **persoonlikheidskenmerke** soos ekstroversie, disposisionele optimisme, koherensiesin en gehardheid. Die persoon se selfbeoordeling en lokus van beheer kan ook hierby ingesluit word. **Kognitiewe eienskappe** van die persoon soos kennis, ervaring, intelligensie en vaardighede is ook belangrike intrapersoonlike hulpbronne. **Fisieke en biochemiese hulpbronne** word ook onder intrapersoonlike hulpbronne ingesluit (Antonovsky, 1979; Brannon & Feist, 2000; Holahan et al., 1996; Schaefer & Moos, 1993; Shaw et al., 1993).

a) Persoonlikheidskenmerke

Verskeie persoonlikheidskenmerke word met groter stresweerstand geassosieer. **Gehardheid** word byvoorbeeld beskou as 'n stresbufferende persoonlikheidsingesteldheid wat uit die drie komponente, naamlik toewyding, beheer en uitdaging bestaan (Kleinke, 1998; Kobasa, Maddi & Kahn, 1982; Ouelette, 1993). Persone wat hulle entoesiasies toewy aan mense, sake en aktiwiteite om sin in die lewe te vind, wat voel dat hulle in beheer is van hul lewensverloop en uitdagings as geleenthede vir groei eerder as bedreiging beskou, is skynbaar gesonder en ervaar 'n groter mate van gesondheid en welstand (Ouelette, p. 76). Daar bestaan sterk ooreenkomste tussen gehardheid en koherensiesin (Van Eeden, 1996; Sullivan, 1993).

'n **Interne lokus van beheer** of 'n gevoel van persoonlike beheer word as een van die belangrikste hulpbronne vir coping beskou. Dit beteken nie noodwendig dat

persone totale beheer oor alle lewensaktiwiteite uitoefen nie, maar dat hulle 'n oorkoepelende gevoel van voorspelbaarheid ervaar en vertrouwe het in hul vermoë om moeilike omstandighede te bemeester (Brannon & Feist, 2000; Holahan et al., 1996; Pretorius, 1997).

'n Gevoel van **selfeffektiwiteit** bevorder ook meer aktiewe copinggedrag wat 'n persoon se gevoel van bemeestering kan bevorder en die kanse op suksesvolle coping verhoog. 'n **Positiewe selfesteem** en gevoel van bemeestering is 'n bron van innerlike krag en weerstand teen oormatige stres en lewer 'n groot bydrae tot die bevordering van welstand (Hobfoll, 1989, Pretorius, 1997; Schaefer & Moos, 1993). Die selfbeoordeling van die proefpersone is met behulp van Pretorius (1997) se Fortaliteitskaal (Selfbeoordeling-subskaal) geëvalueer.

'n Algemene verwagting van positiewe uitkomst selfs in moeilike omstandighede (**disposisionele optimisme**) lei gewoonlik ook tot aktiewe, probleemgerigte coping en tot groter uithouvermoë onder stresvolle omstandighede (Schaefer & Moos, 1993; Shaw, 1993).

Koherensiesin wat deur Antonovsky (1979; 1987) beskryf is, word ook as 'n intrapersoonlike hulpbron beskou wat persone help om moeilike omstandighede te struktureer, uitdagings te aanvaar en om geskikte hulpbronne te benut en om gepaste copingstrategieë te selekteer. Koherensiesin toon egter volgens Van Eeden (1996) en Sullivan (1993) baie sterk ooreenkomste met gehardheid, interne lokus van beheer, selfeffektiwiteit en disposisionele optimisme en daarom is slegs koherensiesin as 'n veranderlike in hierdie ondersoek ingesluit. Verskeie navorsers (Coetzee & Rothman, 2000; Feldt, 1997; Viviers & Cilliers, 1999) het 'n positiewe verband tussen koherensiesin en werkstevredenheid en weerstand teen werkstres gevind. Feldt spreek egter die mening uit dat meer navorsing oor die modererende rol van koherensiesin in die interaksie tussen werksverwante faktore en werkstres nodig is.

b) Kognitiewe eienskappe

Kennis en intelligensie speel 'n sentrale rol by die copingproses en sluit in die beskikbaarheid van inligting en vaardighede om die nodige kennis te bekom en veronderstel ook opleiding en wysheid (Antonovsky, 1979; Moos & Schaefer, 1993). Die ervaring wat 'n persoon in 'n verskeidenheid lewensterreine opdoen en die sosiale en probleemoplossingsvaardighede waaroor hy/sy beskik, dra by tot 'n suksesvoller bemeestering van toekomstige eise (Hobfoll & Lilly, 1993; Lazarus & Folkman, 1984). Die persoon se kognitiewe beoordeling van die stresvolle situasie speel 'n kardinale rol by sy hantering van die stressor. Die betekenis wat aan die stressor geheg word en die beoordeling van die beskikbaarheid van bronne om die situasie suksesvol te hanteer, is bepalend vir die persoon se analise van die situasie en sy daaropvolgende hantering daarvan. Die mate van rasionaliteit en buigsaamheid van die persoon se beoordeling asook sy vermoë tot antisipering van die omgewing en gevolge van gedrag speel 'n groot rol in die effektiewe daarstelling van weerstandshulpbronne (Antonovsky, 1979; Moos & Schaefer, 1993).

c) Fisieke en biochemiese aanpassing

Fisiologiese en biochemiese prosesse wat die persoon se immuniteit en aanpasbaarheid beïnvloed, speel ook 'n belangrike rol by sy/haar aanpassing by veeleisende situasies en by die vermoë van die persoon om weerstand teen stres te bied (Antonovsky, 1979).

3.4.2.2 INTERPERSOONLIKE HULPBRONNE

Sosiale ondersteuningsnetwerke lewer 'n groot bydrae tot persone se vermoë om met stresvolle situasies te cope. 'n Persoon se persoonlike verhoudinge en die groter sosiale strukture waartoe hy behoort, maak deel uit van sy sosiale bronne. Sosiale ondersteuning kan beskryf word as die verskeidenheid materiële en emosionele ondersteuning wat 'n persoon van ander mense soos familie, vriende

en ander verskaffers van ondersteuning, ontvang (Brannon & Feist, 2000). 'n Persoon se persepsie van die beskikbaarheid van sosiale ondersteuningsbronne is net so belangrik soos die werklike beskikbaarheid daarvan (Cohen, Sherrod & Clarke, 1986; Pierce, Sarason & Sarason, 1996).

Persone wat oor meer sosiale ondersteuningsbronne beskik, pas skynbaar effektiewer in stresvolle situasies aan. Hulle maak meer van aktiewe probleemgefokusde copingstrategieë gebruik. Ondersteuning van persone in verskeie lewensdimensies, soos die beroepsmileu, gesinsmileu en subkultuurgroepe is van groot waarde (Holahan & Moos, 1991; Schaefer & Moos, 1993).

Gesinsondersteuning sluit aspekte in soos gesinskohesie, emosionele betrokkenheid en die mate van beheer wat binne die gesinsomgewing ervaar word, terwyl algemene sosiale ondersteuning verwys na die struktuur en funksie van interpersoonlike verhoudinge. Funksionele ondersteuning sluit funksies in soos emosionele ondersteuning, begrip en aanvaarding, die uitruiling van inligting en advies asook bystand met finansiële en materiële behoeftes terwyl strukturele ondersteuning verwys na die hoeveelheid verhoudinge waarby die persoon betrokke is. Die waarde van die stresbufferende rol van emosionele ondersteuning word egter van groter waarde geag as blote tasbare ondersteuning (Brannon & Feist, 2000; Pretorius, 1997).

3.4.2.3 MATERIËLE HULPBRONNE

Energiebronne sluit bronne in soos geld, tyd en kennis wat toegang tot ander bronne soos voorwerpe, toestande en persoonlike eienskappe bied. Materiële bronne speel 'n belangrike rol weens die funksie wat dit verrig en weens die sekondêre betekenis wat aan sekere objekte geheg word. 'n Huis se waarde lê dus in die skuiling wat dit bied en ook in die status wat verbind word aan die ligging, grootte en voorkoms daarvan (Hobfoll, 1989). Die materiële bronne sluit aan by die artefakte en materiële weerstandshulpbronne wat Antonovsky (1979) ook

beklemtoon het omdat 'n materiële bron soos rykdom toegang bied tot verskeie ander bronne en dikwels ook die effek van 'n stressor, soos afdanking, kan verlig. Die materiële bronne sluit onder andere geld, vervoermiddele, behuising en ander voorwerpe wat van waarde geag word en wat gebruik word om toegang tot ander hulpbronne te bekom, in. Hobfoll en Lilly (1993) verwys ook na gesogte toestande of posisies soos senioriteit, sosiale status en huwelikstatus wat toegang tot ander hulpbronne bied en wat belangrik vir oorlewing en stabiliteit is.

3.4.2.4 MAKROSOSIO-KULTURELE KENMERKE

Kultuur speel 'n belangrike rol by die ontwikkeling en voorsiening van weerstandshulpbronne. Dit bied 'n staanplek in die wêreld, voorsien persone van lewenservaringe en vorm mense se siening van lewensituasies en hul vermoë om daarby aan te pas. Kultuurverwante rituele, kennis, gelowe en gebruike bied aan mense antwoorde op die eise wat aan hulle gestel word, maar kan ook 'n gevoel van verwarring en chaos meebring indien dit hulle nie kan help om sin te maak uit lewensgebeure nie (Antonovsky, 1979; Hobfoll, 1998).

3.4.2.5 SAMEVATTEND

Die beskikbaarheid van 'n verskeidenheid intrapersoonlike, interpersoonlike, materiële en sosio-kulturele hulpbronne bevorder die effektiwiteit van coping en suksesvolle aanpassing. Die benutting van die hulpbronne, en nie net die blote beskikbaarheid daarvan nie, speel 'n bepalende rol by die uitslag van die copingproses.

3.4.3 COPINGSTRATEGIEË

Die verskeidenheid copingstrategieë wat beskryf is, het die behoefte aan 'n sinvolle groepering van soortgelyke strategieë laat ontstaan en dit het gelei tot die ontwikkeling van enkele klassifikasiesisteme waarvolgens copingstrategieë beskryf word. Die meeste sisteme onderskei tussen die fokus van die copinggedrag en die

metodes wat gebruik word om te cope (Holahan et al., 1996). Hobfoll (1998) het 'n multidimensionele copingmodel ontwikkel waarin hy drie copingdimensies onderskei, naamlik, **aktief/passief** wat aansluit by die metodes en fokus van coping, **direk/indirek** wat ook by die metodes en fokus van coping aansluit en **prososiale teenoor antisosiale** coping.

Die verskillende copingstrategieë sal nou aan die hand van die fokus en metode van coping bespreek word en die multidimensionele copingmodel van Hobfoll (1998) sal in aansluiting daarby ook bespreek word.

3.4.3.1 DIE FOKUS VAN COPINGGEDRAG

Breedweg kan alle copinggedrag onderskei word aan die hand van twee funksies, naamlik om 'n gevoel van beheer oor die situasie te verkry deur die probleem te probeer oplos en die hantering van die emosionele reaksie wat voortspruit uit die stresvolle situasie. Op grond daarvan kan die volgende tipes copinggedrag beskryf word: Probleemgefokusde copinggedrag en emosiegefokusde copinggedrag (Lazarus & Folkman, 1984). Verhoudingsgefokusde copinggedrag (O'Brien & Delongis, 1996) en beoordelingscoping (appraisal coping) (Billings & Moos, 1984; Cox & Ferguson, 1991; Latack & Havlovic, 1992) kan ook daarby gevoeg word.

Probleemgefokusde coping verwys na strategieë wat gerig is op die hantering van die stressor self en sluit metodes in soos inligtingversameling, beplanning en probleemoplossing (Cox & Ferguson, 1991; Kleinke, 1998) terwyl **emosiegefokusde coping** strategieë is wat gerig is op die vermindering van die emosionele ongemak wat voortspruit uit die stresvolle situasie en dit sluit die vermyding van stressore en pogings tot groter aanvaarding van probleemsituasies in. Wensdenkery en emosionele ontlading word ook as emosiegefokusde coping beskryf (Cox & Ferguson, 1991). Die **verhoudingsgefokusde coping** verwys na pogings wat gerig is op die instandhouding en beskerming van sosiale verhoudinge tydens stresvolle periodes. 'n Soeke na sosiale ondersteuning en konfrontasie van probleme word hierby ingedeel (O'Brien & Delongis, 1996).

Beoordelingscoping verwys na pogings om aan te pas by stresvolle gebeure deur akkommoderend te wees en deur 'n heroorweging van die betekenisvolheid van eise. Cox en Ferguson (1991) sluit strategieë soos kognitiewe herdefiniëring van stressors, ontkenning en die benutting van vorige ervaring van soortgelyke stressors hierby in.

Uit bogenoemde strategieë blyk dit dat copinggedrag aansluit by die verskillende dimensies van menslike funksionering soos gedrag, emosies, denke en interpersoonlike verhoudinge.

3.4.3.2 METODES VAN COPING

Die metodes van coping verwys na die omvang en intensiteit van die copinggedrag en daarvolgens kan onderskei word tussen passiewe of vermydingsgedrag en aktiewe of benaderingsgedrag (Holahan et al., 1996; Livneh et al., 1996). Benaderingscoping behels aktiewe strategieë soos probleemoplossing, 'n soeke na inligting en ondersteuning asook 'n positiewe herformulering van die situasie, terwyl vermydingscoping 'n gelate aanvaarding, kognitiewe vermyding en gedragsonttrekking insluit. Dit word ook soms aktiewe en passiewe copinggedrag genoem. Moos en Schaefer (1993) het 'n verdere verdeling van benaderingscoping en vermydingscoping gemaak deur dit in twee groepe te verdeel, naamlik gedragsmatige benaderingscoping en kognitiewe benaderingscoping en gedragsmatige vermydingscoping en kognitiewe vermydingscoping. Strategieë soos kognitiewe herdefiniëring, logiese analise en selfbeheer word as kognitiewe benaderingstegnieke beskryf, terwyl die soeke na advies en ondersteuning, konfrontasie en probleemoplossing as gedragsmatige benaderingstegnieke beskryf word. Aanvaarding, distansiëring en ontkenning word as kognitiewe vermydingstrategieë beskryf, terwyl emosionele ontlading, ontsnappingstrategieë en 'n soeke na alternatiewe beloning as gedragsmatige vermydingsstrategieë beskou word.

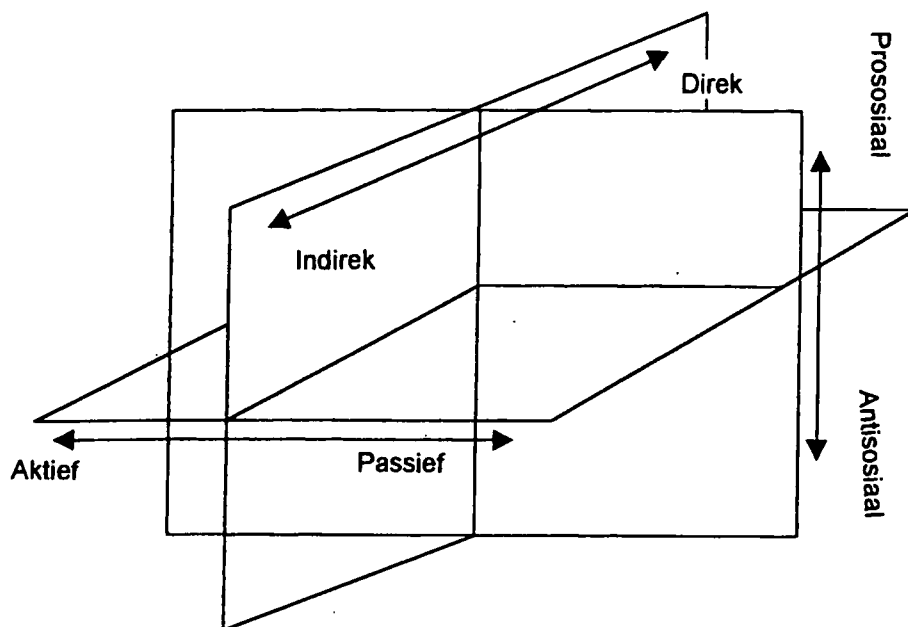
Copinggedrag kan dus aktief gerig wees op die bemeestering van die probleem of dit kan gerig wees op die vermyding en ontsnapping van die probleem. In kombinasie met die dimensies wat by die bespreking van die fokus van coping genoem is, naamlik gedragsmatig, emosioneel, kognitief en interpersoonlik, kan die copinggedrag dus in 'n verskeidenheid kategorieë verdeel word. Die copingmodel van Hobfoll (1998) poog egter om 'n sistematiese model te bied aan die hand waarvan hierdie kategorieë verdeel kan word.

3.4.3.3 DIE MULTI-AS COPINGMODEL (HOBFOLL, 1998)

Hobfoll et al. (1994) het 'n dubbel-as copingmodel ontwikkel wat oor 'n **aktief-passief** en **prososiaal-antisosiaal as** beskik het. Die rasionaal om die ontwikkeling van hul model was om die sosiale interafhanklikheid van mense te beklemtoon. Hulle wys daarop dat die oorsake van stres, die hulpbronne om met die stres te cope en die copingresponse waarmee persone reageer nie onafhanklik van die interpersoonlike konteks is waarbinne hulle funksioneer nie. 'n Spesifieke copingrespons wat 'n persoon kies, kan juis verband hou met die inagneming van belangrike ander persone of met die kollektiewe belang van die groep. Hobfoll (1998) het egter later 'n derde as bygevoeg, naamlik 'n **direk-indirek as**.

Die **aktief-passief-as** reflekteer die vlak van aktiwiteit wat aangewend word in die poging om die stressor te bemeester. Hierdie as toon ooreenkomste met probleemgefokusde coping sowel as met benaderingscoping omdat dit aktiewe probleemoplossingstrategieë veronderstel. Hobfoll (1998) dui egter duidelik aan dat dit nie impliseer dat die persoon totaal onafhanklik optree sonder die inagneming van ander persone wat geraak word deur sy/haar gedrag of sonder hulp en ondersteuning van ander mense nie. Aktief moet dus nie gelykgestel word aan 'n individualistiese assertiwiteit nie.

Die model word grafies in Figuur 3.2. voorgestel.

Figuur 3.2 Die Multi-as Copingmodel (Hobfoll, 1998, p. 147)

Die **prososiaal-antisosiaal-as** verwys na die mate van inagneming van ander persone en die interaktiewe verbondenheid tot ander mense. Prososiale copinggedrag verwys na 'n hoë mate van inagneming van ander mense en konsultasie met ander en sluit dus aan by verhoudingsgefokusde coping. Antisosiale copinggedrag is egter gedrag wat dui op die verontagsaming van die menings en gevoelens van ander persone in die sosiale milieu en selfs gedrag wat gerig is op die benadeling van ander mense. Hobfoll (1998, p. 144) onderskei egter ook asosiale copingresponse wat onafhanklik van die sosiale omgewing plaasvind soos om alleen 'n bepaalde werksaktiwiteit te voltooi.

Die **direk-indirek-as** fokus op die direkte verband tussen die uitkoms wat beplan word en die copingstrategie wat aangewend word om dit te bereik. Deur direkte strategieë poog die persoon om direk te verander aan die stressor, terwyl 'n indirekte strategie eerder poog om deur die aanwending van die strategie 'n geskikte klimaat of konteks te skep sodat dit die kanse op doelwitbereiking verhoog. 'n Voorbeeld van 'n indirekte strategie sou wees as 'n persoon in 'n politieke bestel verdruk word en voorgee dat hy/sy dit gelate aanvaar, terwyl hy/sy agter die skerms 'n aktiewe opstand organiseer.

Bogenoemde drie dimensies funksioneer interafhanklik en skep dan aktiewe-prososiale, aktiewe-antisosiale, passiewe-prososiale en passiewe-antisosiale copinggedrag. Hobfoll (1998) identifiseer ook aktiewe/passiewe-asosiale gedrag.

3.4.3.3.1 Evaluering van Hobfoll (1998) se Multi-as Copingmodel

Die waarde van Hobfoll (1998) se model lê eerstens in die oorkoepelende model wat dit bied vir die strukturering van 'n wye verskeidenheid spesifieke copingstrategieë. Tweedens word ook gepoog om die kultuur- en geslagsverskille ten opsigte van 'n individualistiese teenoor kollektivistiese en 'n kommunale teenoor 'n selfgerigte oriëntasie in die copingproses te verreken. Dit sluit ook in 'n redelike mate aan by die onderskeid wat tussen die fokus van copinggedrag en die metode van coping gemaak word. Dit wil egter voorkom of die meeste spesifieke copingstrategieë deur die eerste twee asse, naamlik die aktief-passief-as en die prososiaal-antisosiaal-as, ingesluit word. Die direk- en indirekte pole van die derde as is egter moeiliker van mekaar te onderskei en dit wil voorkom of sommige copingstrategieë direk of indirek van aard kan wees. Sosiale groepering as copingstrategie kan byvoorbeeld gerig word om 'n direkte oplossing vir 'n probleem te kry, maar dit kan ook bydra tot 'n geskikter klimaat om die probleem op te los. Dit sou ook van waarde kon wees om die verskillende dimensies wat by die fokus van copinggedrag voorkom, by elkeen van die asse in te sluit. Sodoende sou onderskei kon word tussen aktief-prososiaal verhoudingsgefokusde coping soos Soeke na sosiale ondersteuning vir instrumentele redes, of passief-prososiaal kognitiewe coping soos Weerhoudingscoping.

Vervolgens sal bogenoemde model gebruik word om spesifieke copingstrategieë wat in die literatuur beskryf word, aan die hand van bogenoemde asse of dimensies te verdeel.

3.4.3.4 Spesifieke copingstrategieë

Soos reeds aangetoon, word verskeie spesifieke copingstrategieë in die literatuur genoem. Volgens die verskillende tipes coping wat deur Hobfoll (1998) onderskei word, kan die verskillende copingstrategieë soos in Figuur 3.3 aangetoon, verdeel word (Carver et al., 1989, p.268-270; Hobfoll, 1998, p. 148-156; Livneh et al., 1996, p. 503-509):

AKTIEF-PROSOSIAAL-COPING		PASSIEF-PROSOSIAAL-COPING	
	Direk-Indirek-Coping		Direk-Indirek-Coping
Soeke na sosiale ondersteuning: (instrumenteel of emosioneel): Aanwending van pogings om instrumentele of emosionele ondersteuning te ontvang. Aktiewe coping: Aktiewe stappe wat gerig is op die verwydering of omseiling van die probleem. Sosiale groepering: Soek ondersteuning binne groepsverband. Onderhandeling: Onderhandel vir die beste skikking van 'n probleem. Beplanning: Behels die denkprosesse betrokke by die probleemoplossings-proses en sluit die oorweging van verskillende alternatiewe in Wend tot religie: Wend tot godsdiens deur meer te bid en meer betrokke te raak by godsdienstige aktiwiteite	Emosionele ondersteuning is indirekte coping terwyl instrumentele ondersteuning direkte coping is Direkte coping Kan direkte of indirekte coping behels Direkte coping Behels direkte coping Kan direkte of indirekte coping behels	Versigtige aksie Takseer die omstandighede versigtig voordat opgetree word. Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite: Pogings om aandag volledig op die probleem toe te spits deur ander afleidende aktiwiteite te ignoreer of uit te skakel. Weerhoudingscoping Weerhouding van oorhaastige optrede totdat 'n toepaslike geleentheid opduik om die situasie te beredder. Positiewe herinterpretasie en groei: Pogings om die situasie positief te herdefinieer en op die positiewe te fokus Aanvaarding: aanvaarding van die realiteit van die situasie	Behels indirekte coping Behels indirekte coping Behels indirekte coping Behels direkte coping Behels direkte coping

AKTIEF ANTISOSIAAL COPING		PASSIEF-ANTISOSIAAL-COPING	
Aggressiewe aksie: blameer self of ander vir probleme	Indirekte coping	Sosiale isolasie en onttrekking: Onttrekking aan sosiale aktiwiteite	Indirekte coping
Impulsiewe gedrag: tree impulsief op in reaksie op stresvolle situasie	Kan direkte of indirekte coping behels	Gedragsonttrekking: pogings om die aandag af te lei van stressors deur byvoorbeeld te slaap of televisie te kyk	Indirekte coping
Antisosiale aksies: alkohol- en dwelmontvlugting	Indirekte coping	Kognitiewe onttrekking: vermindering in die pogings om die stressor te hanteer (hulpeloosheid)	Indirekte coping
Lug van gevoelens: Fokus aandag op die psigiese ongemak wat ervaar word en ventilering van emosies.	Indirekte coping		
AKTIEF-PASSIEF ASOSIALE COPINGGEDRAG			
Aktiewe en passiewe copinggedrag wat onafhanklik van sosiale interaksie plaasvind soos die afhandeling van werksaktiwiteite en huishoudelike verpligtinge			Dit kan direkte of indirekte coping behels

Figuur 3.3 'n Uiteensetting van verskillende copingstrategieë volgens Hobfoll (1998) se klassifikasiemodel

Samevattend kan gemeld word dat 'n wye verskeidenheid copingstrategieë bestaan wat aktief of passief, emosiegefokus of probleemgefokus kan wees en wat direk of indirek 'n invloed op die sosiale omgewing kan uitoefen. Die effek van verskillende copingstrategieë sal vervolgens bespreek word.

3.4.3.5 Die effektiwiteit van verskillende tipes copinggedrag

Edwards, Baglioni en Cooper (1990) wys daarop dat geen copingstrategie inherent positief of negatief is nie. Volgens hulle hang die effektiwiteit van die copingrespons af van die mate waarin dit aan die eise wat deur die situasie gestel word, voldoen. Verskeie outeurs wys egter daarop dat probleemgefokusde copingstrategieë waarskynliker sal lei tot die eliminasië van die bron van spanning en daarom dikwels aanleiding tot positiewe gevolge gee (Cox & Ferguson, 1991; Moos & Schaefer, 1993). Emosiegefokusde strategieë kan egter waardevoller wees tydens die aanvanklike fases van die copingproses terwyl

probleemgefokusde copingstrategieë later baie belangrik is om die probleem op te los. Probleemgefokusde strategieë blyk ook meer effektief te wees in omstandighede waar die persoon van mening is dat iets konstruktief gedoen kan word om die probleem te verander, terwyl emosiegefokusde strategieë meer gebruik word om skynbaar onveranderbare situasies te hanteer (Carver et al., 1989).

Dit wil ook voorkom of persone wat meer van gedragsmatige, benaderingstrategieë gebruik maak, beter aanpas by stresvolle omstandighede en minder negatiewe psigologiese simptome ervaar, terwyl vermydingstrategieë soos fantasering en emosionele ontlading minder goeie resultate bewerkstellig. Kognitiewe strategieë soos positiewe herdefiniëring word skynbaar ook geassosieer met suksesvoller huweliks- en beroepsaanpassing. Sekere vermydingstrategieë kan klaarblyklik in sekere stresvolle omstandighede wel positiewe gevolge inhou. Op die kort termyn kan vermydingstegnieke help om die impak van stressors soos geraas, pyn en ander ongemaklike of stresvolle situasies te verlig. Die buigsaamheid of aanpasbaarheid van 'n persoon en die passing tussen die kenmerke van die stressor, die beoordeling daarvan en die copingstrategie wat aangewend word, sal egter bepaal of die uitkoms van die copingproses positief is (Cox & Ferguson, 1991; Hobfoll, 1998).

3.4.3.6 Samevatting

Copinggedrag word beïnvloed deur die aard van die stressors, die taksering van die stressor, eienskappe van die persoon en die weerstandshulpbronne wat beskikbaar is. Die copingstrategieë wat gebruik word kan emosiegefokus of probleemgefokus wees, dit kan aktiewe benaderingscoping of passiewe vermydingscoping wees. Die strategieë verskil ook in die mate van betrokkenheid wat dit van ander mense verg. Die gedrag verskil ook in die mate waarin dit prososiaal of antisosiaal is. Nie alle copinggedrag is effektief nie. Aktiewe probleemgefokusde strategieë word met positiewer uitkomste verbind, maar dit hang af van die eise wat aan die persoon gestel word, die bronne wat die persoon

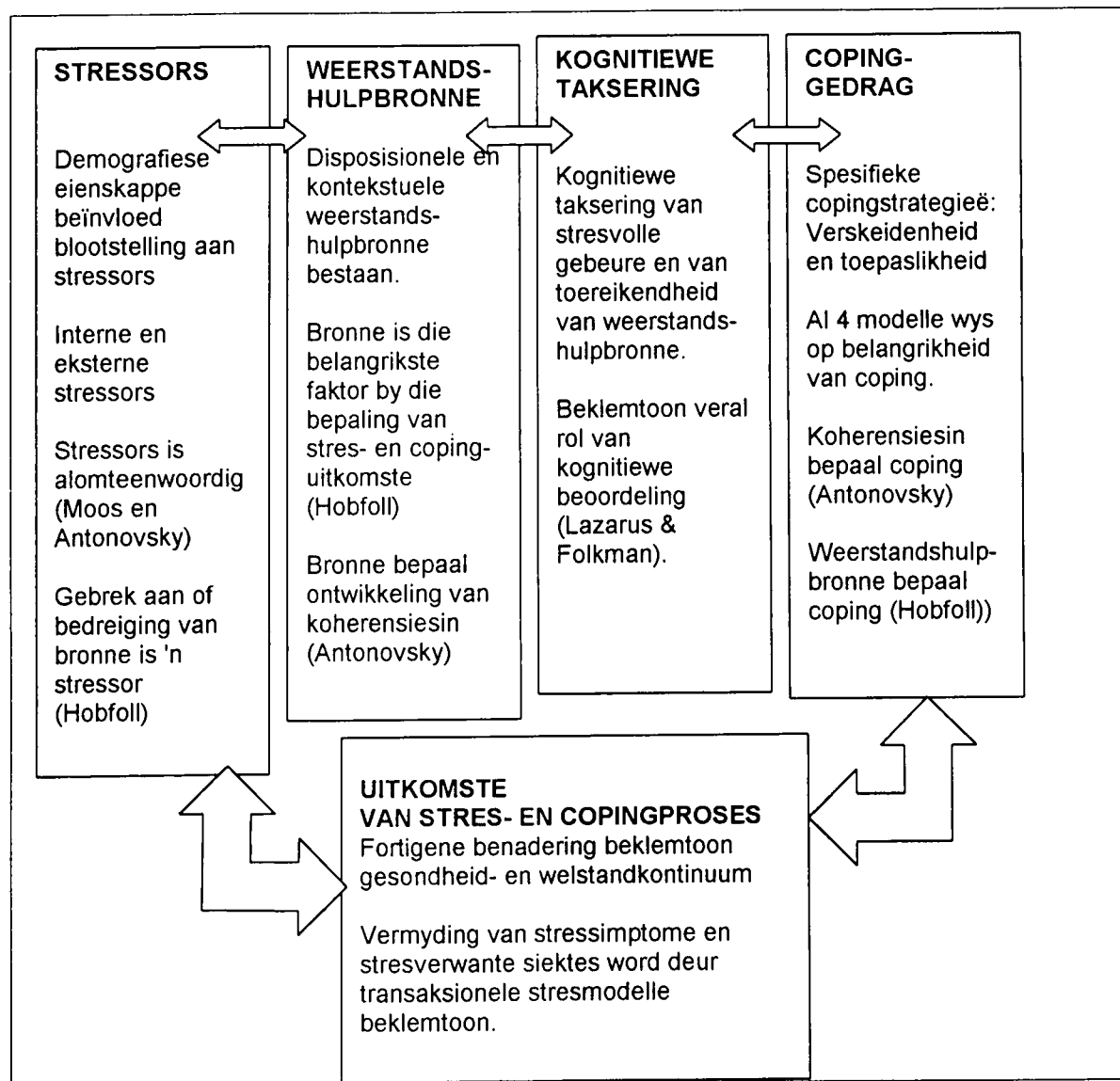
tot sy/haar beskikking het en die mate van beheer wat die persoon oor die situasie het. Mans en vroue verskil nie beduidend met betrekking tot die mate waarin hulle van probleemgerigte copinggedrag gebruik maak nie, maar vroue en persone met 'n kollektivistiese kultuuragtergrond maak meer van prososiale copingstrategieë gebruik as mans uit 'n individualistiese kultuuragtergrond.

3.5 DIE GEBRUIK VAN DIE GEÏNTEGREERDE STRES- EN COPINGMODEL OM DIE PERSPEKTIEWE VAN DIE TRANSAKSIONELE STRES- EN COPINGMODELLE MET DIE PERSPEKTIEF VAN 'N FORTIGENE BENADERING TE VERSOEN

In die lig van die bespreking in Hoofstuk 2 (paragraaf 2.2.4), sowel as van dié in Hoofstuk 3 (paragrafe 3.3 en 3.4), blyk dit dat heelwat raakpunte tussen die transaksionele stresmodelle en die fortigene benadering ten opsigte van die stres- en copingproses bestaan. Die hoofkomponente van die stres- en copingproses soos dit deur die transaksionele stresmodelle (Lazarus & Folkman, 1984; Hobfoll, 1989) en modelle van die fortigene benadering (Antonovsky, 1979; Moos, 1994) beskryf word, word skematies in Figuur 3.4 voorgestel.

Dit is belangrik om in ag te neem dat die fokus van die fortigene benadering deurgaans val op die persoonlike sterktes wat persone in staat stel om fisiek en psigologies gesond te bly ten spyte van blootstelling aan stressors wat hul aanpassing bemoeilik, terwyl die fokus van die transaksionele benadering tot stres val op die interaksie tussen die verskillende komponente van die stresproses wat die persoon se vatbaarheid vir stres verhoog of sy weerstand teen stres sal verhoog. Binne die fortigene paradigma word klem dus eerder op psigologiese sterktes as op risikofaktore gelê. Die uitgangspunte van die modelle van Antonovsky en Moos is inderwaarheid ook transaksioneel van aard omdat dit aanvoer dat wisselwerking voortdurend tussen die persoon en die omgewing

plaasvind en dat verskeie persoonlike en kontekstuele faktore bestaan wat die uitkoms van die stres- en copingproses beïnvloed.

Figuur 3.4 Komponente waaruit die stres- en copingproses volgens die transaksionele stresmodelle en 'n fortigene benadering tot stres bestaan (navorser se eie voorstelling)

- ◆ Die eerste komponent van die stres- en copingproses is stressors wat as aktiveerders van die stres- en copingproses dien. Binne die fortigene benadering word spesifiek melding daarvan gemaak dat stressors 'n

natuurlike en onvermydelike deel uitmaak van mense se daaglikse bestaan. Die stressors kan ontstaan weens eise uit die eksterne omgewing of weens interne behoeftes of verwagtinge van die persoon.

- ◆ Die tweede komponent bestaan uit weerstandshulpbronne wat die persoon in staat kan stel om die stressors te bemeester. Die weerstandshulpbronne kan net soos die stressors intern of persoonlik van aard wees of ekstern of kontekstueel van aard wees. Die passing tussen die stressors waaraan 'n persoon blootgestel word en die toereikendheid van die persoon se hulpbronne om die stressors te bemeester, speel 'n belangrike mediërende rol by die bepaling van copinggedrag en die uitkomst van die stres- en copingproses. Moos(1994) beskou bronne en stressors as nou verwant en kombineer stressors en bronne in twee sisteme, naamlik 'n persoonsisteem en 'n omgewingsisteem. Hobfoll (1989, 1998) se model verskil van die ander drie modelle deurdat hy weerstandshulpbronne tot sentrale faktore verhef en aandui dat die beskikbaarheid van weerstandshulpbronne bepaal of gebeure as stresvol beskou word en dat copinggedrag ook deur die toereikendheid van bronne beïnvloed word. Antonovsky (1979; 1987) beskou weerstandshulpbronne as belangrik vir die ontwikkeling van koherensiesin en plaas koherensiesin in die sentrale posisie as modererende faktor tussen die stressors en die uitkoms van die stres- en copingproses. Koherensiesin bepaal ook die copinggedrag van die persoon.
- ◆ Copinggedrag word binne die fortigene benadering as 'n baie belangrike bepaler van die stres- en copinguitkomst beskou (Antonovsky, 1979; Moos, 1994). Al die modelle dui aan dat die beskikbaarheid van 'n verskeidenheid copingstrategieë, buigsaamheid by die benutting daarvan en die geskiktheid van die copingstrategie vir die stressor wat hanteer word, bepaal of copinggedrag tot positiewe uitkomst sal lei. Binne die fortigene benadering beklee copinggedrag 'n prominenter rol by die bepaling van die resultaat van die stres- en copingproses.

- ◆ Kognitiewe taksering van die stresvolle situasie en van die vermoë om met die stressor te cope, speel ook 'n belangrike bydraende rol by die copingproses. Kognitiewe taksering word veral deur Lazarus en Folkman (1984) in die kognitiewe transaksionele model beklemtoon. Hobfoll (1989) is egter van mening dat kognitiewe beoordeling in stres- en copingmodelle oorbeklemtoon word en voer aan dat kognitiewe taksering die resultaat is van die lewenskonteks van persone en dus grootliks beïnvloed word deur die beskikbaarheid van toereikende weerstandshulpbronne. Antonovsky (1979) spreek ook die mening uit dat kognitiewe taksering van gebeure sterk beïnvloed word deur die mate van koherensiesin waaroor die persoon beskik. Weens die belangrike rol wat weerstandshulpbronne by die ontwikkeling van koherensiesin speel, beïnvloed weerstandshulpbronne dus ook die kognitiewe taksering van die persoon.
- ◆ Die uitkomst van die stres- en copingproses kan positief of negatief wees en word op 'n kontinuum (ease-disease) in die salutogene en fortigene benaderings voorgestel. Die resultaat van die stres- en copingproses hang af van die wederkerige interaksie tussen al die komponente in die proses. Die fortigene benadering fokus op die bevordering van psigologiese welstand en gesondheid.
- ◆ Die modererende rol van demografiese eienskappe word deur Antonovsky (1979), Hobfoll (1989) en Moos (1994) beklemtoon as faktore wat persone se blootstelling aan stressors, hul toegang tot weerstandshulpbronne, hul kognitiewe taksering van stresvolle gebeure en hul copinggedrag beïnvloed.

Soos blyk uit die voorafgaande bespreking sluit die geïntegreerde stres- en copingmodel van Moos (1994) baie goed aan by die uitgangspunte van die transaksionele stresmodelle en 'n fortigene benadering. Die voordeel van Moos se model lê egter daarin dat al die komponente van die stres- en copingproses

dieselfde gewig dra by die bepaling van die uitkomst. **Die model van Moos sal daarom as rigtinggewende struktuur vir die empiriese gedeelte van hierdie ondersoek gebruik word.**

DEEL II : SAMEVATTING

In hierdie gedeelte is stres as konstruk gekonseptualiseer en tweedens is die psigofortigene perspektiewe op die stres- en copingproses toegelig. Daar is gepoog om die uitgangspunte van die transaksionele benadering tot stres wat sterk in Hoofstuk 2 figureer, te integreer met die uitgangspunte van die psigofortigene perspektief. Copinggedrag wat 'n mediërende rol speel by die stres- en copingproses is ook by die bespreking van die fortigene benadering ingesluit.

Geslag en ras blyk twee belangrike moderatorveranderlikes by die stres- en copingproses te wees. In aansluiting by die fokus van hierdie ondersoek na stres en coping by beroepsvroue van verskillende etniese groepe word die bespreking in Deel III gewy aan die invloed wat geslag en ras op die persoonlike aanpassing van beroepsvroue het.

DEEL III: DIE STRES- EN COPING- PROSES BY VROUE VAN VERSKILLENDE RASSE

In Deel III word die stres- en copingproses soos dit relevant is vir beroepsvroue van verskillende kultuuragtergronde, bespreek. Die bespreking in Hoofstuk 4 sluit in die verteenwoordiging van vroue in die betaalde beroepsmark, die stressors waaraan vroue binne en buite werksverband blootgestel word, die weerstandshulpbronne waaroor vroue beskik om stressors te bemeester en die copingstrategieë waarvan vroue gebruik maak. In Hoofstuk 5 word spesifiek gefokus op die modererende rol van ras in die lewens- en werksomstandighede van vroue van kleur. Daar word gepoog om die situasie van vroue van kleur ten opsigte van die aard en omvang van stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë toe te lig.

HOOFTUK 4 STRES EN COPING BY BEROEPSVROUE

4.1 INLEIDING

Hierdie hoofstuk word gewy aan 'n bespreking van die werks- en lewenservaringe van beroepsvroue. Eerstens word die verteenwoordiging van vroue in die beroepsmark bespreek om aan te dui watter bydrae hulle tot die ekonomie lewer. Die verskillende stressors binne en buite werksverband word ondersoek en die weerstandshulpbronne en copingstrategieë wat vroue aanwend om met die stressors te cope, word ook aangedui. Die moontlike effek wat die groter betrokkenheid van vroue in die beroepsmark vir hul fisieke en geestesgesondheid inhou, word aan die hand van ondersoeke na die stresvlakke en vlak van psigologiese welstand van vroue toegelig. Die aantal vroue wat aktief aan die arbeidsmark deelneem, het oor die afgelope vyf dekades so 'n betekenisvolle

toename getoon dat sommige skrywers daarna verwys as die "silent revolution" (Higgenbotham & Romero, 1997). Die beroepslewe van vroue is een van die areas van die sosiale lewe van vroue wat in dié tydperk seker die mees dramatiese veranderinge ondergaan het. Die aantal ure wat vroue werk, die tydperk wat vroue in die beroepsmark aanbly en die aard van die werk wat vroue doen, het aansienlik verander (Evetts, 1994b; Pascall, 1994). Die groter verteenwoordiging van vroue in die beroepsmark noodsaak navorsers in die terrein van die sielkunde ten opsigte van werk, om meer aandag te skenk aan die werkservaringe van vroue. Daar is egter nie net 'n behoefte aan ondersoeke na die verskille tussen mans en vrouens nie, maar ook 'n besonder sterk behoefte aan ondersoeke tussen vroue onderling om die invloed van etnisiteit en ander sosiale verskille na te spoor (Higgenbotham & Romero, 1997; Evetts, 1994b).

4.2 DIE DEELNAME VAN VROUE IN DIE ARBEIDSMARK

Ekonomiese en sosiaal-maatskaplike veranderinge in die gemeenskap het aanleiding daartoe gegee dat vrouens tydens die laaste vyf dekades toenemend toegetree het tot die betaalde arbeidsektor. Die volgende faktore wat tot die verhoogde beroepsdeelname van vroue bydra, word deur verskeie outeurs genoem (Duff, 1990, p. 3; Kristinsdóttir, 1994, p. 101; LaCroix & Haynes, 1987, p. 97; Van der Walt, 1987, p. 9; White et al., 1992, p. 187):

- ~ Ekonomiese druk het baie vroue genoodsaak om te begin werk sodat hul gesinne kan oorleef.
- ~ Die tradisionele rolle van die vrou as moeder en huisvrou het verander weens die beskikbaarheid van arbeidsbesparende hulpmiddele, geboortebeperkingsmiddele en kinderversorgingsfasiliteite.
- ~ 'n Verhoging in die opvoedkundige kwalifikasies van vroue.
- ~ Groter onafhanklikheid en selfstandigheid asook 'n groter behoefte aan selfvervulling by vroue.

Ekonomiese oorlewing en selfvervulling speel 'n rol by die verhoogde beroepstoetrede van vroue, maar dit word ook genoodsaak deur die uiters mededingende wêreldmark waarin maatskappye slegs kan kompeteer indien die totale potensiële werkersmag benut en ontwikkel word. Rosener (1995) verwys na Amerikaanse ondersoeke wat voorspel dat 85% van alle nuwe toetreders tot die arbeidsmark teen die jaar 2000 vroue en persone van kleur sal wees. In die huidige mededingende wêreld ekonomie kan geen maatskappy of instansie dit meer bekostig om hul menslike potensiaal te beperk tot slegs 50% van die populasie nie (Fisher, 1992).

4.2.1 VERTEENWOORDIGING VAN VROUE IN DIE SUID-AFRIKAANSE ARBEIDSMARK

Vroue het oor die afgelope drie dekades 'n al groter proporsie van die Suid-Afrikaanse ekonomies aktiewe populasie uitgemaak. Sensussyfers toon aan dat die proporsie vroue sedert 1985 van 36% tot 41% in 1990 gegroei het (Erwee, 1994). Die 1996-sensus dui op 'n effense afname tot 39.85% (Statistieke SA, 1996) wat moontlik verband hou met 'n verlies aan werkseleenthede in die ongeskoolde en laaggeskoolde beroepskategorieë waar 'n groot konsentrasie vroue aangetref word (Hall, 1999). Vroue maak dus 'n substansiële proporsie van die werkerskorps uit.

Vroue van alle bevolkingsgroepe in Suid-Afrika is goed verteenwoordig in die Suid-Afrikaanse beroepsmark. In Tabel 4.1 word die verteenwoordiging van mans en vroue, gebaseer op die 1996-sensus, uiteengesit (Statistieke SA, 1996, p. 2.30):

Tabel 4.1 Die deelname van Suid-Afrikaanse vroue aan die betaalde arbeidsmark

TOTALE EKONOMIES AKTIEWE POPULASIE			9 113 847 persone
GROEP	% VROUE	% MANS	TOTALE %
Swart	23.88	38.47	62.35
Blank	8.73	11.64	20.37
Kleurling	5.44	6.95	12.39
Asiër	1.41	2.57	3.98
Ongespesifiseerd	0.4	0.51	0.91

Statistieke SA, 1996, p. 2.30.

Uit bogenoemde tabel blyk dit duidelik dat vrouens van elke rassegroep 'n belangrike deel uitmaak van die totale diverse werkerskorps.

Weens die groot mate van geslagsegregasie wat in die beroepsmark aangetref word, moet die verteenwoordiging van vroue in die verskillende beroepsvlakke egter ook in ag geneem word. Wêreldwyd word vroue dikwels in laervlakberoepes in die dienstesektor en in klerklike en administratiewe beroepes aangetref, terwyl hulle onderverteenvoortwoordig is in bestuurs- en professionele beroepsgroepe (Aneshensel & Pearlin, 1987; Erwee, 1994; White et al., 1992). Volgens Erwee vul vroue slegs 20% van alle poste as bestuurders, uitvoerende beamptes en administrateurs in Suid-Afrika.

Selfs in beroepsgroepe waar vroue sterk verteenwoordig is, word min vrouebestuurders aangetref. Erwee (1994) noem die voorbeeld van Suid-Afrikaanse rekenaarinstansies en banke waar die totale werkerskorps onderskeidelik uit 64% en 67% vroue bestaan, maar onderskeidelik slegs 9% en 8% van die topbestuursposisies deur vroue gevul word. Vroue word egter in al groter getalle in junior- en middelvlakbestuursposisies aangetref. Die Amerikaanse situasie verskil ook nie soveel

van die beroepsegmentasie in Suid-Afrika nie. Na raming word slegs 3-5% van die senior uitvoerende bestuursposte van Amerikaanse organisasies deur vroue gevul (Rosener, 1995; White et al., 1992).

In Tabel 4.2 word die verteenwoordiging van vroue en mans van verskillende bevolkingsgroepe in die verskillende beroepskategorieë aangedui (Statistieke SA, 1996: 2.34):

Tabel 4.2 Verteenwoordiging van vroue in verskillende beroepsgroepe

Beroeps-groep	Ongeskoolde elementêre beroepse	Ambags- manne en operateurs	Klerklike beroepse en verkope	Bestuurs- en professionele beroepse
Rassegroep				
Swart: Vroue	56.7%	10.9%	14.4%	18.0%
Mans	26.3%	47.0%	15.7%	11.0%
Blank: Vroue	2.8%	4.0%	45.0%	48.3%
Mans	3.9%	29.4%	16.9%	49.9%
Bruin: Vroue	41.3%	14.9%	25.3%	18.6%
Mans	33.5%	38.1%	14.9%	13.5%
Indiër: Vroue	6.0%	18.1%	40.7%	35.2%
Mans	6.8%	31.2%	25.1%	36.9%

Statistieke SA, 1996, p. 2.34.

Uit bogenoemde tabel blyk dit duidelik dat swart en Kleurling vroue veral 'n hoë konsentrasie in die ongeskoolde, elementêre beroepsgroep toon. Dit illustreer die netelige situasie van baie swart vroue wat hulle in die laags besoldigde beroepse met min sekuriteit en min geleentheid vir vordering bevind. Dit beklemtoon ook die besonder groot behoefte aan verdere opleiding vir hierdie vroue. Erwee (1994) wys daarop dat maatskappye wel erkenning gee aan die spesiale behoeftes van voorheen benadeelde groepe en dus spesiale ontwikkelingsprogramme vir verdere ontwikkeling en opleiding daarstel. Volgens haar wil dit egter voorkom of die begunstigdes van hierdie programme eerder swart mans, as vroue is. Uit Tabel 4.2 blyk dit egter dat meer swart vroue as swart mans in die professionele en bestuursberoepse voorkom.

Dit blyk ook uit Tabel 4.2 dat blanke mans en vroue baie sterk verteenwoordig is in die professionele en bestuurskategorie. Onderskeid word egter nie in hierdie kategorie gemaak tussen junior, middel- en senior bestuursvlakke nie. Dit is daarom

moeilik om te bepaal of duidelike segregasie tussen mans en vroue in dié verband bestaan.

Vroue lewer dus 'n groot bydrae tot die ekonomie deur hul betrokkenheid in die betaalde arbeidsmark. Dit is daarom belangrik om 'n vollediger beeld op te bou van die werks- en lewenservaringe van beroepsvroue sodat beter begrip gekweek kan word vir die eiesoortige probleme wat hulle moontlik ervaar en ondersoek ingestel word na hulpbronne wat aangewend kan word in vir die oplossing van hierdie probleme. Die hindernisse en stressors waarmee beroepsvroue in hul persoonlike en werkskonteks gekonfronteer word, sal vervolgens bespreek word.

4.3 DIE WERKS- EN LEWENSERVARING VAN BEROEPS- VROUE

Die literatuur oor die beleving van vroue in die beroepsmark word gekenmerk deur beide optimistiese en pessimistiese beskouings van die huidige en toekomstige situasie van werkende vroue. Duff (1990) beklemtoon egter die gebrek aan Suid-Afrikaanse literatuur oor hierdie onderwerp en wys op die noodsaaklikheid van meer Suid-Afrikaanse navorsing oor werksverwante ervaringe van vroue.

Dramatiese vordering is reeds gemaak in die bevordering van geslagsgelykheid in die beroepsmilieu indien die huidige situasie van werkende vroue vergelyk word met die situasie van ongeveer twintig jaar gelede. Baie navorsers is ook baie optimisties dat vroue oor spesifieke eienskappe beskik wat hulle besonder geskik maak vir die maatskappy van die toekoms. Vroue se vermoë om dubbelsinnigheid en onsekerhede te hanteer, hul sensitiwiteit vir kulturele diversiteit en hul buigsaamheid word veral uitgesonder as eienskappe wat noodsaaklik is in die bestuursrol van maatskappye met 'n toenemend diverse werkerskorps en wat vinnig moet kan aanpas by die vinnig veranderende ekonomiese markte (Offerman & Gowing, 1990; Perry, 1992; Rosener, 1995).

Verskeie skrywers soos Fisher (1992) en Rosener (1995) beklemtoon egter ook die diskriminasie teen vroue in die arbeidsmark met beskrywings van die devaluasie van die bekwaamheid van vroue deur middel van ongelykhede met betrekking tot salaris, byvoordele en bevorderingsmoontlikhede. Die stelling word selfs gemaak dat die loopbane van vroue uniek gevorm word deur hul vrouwees en dat die siening dat 'n loopbaan 'n ononderbroke, opwaartse, enkelgefokusde pad moet wees, vroue in 'n nadelige posisie plaas omdat hul loopbane meer dikwels gekenmerk word deur diskontinuiteit, 'n kombinasie van betaalde en onbetaalde werk en 'n kombinasie van toewyding aan 'n loopbaan en 'n gesin (Evetts, 1994a; Fierman, 1990; Landrine & Klonoff, 1997; Rosener, 1995).

'n Verskeidenheid faktore beïnvloed dus die loopbaanvordering van vroue. Hierdie faktore sluit nou aan by die eise en verwagtinge wat deur die gemeenskap, gesinne en werkgewers aan vroue gestel word en deur vroue as potensiële stressors beleef kan word. Vervolgens sal die verskillende stressors waaraan vroue blootgestel word, bespreek word. Die bespreking van die stressors sal ter aansluiting by die Geïntegreerde Model van Stres en Coping (Moos, 1994) verdeel word in stressors wat verband hou met die persoonsisteem en faktore wat verband hou met die omgewingsisteem. Ten opsigte van die omgewingsisteem sal onderskeid getref word tussen stressors wat direk met die werksomgewing verband hou en stressors wat verband hou met faktore buite werksverband.

4.3.1 STRESSORS WAT UIT DIE PERSOONSISTEEM VOORTSPRUIT

Verskeie faktore wat verband hou met die intrapsigiese funksionering van vroue, soos hul selfvertroue, assertiwiteit, geslagsrolidentifikasie en innerlike behoeftes en waardes kan tot potensieel stresvolle ervarings aanleiding gee en kan in interaksie met omgewingsfaktore, belemmerend inwerk op hul loopbaanbevordering.

4.3.1.1 SELFVERTROUE

Verskeie skrywers beklemtoon die negatiewe impak wat die sosialiseringsproses op vroue se selfsteem het (Lemmer, 1989; Niemann, 1994; Perry, 1992; Wilson, 1991). Dit wil voorkom of vroue tydens hul kinder- en tienerjare dikwels gekonfronteer word met die idee dat vroue minderwaardig is, en die struikelblokke wat hulle in hul loopbaanvordering ondervind, kan hierdie negatiewe indruk verder versterk. Lemmer het gevind dat baie vroue geneig is om hul eie behoeftes en ideale ondergeskik te stel aan dié van hul eggenote en gesinne. Dit lei dan tot onvoldoende identiteitsvorming en 'n gevoel van lae eiewaarde. Nowack (1991) het ook tot die gevolgtrekking gekom dat vroue meer geneig is tot selfkritiek en 'n minder gunstige selfbeoordeling. Hy wys daarop dat vroue wat minder selfvertroue en 'n laer selfagting het, 'n hoër risiko loop om simptome van psigiese ongemak te ervaar.

Loopbaanonderbrekings tydens swangerskappe en kinderversorging bring ook mee dat vroue agterstande ontwikkel ten opsigte van tegnologiese en beroepspesifieke ontwikkelings. Dit kan tot 'n groot mate van onsekerheid en gebrekkige waagmoed aanleiding gee. Alhoewel die vrou se aktiwiteite as huisvrou en moeder 'n belangrike bydrae tot haar persoonlike ontwikkeling kan lewer, word hierdie aktiwiteite binne die gemeenskap van geringe waarde geskat en het dit dikwels nie 'n positiewe effek op haar selfbeeld nie (Lemmer, 1989; Perry, 1992; Wilson, 1991).

Selfvertroue speel 'n belangrike rol by die wyse waarop stressors beoordeel word. Persone wat 'n gebrek aan selfvertroue beleef, is meer sensitief vir die moontlike gevaar wat 'n stressor kan inhou, omdat hulle hul vermoë om die stressor te bemeester, onderskat (Girdano & Everly, 1986; Pretorius, 1997).

Binne die huidige kompeterende beroepsmark is dit ook van groot belang dat vroue moet glo in hul vermoë om suksesvol te kan wees, hulle moet met oorgawe risiko's kan loop en bevorderingsgeleenthede aangryp, andersins lei dit tot 'n selfvervullingsprofesie waarin hul vordering juis belemmer word deur hul gebrekkige selfvertroue en onsekerheid wat hulle te skaam maak om vir bevordering aansoek te

doen en meebring dat hulle nie opleidingsgeleenthede aangryp nie (Duff, 1990; Perry, 1992; Niemann, 1994).

4.3.1.2 ASSERTIWITEIT

'n Submissiewe ingesteldheid by baie vroue bring mee dat hulle hulpeloos reageer wanneer hulle met hindernisse gekonfronteer word. Kompetisie word deur baie persone as onversoenbaar met die vroulike geslagsrol beskou en dit kan aanleiding gee tot 'n vermyding van kompeterende situasies uit vrees vir verwerping. Vroue is dikwels ook onwillig om pogings aan te wend om erkenning te kry vir die bydrae wat hulle lewer omdat hulle dit as voorbarig beskou (Perry, 1992; Rosener, 1995; Wilson, 1991).

Hierdie gebrek aan assertiwiteit by vroue gee aanleiding daartoe dat hulle nie daadwerklik probeer om hul aspirasies en lewensideale te verwesenlik nie en dat hul persoonlike behoeftes aan selfaktualisering en sekuriteit nie voldoende bevredig word nie (Duff, 1990). Dit belemmer ook hul loopbaanvordering omdat hulle nie genoeg werk aan die bevordering van hul eie beeld in die organisasie nie en dikwels nie die erkenning kry waarop hulle geregtig is nie (Lemmer, 1989; Niemann, 1994; Perry, 1992; Wilson, 1991).

4.3.1.3 BEHOEFTEVERVULLING

Van Zyl (1991) beklemtoon die belangrike rol wat innerlike behoeftes en waardes in die ontwikkeling van stres speel. Baie vroue besef dat die beeld van die supervrou wat suksesvol is in 'n veeleisende beroep, 'n gelukkige gesinslewe geniet en 'n gelukkige huwelik in stand hou, besonder moeilik is om te verwesenlik en daarom maak hulle doelbewuste keuses oor die prioriteite in hul lewe. Indien 'n hoër premie geplaas word op waardes en behoeftes wat aansluit by die toewyding tot gesinslede, kan dit meebring dat die vrou haar behoeftes aan prestasie, erkenning en selfaktualisering ondergeskik stel en dan eerder 'n minder veeleisende loopbaan kies. Hobfoll (1998) wys op die insette (ten opsigte van tyd en energie) wat die versorgersrol verg. Die eise wat dus aan vroue gestel word om gesinsverpligtinge,

werksverpligtinge, huishoudelike verpligtinge en sosiale verpligtinge te versoen met persoonlike behoeftes en waardes is soms bykans onmoontlik weens die beperkte bronne (tyd, energie, geld) wat die vrou tot haar beskikking het (Fierman, 1990; Fisher, 1992).

Op persoonlike vlak lei dit ook daartoe dat baie van die vrou se innerlike behoeftes onbevredig gelaat word en dan verhoog dit die vlak van frustrasie wat sy beleef (Aneshensel, 1992). Op beroepsvlak gee dit dikwels aanleiding tot stadiger beroepsvordering wat veroorsaak word deur beroepsonderbrekings tydens swangerskappe, verdeelde aandag as gevolg van kinderversorgingsaktiwiteite en verhuisings wanneer die eggenoot verplaas word (Fierman, 1990; Perry, 1992). Kristinsdóttir (1994) kom tot die gevolgtrekking dat die beste verklaring waarom vroue nie groter ontevredenheid toon met hul stadige loopbaanvordering nie, juis die feit is dat baie vroue doelbewus die keuse van 'n stabiele gesinslewe bo die van vinnige loopbaanvordering en groot beroepsprestasies stel.

4.3.1.4 PERSOONLIKHEIDSFAKTORE

Die bydrae van persoonlikheidsfaktore soos koherensiesin, gehardheid, optimisme en selfbekwaamheid sal later in hierdie hoofstuk in paragraaf 4.6.2 bespreek word, tesame met die bespreking van die weerstandshulpbronne.

4.3.1.5 FISIEKE FUNKSIONERING

Verskeie navorsers wys daarop dat die rolorbelading wat baie vroue beleef, aanleiding gee tot 'n ongesonde lewenstyl wat gekenmerk word deur te min slaap, min geleentheid vir fisieke oefening en ontspanning, ongesonde eetgewoontes en nadelige gewoontes soos strawwe rokery, 'n hoë kafeïen-inname en verhoogde alkoholiname (Du Toit, 1993b; Rosener, 1995). Bogenoemde faktore kan vroue se gesondheid aftakel en hulle meer vatbaar vir stres maak (Brannon & Feist, 2000).

4.3.1.6 SAMEVATTING

Verskeie faktore wat verband hou met die intrapersoonlike funksionering van beroepsvroue dra ook by tot die stres wat hulle beleef. 'n Gebrek aan selfvertroue en gepaardgaande gebrekkige assertiwiteit lei tot 'n onwilligheid by baie vroue om uitdagings aan te gryp en om doelgerig self hul posisies binne organisasies te verbeter. Dit lei tot 'n soort selfvervullingsprofesie waarin vroue nie sukses smaak nie, omdat hulle glo dat hulle nie oor die vaardighede om suksesvol te wees, beskik nie. Baie vroue verkies egter om hul beroepe ondergeskik te stel aan hul persoonlike behoeftes aan 'n gelukkige huwelik en stabiele gesinsverhouding. Hulle besef dat die prys wat baie vroue vir beroepssukses betaal juis hul huweliks- en gesinsgeluk is en beskou dan die prys as té hoog. Die feit dat baie vroue wel probeer om gesinsaktiwiteite met veeleisende beroepsverpligtinge te balanseer lei dikwels tot 'n ongesonde lewenstyl wat aanleiding tot groter stres by die vroue gee.

4.3.2 STRESSORS WAT UIT DIE OMGEWING-SISTEEM VOORTSPRUIT

Begrip vir verskille tussen die lewens- en werkservaringe van mans en vroue is slegs moontlik indien die verskille in die konteks waarbinne hulle funksioneer ten opsigte van die eise en verwagtinge wat aan hulle gestel word, die geleenthede wat hulle gebied word en die bronne waartoe hulle toegang het, ten volle in ag geneem word (Colgan & Tomlinson, 1991).

Verskeie faktore soos die mate van geslagsgelykheid wat bestaan in huweliksverband, organisasies, opleidingsinstansies en die breër gemeenskap bepaal die aard en intensiteit van die stressors waaraan vroue blootgestel word (LaCroix & Haynes, 1987; White et al., 1992). Stressors wat voortspruit uit die omgewingsisteem sal vervolgens bespreek word om 'n vollediger beeld te skets van die kontekstuele faktore wat die ervaring van stres by beroepsvroue beïnvloed. Hierdie bespreking word verdeel in twee afdelings, naamlik faktore wat verband hou

met die breër sosiaal-maatskaplike konteks waarbinne vroue funksioneer en faktore wat spesifiek met die werksomgewing verband hou. Dit is egter belangrik om in ag te neem dat die werksomgewing nie onafhanklik van die breër omgewingskonteks funksioneer nie.

4.3.2.1 STRESSORS WAT VERBAND HOU MET DIE BREËR SOSIAAL- MAATSKAPLIKE KONTEKS

Die stressors wat vroue beleef is nou verweef met die tradisies en waardes binne gemeenskappe ten opsigte van geslagsgelykheid, rolverdeling ten opsigte van huishoudelike en gesinsverpligtinge, magsverdeling tussen die geslagte, asook met die sosio-ekonomiese klimaat wat die toegang tot hulpbronne en die mate van finansiële sekuriteit beïnvloed.

4.3.2.1.1 Geslagsdiskriminasie

Verskeie navorsers beklemtoon die ongelyke verdeling van mag, finansiële hulpbronne, status en geleenthede wat vroue in 'n minder bevoorregte posisie plaas waar hulle dikwels nie oor dieselfde bronne as mans beskik om omgewingseise te bemeester nie (Erwee, 1994; Izraeli & Adler, 1994; Niemann, 1994; Rosener, 1995). Die tradisionele rolverdeling in die gemeenskap en gesinsverhoudinge wat die rol van die versorger primêr aan die vrou toeken, plaas die vrou in 'n ondergeskikte rol waar 'n eienskap soos onderdanigheid hoog aangeskryf word. Organisasies waar vroue werk, weerspieël dikwels bloot die patriargale vooroordele van die breër gemeenskap (Izraeli & Adler; Niemann). Vordering op die gebied van geslagsgelykheid sal werklik eers beslag vind wanneer die persepsie wat die breër gemeenskap oor die posisie van die vrou huldig, minder bevooroordeeld is.

Die persepsies en verwagtinge waarmee vroue vroeg in hul lewe reeds gekonfronteer word, beïnvloed die keuses wat hulle dwarsdeur hul lewens maak. Die beroepskeuse van dogters word dikwels beperk tot tradisioneel vroueberoepes (Erwee, 1994). Die rol van geslagsrolstereotipering word dikwels aangedui as rede vir die duidelike beroepsegregasie wat aangetref word. Beroepe soos verpleging,

onderwys, maatskaplike werk, asook diensleweringse beroepe soos verkope en administrasie word deur vroue oorheers. In Suid-Afrika word vroue ook hoofsaaklik in sosiale diensleweringse beroepe (semiprofessionele) en administratiewe diensleweringse beroepe aangetref, met swart vroue wat veral oorwegend in ongeskoolde en semi-geskoolde beroepe aangetref word (Erwee, 1994; Wilson, 1991). Die beroepsgroepe wat getalsgewys deur vroue oorheers word, word ook dikwels gekenmerk deur swak salarisse en min status. Kristinsdötter (1994) maak die stelling dat die poste wat vroue beklee eerder 'n weerspieëling is van hul geslag as dat dit gebaseer is op hul kennis en kwalifikasies. Sy wys op die toename in die getal vrouestudente wat afstudeer in tegniese, syferkundige en natuurwetenskaplike beroepe, maar wys daarop dat dit nie noodwendig 'n styging in die indiensneming van vroue in hierdie beroepe teweeggebring het nie. Skrywers soos Erwee (1994), Evetts (1994b) en Rosener (1995) stel ook die vraag of beroepsvoorligting wat dogters ontvang vry van geslagsvooroordele is, en hulle beweer dat dogters dikwels aanbeveel word om tradisioneel vroueberoepe te volg, selfs al beskik baie oor die vermoë om suksesvol in tradisioneel manlike beroepe te staan.

4.3.2.1.2 Gesinsverpligtinge

Talle ondersoeke beklemtoon die feit dat werkende vroue steeds die grootste proporsie van die verantwoordelikheid vir huishoudelike en gesinstake dra. Dit bring mee dat vroue roloorbelading beleef en sukkel om al hul aktiwiteite daagliks in hul oorvol program ingepas te kry. Die vrou se gesinsrol word dikwels as haar primêre verantwoordelikheid beskou en dit lei dan tot konflik tussen werks- en gesinsverpligtinge. Die gesinsverpligtinge van werkende vroue veroorsaak stres weens veral die volgende redes (Evetts, 1994b, p. 3; Lemmer, 1989, p. 75; Pascall, 1994, p. 18; White et al., 1992; p. 12): .

- Dit veroorsaak kwantitatiewe oorbelading omdat die vrou basies 'n dubbele werkskof (werksverpligtinge en huishoudelike en kindersorgverpligtinge) werk.

- Gesinsverpligtinge beperk die geografiese mobiliteit van vroue omdat dit vir hulle moeilik is om lang tye uitstedig te wees en ook omdat hulle weens hul mans se werksverpligtinge nie geredelik beskikbaar vir verplasings is nie.
- Gesinsuitbreidings lei ook soms tot loopbaanonderbrekings en 'n verminderde beroepsbetrokkenheid.
- Weens die siening dat vroue primêr die verantwoordelikheid vir die versorging van hul gesinne dra, word vroue deur sommige werkgewers as swak kandidate vir bevordering beskou omdat hulle glo dat die vrou haar gesinsprioriteite bo haar werksverpligtinge sal stel.

Evetts (1994a) en Rosener (1995) spreek egter die mening uit dat al meer mans wat hulle in dubbelloopbaanhuwelike bevind, groter verantwoordelikheid vir die versorging van hul kinders aanvaar en ook meer begrip toon vir die konflik tussen gesins- en werksaktiwiteite wat hul vroulike kollegas ervaar. Hulle spreek die mening uit dat die houdingsverandering wat hierdie mans ondervind, kan meehelp tot die verandering van personeelbeleidsprosedures wat groter versoening tussen werks- en gesinsverpligtinge moontlik maak. Karambayya en Reilly (1992) wys daarop dat dubbelloopbaangesinne met klein kinders die meeste konflik tussen hul beroeps- en gesinsverpligtinge beleef. Hulle het gevind dat beide die mans en vroue in hierdie gesinne gesins-/beroepsconflik beleef het, maar dat die vroue deurlopend meer aanpassings gemaak het om hul werksverpligtinge aan te pas by hul kinders en man se aktiwiteite en behoeftes.

Die vrou se gesinsrol is egter ook 'n groot bron van bevrediging en daarom vind navorsers dat min werkende vroue hul gesinsrol as 'n stressor beskryf, selfs al lei dit tot oorbelading. Dit is ook moeilik om te onderskei tussen dié omstandighede wat meebring dat die gesinsrol as stressor eerder as bron van bevrediging beskryf kan word (Gutek, 1993).

4.3.2.1.3 Ekonomiese faktore

In die huidige samelewing is die strewe na finansiële sekuriteit 'n volgehoue daaglikse stryd. Cranwell-Ward (1990) bespreek die negatiewe invloed wat die hoë vlak van welvaart in Westerse samelewings op stresvlakke het. Baie mense heg oormatig baie waarde aan materiële besittings en dit lei tot oorbesteding, 'n hoë skuldlas en gepaardgaande hoër stres. Die invloed van die stygende lewenskoste, werkloosheid, oormatige belasting op individue, stygende mediese koste en 'n algemene ekonomiese resessie lei ook tot oormatige frustrasie by persone indien hulle nie aan hul aspirasies kan voldoen nie en in sommige gevalle selfs nie hul basiese behoeftes kan bevredig nie (Els & Van Vuuren, 1998; Girdano & Everly, 1986). Ekonomiese vooruitskouings vir die periode 1998-2003 voorspel 'n baie lae groei in werkseleenthede weens globale ekonomiese druk, 'n toename in personeelbesnoeiings en onstabiele ekonomiese markte (Caddick, 2000; Hall, 1999). Westcott (2000) wys veral op die negatiewe impak wat die finansiële krisis in die opkomende markte wêreldwyd, maar ook in die besonder in Suid-Afrika, op korttermynverliese van werkseleenthede gehad het.

Die ekonomiese knyp tang wat 'n negatiewe impak op maatskappywinste het, raak werkers direk deur afleggings van personeel, verhoogde werksdruk deur personeelverminderinge en klein of geen salarisverhogings. Dit wil voorkom of baie lede van die blanke bevolking wat in Suid-Afrika tradisioneel meer dikwels tot die hoër sosio-ekonomiese groepe behoort het, tans swaar gebuk gaan onder ekonomiese en emosionele druk weens vervroegde aftrede en afleggings wat weens regstellende-aksiewetgewing plaasvind (Grobler, Gagliano & Van Rensburg, 1996). Dit plaas druk op die hele gesinsisteem indien die vader (dikwels die primêre broodwinner) sy werk verloor en die moeder die rol van enigste broodwinner oorneem. Die aanpassings wat voortspruit uit hierdie rolverskuiwings lei dikwels tot verhoogde stres onder al die gesinslede (Els & Van Vuuren, 1998). Alhoewel sedert 1994 grootse pogings aangewend word om armoede te verminder en die ekonomiese sekuriteit van voorheen benadeelde groepe te verbeter met behulp van

sosiale opheffingsprogramme, kortwiek die daling in die rand en lae groeikoers die besteding aan ontwikkelingsprogramme. Die finansiële voorspoed wat aan voorheen benadeelde groepe beloof is, is egter slegs vir 'n klein groepie bewaarheid, terwyl 'n groot menigte steeds met armoede en werkloosheid voortworstel (Møller, 1998). Dit wil voorkom of dit veral plattelandse persone is wat in 'n groter mate onaangeraak is deur die ekonomiese voordele wat die nuwe politieke bestel teweeggebring het. Die Asiërgemeenskap het skynbaar die beste ekonomiese groei ervaar in die periode 1975 tot 1991, terwyl die blanke gemeenskap die swakste ekonomiese groei in dieselfde tydperk beleef het. Volgens Møller was 80% van alle blanke huishoudings in 1991 finansiële swakker daaraan toe as in 1975. Daar bestaan egter steeds groot inkomsteverskille tussen blankes en Kleurlinge en swart mense. Blankes toon egter 'n al groter mate van ontevredenheid weens gebrekkige beroepsekuriteit en verlies aan finansiële sekuriteit (Møller).

4.3.2.1.4 Onvoldoende geriewe en fasiliteite

Bluen en Odesnik (1988) bespreek die invloed van die negatiewe lewensomstandighede in swart woongebiede op die lewensbevrediging en stresvlakke van die inwoners. Hulle verwys na die impak van oorvol huise, oorlaaide openbare vervoer en 'n tekort aan ontspanningsgeriewe wat tot verhoogde stresvlakke by swart mense kan bydra.

Die stresvolle impak wat die ondervoorsiening van basiese geriewe soos lopende water, elektrisiteit, telefone en toiletgeriewe in of naby hul huise asook die daaglikse ongerief van die ondervoorsiening van mediese geriewe, inkopiesentrums en ontspanningsfasiliteite op die stresvlak van veral swart mense en Kleurlinge het, word deur Møller (1998) onderstreep. Daaglikse probleme met vervoer tussen die werk en die huis, asook lang rye waarin gewag word vir mediese en ander dienste lei by baie van hierdie mense tot 'n gevoel van frustrasie en gebrek aan beheer oor hul lewensituasie (Cranwell-Ward, 1990; Els & Van Vuuren, 1998).

4.3.2.1.5 Sosiale probleme

Liefdesverhoudinge, gesinsverhoudinge en vriendskapsverhoudinge is 'n groot bron van ondersteuning en bevrediging, maar dit kan ook tot stres bydra. Konflikterende behoeftes en verwagtinge, gebrekkige kommunikasie, gesinskrisisse soos siekte en dood asook konflik in hegte verhoudinge dra dikwels by tot hoë vlakke van stres (Fontana, 1989; Van Zyl, 1991).

In teenstelling met die verwagting dat vroue meer sosiale ondersteuning as mans ontvang, rapporteer verskeie navorsers dat geen betekenisvolle verskille bestaan tussen die hoeveelheid ondersteuning wat werkende mans en vroue van hul kollegas, vriende en familie ervaar nie. Dit word veral toegeskryf aan die feit dat werkende vroue minder tyd het om aan die ontwikkeling en instandhouding van vriendskappe te bestee en dat die tydsdruk waaronder hulle verkeer, dikwels tot die verwaarloosing van vriendskappe en ander sosiale bande lei (Frankenhauser et al., 1989; Fusilier, Ganster & Mayes, 1986).

Volgens Greenglass (1993) is 'n belangrike stressor die feit dat die vrou as gevolg van haar werkstres te uitgeput of geïrriteerd kan wees en as gevolg daarvan nie deelneem aan gesinsaktiwiteite nie of dit nie geniet wanneer sy daaraan deelneem nie.

Die versorgersrol van vroue en hul verantwoordelikheid vir die welstand van gesinslede stel dikwels hoë eise aan hul tyd, fisieke en emosionele energie en kan in kombinasie met 'n veeleisende beroep oorbelading en uitputting veroorsaak. Ernstige siekte onder bejaarde ouers en ander familielede plaas ook dikwels die bykomende verantwoordelikheid van siekesorg op die skouers van werkende vroue wat kan inmeng met hul werksverpligtinge en konflik tussen hul gesins- en werksverpligtinge meebring (Brannon & Feist, 2000; Cranwell-Ward, 1990; Stevenson, 1994). Die groot aantal verpligtinge waarvoor vroue verantwoordelik is, plaas besonder groot druk op hul tydsverdeling.

Die belangrike rol van 'n ondersteunende eggenoot word in die literatuur beklemtoon (Beatty, 1996; Brannon & Feist, 2000; Lemmer, 1989). Werkende vroue wat aantoon dat hulle min ondersteuning van hul eggenote ontvang, rapporteer dat hulle meer probleme met rolkonflik, meer huweliksprobleme en minder werksbevredestiging ondervind. Tasbare en emosionele ondersteuning van die eggenoot help die werkende vrou om die oorbelading wat die balansering van die eise van die gesins-, huweliks- en werkerrol meebring, te verlig. Dit kan egter gebeur dat vroue se beroepsverpligtinge die tyd wat hulle met hul huwelikmaats deurbring, verminder en aanleiding gee tot huweliksprobleme (Sears & Galambos, 1992).

Beatty (1996) noem dat verskeie navorsers rapporteer dat beroepsvroue in professionele en bestuursberoepse meer dikwels ongetroud is as hul manlike kollegas en dat wanneer hulle trou, hulle meer dikwels kinderloos bly. Sy dui ook aan dat die egskeidingsyfer hoër is onder beroepsvroue. Sy verbind dit met die negatiewe invloed wat meervoudige rolle op vroue het wat reeds in veeleisende beroepse staan en hoë vlakke van werkstres beleef. Sy noem dat vroue met veeleisende hoëvlakberoepse onder oormatige druk geplaas word deur hul bykomende verpligtinge as vrou en moeder. Sy wys ook daarop dat dit veral moeders met kleiner kinders en met meer kinders is, wat meer stres ervaar as gevolg van rol-oorbelading en konflikterende eise weens hul rolle as vrou, moeder en werker. Aneshensel (1992) noem dat vroue en persone laag op die sosio-ekonomiese rangleer die ergste rolstremming beleef as gevolg van probleme wat hulle ervaar om aan al die eise wat aan hulle gestel word te voldoen en weens die dikwels onversoembare eise wat deur hul onderskeie rolle aan hulle gestel word.

4.3.2.1.6 Samevatting

Die breë sosiaal-maatskaplike konteks speel 'n belangrike rol by die aard, frekwensie en intensiteit van stressors waaraan vroue blootgestel word. Geslagsdiskriminasie plaas dikwels geweldige beperkinge op die geleenthede vir groei en ontwikkeling wat vir vroue beskikbaar is. Dit het 'n negatiewe invloed op die beroepskeuse, opleidingsgeleenthede en bevorderingsgeleenthede van vroue.

Weens 'n ongelyke verdeling van die verantwoordelikheid vir gesins- en huishoudelike verpligtinge wat in 'n groot mate op die vrou afgeskuif word, veroorsaak dit oorbelading by vroue en plaas dit 'n geweldige stremming op hul tydsverdeling en beskikbare tyd vir ontspanning en rus. Die wêreld- en landseksonomie plaas tans groot druk op Suid-Afrikaanse gesinne weens 'n styging in werksverliese as gevolg van personeelverminderinge en die implementering van regstellende-aksiewetgewing. Dit verplaas dikwels die verantwoordelikheid van die broodwinner na die vrou. Benewens die groter druk op die vrou om in haar werk te vorder moet sy ook nog probeer om 'n stabiele gesinsklimaat in moeilike omstandighede in stand te hou. Aspirasies wat by voorheen-benadeelde rassegroepe geskep is met die oorgang na 'n demokratiese bestel, het vir die oorgrote meerderheid swart mense en Kleurlinge nie gerealiseer nie. Dit lei tot groot ontevredenheid omdat 'n groot gaping in die lewenskwaliteit van ryk en arm mense steeds bestaan. Persone in die Asiërgemeenskap blyk egter finansiële meer bevoordeel te gewees het in die nuwe politieke bestel. Die gebrek aan basiese dienste in swart en kleurling woonbuurte blyk egter steeds 'n groot bron van alledaagse frustrasie te wees. Laastens blyk dit dat sosiale probleme universeel vir mans en vroue 'n potensiële bron van spanning is. Dit is egter ook 'n groot bron van vreugde en daarom is dit die kwaliteit van spesifieke verhoudinge, soos met die huweliksmat, kinders, uitgebreide familieledes en vriende, wat egter bepaal of 'n verhouding 'n bron van stres of vreugde sal wees.

4.3.3 STRESSORS BINNE WERKSVERBAND

Die werksomgewing is 'n belangrike bron van stres weens die lang ure wat persone daar deurbring en weens die feit dat beroepsverwante faktore nou verweef is met die behoeftebevrediging van die werker. Uit die literatuur blyk dit dat vroue aan meer beroepsverwante stressors blootgestel word as mans. Veral stressors wat verband hou met vooroordele en diskriminasie, sosiale isolasie, werkstremming weens 'n wanbalans tussen die eise en mate van beheer in die uitvoering van werkspligte, asook die konflik tussen gesins- en werksrolle dra veral by tot verhoogde stres by beroepsvroue (Korabik, McDonald & Rosin, 1993).

Benewens bogenoemde stressors wat meer dikwels deur vroue beleef word, identifiseer Van Zyl (1991, p. 195) ook nog die volgende ses groepe stressors wat uit die werksomgewing voortspruit:

- ♦ Organisasiefunksionering
- ♦ Taakeienskappe
- ♦ Fisiese werksomstandighede en werkstoerusting
- ♦ Loopbaanaangeleenthede
- ♦ Sosiale aangeleenthede
- ♦ Vergoeding en byvoordele

Bogenoemde ses tipes stressors sal eerstens bespreek word voordat diskriminasie binne die werksomgewing en die probleme wat voortspruit uit die interaksie tussen gesins- en werksverwante faktore bespreek sal word.

4.3.3.1 ORGANISASIEFUNKSIONERING

Vroue beleef dikwels verhoogde spanning weens onduidelike en onvoldoende kommunikasie tussen hulself en die hoofsaaklik manlike bestuurskorps. Verwagtinge ten opsigte van prestasie word vaag gekommunikeer en vroue spreek dikwels die mening uit dat die kriteria vir bevordering verander word wanneer hulle aan gestelde bevorderingskriteria voldoen (Cartwright & Cooper, 1997; Fierman, 1990; Fisher, 1992). Weens stereotiepe houdings wat vroue in 'n ondergeskikte posisie voorstel, word die opinies en uitsprake van vroue ook nie met dieselfde erns bejeën as dié van manlike kollegas nie (LaCroix & Haynes, 1987; Rosener, 1995). Die feit dat baie vroue voel dat hulle nie gekonsulteer word ten opsigte van besluitneming nie, het ook 'n negatiewe impak op hulle werksbevrediging, motivering en prestasie.

4.3.3.2 TAAKKENMERKE

Stereotiepe vooroordele oor die vaardighede en vermoëns van vroue gee dikwels aanleiding daartoe dat vroue se werksaktiwiteite gekenmerk word deur aktiwiteite wat as minder belangrik geag word, wat minder beloningswaarde inhou en minder stimulerend van aard is. Dit lei tot kwalitatiewe onderbelading en 'n gebrek aan stimulering (Izraeli & Adler, 1994; Rosener, 1995). Tradisionele vroueberoepes word dikwels gekenmerk deur vervelige, roetine-take, min gesag en outoriteit en die onderbenutting van hul vaardighede (LaCroix & Haynes, 1987). Onduidelike prestasiebeoordelingskriteria lei ook tot onsekerheid wat die stresvlakke van vroue verhoog veral omdat die persepsie bestaan dat dubbele standaarde geld waarmee die prestasie van mans en dié van vroue beoordeel word (Cartwright & Cooper, 1997; Rosener, 1995). Konflik tussen verskillende rolle verhoog ook die spanning wat persone beleef. 'n Verskeidenheid werkstake kan lei tot konflik ten opsigte van die tidsverdeling tussen take en die bepaling van prioriteite. Kwalitatiewe oorbelading vind ook plaas waar veral verwag word dat take met behulp van nuwe tegnologie uitgevoer moet word; veral waar vroue in klerklike poste voortdurend moet aanpas om tred te hou met die snelveranderende tegnologie. Gebrekkige opleiding vir tegnologieë gevorderde take wek ook groot spanning by vrouewerkers (Gutek, 1993; Statham, 1993). Verantwoordelikheid vir en die versorging van ander mense blyk veral 'n taak te wees wat hoë eise aan die werker stel. Die hoë persentasie vroue wat hulle in die tradisionele vroueberoepes soos verpleging, maatskaplike werk en onderwys bevind, word dus waarskynlik in 'n groot mate aan kwalitatiewe oorbelading blootgestel (Cartwright & Cooper, 1997; Fontana, 1989). Aneshensel (1992, p. 23) verwys spesifiek na die "*high cost of caring*" waaraan baie vroue blootgestel word.

Kwantitatiewe oorbelading ten opsigte van te lang werksure, te veel werkstake en te harde werk, lei ook tot 'n gevoel van oormatige spanning en swak gesondheid. Vroue rapporteer skynbaar meer dikwels as mans dat hulle 'n probleem ervaar

weens 'n te hoë werkslading (Girdano & Everly, 1986; Sears & Galambos, 1992; Spielberger & Reheiser, 1994; Taylor, 1995).

Pretty, McCarthy en Catano (1992) het gevind dat vroue in klerklike en administratiewe poste hoë vlakke van emosionele uitputting beleef as gevolg van 'n hoë werkslading en min beheer wat hulle kan uitoefen oor die eise wat aan hulle gestel word. Hul bevindinge word ondersteun deur verskeie navorsers wat die nadelige effek van oorbelading op die fisieke en psigologiese gesondheid van die werker beklemtoon (Cartwright & Cooper, 1997; Fontana, 1989). Cartwright en Cooper wys ook daarop dat dit tans algemeen aanvaar word dat langer werksure as 40 – 50 ure per week, tot 'n toename in onproduktiewe werksure lei. 'n Te hoë werkslading kan ook lei tot 'n toename in alkoholverbruik, rook en ander aanduiders van 'n hoë stresvlak en korreleer dikwels sterk met angssimptome (Cartwright & Cooper, 1997; Rahim & Psenicka, 1996).

Uit bogenoemde blyk dit dat vroue dikwels blootgestel word aan stressors wat verband hou met die taakkenmerke van hul werk.

4.3.3.3 FISIESE WERKSOMGEWING EN WERKSTOERUSTING

Persone se fisiese werksomstandighede kan ook 'n negatiewe impak op hul fisieke en psigologiese welstand hê. Blootstelling aan gevaarlike fisiese omstandighede, chemiese stowwe en ander biologiese bedreigings mag bydra tot verhoogde stres weens die gevare verbonde aan die werk. Dit kan ook lei tot fisieke beserings, sekere vorme van kanker, respiratoriese en kardiovaskulêre toestande (Taylor, 1995). Alledaagse probleme ten opsigte van die breek van werksmasjinerie en 'n tekort aan noodsaaklike toerusting wat die uitvoering van take belemmer, skep ook onnodige spanning. Veral werkers wat tans werksaam is in regeringsinstansies beleef heelwat frustrasie as gevolg van ontoereikende voorsiening van skryfbehoeftes, werkstoerusting en ander dienste soos telefone, elektrisiteitsvoorsiening en skoonmaakdienste, wat hulle belemmer in die uitvoering van hul pligte, en hul werksomgewing onaangenaam maak (Van der Walt, 2000).

Alhoewel bogenoemde probleme met die fisiese werksomgewing nie slegs tot vroue beperk is nie, skep dit groot frustrasie vir vroue in beroepsgroepe soos verpleegkunde en onderwys, waar die beskikbaarheid van werkstoerusting 'n groot impak het op die uitvoering van hul werksaktiwiteite.

Lang, ononderbroke werksure wat voor rekenaars deurgebring word, lei ook tot verskeie fisieke probleme soos spierstremming, oogstremming en hoofpyne sowel as 'n gevoel van onvoldoende beheer oor werksomstandighede (Cartwright & Cooper, 1997).

4.3.3.4 LOOPBAANEISE

Die verskille in die loopbaanvordering van mans en vroue is omvattend in die literatuur gedokumenteer. Die rede wat aangevoer word vir die stadige vordering van vroue word dikwels die *glasplafon* genoem. Die glasplafon verwys na 'n denkbeeldige hindernis wat vroue teëkom in hul beroepsvordering en wat meebring dat hulle moeilik tot bestuursvlak vorder (Colwill, 1993; Lemmer, 1989; Rosener, 1995).

Die verskille tussen die loopbaanvordering van mans en vroue wat genoem word, sluit in (Colwill, 1993; p. 77; Fontana, 1989, p. 40; Rosener, 1995, p. 36):

- Minder belangrike en uitdagende werksaktiwiteite word aan vroue toegeken
- Min geleenthede vir bevordering na bestuursvlak vir vroue
- Vroue kry minder geleenthede vir bevordering na lynfunksieposte selfs al het hulle die nodige kwalifikasies
- Onvoldoende opleidingsgeleenthede vir vroue om hul bestuursvaardighede te ontwikkel
- Minder verlof en finansiële ondersteuning vir vroue om hul formele kwalifikasies te verbeter.

Serdjénian (1994) wys daarop dat selfs vroue wat presies dieselfde loopbaanbesluite as hul manlike kollegas geneem het, nie noodwendig dieselfde beroepsgeleenthede ontvang nie. Sy wy dit aan die stereotiepe persepsies ten

opsigte van vroue se bestuursvaardighede en hul gesinsverpligtinge wat hulle isoleer van noodsaaklike opleidingsgeleenthede en informele netwerke.

4.3.3.5 SOSIALE EISE

Gebrekkige geleentheid vir interaksie tussen werkers, swak verhoudinge tussen werkers of tussen werkers en bestuur lei tot lae vlakke van werkstevredenheid, verhoogde stresvlakke en laer weerstand teen siektes, terwyl positiewe sosiale interaksie lei tot groter werkstevredenheid en ook 'n buffereffek op ander stressors uitoefen (Aneshensel, 1992; Beech et al., 1982; Spielberger & Reheiser, 1994).

Pretty et al. (1992) het in 'n vergelyking van mans en vroue op verskillende posvlakke gevind dat vrouewerkers sensitiewer is vir verhoudinge binne die werksomgewing en dat verhoudingsprobleme met ander werkers hul vatbaarheid vir emosionele uitputting verhoog het. Die negatiewe impak wat die gebrekkige ondersteuning wat veral vroue in hoërvlakposte ervaar, asook die uitsluiting van vroue uit informele kommunikasienetwerke, word beklemtoon deur verskeie navorsingsondersoeke wat gevoelens van isolasie en verhoogde spanning by beroepsvroue beskryf (Collwill, 1993; Lyness & Thompson, 1997; Rosener, 1995). Min vroue het ook die voordeel van vroulike rolmodelle of mentors wat help met hul beroepsontwikkeling en hulle met advies en leiding ondersteun.

Die bewering word gemaak dat mans dikwels ongemaklik voel om saam met vroue te werk, omdat hulle onseker voel oor die gepaste optrede teenoor vroue. Die feit dat vroue dikwels van mans verskil in hul optrede, hul denke en kommunikasie, skep onsekerheid en verwarring by mans. Rosener (1995) het in 'n kwalitatiewe ondersoek na die houdings van mans teenoor hul vrouekollegas bevind dat mans ten spyte van hul positiewe siening van die bydrae van vroue, steeds aandui dat hulle verkies om slegs saam met mans te werk, eerder as in gemengde groepe. Lane (1991) verklaar dit aan die hand van 'n vrees vir die verlies van mag, beheer en identiteit wat sommige mans ervaar wanneer hulle met vroue binne die werksomgewing moet kompeteer.

Beide Erwee (1994) en Rosener (1995) maak ook die stelling dat swart mans in 'n mate vroue simpatiekgesind is omdat hulle soortgelyke diskriminasie binne die werksomgewing ervaar. Ongelukkig voel baie swart mans ook dat hulle in direkte kompetisie met vroue verkeer wanneer regstellende aksie toegepas word. Swart vroue kan selfs groter kompetisie wees vir swart mans omdat maatskappye meer bevoordeel word wanneer hulle 'n vrou aanstel wat tot 'n minderheidsgroep behoort. Weens arbeidswetgewing wat groter verteenwoordiging van voorheen benadeelde groepe vereis, kan 'n maatskappy verkies om 'n swart vrou aan te stel omdat dit dan die kwota swart persone én vroue verhoog.

4.3.3.6 VERGOEDING, BYVOORDELE EN PERSONEELBELEID

Diskriminasie teen vroue manifesteer wêreldwyd in ongelykhede ten opsigte van die salarisse en byvoordele van mans en vroue wat presies dieselfde werk verrig. Hierdie ongelykheid in vergoeding is 'n sprekende voorbeeld van die onderwaardering van die vaardighede en vermoëns van vroue en dit bring mee dat vroue minder mag het, weens die ongelyke verdeling van hulpbronne (Colwill, 1993; Rosener, 1995). Die verskil in salaris en byvoordele wat mans en vroue in baie maatskappye ontvang, speel 'n rol in die instandhouding van die bestaande ongelyke magsverdeling tussen mans en vroue wat dikwels in gemeenskappe as vanselfsprekend aanvaar word.

Jacobs (1999) het onder gegradueerde Suid-Afrikaners gevind dat mans steeds meer verdien as vroue met dieselfde kwalifikasies en aantal jare ervaring. Erwee (1994) is ook van mening dat Suid-Afrikaanse vroue beduidend minder verdien as hul manlike kollegas. Sy wys egter op die verskille tussen verskillende rasse-groepe en spreek die mening uit dat sommige swart vroue begunstig word omdat hulle erkenning kry as voorheen benadeelde persone, terwyl wit vroue as deel van die bevoorregte blanke groep nie geregtig beskou word op verbeterde salarisse nie. Sy het gevind dat sommige swart vroue selfs beter salarisse as blanke mans verdien.

Een van die redes wat aangevoer word vir die diskriminasie ten opsigte van die salarisse van beroepsvroue is die siening dat die man as die broodwinner beskou is en dat vroue slegs werk om luukshede aan te koop. Die toename wêreldwyd van geskeide en ongetroude vroue wat broodwinners is, asook die moeilike ekonomiese omstandighede wat tans heers en wat vroue noodsaak om ter wille van oorlewing vir 'n salaris te werk, bring mee dat die salarisse van vroue 'n bepalende rol by die welstand en oorlewing van hul gesinne speel. Na raming is vroue die enigste broodwinner in ongeveer 'n derde van alle gesinne in Afrika. Die verhoogde werkloosheidsyfers en uitdiensplasings wat in die huidige ekonomiese klimaat aan die orde van die dag is, bring ook mee dat vroue van alle rasse-groepe groter verantwoordelikheid dra ten opsigte van die ekonomiese sekuriteit van hul gesinne (Els & Van Vuuren, 1998; Snyder & Tadesse, 1995). Die swak vergoeding van vroue en die gebrek aan byvoordele is 'n groot bron van stres vir baie vroue wat steeds nie die ekonomiese onafhanklikheid geniet wat met middel- en hoëvlakposte geassosieer word nie. Dit wil voorkom of werkende vroue 'n groot proporsie van hul inkomste afstaan om aan hul kinders se behoeftes te voldoen en om huishoudelike uitgawes te dek. Die verwagte verbetering in die finansiële sekuriteit van vroue wat tot die betaalde beroepsmark toetree, het dus vir baie vroue nie gerealiseer nie (Gutek, 1993).

4.3.3.7 DISKRIMINASIE

Volgens Slavin, Rainer, McCreary en Gowda (1991) veroorsaak die geslagsdiskriminasie wat vroue binne die werksituasie beleef, hoë vlakke van stres. Lyness en Thompson (1997) wys daarop dat diskriminasie teen vroue binne organisasies grootliks meebring dat mans en vroue se ervaringswêreld binne die beroepsomgewing verskil.

Die kwessies wat verband hou met geslagtelikheid word dikwels beskryf as 'n subkomponent van die vraagstukke wat verband hou met kulturele diversiteit. Baie van die probleme wat deur minderheidsgroepe ervaar word, is ook van toepassing

op vroue omdat hulle aan soortgelyke vooroordeel en diskriminasie blootgestel word (Girdano & Everly, 1986; Rosener, 1995).

Diskriminasie teen vroue manifesteer op velerlei wyses binne die werksomgewing. Die volgende vorme van geslagsdiskriminasie kom wydverspreid binne die werksomgewing voor (Collwill, 1993, p. 77; Duff, 1990, p. 3; Erwee, 1994, p. 325; Lyness & Thompson, 1997, p. 361; Mawson, 1993, p. 60; Rosener, 1995, p. 35; Spielberger & Reheiser, 1994, p. 209):

- ◆ Seksuele teistering
- ◆ Ongelyke salaris en byvoordele
- ◆ Minder bevorderingsgeleenthede
- ◆ Minder opleiding
- ◆ Toedeling van minder belangrike, minder statusvolle take aan vroue
- ◆ Devaluering van tipies vroulike eienskappe
- ◆ Gebrekkige deelname of uitsluiting van besluitnemingsprosesse
- ◆ Dubbele standaarde in prestasiebeoordeling en bevordering
- ◆ Uitsluiting van informele kommunikasienetwerke

Diskriminasie teen vroue binne die werksomgewing is egter moeilik bewysbaar omdat diskriminerende indiensnemingspraktyke en ander diskriminerende maatreëls meer dikwels op 'n indirekte wyse toegepas word. Stereotiepe aannames en negatiewe houdings kan moeilik bewys word (Shrubsall, 1994). Daarom kom White et al. (1992) tot die gevolgtrekking dat 'n kwalitatiewe verandering in organisasiekultuur, personeelpraktyke en beleid nodig is om gelyke geleenthede vir vroue in die arbeidsmark te skep.

Maatreëls wat ingestel word om te kompenseer vir die diskriminasie van die verlede en om gelykheid te bewerkstellig soos kwotas en regstellende aksie in die werkplek, word dikwels deur werkers beleef as omgekeerde diskriminasie en veroorsaak 'n groot mate van frustrasie en spanning wat nadelig vir mense se fisieke en psigologiese welstand is. Erwee (1994) spreek ook die mening uit dat maatreëls om

geslagsgelykheid te bewerkstellig in die Suid-Afrikaanse arbeidsmark voordeliger vir vroue van voorheen benadeelde rasse-groepe is.

4.3.3.8 ARBEIDSWETGEWING

Arbeidswetgewing wat gerig is op die regstelling van onregverdige ongelykhede in die arbeidsmark is in November 1997 deur die parlement goedgekeur met die doelwit om dit met verdrag oor 'n periode van vyf jaar te implementeer (Singh, 1998). Die Wet is egter baie kontroversieel omdat dit sterk polities gemotiveerd is en volgens kritici nie die ekonomiese realiteite van 'n ontwikkelende land met 'n werkloosheidsyfer van ongeveer 30% in ag neem nie. Die motivering agter die opstel en toekomstige implementering van hierdie wetgewing lê in die hardnekkige voortbestaan van geslags- en rassese-segregasie binne die Suid-Afrikaanse arbeidsmark. Die uiters stadige vordering met die groter verteenwoordiging van vroue en swart persone in senior posisies het drastieser maatreëls vereis om die strukturele ongelykhede in die arbeidsmark reg te stel.

Singh (1998) wys op 'n ondersoek wat in September 1996 uitgevoer is en wat aangetoon het dat die aantal swart senior bestuurspersoneel tussen 1992 en 1996 met slegs 4% toegeneem het. Volgens hom blyk dit uit die 1996-sensusdata dat vroue slegs 12,2% van die poste op senior bestuursvlak vul (volgens hom is al hierdie vroue blank). Die Wet op Gelyke Indiensneming (*Employment Equity Bill*) is dus gerig op die daarstelling van 'n spesifieke program om die verteenwoordiging van voorheen benadeelde groepe, naamlik swart, Kleurling en Asiër persone, vroue en gestremdes te help om die hindernisse wat deur diskriminasie veroorsaak is, te probeer oorkom. Die regstelling van historiese ongelykhede is 'n belangrike doelwit van hierdie wetgewing, maar daarbenewens wil die regering ook daarmee geleenthede stel vir die optimale ontwikkeling van alle lede van die bevolking om hul volle potensiaal te kan ontwikkel ter bevordering van die landse ekonomie (Singh, 1998).

Dié wet verplig alle werkgewers met 50 of meer werknemers in diens om planne voor te lê ter illustrasie van hul beplanning van hoe hulle diskriminasie in die werksplek gaan elimineer en hoe hulle 'n verteenwoordigende werkerskorps gaan verseker. Maatskappye en organisasies wat nie aan hierdie voorskrifte voldoen nie, loop die gevaar om swaar beboet te word (Singh, 1998). Die implementering van bogenoemde wetgewing kan dus 'n belangrike rol speel by die verbetering van geleenthede vir alle vroue. Soos reeds onder paragraaf 4.3.3.7 genoem, sal slegs die tyd leer of alle vroue daarby sal baat vind en of die invloed daarvan op wit vroue eerder negatief sal wees.

4.3.3.9 SAMEVATTING

Vroue beleef nog in 'n groot mate geslagsdiskriminasie wat hulle loopbaanvordering, algemene aanpassing in die werksomgewing en hul toegang tot mag, goeie salarisse en uitsoekposte belemmer. Arbeidswetgewing wat dit ten doel het om die posisie van voorheen benadeeldes te bevorder, lei soms tot omgekeerde diskriminasie omdat wit vroue skynbaar in 'n mindere mate deur regstellende maatreëls begunstig word.

4.3.4 'N OORSIG OOR DIE STRESSORS WAARAAN BEROEPSVROUE BLOOTGESTEL WORD

Uit bogenoemde bespreking blyk dit dat vroue aan verskeie stressors binne hul onmiddellike sosiaal-sielkundige omgewing blootgestel word en dat dit in kombinasie met die beroepsverwante stressors waaraan hulle blootgestel word, moontlik hul vatbaarheid vir spanning kan verhoog.

Soos blyk uit die voorafgaande bespreking dien die beroepsomgewing as 'n belangrike bron van stres wat voortspruit uit die fisiese werkomgewing, die psigososiale konteks en eienskappe van die vrou wat haar beoordeling van die stressor beïnvloed. Die rol van die vrou in die samelewing het oor die afgelope dekades dramaties verander, maar die verwagtinge en eise wat deur die

gemeenskap aan vroue gestel word, het nie daarby aangepas nie. Dit het meegebring dat institusionele en persoonlike ondersteuning dikwels nie genoeg is vir vroue om by hierdie veranderinge aan te pas nie. Groter bewustheid onder vroue van die aard en omvang van stressors kan egter bydra tot 'n effektiewer aanpassing by die veeleisende verwagtinge en eise wat aan hulle gestel word.

In die lig van die groot verskeidenheid stressors waaraan vroue potensieel blootgestel word, word die fokus nou verskuif na indikators van stresverwante simptome en ook na die indikators van psigologiese welstand onder werkende vroue.

4.4 VLAKKE VAN STRES EN PSIGOLOGIESE WELSTAND VAN WERKENDE VROUE

In die literatuur word teenstrydige uitspake gelewer oor die effek wat toetrede tot die betaalde arbeidsmark op vroue gehad het. Skrywers soos Beatty (1996), Aneshensel en Pearlin (1987) asook Clearey (1987) wys op 'n verhoging in stresvlak onder werkende vroue weens hul blootstelling aan meer stressors. Ter ondersteuning van die standpunt dat die beroepstoetrede van vroue hul fisieke en psigologiese welstand negatief beïnvloed, word gerapporteer dat 'n toename in die voorkoms van hoë bloeddruk, hartsiektes en longkanker (wat verband hou met die rookgewoonte) onder vroue voorkom, 'n groter geneigdheid onder vroue bestaan om met simptome van depressie en angstigheid aan te meld en dat meer vroue skadelike gewoontes soos rook en drankmisbruik aankweek (Aneshensel & Pearlin, 1987; Beatty, 1996; Clearey, 1987).

Cartwright en Cooper (1996) wys daarop dat vroue meer psigosomatiese stresssimptome ervaar, die kwaliteit van hul werk dikwels ly as gevolg van hoë stres, hulle dikwels van uitputting kla en dat hulle ook op sosiale vlak onttrek. Ander simptome wat hulle rapporteer, is gevoelens van senuweeagtigheid, 'n onvermoë om te kan ontspan en gedragsimptome soos ooreet, te veel koffie drink en ook 'n verhoogde alkoholiname.

Dit wil voorkom of die personeelomset van vroue hoër as dié van mans is en dit word beskou as 'n aanduiding van gebrekkige werkstevredenheid wat vroue ervaar (Miller & Wheeler, 1992). Dit wil ook voorkom of sommige vroue 'n lae moreel, gereelde afwesigheid en verminderde produktiwiteit beleef. Rosener (1995) assosieer dit met 'n hoë mate van uitbranding wat sy by hierdie vroue waarneem en skryf dit toe aan die chroniese blootstelling aan 'n verskeidenheid stressors in die werksomgewing van vroue.

Teenstrydig met bogenoemde bevindinge rapporteer Amatea en Fong (1991) dat werkende vroue se fisieke en psigologiese gesondheid gebaat het by hul betrokkenheid by meervoudige rolle, ten spyte daarvan dat 'n verhoogde blootstelling aan stressors gewoonlik met verhoogde stresvlakke en agteruitgang in gesondheid geassosieer word. Beatty (1996) en Verbrugge (1993) kom ook tot die gevolgtrekking dat die meeste ondersoeke na die effek van betaalde werk op die welstand van vroue eerder op 'n positiewe effek dui.

Die probleem is egter dat werkende vroue as 'n groep groot onderlinge verskille toon ten opsigte van die hulpbronne wat hulle tot hul beskikking het en ten opsigte van die stressors waaraan hulle blootgestel word. Faktore wat verband hou met die kwaliteit van die vrou se persoonlike verhoudinge, haar gesinsopset, die aard van haar werk, haar werksomgewing en breër omgewing kan beïnvloed hoeveel stres sy ervaar en hoeveel bronne sy tot haar beskikking het om stressors te hanteer (Amatea & Fong, 1991). Demografiese faktore soos huwelikstatus en gesinsamestelling speel skynbaar 'n rol by die bepaling van die uitkomst van die stres- en copingproses. Geskeide vroue met kinders beleef skynbaar hoër stresvlakke as getroude vroue met kinders. Alhoewel getroude vroue met kinders aan baie soortgelyke stressors as geskeide vroue blootgestel word, het die ondersteuning en bevrediging wat hul in hul huweliksverhouding beleef 'n buffereffek op die stres wat hulle ervaar (McLaughlin, Cormier & Cormier, 1988; Verbrugge, 1993).

Die tipe beroep en die vlak van die pos wat beklee word speel ook 'n rol by die streservaring. Vroue op laer posvlakke wie se werksomgewing gekenmerk word deur 'n gebrek aan beheer en outonomie in die uitvoering van werkspligte, kwantitatiewe oorbelading, onderbenutting van vaardighede en swak vergoeding en byvoordele, rapporteer konsekwent hoër vlakke van stres as vroue in poste waar hulle beheer uitoefen oor hul werksomgewing, meer stimulering ontvang en meer aangename werksaktiwiteite uitvoer (Beatty, 1996; Long, 1998; Lyness & Thompson, 1997). Ondersoeke het veral aangetoon dat vroue in klerklike poste hoër stres beleef het as vroue in bestuursposte. Die vroue in die bestuursposte se stresvlakke was egter steeds hoër as hul manlike eweknieë s'n.

Etniese verskille beïnvloed ook die mate van stres wat beleef word. Alhoewel beide blanke en swart vroue benadeel word deur geslagsdiskriminasie, moet swart vroue ook nog die gevolge van rassediskriminasie oorkom (Rosener, 1995; Weber & Higgenbotham, 1997).

Uit bogenoemde bespreking blyk dit dat sommige werkende vroue hoë vlakke van stres beleef en dat dit manifesteer in 'n verskeidenheid stresverwante simptome. Dit is egter ook duidelik dat baie vroue, ten spyte van die blootstelling aan 'n groot verskeidenheid beroepsverwante en ander stressors, goeie gesondheid en psigologiese welstand geniet. Dit is daarom belangrik om ondersoek in te stel na die modererende rol van verskillende copingstrategieë en die verskillende bronne van coping wat sommige vroue in staat stel om effektiewer te cope.

4.5 COPINGGEDRAG BY WERKENDE VROUE

Verbrugge (1993) beklemtoon die positiewe effek wat meervoudige rolle op die psigologiese welsyn en gesondheid van werkende vroue het. Sy wys dan ook daarop dat vroue wat by veelvuldige rolle betrokke is, uitgebreide bronne van coping benodig om hulle in staat te stel om suksesvol aan te pas by die verskeidenheid eise wat aan hul gestel word. Dit wil egter voorkom of die mate waarin 'n werkende vrou stres beleef, afhang van die komplekse interaksie tussen haar beoordeling van

gebeure, die copingstrategieë wat sy benut en die bronne van coping waaroor sy beskik (Long, Kahn & Schutz, 1992).

Verskeie navorsers opper die mening dat betekenisvolle geslagsverskille bestaan ten opsigte van die copingstrategieë wat gebruik word en die bronne van coping wat beskikbaar is om probleme die hoof te bied (Greenglass, 1993; Hobfoll, 1998; Long & Kahn, 1993). Copinggedrag speel dus 'n uiters belangrike rol in die lewe van werkende vroue en daarom sal die persoonlike en kontekstuele bronne wat vroue se vermoë om te cope beïnvloed, asook die verskillende copingstrategieë wat deur vroue benut word, bespreek word.

4.5.1 COPINGSTRATEGIEË

Volgens Headey en Wearing (1990) is die navorsingsbevindinge ten opsigte van die voorkoms van geslagsverskille in die aanwending van verskillende copingstrategieë, teenstrydig. Hulle kom tot die gevolgtrekking dat meer navorsing oor die kwessie nodig is om dit verder op te klaar. Metodologiese probleme, soos baie klein steekproewe, belemmer ook die veralgemeenbaarheid van die bevindinge (Barnyard & Graham-Berman, 1993).

4.5.1.1 VERSKILLE IN DIE FOKUS VAN COPING

Verskeie ondersoekers (Korabik, McDonald & Rosin, 1993; Moos & Schaefer, 1993; Thoits, 1991a) het bevind dat vroue geneig is om meer van sosiale en emosionele copingstrategieë gebruik te maak as mans. Volgens hierdie ondersoekers gebruik mans meer dikwels probleemgefokusde strategieë terwyl vroue meer emosiegefokusde strategieë gebruik. Dit is egter belangrik dat die mans en vroue wat met mekaar vergelyk word, ooreenstem ten opsigte van beroepskategorie, posvlak en opvoedkundige kwalifikasies. Mans word meer as vroue in hoërvlakbestuursposte aangetref en daarom kan die verskille in copingstrategieë wat gevind word, verband hou met die hoeveelheid mag, bronne vir coping en verskillende stressors wat eie aan onderskeidelik lae- en hoërvlakposte is.

Compass en Orosan (1993) wys egter daarop dat die beoordeling van 'n probleem as beheerbaar eerder geassosieer word met probleemgefokusde strategieë, terwyl probleme wat as onveranderbaar beskou word, eerder deur middel van emosiegefokusde strategieë hanteer word. Hulle wys daarop dat indien vroue werksverwante probleme wat ontstaan as gevolg van diskriminasie en geslagsvooroordele, waaroor hulle relatief min beheer uitoefen, met behulp van probleemgefokusde strategieë probeer oplos, dit aanleiding sal gee tot gevoelens van frustrasie, woede en selfs hulpeloosheid. In situasies wat egter beheerbaar is, sal emosiegefokusde strategieë meebring dat die persoon nie gebruik maak van die geleenthede om wel die situasie te verander nie. Die bevindinge dat vroue meer van emosiegefokusde strategieë gebruik maak, kan dus bloot 'n weerspieëling wees van die feit dat vrouens meer as mans blootgestel word aan situasies waaroor hulle min beheer het (Barnyard & Graham-Berman, 1993; Compass & Orosan, 1993; Long & Kahn, 1993; Korabik, McDonald & Rosin, 1993). Thoits (1991b) kon egter nie ondersteuning vind vir die hipotese dat die verskil in die mate van beheer oor 'n situasie die rede is vir geslagsverskille wat gevind word in ondersoeke na copinggedrag nie. Sy het gevind dat vroue selfs wanneer hulle probleme as kontroleerbaar beskou, meer van vermydingstegnieke gebruik maak, terwyl mans onder soortgelyke omstandighede voorkeur gegee het aan probleemgefokusde strategieë.

Marshall (1993) beklemtoon dat copinggedrag by vroue binne die konteks waarin hulle funksioneer, beskryf moet word. Die spesifieke probleem waarvoor en lewensdimensie waarbinne die copinggedrag benut word, beïnvloed die keuse van copingstrategieë. Thoits (1991b) maak die stelling dat vroue meer dikwels as mans 'n probleemsituasie kognitief sal herinterpreteer wanneer hulle met huweliks-, gesins- en werksprobleme gekonfronteer word. Geslagsverskille wat gevind is, is dat vroue meer geneig is om uiting te gee aan hul emosies, probleme te herdefinieer, probleme te vermy en om sosiale ondersteuning te probeer verkry. Mans daarenteen toon 'n meer stoïsynse styl deur eerder die situasie te analiseer, te probeer om die situasie te aanvaar en gebruik te maak van fisieke oefening om

stoom af te blaas, veral wanneer hulle persoonlik aanspreeklik gevoel het vir die situasie. Mans maak ook meer gebruik van afleiding buite werksverband soos sport en fisieke oefening (Korabik, McDonald & Rosin, 1993; Long, 1990).

Dit blyk dat vroue dikwels ontkenning as copingstrategie gebruik om die diskriminasie wat hulle in organisasies ervaar, te hanteer. Skynbaar help dit vroue om met hul daaglikse werksaktiwiteite te kan voortgaan sonder dat dit hulle werksprestasie belemmer, maar dit benadeel hulle in die sin dat hul dan nie aktief werk om die sisteem te probeer verander nie (Colwill, 1993; Rosener, 1995). 'n Ander strategie wat vroue gebruik om diskriminasie en die geringskatting van vroue binne organisasies te hanteer, is om organisasies te verlaat en hul eie besighede te begin. Colwill en Rosener noem onderskeidelik dat Kanadese en Amerikaanse vroue meer dikwels as mans as entrepreneurs begin werk omdat hulle sodoende groter beheer oor hul eie sukses kan uitoefen.

Thoits (1991b) het ook gevind dat vroue van meer copingstrategieë gebruik maak. Sy kon nie duidelike verklarings daarvoor aanbied nie, maar voer aan dat vroue met 'n groter omvang van stressors gekonfronteer word of andersyds dat die strategieë wat vroue gebruik om probleme op te los nie effektief is nie en dat hulle daarom meer tegniese gebruik totdat die probleem uitgeskakel of hanteer is. Moos en Schaefer (1993) het ook gevind dat vroue meer dikwels van beide toenadering- en vermydingstrategieë gebruik maak. Hulle verklaar dit deur te wys op die verskille in blootstelling aan verskillende stressors en hulle maak die stelling dat vroue aan ernstiger stressors blootgestel word en dus meer pogings moet aanwend om suksesvol te cope.

Statham (1993) het gevind dat vroue dikwels noem dat hul copingstrategieë binne werks- en gesinsverband gerig is op die hantering van die tydsdruk waaronder hulle verkeer en dat hulle dikwels voel dat hulle nie tyd het om die probleem self op te los nie en daarom eerder net probeer om die spanning wat hulle as gevolg daarvan ervaar, te verwerk deur buite werksverband stoom af te blaas.

Dit is belangrik om te besef dat coping 'n komplekse, veelvoudige proses is en dat 'n mens versigtig moet wees om van effektiewe coping te praat sonder om die konteks waarbinne dit plaasvind, in ag te neem (Marshall, 1993; Thoits, 1991b; Wethington & Kessler, 1991). Aktiewe, probleemgeoriënteerde coping lewer nie noodwendig die beste resultate onder alle omstandighede nie, omdat die passing tussen die eise wat in die situasie gestel word die effektiwiteit van die copingrespons sal bepaal. Dit is daarom belangrik dat die persoon buigsaam en veelsydig in die keuse van copingstrategieë sal wees.

Samevattend is dit duidelik dat geslagsverskille 'n modererende rol speel by die benutting van verskillende copingstrategieë. Meer navorsing is egter nodig om die bestaan, al dan nie, van betekenisvolle geslagsverskille verder toe te lig.

Vervolgens word die copinggedrag van vroue binne die werksomgewing bespreek.

4.5.1.2 COPING BINNE DIE WERKSOMGEWING

Mawson (1993) het gevind dat werkende vroue dikwels hul ervarings van persoonlike benadeling ontken. Volgens haar hou baie vroue hulle blind vir die sistemiese probleme wat lei tot ongelykhede tussen manlike en vroue werkers. Hierdie vroue vergelyk hul eie posisie met dié van vroue in ondergeskikte, laervlakposte en voel dan dat hulleself beter daaraan toe is en daarom nie moet kla nie. Hulle gebruik dan ontkenning as 'n strategie om hul werksverwante stres en frustrasie te hanteer. Die nadeel van hierdie vermydingsgedrag is dat baie vroue nie besef hoe groot die probleem werklik is nie en dus nie aanspraak maak op groter ondersteuning en veranderinge in die werksplek nie. Dit lei ook tot chroniese stremming by hierdie vroue omdat hulle spanning vermy deur hul eie gedrag deurlopend te monitor sodat dit inskakel by die dominante kultuur. Sommige vroue reageer met woede en aggressie wanneer hulle bewus raak van die omvang van die diskriminasie en ongelykhede. Dit verhoog egter ook dikwels die spanning wat die vrou beleef weens die konflik wat dit in verhoudinge veroorsaak en ook weens die isolasie en eensaamheid wat daaruit voorspruit (Marshall, 1993). 'n Proses van

herdefiniëring waarin die persoon vir haarself sin maak uit die lewensgebeure en positiewe strategieë ontwikkel waarmee sy by die eise van elke situasie kan aanpas en effektief met kollegas kan kommunikeer, is suksesvoller, maar verg 'n groot mate van persoonlike volwassenheid van die persoon.

In 'n ondersoek na die voorkoms van uitbranding onder gesondheidswerkers is gevind dat die copingstrategie wat die meeste binne die werksopset gebruik word, doelgerigte probleemoplossingstrategieë is. 'n Hoë voorkoms van onttrekkingstrategieë word egter onder hulpverleningspersoneel gevind en dit kan aanduidend wees van gevoelens van depersonalisasie en emosionele uitputting (Thornton, 1992).

Die bronne van weerstand teen oormatige stres wat die copingproses fasiliteer, sal vervolgens bespreek word.

4.5.2 BRONNE VAN COPING

Verskeie navorsers maak die stelling dat vroue hulle dikwels in 'n posisie bevind waar hulle 'n gebrek aan persoonlike en werksverwante weerstandshulpbronne beleef. Hulle verwys veral na bronne soos mag en waargenome bevoegdheid, finansiële hulpbronne en kindersorgfasiliteite wat weens diskriminasie en selektiewe toegang tot bronne minder toeganklik vir vroue is (Brannon & Feist, 2000; Fisher, 1992; Long & Kahn, 1993; Rosener, 1995). Die beperkinge wat die lewenskonteks waarin vroue funksioneer, op die beskikbaarheid van weerstandshulpbronne plaas, kan 'n negatiewe invloed op die ontwikkeling van hul selfesteem en koherensiesin uitoefen.

Die toeganklikheid van verskillende weerstandshulpbronne vir werkende vroue, soos 'n gevoel van beheer, positiewe selfbeoordeling, sosiale ondersteuning en finansiële hulpbronne, sal vervolgens bespreek word.

4.5.2.1 'N GEVOEL VAN BEHEER

'n Gevoel van beheer kan 'n positiewe invloed op 'n persoon se selfbeeld uitoefen en kan ook 'n gevoel van versekering by die persoon skep dat sy/hy negatiewe gebeure kan vermy of suksesvol kan hanteer. Dit help dan om stres en ontsteltenis te verminder (Heaney, 1993). Persone wat glo dat hulle geen of min beheer uitoefen op hul werksomstandighede is volgens Heaney meer geneig om van emosiegefokusde coping as van probleemgefokusde coping gebruik te maak. Sy wys daarop dat baie van die beroepe wat tradisioneel as vroueberoepe beskou word, baie min outonomie en besluitnemingsmag bied. Vroue kan ook as gevolg van diskriminasie, oor minder bronne beskik om beheer uit te oefen in beide hul gesinsomstandighede en hul werksverband (Colwill, 1993).

Rosener (1995) is egter van mening dat die veelvuldige eise wat aan vroue gestel word juis die voordeel inhou dat vroue leer om by onsekerheid aan te pas en daarom besonder goed voorberei word vir die huidige tydvak wat met snelle sosio-politiese veranderinge en ekonomiese onsekerheid gepaard gaan. Volgens haar het die gebrekkige gevoel van beheer wat baie vroue in hul lewens ervaar, meegebring dat hulle meer buigsaam is en daarom makliker kan aanpas by die voortdurende veranderinge wat kenmerkend van die omstandighede in moderne organisasies is.

4.5.2.2 SELFESTEEM

Die vrou se betrokkenheid by 'n verskeidenheid rolle en die gepaardgaande selfkompleksiteit het 'n gunstige invloed op werkende vroue se selfbeeld gehad (Compass & Orosan, 1993; Verbrugge, 1993). Werkende vroue se betrokkenheid by 'n verskeidenheid verpligtinge en aktiwiteite het tot die ontwikkeling van verskeie vaardighede aanleiding gegee wat hul aanpassing en persoonlikheids groei bevorder en die vrou se gevoel van bemeestering versterk. Die uitbreiding van die vaardighede wat hiermee gepaard gaan, dien as 'n goeie buffer teen die stressors waaraan hulle blootgestel word (Vandewater, Ostrove & Stewart, 1997).

Persoonlike faktore soos 'n verhoogde gevoel van bemeestering en selfvertroue het ook 'n positiewe invloed gehad op die copingstrategieë wat vroue gebruik deurdat dit tot 'n verhoogde benutting van benaderingstrategieë gelei het en 'n vermindering in die gebruik van vermydingstrategieë teweeg gebring het (Moos & Schaefer, 1993).

4.5.2.3 **SOSIALE ONDERSTEUNING**

Greenglass (1993) wys daarop dat sosiale ondersteuning 'n belangrike rol speel by die bevrediging van emosionele behoeftes soos die behoeftes aan aanvaarding en intimiteit. Dit vervul egter ook 'n belangrike instrumentele rol deurdat dit aan persone bronne van inligting, advies, leiding finansiële steun en ander vorme van tasbare hulp kan verskaf. Vroue maak skynbaar meer gebruik van copingstrategieë wat ander persone betrek. Dit kan verklaar word aan die hand van die sosialiseringproses waar vroue aangemoedig word om meer versorgend, afhanklik en empaties te wees (Greenglass, 1993; Hobfoll, 1998).

Korabik, McDonald en Rosin (1993) het gevind dat vrouewerkers 'n groter basis van ondersteunende netwerke as hul manlike kollegas het en dat dit gekenmerk word deur meer en 'n groter verskeidenheid sosiale bande.

Hulle het in hul ondersoek gevind dat vroue groter waarde heg aan hul verhoudinge met kollegas as mans, maar dat hulle terselfdertyd ook meer sensitief is vir interpersoonlike konflik in die werksomgewing (Colwill, 1993). Colwill wys egter daarop dat vroue weens die feit dat hulle dikwels uitgesluit word van die informele manlik georiënteerde netwerke en magsbasis, meer dikwels steun op ondersteuningsnetwerke buite die organisasie. Dit wil voorkom of vroue hul gesinsverhoudinge veel belangriker ag as hul werksverhoudinge. Die eggenoot van die werkende vrou is veral 'n belangrike ondersteuningsbron (Billings & Moos, 1984; Korabik et al., 1993). Vroue met 'n gesin (huweliksmaat en kinders) is beter gebuffer teen probleme wat hulle binne werksverband ervaar, omdat hul gesinsverhouding 'n positiewe bron van belonings soos emosionele ondersteuning, uitdagings en besluitnemingsgesag is, terwyl ongetroude vroue en vroue sonder kinders meer

aangewys is op hul beroepsrol vir die bevrediging van hul behoeftes en daarom is hulle meer sensitief vir die ervaring van werksverwante probleme (Barnett, Marshall & Singer, 1992).

4.5.2.4 **WERKSVERWANTE BRONNE**

Die beskikbaarheid van bronne van ondersteuning, gesag, outonomie en positiewe terugvoer in die vroue se werksomgewing beïnvloed ook die wyse waarop hulle cope. Persone se waardes en copingstrategieë word gevorm deur die mate van outonomie en kreatiwiteit wat hulle binne hul pos kan beoefen. Hoe groter die mate van outonomie en innovasie waarmee hulle binne die pos funksioneer, hoe groter die gebruik van aktiewe benaderingstrategieë by die copingproses (Moos & Schaefer, 1993). 'n Positiewe verband is ook gevind tussen die mate van ondersteuning wat die werker ontvang en sy/haar geneigdheid om van ondersteuningstrategieë soos die soeke na advies en emosionele ondersteuning gebruik te maak.

4.5.2.5 **INSTITUSIONELE BRONNE**

Hobfoll en Lilly (1993) ondersteun die fasiliterende rol wat die bronne van coping in die copingproses speel. Hulle beklemtoon egter die rol wat sosiale sisteme speel by die bemagtiging van individue, groepe en organisasies deurdat toegang tot bronne streng gereguleer word deur die selektiewe verdeling van gesag, finansiële hulpbronne en ondersteuning. Persone wat meer aan diskriminasie blootgestel word, is meer kwesbaar vir stres omdat hulle dikwels benadeel word ten opsigte van hul toegang tot bronne. Institusionele strategieë, wat gerig is op die verbetering van die werksomstandighede van vroue, speel 'n belangrike rol om die vrou te help om beter met stres te cope (Mawson, 1993). Hulpbronne soos wetgewing wat op gelyke geleenthede vir vroue gerig is en wat probleme met seksuele teistering in die werksplek onder die loep neem, is voorbeelde van institusionele hulpbronne. Daarbenewens kan beleidsbepalings binne organisasies, wat poog om probleme met kinderversorging, beroepsgesondheid en veiligheid te hanteer en wat die

vergoeding en byvoordele van vrouewerkers verbeter, help om die stressors waaraan vroue blootgestel word, te verminder en ook die finansiële posisie van vroue dermate te verbeter dat hulle beter beheer oor stressors kan uitoefen. Volgens Mawson (1993) is die genoemde beleidsbepalings veral gerig op die vermindering van konflik tussen die beroeps- en gesinsrol van vroue.

Vroue ontvang dikwels nie die nodige ondersteuning binne organisasies van die bestuurskorps nie en word aan hul eie hulpbronne oorgelaat om die probleme die hoof te bied. Indien die probleem van werkstres by vroue egter effektief opgelos wil word, sal die bestuur van organisasies egter hulle openlik moet verbind tot die nodige strukturele en kulturele veranderinge binne hul organisasies (Karambayya & Reilly, 1992; Kristinsdóttir, 1994; Mawson, 1993).

4.5.2.6 SAMEVATTING

Die mate waarin die persoon of groep oor die nodige bronne beskik of toegang daartoe het om dit aan te wend om die krisis te bemeester, sal die effektiwiteit van die copingproses bepaal. Rassisme en seksisme het veral 'n ondermynende effek op die ontwikkeling van reserwes van weerstandshulpbronne en verhoog die kwesbaarheid van vroue vir 'n verlies aan bronne. Bevindinge dat beduidende verskille tussen die copinggedrag van mans en vroue bestaan, is moeilik interpreteerbaar weens die feit dat dit eerder 'n weerspieëling van vroue se ongunstige posisie ten opsigte van materiële hulpbronne, status, mag en ander hulpbronne kan wees, as weens die feit dat dit verband hou met die copingstyl wat vroue verkies.

Intervensieprogramme wat gerig is op die bevordering van geslagsgelykheid in die werksomgewing kan slegs slaag indien dit georkestreerde pogings deur vroue, werkgewers en regerings behels om te verseker dat vroue met toereikender bronne bemagtig word om hulle in staat te stel om effektiewer te cope met die verskeidenheid stressors waaraan hulle in die gemeenskap, werksomgewing en gesinsomgewing blootgestel word.

4.6 SAMEVATTING VAN DIE FAKTORE WAT DIE AANPASSING VAN BEROEPSVROUE BEÏNVLOED

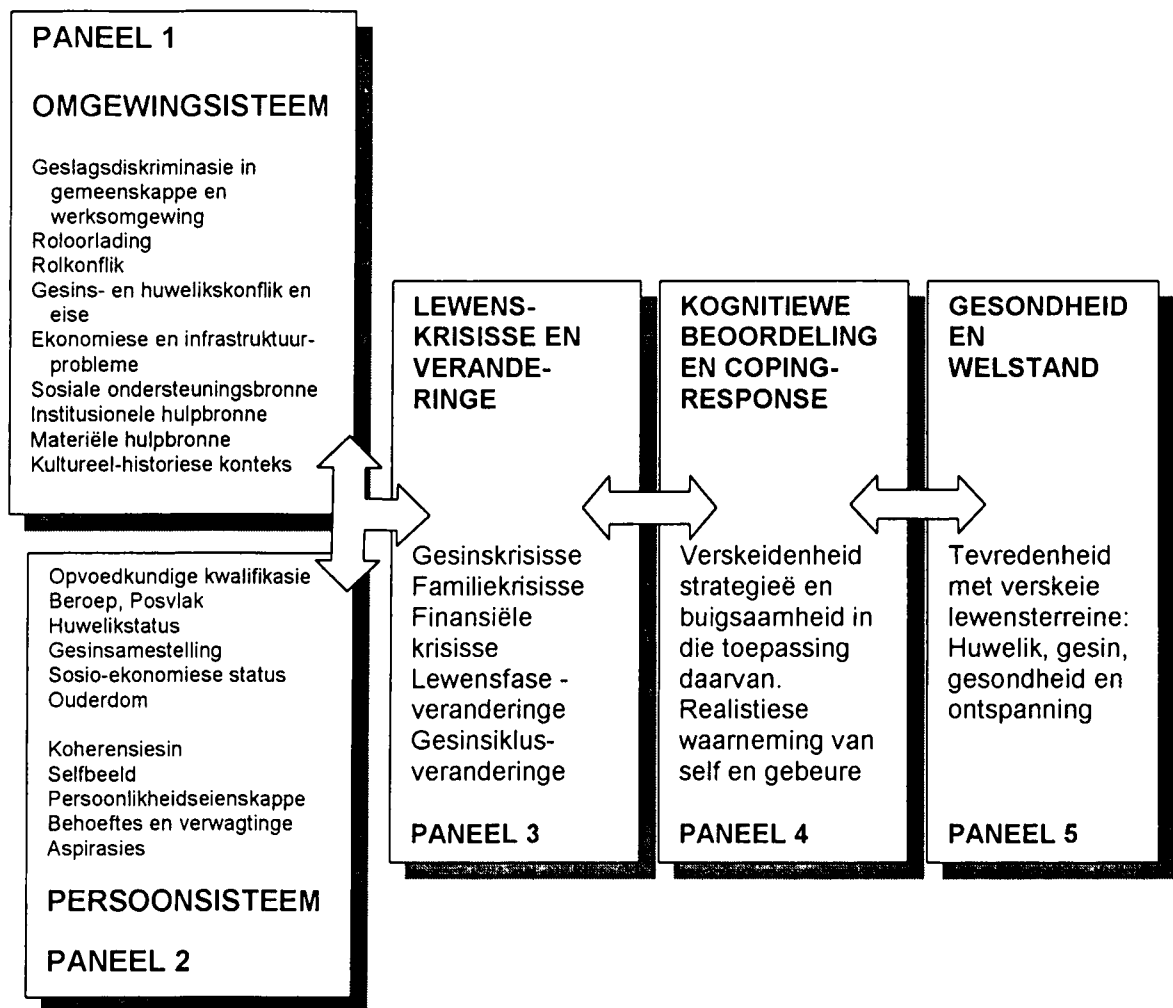
Uit die voorafgaande bespreking kan die volgende faktore wat die aanpassing van beroepsvroue beïnvloed, aangedui word:

- ❖ Vroue se groter betrokkenheid in die arbeidsmark het groot veranderinge in hul sosiale rolle teweeg gebring en gepaardgaande daarmee tot blootstelling aan 'n groot verskeidenheid stressors gelei. Die breër sosiale gemeenskap het egter nie aangepas rakende die verwagtings en eise wat aan beroepsvroue gestel word ten opsigte van verantwoordelikheid vir gesins- en huishoudelike verpligtinge nie.
- ❖ Die stressors waaraan vroue blootgestel word, spruit voort uit hul geslagsrolsosialisering en hul persoonlike behoeftes en hoë verwagtinge, sowel as uit oorsake binne en buite werksverband. Geslagsdiskriminasie lei tot vooroordele wat die bydrae van vroue in die gemeenskap en werksomgewing geringskat. Dit lei ook tot 'n ongunstige verdeling van bronne soos salarisse, bevorderingsgeleenthede, opleidingsgeleenthede en besluitnemingsgesag wat die loopbaanvordering van vroue negatief beïnvloed en 'n groot bron van frustrasie is. Politieke veranderinge en ekonomiese probleme plaas ook bykomende druk op vroue wat ten nouste geraak word deur personeelverminderinge en regstellende-aksiewetgewing wat hul gesinne se ekonomiese sekuriteit bedreig.
- ❖ Die bevindinge ten opsigte van die stresvlak en psigologiese welstand van beroepsvroue is teenstrydig en moet met die inagneming van die spesifieke lewenskonteks van vroue van verskillende posvlakke, beroepskategorieë, huwelikstatuskategorieë en gesinssamestelling geïnterpreteer word. Hierdie demografiese faktore speel 'n belangrike rol by die verskille ten opsigte van die blootstelling aan stressors en toegang tot hulpbronne, wat aangetref word.

- ❖ Die copinggedrag van vroue word in 'n groot mate deur hul toegang tot intrapersoonlike, sosiale, materiële en institusionele hulpbronne beïnvloed. Koherensiesin en selfvertroue blyk veral stresbufferende hulpbronne te wees. 'n Gelukkige huweliksverhouding waarin voldoende emosionele en tasbare ondersteuning gebied word, blyk ook 'n belangrike faktor te wees. Finansiële hulpbronne wat die vrou in staat stel om 'n goeie infrastruktuur op te bou sodat sy arbeidsbesparende hulpmiddele kan aankoop en goeie kindersorg kan bekostig, help om stressors wat met rolorbelading en rolkonflik verband hou, te verlig. Institusionele hulpbronne soos wetgewing en personeelbeleid wat geslagsgelykheid bevorder, is ook van onskatbare waarde.
- ❖ Vroue maak van 'n verskeidenheid benaderings- en vermydingscoping-strategieë, probleemgefokusde en emosiegefokusde strategieë gebruik. Die spesifieke konteks waarbinne die stressor voorkom, die bronne wat beskikbaar is om die stressor te bemeester, asook die mate van beheer wat oor die situasie uitgeoefen word, bepaal grootliks die keuse van copingstrategieë.
- ❖ Intervensiestrategieë wat poog om die welstand van vroue te verbeter, sal slegs effektief wees indien dit daarop gerig is om stressors op persoonlike vlak, gesinsvlak, organisasievlak en gemeenskapsvlak onder die oë te sien en daadwerklike veranderinge teweeg te bring.

4.7 'N TOEPASSING VAN DIE MODEL VAN MOOS (1994) TER VERKLARING VAN DIE STRES- EN COPINGPROSES VAN BEROEPSVROUE

In aansluiting by die samevatting onder paragraaf 4.6 word die verskillende komponente wat betrokke is by die stres- en copingproses van werkende vroue, aan die hand van die verskillende panele in Moos (1994) se model in Figuur 4.1 voorgestel.

Figuur 4.1 Moos (1994) se model toegepas op die stres- en copingproses van werkende vroue

Bogenoemde komponente is geduring in wederkerige interaksie en bepaal die uitkomst van die stres- en copingproses. In die geval van die omgewingsisteem en persoonsisteem kan die verskillende bronne van coping ook potensiële stressors wees indien die bronne ontoereikend is, of die bronne bedreig word. Lewensfaseveranderinge wat ook die gesondheid van vroue ten nouste raak, sowel as gesinsiklusveranderinge wat veranderinge in die eise wat aan die vrou gestel word, meebring, speel ook 'n belangrike rol by die bepaling van die uitkomst van die proses. Groter buigsaamheid in die keuse van 'n groter arsenaal copingstrategieë bevorder ook die effektiwiteit van die copingproses. Die realistiese

taksering van die self en omstandighede is ook baie belangrik vir 'n suksesvolle aanpassing by situasies waar geslagsdiskriminasie tot gebrekkige beroepsvordering en 'n devaluasie van uniek vroulike kenmerke lei.

4.8 SLOT

In die volgende hoofstuk sal die modererende rol van kultuurverskille in die reaksie op weerstand teen stres bespreek word. Soos vroeër in hierdie hoofstuk genoem is, word die kwessies van geslagtelikheid as verwant aan die vraagstuk van kulturele diversiteit beskou. Ter wille daarvan om relevante kwessies wat reeds in die voorafgaande bespreking van vroue ingesluit is, uit te skakel, sal die volgende hoofstuk slegs fokus op die ervaring en hantering van stres onder vroue van voorheen benadeelde groepe ten opsigte van aspekte waarvan hulle van vroue in die algemeen verskil.

HOOFSTUK 5

KULTUURVERSKILLE IN DIE STRES- EN COPINGPROSES

5.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word gefokus op die ervaringswêreld van vroue van verskillende etniese groepe. Verskille in die ervaring en oorsake van stres word bespreek en daarbenewens word verskille in die bronne van coping en in die benutting van verskillende copingstrategieë ondersoek. 'n Multikulturele stresmodel word ook aangebied ter verduideliking van die dinamiek van kultuurverskille in die ervaring van en aanpassing by stres. Min literatuur is beskikbaar oor die streservaring en copinggedrag van Kleurlinge en Asiërs. Literatuursoektogte op die databasisse van Psychlitt, South African Studies en RGN-ondersoeke het geen bronne opgelewer wat inligting oor die stresvlakke en psigologiese welsyn van spesifiek Kleurling- en Asiërvroue bevat nie. Voortaan sal dus in hierdie hoofstuk verwys word na hoofsaaklik swart vroue, weens die gebrek aan inligting oor die ander rasse-groepe.

5.2. KULTUUR EN RAS AS MODERATORS VAN DIE STRESRESPONS

Dit is belangrik om die rol van etnisiteit, kultuuragtergrond, rasseverskille en sosio-ekonomiese agtergrond in ag te neem wanneer die belewingswêreld van mense met diverse agtergronde bestudeer word. Stromberg, Gutek en Larwood (1997) beskou die eksplorاسie van aspekte van identiteit en ervaringsveld soos ras, etnisiteit, sosiale klas en seksuele oriëntasie van kardinale belang in ondersoeke na verskille tussen vroue onderling en tussen vroue en mans. Verskeie outeurs is van mening dat die insluiting van etnisiteit, ras en klasseverskille 'n nuwe dimensie byvoeg wat lei tot groter begrip vir die diversiteit van die situasie van werkende vroue. Die

ongelykhede wat in gemeenskappe voorkom, blyk baie duideliker na vore te kom wanneer gefokus word op die interaksie tussen geslag, ras, etnisiteit en sosiale klas (Higgenbotham, 1997; Stromberg et al., 1997).

5.2.1 DIE BEGRIPPE RAS, KULTUUR EN ETNISITEIT

Ras verwys na sosiale groeperinge gebaseer op sigbare fisieke eienskappe (hoofsaaklik velkleur) en veronderstelde gemeenskaplike voorsate terwyl **etnisiteit** verwys na die sosiale en kulturele erfenis van 'n groep wat van geslag tot geslag oorgedra word (Slavin et al., 1991).

Kultuur veronderstel die gedagtes, oortuiginge, gebruike en gedrag van 'n groep persone in die areas van die geskiedenis, godsdiens, sosiale organisasie, ekonomiese organisasie, politieke organisasie en kollektiewe produksie (Slavin et al., 1991). Kultuur speel 'n baie belangrike rol by die bepaling van hoe 'n persoon sy wêreld sal ervaar en verwys na 'n spesifieke, koherente en volhardende psigologiese perspektief of verwysingsraamwerk wat duidelik blyk uit persone se gedrag, houdings, gevoelens, lewenswyse en uitdrukkingspatrone (Hobfoll, 1998).

5.2.2 KULTUUR AS VERWYSINGSRAAMWERK WAT PERSEPSIES EN ERVARINGE BEÏNVLOED

Binne 'n komplekse samelewing word individue terselfdertyd deur verskillende kulture beïnvloed, byvoorbeeld deur 'n gesinskultuur, werkskultuur en gemeenskapskultuur (Slavin et al., 1991). Kultuur is ook nie staties nie en pas voortdurend aan om aan die eise van die tyd te kan voldoen (Dressler, 1996).

Binne bepaalde rassegroeperinge kan ook verskillende kultuur- en etniese groepe onderskei word. Sosio-ekonomiese status moet ook, saam met bogenoemde faktore, in ag geneem word as 'n veranderlike wat die belewingswêreld van mense beïnvloed. Sosio-ekonomiese faktore soos materiële bronne, tipe beroep, opvoedkundige peil en toekomsaspirasies speel 'n baie kragtige rol by die bepaling van mense se waardes en perspektiewe ten opsigte van die wêreld. Hierdie

verskille in waardes en lewensbeskouing word dan dikwels verkeerdlik deur buitelanders aan kulturele of etniese verskille toegeskryf (Slavin et al., 1991). Dit is juis deur hierdie verskille in waardes en persepsies dat kultuurinvloede 'n verwysingsraamwerk skep waarbinne stres beleef word (Hobfoll, 1998).

Jackson en Sears (1992) wys op die invloed wat 'n Afrikanistiese wêreldsbeskouing op die waardes en houdinge van swart werkers uitoefen. Volgens hulle moet die invloed van hierdie wêreldsbeskouing op die kognitiewe beoordelings wat deur die werker gemaak word, nie onderskat word nie. Persepsies van swart persone ten opsigte van diskriminasie strek dikwels verder as hul eie ervarings weens hul bewustheid van die ervarings van hul familie en groter gemeenskap rakende rasse- en sosiale kwessies (Higgenbotham & Romero, 1997).

Kultuurverskille kan dus 'n belangrike rol speel by mense se beoordeling van stresvolle situasies as gevolg van die verwysingsraamwerk wat voortspruit uit hul kultuuragtergrond.

Vervolgens sal etniese verskille in die ervaring van stres bespreek word.

5.3 ETNIESE VERSKILLE IN DIE ERVARING VAN STRES

Jackson en Sears (1992) het in ondersoek na die voorkoms van stres onder persone van verskillende etniese groepe in die VSA gevind dat swart vroue baie lae vlakke van emosionele welstand beleef. Hulle het gevind dat ongeveer 63% van die swart vroue in hul ondersoek matige tot hoë stresvlakke gerapporteer het.

Van Zyl (1991) bespreek die bevindinge van verskeie navorsers wat sterk ooreenkomste in die streservaringe van persone van verskillende kultuurgroepe gevind het. Die opvoedkundige peil van werkers beïnvloed egter hul reaksie op stres. In 'n ondersoek met 40 hoëvlak swart werkers het Van Zyl (1993) gevind dat swart werkers hul stres hoofsaaklik emosioneel en meer konkreet uitgedruk het. Sy bevindinge laat ook blyk dat passiwiteit, alleenheid en onsekerheid die swart werker

se hoë stresvlakke verbloem. Hy kom egter tot die gevolgtrekking dat hoëvlakwerkers van verskillende kultuurgroepe se stresvlakke dieselfde is.

Gant, Nagda, Brabson, Jayaratne, Chess en Singh (1993) vermeld 'n hoë voorkoms van irritasie, angs, depersonalisasie en depressie onder swart werkers wat hoë vlakke van werkspanning ervaar. Hulle het gevind dat swart werkers wat ontevrede is met hul verhoudinge met toesighouers verskeie somatiese klagtes en ook emosionele uitputting toon. Daar is ook gevind dat baie swart werkers wat weens regstellende-aksieprogramme bevorder is, 'n hoë mate van stres beleef en dat hulle veral presenteer met simptome soos gevoelens van bekommernis, konflik, geïrriteerdheid, onsekerheid, hulpeloosheid, ontevredenheid, passiwiteit en oorlading (Van Zyl, 1998).

5.3.1 SAMEVATTING

Dit wil voorkom of swart vroue hoër vlakke van stres beleef as wit vroue. Dit is egter belangrik om vroue met soortgelyke posvlakke en opvoedkundige kwalifikasies met mekaar te vergelyk omdat beduidende verskille tussen die respons van hoëvlak- en laevlakwerkers bestaan.

Uit die literatuur blyk dit dat 'n tekort aan inligting bestaan oor die vlak van stres wat swart werkers, veral swart vroue, beleef. Meer navorsing oor hierdie onderwerp kan dus 'n groot bydrae tot die wetenskaplike bestudering van stres lewer.

5.4 ETNIESE VERSKILLE IN DIE OORSAKE VAN STRES

Net soos vroue in die algemeen blootgestel word aan andersoortige stressors, verskil die spesifieke omstandighede van vroue van kleur ook van die van wit vroue en onderling van mekaar. Vervolgens sal enkele oorsake van stres wat veral by swart vroue voorkom, bespreek word. (Weinig inligting kon egter ten opsigte van Kleurling- en Asiërvroue opgespoor word.)

5.4.1 KULTURELE VERSKILLE EN KULTURELE VERANDERINGE

Nolan (1990) rapporteer dat persone dikwels irritasie en frustrasie beleef wanneer hulle aan kulturele veranderinge blootgestel word. Morrison en Von Glinow (1990) verwys na die verskynsel van bikulturalisme wat voorkom by persone uit ander etniese groepe wat by die dominant, blanke organisasiekultuur van maatskappye probeer aanpas. Volgens hulle beweeg hierdie persone daaglik fisiek, emosioneel en kognitief tussen twee kulture. Hulle ervaar die probleem van marginaliteit, waar hulle verder wegbeweeg van hul oorspronklike kultuurgroep, maar steeds nie aanvaar word binne die nuwe kultuurgroep nie. Dit skep gevoelens van isolasie en spanning by hierdie persone. Erwee (1994) het dieselfde gevind ten opsigte van swart mans wat tot bestuursposisies bevorder is en spreek die mening uit dat dieselfde probleme van toepassing is op swart Suid-Afrikaanse vroue.

5.4.2 INTERPERSOONLIKE PROBLEME

Mallard, Lance en Michalos (1997) beskryf die groot verskille wat dikwels tussen blanke en swart werkers ten opsigte van werkservaringe en beroepsukses bestaan. Volgens Mallard et al. beleef swart witboordjiewerke laer vlakke van werksbevreëding as hul blanke kollegas weens faktore soos negatiewe prestasiebeoordeling deur blanke toesighouers en gebrekkige begrip en ondersteuning van blanke bestuur. Gant et al. (1993) asook Human en Hofmeyr (1984) onderstreep veral die groot behoefte wat swart vroue aan emosionele ondersteuning binne die werksomgewing het. Volgens hulle dra 'n gebrek aan ondersteuning grootliks by tot werkstres onder swart vroue. Diskriminasie en kultuurverskille bemoeilik egter dikwels verhoudinge met blanke kollegas weens vooroordele en gebrekkige begrip vir kulturele diversiteit. Swak leierskapsvaardighede van toesighouers skep dikwels groot spanning by swart werkers weens onduidelike kommunikasie en vae prestasieriglyne (Alfred, 1991).

Morrison en Von Glinow (1990) is van mening dat die gebrek aan 'n mentor die aanpassing van vroue van kleur ook bemoeilik. Hulle voer aan dat dit vir hierdie vroue nog moeiliker as vir blanke vroue is om 'n mentor te vind weens die onderverteenvoordiging van vroue van kleur in hoë posvlakke. Sibiya (1993) noem dat nie alle wit vroue hulpvaardig is teenoor vroue van ander rasse-groepe nie en dit daarom belangrik is om 'n mentor versigtig te kies.

Swart persone wat bevorder word, ondervind dikwels ook probleme en konflik in hul verhoudinge met familie en rasgenote omdat hulle daarvan beskuldig word dat hulle die dominant blanke kultuur aanneem en van hul eie mense vervreem raak (Sibiya, 1993). Kemp (1994) noem dat die agteruitgang van intergroepverhoudinge in organisasies tans 'n groot stresfaktor is en dat middelvlakbestuur 'n toenemende proporsie van hul tyd aan die hantering van intergroep- verhoudingsprobleme afstaan.

5.4.3 TOEGANG TOT BRONNE

Mkwanazi (1993) beklemtoon die feit dat swart persone tans nie voldoende toegang tot goeie opleiding het nie en daarom nie die nodige vaardighede aanleer wat hulle in staat kan stel om op die sosio-ekonomiese rangleer te vorder nie. Indien hulle wel as gevolg van regstellende-aksieprogramme bevorder word, het hulle dikwels nie die vaardighede en ervaring om die eise wat aan hulle gestel word te bemeester nie (Erwee, 1994). Sibiya (1993) is ook van mening dat die swak skoolopleiding wat baie swart Suid-Afrikaners ontvang het, 'n negatiewe invloed het op hul vermoë om te voldoen aan die eise wat deur die beroepswêreld gestel word. Volgens haar is die effek daarvan dat persone dikwels onvoorbereid is vir die beroepswêreld en dat hulle selfvertroue in die slag bly wanneer hulle mislukking ervaar.

Baie swart vroue bevind hulle ook in die moeilike situasie waar hulle veelvuldige rolle beklee en aan 'n groot verskeidenheid eise moet voldoen, maar min bronne tot hul beskikking het wat hulle in staat stel om hierdie eise te hanteer. 'n Gebrek aan bronne soos toereikende salarisse, stabiele huwelike, opvoedkundige geleenthede

en ondersteunende werksomgewings het 'n negatiewe impak op hul vermoë om eise suksesvol te bemeester en dra grootliks by tot die stres wat hierdie vroue ervaar (Jackson & Sears, 1992).

'n Gebrek aan fasiliteite en infrastruktuur is ook kenmerkend van die lewenskonteks van Suid-Afrikaanse werkers van histories benadeelde groepe (Alfred, 1991; Møller, 1998; Sibiya, 1993). Hulle beleef dikwels 'n hoë vlak van frustrasie weens onvoldoende en onbetroubare vervoer na hul werk, onvoldoende behuising, swak dienslewering ten opsigte van basiese dienste soos water- en elektrisiteitsvoorsiening, telefoondienste en sekuriteit, en hulle moet lang afstande aflê om toegang tot inkopiesentrums, ontspanningsgeriewe en mediese-diensverskaffers te bekom.

Die gebrekkige toegang tot fasiliteite is dus 'n groot bron van stres vir baie swart vroue.

5.4.4 DISKRIMINASIE

Kemp (1994) het gevind dat rassediskriminasie nog 'n groot rol by baie organisasies speel en dat dit die implimentering van wetgewing wat gelyke indienseeming bevorder, belemmer en die vordering van swart werkers strem. Morrison en Von Glinow (1990) onderstreep ook die feit dat vroue in die algemeen, maar veral vroue van kleur nog steeds diskriminasie beleef ten opsigte van salarisse, bevorderingsgeleenthede en gebrekkige outoriteit wat aan hulle toegeken word in die poste wat hulle beklee. Die ongelykhede tussen blanke en swart werkers ten opsigte van salarisse, opleidingsgeleenthede en bevorderingsgeleenthede word ook deur Alfred (1991) en Sibiya (1993) bevestig.

5.4.5 TAAKKENMERKE

Wright, King, Berg en Creecy (1987) het gevind dat die verwagtinge en standaarde ten opsigte van 'n pos dikwels vir die swart posbeker nie duidelik is nie en dat dit groot onsekerheid en spanning teweegbring. Hulle noem ook dat swart werkers

dikwels kla oor die gebrekkige outoriteit en besluitnemingsbevoegdheid wat aan hulle toegeken word. Volgens hulle ondervind baie swart werkers ook spanning omdat hulle hul in poste bevind wat nie in ooreenstemming is met hul kwalifikasies, opleiding en ondervinding nie. Van Zyl (1998) noem ook dat persone wat in regstellende-aksieprogramme bevorder word en nie oor die nodige vaardighede beskik nie, verhoogde stres ervaar. Alfred (1991) het ook gevind dat swart werkers dikwels kla dat hulle hul in poste bevind wat gekenmerk word deur vervelige, onstimulerende werk en dat dit 'n negatiewe invloed op hul werksbevreëdiging uitoefen. Hy het ook gevind dat toesighouers hul swart werkers se vermoëns onderskat en hulle behandel asof hulle oor min insig en kennis beskik. Dit skep spanning onder die swart werkers omdat hulle voel dat hul vermoëns geminag word.

5.4.6 SAMEVATTING

Soos blyk uit voorgaande bespreking, bestaan 'n verskeidenheid stressors wat uniek is aan die situasie van die vrou uit histories benadeelde rasse-groepe en wat moontlik meebring dat hulle aan meer stressors blootgestel word as blanke vroue. Veral die feit dat vroue van kleur se toegang tot materiële en ander hulpbronne beperk is as gevolg van diskriminasie en die onregverdige verdeling van hulpbronne onder die vorige politieke bestel, belemmer hul vermoë om suksesvol met eise te cope en gee aanleiding tot hoë stresvlakke. Die verwarring en konflikterende eise wat voortspruit uit die feit dat persone van ander etniese groepe daagliks tussen twee verskillende kulture beweeg, bring stres mee, en dit lei ook tot konflik in hul verhoudinge met ander lede van hul kultuurgroep.

Vervolgens sal gefokus word op die proses van coping en sal gepoog word om die etniese verskille in die copingproses toe te lig.

5.5 ETNIESE VERSKILLE IN DIE PROSES VAN COPING

Barnyard en Graham-Berman (1993) asook Hobfoll (1998) maak die stelling dat navorsers dikwels coping as 'n abstrakte konsep gebruik wat nie beïnvloed word

deur kenmerke soos geslag, ras en sosiale klas nie. Volgens hulle word die veronderstelling gemaak dat coping die produk van individuele persoonlikheidsverskille is eerder as die gevolg van die toegang tot of gebrek aan toegang tot verskillende bronne van coping. Hulle beklemtoon die rol van die sosiale konteks waarbinne die persoon funksioneer en die sosiale magte wat 'n persoon se individuele pogings om te cope, beïnvloed.

Jackson en Sears (1992) onderstreep die feit dat ten spyte van die moeilike lewensomstandighede van swart Amerikaanse vroue, hulle hul nie as slagoffers beskou nie. Hulle skryf dit toe aan hierdie vroue se buigsaamheid, kreatiwiteit en psigologiese weerbaarheid. Dit is volgens hulle duidelik dat baie van hierdie vroue goed funksioneer ten spyte van moeilike omstandighede.

Vervolgens sal enkele faktore wat 'n rol speel by die copingproses, bespreek word.

5.5.1 DIE ROL VAN MAG

Barnyard en Graham-Berman (1993) wys daarop dat die toedeling van mag 'n belangrike veranderlike in die copingproses is. Volgens hulle beskik persone met meer mag gewoonlik oor beter toegang tot bronne soos 'n goeie inkomste en goeie opleiding en daarom is hul kanse op suksesvolle coping ook beter. Lede van gemarginaliseerde groepe soos vroue wat in armoede leef, beskik dikwels oor baie min mag en dus ook oor baie min bronne om die copingproses te bevorder (Hobfoll, 1998).

5.5.2 DIE ROL VAN GROEPSONDERSTEUNING

Hobfoll (1998) wys daarop dat in gemeenskappe met 'n sterk kollektivistiese oriëntasie meer gefokus moet word op kollektiewe pogings om met stressors te cope. Hy beklemtoon die belangrikheid van gesamentlike pogings deur lede van onderbemaagte groepe om kollektief op te tree. Individue wat oor min bronne en min mag beskik, kan heelwat frustrasie beleef wanneer hulle as individue teen 'n onregverdigde sisteem probeer optree. Wanneer hierdie individue egter saamstaan,

beskik hulle oor meer mag en kan hulle met 'n groter impak teen die sisteem optree (Barnyard & Graham-Berman, 1993).

Jackson en Sears (1992), Noor (1995) asook Lykes (1983) wys daarop dat swart vroue baie sterk steun op die ondersteuning van ander swart vroue wat begrip het vir die spesifieke probleme wat hulle ervaar. Lykes beskryf die belangrikheid van die sosiale konteks waarbinne vroue funksioneer as volg: *"A black woman may cope with problems differently, working within a context where the dominant perspective is articulated and shaped by Whites, than she does while working in a context where the dominant perspective is articulated and shaped by Blacks."* (Lykes, 1983, p. 83.)

5.5.3 GODSDIENS AS BRON VAN ONDERSTEUNING

Jackson en Sears (1992) wys daarop dat godsdiens 'n sentrale rol speel in die lewe van baie swart Amerikaanse vroue. Volgens hulle is gebed en meelewing tydens kerkdienste 'n geweldige bron van sterkte en ondersteuning. Hulle maak die stelling dat gebed en geloof dié vroue toerus met die nodige krag om hul probleme aan te pak.

5.5.4 INSTITUSIONELE BRONNE VAN COPING

Mkhwanazi (1993) beskou regstellende-aksieprogramme as 'n strategie wat daarop gerig is om persone wat in die verlede deur die apartheidsstelsel benadeel is, in staat te stel om die bronne, vaardighede en ervaring te bekom om hulle te help om op gelyke voet mee te ding met persone wat onder die vorige bestel bevoordeel is. Daarvolgens kan regstellende programme as 'n belangrike hulpmiddel vir swart persone in die proses van coping beskou word.

5.5.5 SAMEVATTING

Verskeie persoonlike en sosiale ondersteuningsbronne bestaan wat goeie aanpassing en coping kan fasiliteer. Die rol van groepsondersteuning en godsdienstige meelewing speel 'n belangrike rol by die bevordering van die

weerstandshulpbronne van swart Amerikaanse vroue; min inligting is egter beskikbaar rakende swart Suid-Afrikaanse vroue. Die veranderinge op sosio-politiese gebied in Suid-Afrika kan tot groter bemagtiging onder vroue van kleur lei, danksy beter toegang tot hulpbronne en institusionele ondersteuning wat hul beroepsvordering versnel.

Uit voorgaande bespreking blyk dit dat die lewenskonteks van vroue van histories benadeelde groepe uniek gevorm word weens hul kultuuragtergrond en ras. Die blootstelling aan 'n groot verskeidenheid stressors wat verband hou met diskriminasie, gepaard met gebrekkige toegang tot hulpbronne wat hulle in staat kan stel om die stressors te oorkom, plaas hulle in 'n ongunstige posisie waardeur 'n wanbalans ontstaan tussen die eise wat aan hulle gestel word en hul vermoë om aan hierdie eise te voldoen.

Ter toeligting van die spesifieke veranderlikes wat betrokke is by die stres- en copingproses van persone wat tot minderheidsgroepe behoort, word 'n multikulturele stresmodel vervolgens aangebied.

5.6 'N MULTIKULTURELE STRESMODEL

Slavin et al. (1991) beklemtoon die belangrikheid van 'n model van stres wat kulturele faktore verreken. Hulle het gepoog om die transaksionele model van Lazarus en Folkman (1984) uit te brei om kultuurverwante veranderlikes te inkorporeer, maar het steeds die invloed van primêre en sekondêre beoordeling beklemtoon. Hulle noem egter dat die belangrikste beperking van hul model die feit is dat Lazarus en Folkman se model baie sterk ingebed is in 'n Eurosentryse perspektief. Eurosentryse aannames wat sterk individualisties georiënteerd, eerder as kollektivisties is, beïnvloed dus die begronding van hul model. Aspekte soos die relatiewe belang van die effek van stres op die individu, die individu se beoordeling van die situasie en bemeestering deur die individu kan moontlik binne die raamwerk van 'n kollektivistiese kultuur minder belangrik wees omdat die welsyn van die groep en bemeestering deur die groep, eerder beklemtoon word.

Slavin et al. (1991, p. 158-160) het kultuurverwante komponente tot elkeen van die vyf basiese elemente van Lazarus en Folkman (1984) se model toegevoeg.

Eerstens is gekyk na die invloed van kultuurverwantskap op die voorkoms van stresvolle gebeure. Hulle het vier moontlike wyses geïdentifiseer waarop kultuurverwantskap die voorkoms van stresvolle gebeure kan beïnvloed, naamlik:

- Die invloed van minderheidstatus (om byvoorbeeld die enigste persoon van 'n spesifieke kultuurgroep in 'n sekere plek/situasie te wees).
- Die beleving van diskriminasie in sekere situasies.
- Gebeure wat verband hou met lae sosio-ekonomiese status en gebrekkige mag (byvoorbeeld viktimisering en die onvermoë om basiese behoeftes te bevredig).
- Gebeure wat verband hou met die spesifieke gebruike en tradisies van die bepaalde kultuurgroep (byvoorbeeld besnydenis en voorafgereelde huwelike).

Tweedens het Slavin et al. (1991) gefokus op die impak van kulturele invloede op die primêre beoordeling van stresvolle gebeure. Die volgende aspekte speel klaarblyklik 'n rol by die beoordeling van gebeure:

- Kommer oor die moontlikheid van rasseteistering en/of diskriminasie kan die impak van stresvolle gebeure verhoog.
- Die persepsie van die lokus van beheer in gebeure speel ook 'n belangrike rol.
- Die mate van passing tussen die gebeurtenis en die kulturele verwysingsraamwerk van die persoon sal die verstaanbaarheid van die gebeure beïnvloed.
- Botsings tussen die tradisionele kulturele waardes en gebruike en dié van ander kulture verhoog ook die vlakke van stres.

Die derde komponent van hierdie model sluit die sekondêre beoordeling van stresvolle gebeure in, naamlik wat die persoon kan doen om die stressor te

hanteer. Beskikbare ondersteuningsbronne, hanteringsopsies en verwagtinge ten opsigte van suksesvolle coping speel hier 'n kardinale rol (Lazarus & Folkman, 1984). Slavin et al. (1991) het ook die volgende kultuurverwante aspekte bygevoeg tot die standaardmodel, naamlik aspekte wat verband hou met die invloed van kultuurgroeplidmaatskap op die wyse waarop groepslede die beskikbaarheid van bronne, verwagtings om suksesvol te cope en die hanteringsopsies wat tot hul beskikking is, waarneem.

- Kulturele faktore speel dikwels 'n bepalende rol by die persepsie van wat die effektiëste hantering van stressors is. Verskillende kultuurgroepe verskil byvoorbeeld in hul geloof in die noodlot. Indien 'n persoon glo dat die noodlot sy lewensverloop bepaal, sal dit sy hantering van die situasie beïnvloed.
- Vorige negatiewe ervarings en negatiewe persepsies oor die ondersteuning wat van sosiale instellings soos die polisie, hospitale en welsyn verwag kan word, beïnvloed die probleemoplossingsopsies wat persone kies en kan aanleiding gee tot persepsies van onvoldoende ondersteuningsbronne in die gemeenskap.
- Negatiewe stereotipering van 'n persoon se etniese groep deur meerderheidsgroepe kan ook 'n negatiewe invloed hê op 'n persoon se verwagtinge om suksesvol met probleme of uitdagings te cope.
- Verskille in die definiëring van ondersteuningsbronne beïnvloed ook persone se vermoë om te cope. Slavin et al. (1991) dui aan dat swart Amerikaners in tye van nood baie meer op hul uitgebreide gesin steun as blanke Amerikaners, weens hul breër omskrywing van die gesin.

Vierdens fokus die model op die benutting van copingstrategieë. Persone kan gebeure op 'n emosiegefokusde wyse of op 'n probleemgefokusde wyse probeer oplos. Volgens Slavin et al. (1991) het elke kultuur sekere voorskrifte oor watter copingstrategieë aanvaarbaar is (byvoorbeeld godsdiens, meditasie en rituele gedrag) of onaanvaarbaar is (byvoorbeeld drankgebruik, aggressie of die raadpleging van deskundiges buite gesinsverband). Hierdie voorskrifte kan 'n sterk

invloed uitoefen op die probleemoplossingstrategieë wat 'n persoon tydens krisis kies. Persone wat hulle in 'n gemeenskap bevind waar teenstrydighede bestaan tussen die verwagtinge en voorskrifte van die dominante kultuur en hul eie kultuur, kan dit moeiliker vind om aan te pas.

Laastens word in hierdie model gefokus op die uitkomste van die hanteringsprosesse in die persoon se sosiale funksionering, moreel en fisieke gesondheid. Slavin et al. (1991) wys daarop dat kulturele faktore 'n belangrike rol speel by die voorkoms van sekere psigologiese versteurings by persone van verskillende etniese groepe. Hulle wys byvoorbeeld op die rol wat kulturele faktore speel by die verskil in voorkomssyfers van anoreksie onder blanke en swart adolessente.

- Aanmeldingsgedrag mag verskil tussen persone van verskillende kultuurgroepe. Sommige kultuurgroepe kan somatiesse klagtes moontlik as meer aanvaarbaar beskou as klagtes van psigologiese ongemak.
- Sommige gedragsvorme wat binne een kultuur as normaal beskou word, kan binne 'n ander kultuurgroep as abnormaal beskou word.

Die waarde van hierdie model lê daarin dat dit poog om groter begrip vir kulturele invloede op die gedrag van individue te bewerkstellig. Dit hou belangrike implikasies in vir enige navorsing wat op die ervaring en hantering van stres by persone van verskillende kultuurgroepe fokus. Dit beklemtoon die noodsaaklikheid van 'n groter kulturele sensitiwiteit in die bestudering van menslike funksionering en aanpassing. Die toepassingswaarde van die uitgangspunte van bogenoemde model op Suid-Afrikaanse vroue uit verskillende rasse-groepe moet egter nog ondersoek word. Die bestaan van onderlinge verskille tussen wit, swart, Kleurling en Asiërvroue ten opsigte van die ervaring van stressors en beskikbaarheid van weerstandshulpbronne moet ook verder ondersoek word.

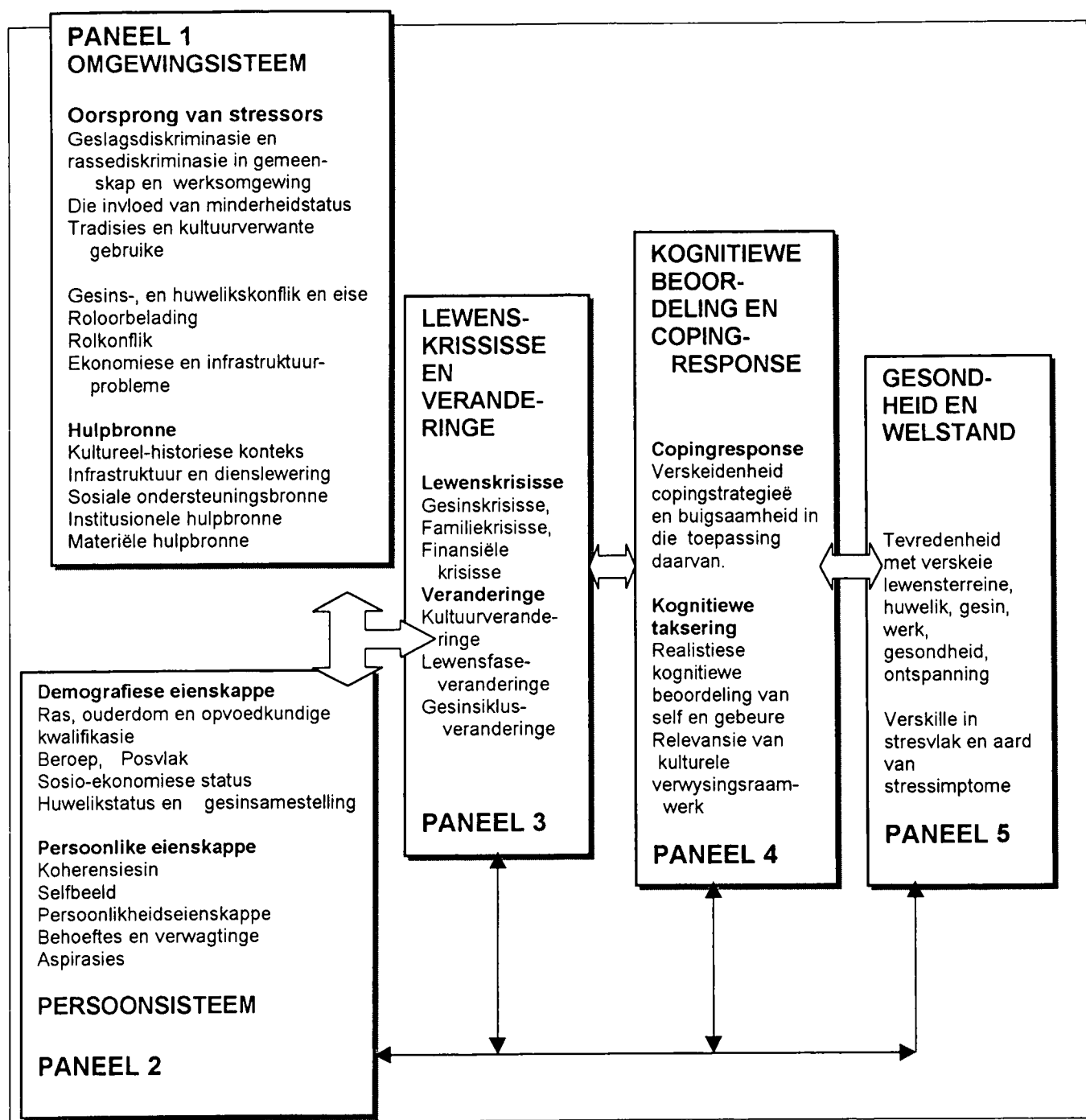
5.6.1 SAMEVATTING

Uit bogenoemde model blyk dit dat verskeie kultuurverwante faktore bestaan wat die blootstelling aan stressors, toegang tot weerstandshulpbronne, keuse van copinggedrag en die manifestering van stressimptome by persone van verskillende etniese groepe beïnvloed. Meer navorsing is egter nodig om verskille tussen groepe na te speur en om te probeer bepaal in watter mate die veranderlikes wat 'n rol by die stres- en copingproses speel tussen verskillende groepe verskil.

Die interaksie van geslagstereotipering en kultuurverwante faktore moet ook nog meer aandag geniet. Die interaksie tussen geslag en kultuur as moderator-veranderlikes kan gedemonstreer word deur middel van 'n model wat beide spesifieke geslagsverwante en kultuurverwante kwessies wat van toepassing is by die stres- en copingproses van beroepsvroue betrek.

5.7 'N MULTIKULTURELE STRES- EN COPINGMODEL VIR BEROEPSVROU

Die navorser het gepoog om die belangrikste kwessies wat van toepassing blyk te wees op beroepsvroue van verskillende beroepsgroepe en wat in die literatuur bespreek word, saam te vat in die raamwerk van Moos (1994) se stres- en copingmodel. Ter aansluiting by die toepassing van Moos (1994) se model op beroepsvroue wat onder paragraaf 4.8 uiteengesit is, sal die kultuurverwante faktore wat by elke paneel ter sprake is ook nou bygevoeg word om aan te dui watter veranderlikes in ag geneem moet word wanneer 'n multikulturele stres- en copingmodel vir beroepsvroue saamgestel word. Die voorstelling van die model word vervolgens in Figuur 5.1 weergegee:

Figuur 5.1 'n Toepassing van Moos (1994) se geïntegreerde model vir die stres- en copingproses van vroue van verskillende kultuuragtergronde

5.8 SLOT

In hierdie hoofstuk is die rol van kultuur as moderatorveranderlike bespreek. Die verskillende stressors waaraan vroue van verskillende groepe blootgestel word, die weerstandshulpbronne waartoe hulle toegang het en die veranderlikes wat 'n rol by die stres- en copingproses speel, is ook aangebied. 'n Model is voorgestel wat poog om die rol van kultuurverwante en geslagsverwante veranderlikes in die stres- en copingproses te beskryf.

DEEL III: SAMEVATTING

Die verhoogde beroepsbetrokkenheid van vroue het groot veranderinge in hul sosiale rolverdeling teweeg gebring. Dit blyk uit die literatuur dat vroue veral moet aanpas by hoë eise wat aan hulle gestel word ten opsigte van die balansering van gesins-, huishoudelike- en beroepsverpligtinge. Teenstrydige bevindinge word in die literatuur gerapporteer oor die impak wat die veranderinge en hoë eise op die psigologiese welstand en gesondheid van vroue het. Verskeie skrywers wys op die positiewe invloed wat vroue se beroepsbetrokkenheid op hul selfaktualisering en selfesteen het. Dit blyk egter ook duidelik dat sommige vroue 'n prys betaal ten opsigte van min tyd vir rus en ontspanning, nadelige gewoontes soos rook en oormatige drankgebruik en die verwaarloosing van sosiale verhoudinge. Die volgende faktore word genoem wat 'n rol speel by die verskille tussen vroue wat suksesvol aanpas en baat by hul beroepsbetrokkenheid terwyl ander vroue wat aan soortgelyke eise blootgestel word, hoë stresvlakke en gesondheidsprobleme ontwikkel:

Demografiese faktore soos ras, sosio-ekonomiese status, opvoedkundige peil, beroepskategorie en huwelikstatus speel skynbaar 'n rol by die blootstelling aan stressors sowel as by die toegang tot en beskikbaarheid van hulpbronne wat coping

met stressors fasiliteer. Vroue van histories benadeelde groepe (Swart, Kleurling en Asiër) kan veral probleme ondervind as gevolg van blootstelling aan veelvuldige stressors en gebrekkige weerstandshulpbronne waaroor hulle beskik.

Persoonlike eienskappe van vroue soos hul persoonlikheidsfunksionering, selfaanvaarding, rolkonflik en hul kognitiewe beoordeling van lewenssituasies beïnvloed ook hul aanpassing. Die persoonlike weerstandshulpbronne waaroor vroue beskik, speel ook 'n belangrike rol. Teenstrydige bevindinge word in die literatuur gerapporteer oor die invloed van rasseverskille op die ontwikkeling van weerstandshulpbronne soos koherensiesin, selfesteem en streswerende persoonlikheidseienskappe soos optimisme en selfeffektiwiteit.

Kontekstuele faktore soos stressors wat voortspruit uit die werks-, gesins- en breër sosiaal-maatskaplike omgewing beïnvloed ook die aanpassing van vroue. Faktore soos oorbelading in die werks- en/of gesinsomgewing, onaangename fisiese werks- of huislike omstandighede, ekonomiese krisis en ander lewenskrisis asook sosiale konflik word as potensiële stressors in die literatuur genoem. Kontekstuele weerstandshulpbronne soos gesinsondersteuning, materiële hulpbronne, algemene sosiale ondersteuning binne en buite werksverband kan 'n gunstige invloed op persone se psigologiese welstand hê en hulle help om weerstand teen oormatige stres te bied.

Die mate waarin vroue oor 'n verskeidenheid **copingstrategieë** beskik en buigsaam is in die toepassing daarvan bepaal ook die uitkomste van hul stres- en copingproses. Dit wil voorkom of vroue van beide aktiewe en passiewe copingstrategieë gebruik maak. Min inligting bestaan egter oor spesifieke verskille in die copinggedrag van Suid-Afrikaanse vroue van verskillende rasse-groepe.

Gebaseer op voorgaande samevatting, blyk dit dat die volgende vrae egter nog nie na behore beantwoord is nie:

Hoe suksesvol cope hoëvlak Suid-Afrikaanse beroepsvroue? Hoe vergelyk die vlakke van lewenstevredenheid en werkstres wat hulle ervaar met dit wat by ander

populasiegroepe gerapporteer word? Verskil vroue van verskillende rasse-groepe ten opsigte van lewensstevredenheid en die mate van werkstres wat hulle ervaar? Wat is die invloed van ander demografiese eienskappe op beroepsvroue se lewensstevredenheid en streservaring?

Wat is die aard en omvang van nie-werksverwante en werksverwante stressors waaraan Suid-Afrikaanse beroepsvroue blootgestel word? Toon vroue van verskillende rasse-groepe beduidende verskille ten opsigte van hul blootstelling aan verskillende stressors? Wat is die invloed van ander demografiese eienskappe op die aard en omvang van stressors waaraan hoë-vlak beroepsvroue blootgestel word? In watter mate beleef Suid-Afrikaanse hoë-vlak beroepsvroue geslagsdiskriminasie binne hul werksomgewing en wat is hul persepsie van die invloed van nuwe arbeidswetgewing op hul toekomstige loopbaanvordering?

Wat is die omvang van persoonlike en kontekstuele weerstandshulpbronne waaroor Suid-Afrikaanse hoëvlak-beroepsvroue beskik? Verskil vroue van verskillende rasse-groepe beduidend ten opsigte van die persoonlike en kontekstuele weerstandshulpbronne waaroor hulle beskik? Bestaan ander demografiese faktore wat 'n beduidende invloed het op die weerstandshulpbronne waaroor vroue beskik?

Watter copingstrategieë gebruik Suid-Afrikaanse hoëvlak-beroepsvroue om met stresvolle situasies te cope? Gee hulle voorkeur aan aktiewe, probleemgerigte strategieë of meer passiewe copingstrategieë. Verskil vroue van verskillende rasse-groepe ten opsigte van hul benutting van verskillende copingstrategieë?

In watter mate is die verskillende komponente in Moos (1994) se geïntegreerde stres- en copingmodel geskik vir die voorspelling van suksesvolle aanpassing by Suid-Afrikaanse beroepsvroue van alle rasse-groepe?

In aansluiting by hierdie vrae sal die spesifieke doelstellings van die empiriese ondersoek vervolgens in Deel IV beskryf word.

DEEL IV: EMPIRIESE ONDERSOEK

In hierdie gedeelte word die empiriese ondersoek bespreek. Dit bestaan uit drie hoofstukke, naamlik Hoofstuk 6 waarin die metode van ondersoek beskryf word en Hoofstuk 7 wat die bespreking en interpretasie van die resultate behels. In Hoofstuk 8 word die samevatting en gevolgtrekkings van hierdie ondersoek aangebied.

HOOFSTUK 6

METODE VAN ONDERSOEK

6.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die metodes waarvolgens hierdie ondersoek uitgevoer is, bespreek. Die navorsingsontwerp wat gebruik is asook die samestelling van die ondersoekgroep word vollediger toegelig. Die meetinstrumente word ook bespreek en die proses wat gevolg is met die insameling van die navorsingsgegewens asook die statistiese prosedures wat gebruik is vir die verwerking van die data, word bespreek.

In aansluiting by die samevatting van Deel III waarin spesifieke navorsingsvrae geformuleer is, sal die doelwitte vir hierdie ondersoek ook vollediger as in Hoofstuk 1 (paragraaf 1.4.) uiteengesit word. Die verskillende hipoteses wat gestel is, word ook hier aangebied.

6.2 SPESIFIEKE DOELSTELLINGS EN NAVORSINGS- HIPOTEESES

Die oorkoepelende doelstelling van hierdie ondersoek is om 'n beeld te probeer opbou van die werks- en lewensomstandighede van hoëvlak-beroepsvroue en om te

bepaal watter copingstrategieë en hulpbronne vir coping hulle aanwend om die eise wat aan hulle gestel word te bemeester.

Die volgende spesifieke doelwitte is vir hierdie ondersoek gestel:

Doelstelling 1: Om vas te stel wat die vlak van lewenstevredenheid en werkstres is wat beroepsvroue beleef.

Doelstelling 2: Om die aard en omvang van werksverwante en nie- werksverwante oorsake van stres by beroepsvroue na te speur.

Doelstelling 3: Om te bepaal oor watter weerstandshulpbronne vroue beskik. Persoonlike weerstandshulpbronne soos koherensiesin en selfbeoordeling asook omgewingsverwante weerstandshulpbronne soos gesinsondersteuning en algemene sosiale ondersteuning word ondersoek.

Doelstelling 4: Om ondersoek in te stel na die aard van copingstrategieë wat beroepsvroue gebruik. Die benutting van probleemgefokusde, emosiegefokusde en minder effektiewe copingstrategieë sal ondersoek word.

Doelstelling 5: Om vas te stel wat die invloed van demografiese faktore soos ras, huwelikstatus en beroepskategorie is op stressors waaraan beroepsvroue blootgestel word, die weerstandshulpbronne waartoe hulle toegang het en die copingstrategieë wat hulle gebruik.

Doelstelling 6: Om te bepaal wat die effek is van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese faktore op die vlak van werkstres en lewenstevredenheid wat beroepsvroue ervaar.

Doelstelling 7: Om, gegrond op die literatuurstudie en die empiriese ondersoek, 'n geïntegreerde kruiskulturele, stres- en copingmodel vir hoëvlak-beroepsvroue saam te stel.

Voortspruitend uit bogenoemde doelwitte word die volgende hipoteses gestel:

Hipotese 1: Nulhipotese 1: Vroue van verskillende **rassegroepe** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 1: Vroue van verskillende **rassegroepe** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Hipotese 2: Nulhipotese 2: Vroue van verskillende **beroepskategorieë** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 2: Vroue van verskillende **beroepskategorieë** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Hipotese 3: Nulhipotese 3: Vroue van verskillende **huwelikstatuskategorieë** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 3: Vroue van verskillende **huwelikstatuskategorieë** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Hipotese 4: Nulhipotese 4: Die variansie in die **vlak van lewenstevredenheid** wat beroepsvroue ervaar, sal nie statisties beduidend verklaar word deur

stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie.

Alternatiewe hipotese 4: Die variansie in die **vlak van lewenstevredenheid** wat beroepsvroue ervaar, sal statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes.

Hipotese 5: Nulhipotese 5: Die variansie in die **vlak van werkstres** wat beroepsvroue ervaar sal nie statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie.

Alternatiewe hipotese 5: Die variansie in die **vlak van werkstres** wat beroepsvroue ervaar sal statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes.

6.3 DIE NAVORSINGSONTWERP

'n Ex post facto dwarsdeursnitopnameontwerp word in hierdie navorsingsondersoek gebruik. Die effek van die voorspeller veranderlikes op die afhanklike veranderlikes, naamlik vlak van lewenstevredenheid en stresvlak is dus in 'n eenmalige opname bepaal. Alhoewel verbande tussen die voorspeller-veranderlikes en die kriteriaveranderlikes aangedui kan word, kan geen oorsaak-en-gevolg-afleidings met behulp van hierdie navorsingsontwerp gemaak word nie (Huysamen, 1983).

6.4 DIE NAVORSINGSPROSEDURE

Die navorser het met die samewerking van 15 nágraadse studente (Magister- en Honneursstudente in Sielkunde) ongeveer 1200 beroepsvroue landswyd individueel genader en hulle versoek om aan die ondersoek deel te neem. Die vroue is persoonlik gewerf tydens besoeke aan maatskappye en byeenkomste van

kultuurorganisasies, kerke en sportklubs. Verskeie vroue was onwillig om deel te neem, hoofsaaklik as gevolg van die tyd wat die invul van die vraelyste in beslag sou neem. Die navorsingspan het die vraelyste aan ongeveer 1000 vroue persoonlik oorhandig. Die volledige instruksies vir die invul van die vraelyste is individueel met die deelnemers bespreek. Die lede van die navorsingspan het dit binne 'n week na die oorhandiging van die vraelyste persoonlik by die proefpersone afgehaal. Tydens die ontvangs van die ingevulde vraelyste is probleme wat moontlik tydens die voltooiingsproses opgeduik het, bespreek. Deelnemers kon op aanvraag terugvoer ontvang oor hul resultate. Weens probleme wat ondervind is met die terug ontvang van die vraelyste van sommige deelnemers is slegs 768 terug ontvang. Vraelyste is vir volledigheid en patroonresponse deur die navorser gekontroleer, en 36 vraelyste is weens die onvolledigheid van response op sommige vraelyste (indien meer as drie items weggelaat is per stel vraelyste) tydens die verwerking van die resultate weggelaat. Die navorsingspan het daarna die vraelyste per hand nagesien en gekontroleer. (Honneursstudente in Sielkunde het dit as deel van hul praktiese psigometris-opleiding geïnkorporeer.) Die response op die biografiese vraelys asook die totaaltellings en subtoetstellings van al die vraelyste is daarna gekodeer, gekontroleer en op die rekenaar ingesleutel. Proefpersone wat terugvoer oor hul resultate versoek het, het per pos of telefonies terugvoer ontvang.

6.5 DIE ONDERSOEKGROEP

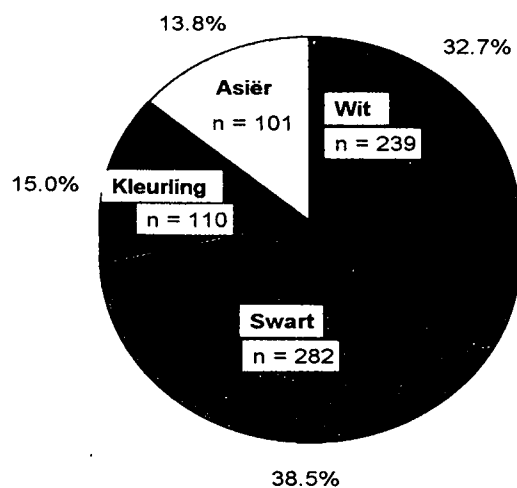
Die ondersoekgroep het bestaan uit hoëvlak-werkende vroue wat van oor die hele land afkomstig is en voldagposte in tipies vroulike beroepskategorieë beklee. 'n Beschikbaarheidsteekproef van 732 vroue is gebruik. Die verspreiding van die ondersoekgroep ten opsigte van hul ras, ouderdom, beroepskategorie, opvoedkundige kwalifikasies, huwelikstatus en gesinsamestelling word vervolgens weergegee:

6.5.1 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS RAS

Die vroue in die ondergroep is verteenwoordigend van die vier vernaamste etniese groepe wat in die Suid-Afrikaanse samelewing aangetref word, naamlik swart, wit, Kleurling- en Asiërvroue. Die proporsionele verteenwoordiging van die verskillende rassegroepe word in Tabel 6.1 en Figuur 6.1 uiteengesit :

Tabel 6.1 Verspreiding van die ondergroep volgens ras

RAS	N	%
Wit	239	32.7
Swart	282	38.5
Kleurling	110	15.0
Asiër	101	13.8
Totaal	732	100.0

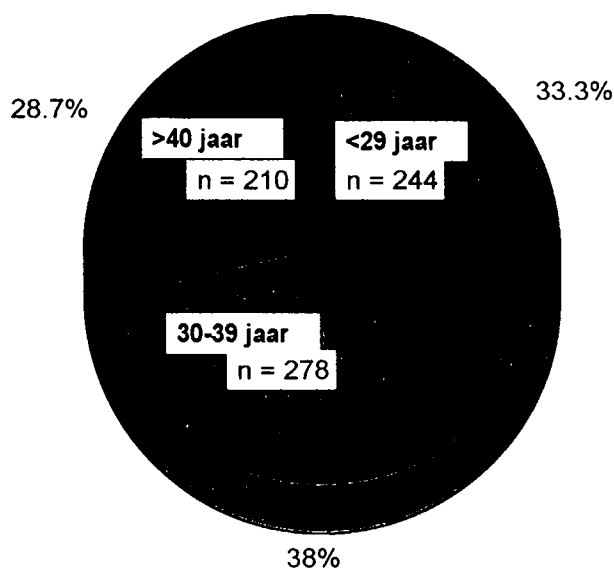
Figuur 6.1 Verspreiding van die ondergroep volgens ras

6.5.2 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS OUDERDOM

Die jongste proefpersoon is 21 jaar en die oudste 57 jaar oud. Die verspreiding van die ouderdomme van die proefpersone word in Tabel 6.2. en Figuur 6.2. aangetoon:

Tabel 6.2 Verspreiding van die onderzoekgroep volgens ouderdom

Ouderdom	N	%
≤ 29 jaar	244	33.3
30 –39 jaar	278	38.0
40 jaar en ouer	210	28.7
Totaal	732	100.0

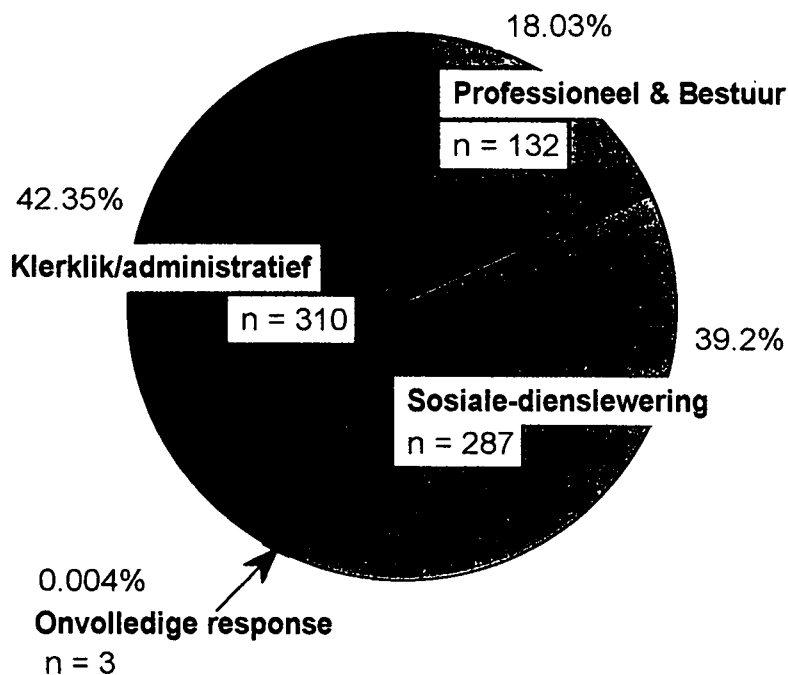
Figuur 6.2 Verspreiding van die onderzoekgroep volgens ouderdom

6.5.3 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS BEROEPSKATEGORIE

Werkende vroue in **klerklike/administratiewe beroepe** (administratiewe beamptes, banktellers en verkoopsdames), **sosiale-diensleweringberoep** (biblioteekwese, maatskaplike werk, onderwys en verpleging) asook **professionele en bestuursberoep** (aanvullende gesondheidsberoep, dosente, mediese praktisyns, ouditeurs, prokureurs, rekenmeesters, junior- en middelvlakbestuurders) is by die ondersoek ingesluit. Drie proefpersone het nagelaat om hul posbenaming in te vul. Die verspreiding van die ondersoekgroep word in Tabel 6.3. en Figuur 6.3. aangetoon.

Tabel 6.3 Verspreiding van die ondersoekgroep volgens beroepskategorie

Posbenaming	N	%
Professioneel en bestuur	132	18.03
Sosialedienslewering	287	39.2
Klerklik/administratief	310	42.35
Onvolledige response	3	0.004
Totaal	732	100%

Figuur 6.3 Verspreiding van die onderzoeksgroep volgens beroepskategorie

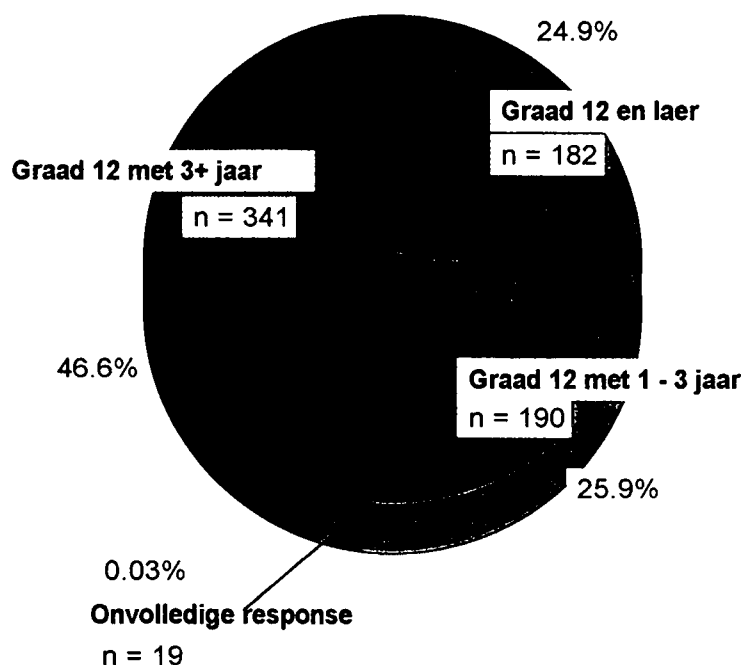
6.5.4 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS HOOGSTE KWALIFIKASIE

Geen persone met 'n kwalifikasie laer as graad 11 is by die ondersoek ingesluit nie. Slegs 9 persone met 'n graad 11-kwalifikasie het aan die ondersoek deelgeneem. Die naskoolse onderrig wat persone ontvang het, sluit in onderrig aan universiteite, teknikons, verpleegkolleges en onderwyskolleges. Daar was 19 onvolledige response van proefpersone wat nie hul opvoedkundige kwalifikasie ingevul het nie. Die opvoedkundige vlak van die onderzoeksgroep word in Tabel 6.4 en Figuur 6.4. aangetoon.

Die proefpersone is 'n relatief hooggeskoolde groep met ongeveer 75% van die groep wat naskoolse opleiding ontvang het en ongeveer die helfte wat meer as drie jaar naskoolse opleiding het.

Tabel 6.4 Verspreiding van die onderzoeksgroep volgens hoogste kwalifikasie

Hoogste kwalifikasie	N	%
Graad 12 en laer	182	24.90
Graad 12 plus 1-3 jaar opleiding	190	25.90
Graad 12 met meer as 3 jr opleiding	341	46.60
Onvolledige response	19	0.03
Totaal	713	100.00

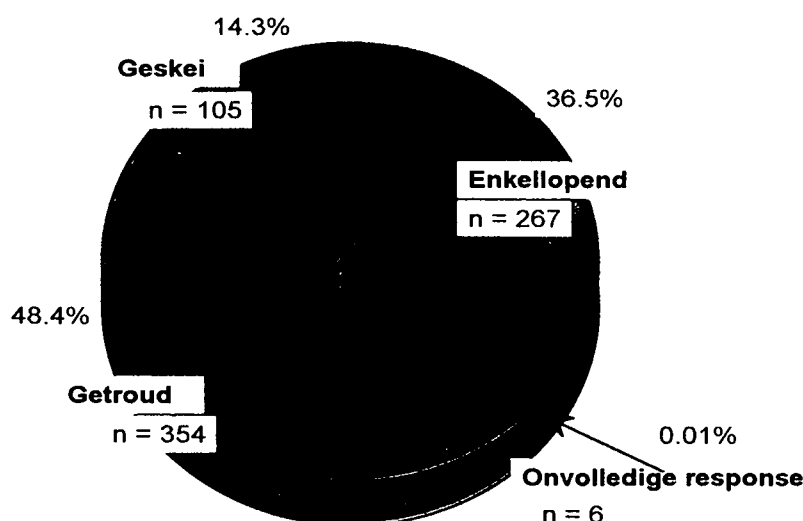
Figuur 6.4 Verspreiding van die onderzoeksgroep volgens hoogste kwalifikasie

6.5.5 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS HUWELIKSTATUS

Soos gereflekteer deur Tabel 6.5 is die respondente meestal getroud. Die enkellopende vroue sluit vroue in wat nie wettiglik getroud is nie. 'n Aantal van hierdie vroue is egter wel by hegte liefdesverhoudings en kohabitasie-verhoudings betrokke. Die geskeide vroue is gekombineer met die weduwees omdat veral die weduwees (slegs 25) 'n klein proporsie van die groep uitgemaak het. Die verspreiding volgens huwelikstatuskategorie word in Tabel 6.5 en Figuur 6.5 aangetoon.

Tabel 6.5 Verspreiding van die ondersoekgroep volgens huwelikstaar

Huwelikstaar	N	%
Enkellopend	267	36.5
Getroud	354	48.4
Geskei/weduwee	105	14.3
Onvolledige response	6	0.08
Totaal	732	100.0

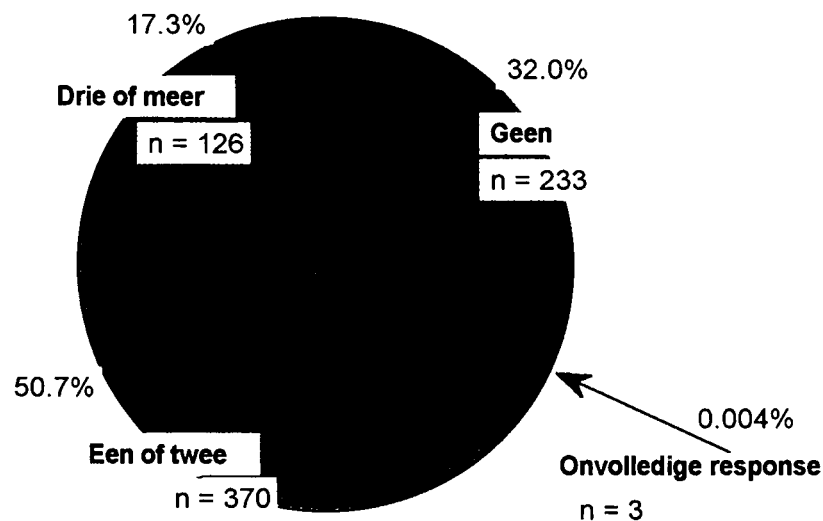
Figuur 6.5 Verspreiding van die ondersoekgroep volgens huwelikstaar

6.5.6 VERSPREIDING VAN DIE ONDERSOEKGROEP VOLGENS HUL AANTAL KINDERS EN DIE OUDERDOMME VAN HUL KINDERS

Die grootte van die vroue se gesinne en die ouderdomme van hul kinders is ook in ag geneem omdat outeurs soos Evetts (1994a) asook Karambayya en Reilly (1992) aandui dat die aantal kinders in die gesin asook die teenwoordigheid van voorskoolse kinders wat intensiewer versorging benodig, 'n beduidende invloed het op die mate van stres en rolkonflik wat vroue beleef. In die lig daarvan is die aantal kinders in die gesin asook die teenwoordigheid van kinders jonger as ses in ag geneem en word dit onderskeidelik in Tabela 6.6 en 6.7 en Figure 6.6 en 6.7 weergegee.

Tabel 6.6 Verspreiding van die ondersoekgroep volgens hul aantal kinders

Aantal kinders	N	%
Geen	233	32.0
1 – 2	370	50.7
3 en meer	126	17.3
Onvolledige response	3	0.004
Totaal	732	100

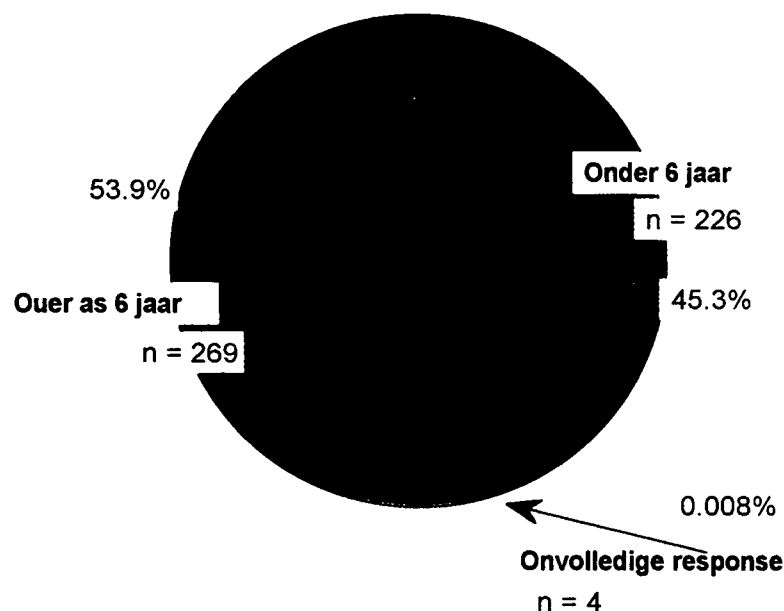

Figuur 6.6 Verspreiding van die ondersoekgroep volgens hul aantal kinders

Dit is belangrik om daarop te let dat meer vroue met kinders in die ondersoekgroep voorkom as getroude vroue. Dit blyk daaruit dat ongeveer 4% van die ongetroude vroue wel kinders het. Hierdie vroue sluit vroue van alle rasse-groepe in. Die indeling volgens die ouderdom van die kinders onder 6 jaar is gegrond op die teenwoordigheid van minstens een kind in die gesin wat jonger as 6 jaar was ten tye van die invul van die vraelys. Daar is ook nie verder gedifferensieer tussen byvoorbeeld die aantal kinders onder 6-jarige ouderdom in die gesinne nie en die spesifieke ouderdom van al die kinders nie.

Tabel 6.7 Verspreiding van die onderzoeksgroep volgens die ouderdom van hul kinders

Ouderdom van kinders	N	%
Jonger as 6 jaar	226	45.3
6 Jaar en ouer	269	53.9
Onvolledige response	4	0.008
Totaal	499	100.0

Figuur 6.7 Verspreiding van die onderzoeksgroep volgens die ouderdom van hulle kinders

Die frekwensieverspreiding in die onderzoeksgroep ten opsigte van veranderlikes soos die aantal werksure per week, geslagsdiskriminasie en rolkonflik wat beleef word, verwagtinge ten opsigte van arbeidswetgewing, toegang tot 'n mentor, verantwoordelikheid vir huishoudelike take en kindersorgverpligtinge, asook die

mate van ondersteuning wat van die huweliksmaat ontvang word, word in Bylae A volledig weergegee.

Vervolgens sal die verskillende meetinstrumente wat in hierdie ondersoek gebruik is, bespreek word.

6.6 DIE MEETINSTRUMENTE WAT IN HIERDIE ONDERSOEK GEBRUIK IS

Die veranderlikes wat in hierdie studie ondersoek is, is met behulp van die volgende vraelyste gemeet: (Die oorspronklike Engelse benaming van die vraelyste word tussen hakies bygevoeg omdat die Afrikaanse benaming dalk verwarring kan skep.)

6.6.1 BIOGRAFIESE VRAELYS

Na 'n deeglike bestudering van literatuur oor die faktore wat 'n rol by die loopbaanvordering van vroue speel, het die navorser 'n biografiese vraelys opgestel wat benewens vrae oor demografiese veranderlikes soos tipe beroep, ouderdom, huistaal, opvoedkundige kwalifikasies, aantal jare ervaring, huwelikstatus, grootte van hul gesin en ouderdomme van hul kinders (Adkins, 1995; Brannon & Feist, 2000; Evetts, 1994a; Gutek, 1993) ook vrae ingesluit het oor die voorkoms en frekwensie van diskriminasie wat hulle binne die werksomgewing beleef (Duff, 1990; Mawson, 1993; Rosener, 1995), hul verwagtinge ten opsigte van die impak van die Wet op Gelyke Indiensneming op hul beroepsvordering (Erwee, 1995), toegang tot 'n mentor (Colwill, 1993; Lyness & Thompson, 1997) en die ervaring van rolkonflik tussen hul gesins-, huishoudelike en werksverpligtinge (Anson, Paran, Neumann & Chernichovsky, 1993; Pascall, 1994; White et al., 1992). Vrae is ook gestel oor die proporsie verantwoordelikheid wat vroue vir huishoudelike take en kindersorgverpligtinge dra (Gutek, 1993). Laastens is vrae ook ingesluit oor die mate van emosionele en instrumentele ondersteuning wat die vroue van hul eggenotes of maats ontvang (Beatty, 1996; Lemmer, 1989). Die doel van die biografiese vraelys was om inligting in te samel oor stressors soos rolkonflik en geslagsdiskriminasie en

oor weerstandshulpbronne soos ondersteuning deur 'n eggenoot of mentor wat nie spesifiek deur ander vraelyste wat in die ondersoek gebruik is, gedek word nie. Die biografiese vraelys het uit 23 vrae bestaan en word in Bylae B ingesluit. Die vrae wat in die biografiese vraelys gestel word, sluit aan by al die doelwitte wat vir hierdie ondersoek gestel word omdat dit benewens demografiese inligting ook inligting oor stressors en potensiële hulpbronne bevat.

6.6.2 DIE LEWENSTEVREDENHEIDSKAAL (Satisfaction with life Scale)

Hierdie vraelys is deur Diener, Emmons, Larsen en Griffen (1985) ontwikkel om 'n persoon se globale beoordeling van sy lewenskwaliteit te evalueer. Lewenstevredenheid word as 'n belangrike dimensie van psigologiese welstand beskou (Van Eeden, 1996) en die vraelys is by hierdie ondersoek ingesluit om lewenstevredenheid as kognitiewe dimensie van psigologiese welstand te meet. Dit sluit aan by doelstelling een wat vir hierdie ondersoek gestel is. Die vraelys is eendimensioneel en meet slegs 'n persoon se kognitiewe beoordeling van sy/haar algemene lewenstevredenheid.

6.6.2.1 DIE AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE VAN DIE VRAELYS

Dit is 'n selfrapporteringsvraelys wat bestaan uit vyf vrae wat elkeen op 'n sewepuntskaal beantwoord word. Hierdie skaal strek van 1: Verskil sterk tot by 7: Stem sterk saam. Dit neem minder as vyf minute om hierdie vraelys in te vul. Die waardes van elke respons word dan gesommeer om 'n totaalstelling te kry. Die strekwydte van die tellings op die vraelys is tussen 5 en 35. Volgens Diener et al. (1985, p. 72) is die mediaantelling 25.8 met 'n standaardafwyking van 6.43. Hoe hoër die totaalstelling, hoe gunstiger is die persoon se beoordeling van sy/haar lewenskwaliteit.

6.6.2.2 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Diener et al. (1985) rapporteer 'n Cronbach alfa-koëffisiënt van 0.87 vir die interne konsekwentheid van die vraelys en 'n korrelasiekoëffisiënt van 0.82 vir die toets-hertoetsbetroubaarheid oor 'n tydperk van twee maande. Van Eeden (1996) het in 'n ondersoek met Suid-Afrikaanse studente van verskillende rasse-groepe 'n Cronbach alfa-koëffisiënt van 0.83 verkry. Diener et al. (1985) en Pavot en Diener (1993) meld ook dat die skaal oor gunstige geldigheidsindekse beskik. Diener et al. (1985) het byvoorbeeld korrelasies van tussen 0.51 en 0.75 tussen tellings op die lewenstevredenheidskaal en ander meetinstrumente van psigologiese welstand gevind wat bewys lewer van die konstruktgeldigheid van die skaal.

6.6.2.3 MOTIVERING VIR GEBRUIK IN HIERDIE ONDERSOEK

Die vraelys is ingesluit om lewenstevredenheid as kognitiewe komponent van psigologiese welstand te meet. Vanuit 'n fortigene benadering is dit belangrik om persone se mate van lewenstevredenheid te evalueer. Die feit dat Pavot en Diener (1993) die gebruik van die Lewenstevredenheidskaal by persone van verskillende kultuurgroepe ondersteun en dat verskeie Suid-Afrikaanse ondersoeke wat persone van verskillende rasse-groepe ingesluit het (Pretorius, 1997; Van Eeden, 1996) ook gunstige betroubaarheidsindekse rapporteer, het ook die meriete vir die gebruik van hierdie vraelys verhoog.

6.6.3 DIE ERVARING VAN WERKS- EN LEWENS-OMSTANDIGHEDE-VRAELYS (WLE)

Die Ervaring van Werks- en Lewensomstandighede-vraelys (WLE) is in 1994 deur E.S. van Zyl ontwikkel en gestandaardiseer as 'n B-vlak (geskik vir toepassing en interpretasie deur 'n psigometris) selfbeoordelingsvraelys wat die vlak van werkstres en oorsake van stres meet by werknemers van verskillende kultuurgroepe wat ongeveer op 'n Gr. 10 (St. 8)-vlak kan lees en skryf. Die vraelys is gebaseer op die transaksionele benadering van Cox en McKay (Cox, 1978). Benewens stresvlak

meet die vraelys ook oorsake van stres binne en buite werksverband (Van Zyl, Van der Walt & Brand, 1994). Die vraelys word ingesluit by hierdie ondersoek in aansluiting by doelstellings een en twee wat fokus op die vlak van stres en die oorsake daarvan.

6.6.3.1 DIE VERSKILLENDE SUBSKALE VAN DIE VRAELYS

Die vraelys bestaan uit die volgende drie skale:

6.6.3.1.1 Vlak van stres (Skaal A)

Hierdie skaal bestaan uit 40 items wat die verskillende simptome van stres meet. In aansluiting by die benadering van Cox en McKay (Cox, 1978) is 20 items ingesluit wat op die emosionele ervaring van stres fokus en 20 items wat die emosionele simptome van stres reflekteer (Van Zyl, 1998, p. 23).

6.6.3.1.2 Die oorsake van stres buite werksverband (Skaal B)

Die vraelys bestaan uit 16 items wat 'n aanduiding gee van faktore buite die werksverband wat aanleiding daartoe gee dat 'n persoon stres ervaar. Die items dek 'n verskeidenheid lewenskrisisse soos probleme met gesinskrisisse, lewensfaseveranderinge, konflik in sosiale verhoudinge, religieuse probleme, gesondheidsprobleme, finansiële probleme en ekonomiese druk asook probleme met alledaagse frustrasies soos 'n gebrek aan vervoer, behuising en ontspanningsfasiliteite en 'n negatiewe invloed van werksverpligtinge op 'n persoon se gesinslewe.

6.6.3.1.3 Die oorsake van stres binne werksverband (Skaal C)

Die oorsake van stres binne werksverband word deur 60 items gemeet, waarvan 7 items die persoon se omstandighede binne werksverband reflekteer en die oorblywende 53 items aandui in watter mate die persoon se verwagtinge ten opsigte van werksaangeleenthede vervul word. Hierdie gedeelte is ingedeel in die volgende ses subskale:

Organisasiefunksionering (ORGF): Hierdie subskaal behels verwagtinge rakende die bestuurstyl wat in die organisasie gehandhaaf word en sluit onder andere in die effektiwiteit van kommunikasie tussen die werkers en bestuur, die erkenning van goeie prestasie, die vertroue tussen werkers en bestuur en die effektiwiteit van die organisasiestruktuur.

Taakkenmerke (TC): Hierdie subskaal sluit aspekte in rakende die mate waarin die persoon se werksverpligtinge binne sy kennis- en ervaringsveld asook sy outoriteit lê, asook die mate waarin die werk binne realistiese tydperke afgehandel kan word sonder kwalitatiewe of kwantitatiewe oor- of onderbelading. Dit behels ook die mate waarin die persoon se werk interessant en stimulerend is.

Fisiese werksomgewing en toerusting (FWO): Hierdie subskaal behels alle aspekte rakende die persoon se verwagtinge ten opsigte van die fisiese werksomgewing. Dit sluit in die beskikbaarheid van skryfbehoeftes, funksionele toerusting en alle aspekte rakende die fisiese kantoorruimte, beligting en temperatuur in die werksomgewing.

Loopbaanaangeleenthede (CM): Die vrae in hierdie subskaal dek aspekte ten opsigte van die persoon se vooruitsigte vir voortgesette opleiding, die benutting van sy/haar vermoëns, die moontlikheid vir bevordering en werksekuriteit binne die organisasie.

Sosiale aangeleenthede (SM): Hierdie gedeelte handel oor die kwaliteit van die persoon se sosiale interaksie met kollegas/toesighouers, die billikheid van die sosiale eise wat aan werkers gestel word, asook die status wat die persoon bekleed.

Vergoeding, byvoordele en personeelbeleid (BYV): Hierdie subskaal sluit vrae in wat die mate waarin die persoon se behoeftes ten opsigte van 'n billike vergoeding en byvoordele asook 'n regverdigde personeelbeleid bevredig word.

6.6.3.2 DIE AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE VAN DIE VRAELYS

Alle items word op 'n vyfpuntskaal beantwoord wat strek van 1: Byna nooit tot 5: Byna altyd. Dit neem tussen 30 en 40 minute om die vraelys in te vul. Die waardes van die items van Skaal A word gesommeer om 'n totaalstelling te verkry wat 'n aanduiding is van die vlak van stres wat die persoon ervaar. Hoe hoër die telling, hoe meer intens is die stres wat ervaar word. Die minimum telling wat behaal kan word, is 40 en die maksimum telling is 200. Daar kan ook met behulp van 'n tabel (Bylae C) wat verskaf word, onderskei word tussen 'n normale stresvlak, 'n hoë stresvlak en 'n baie hoë stresvlak.

Vir die berekening van Skaal B se totaalstelling word items 8-23 se waardes gesommeer. Hoe hoër die telling, hoe groter die frekwensie van stressors wat die persoon buite werksverband beleef. Die totaalstelling word ook met behulp van riglynwaardes (Bylae C) geklassifiseer as normaal, hoog en baie hoog. Die minimum totaalstelling vir stressors buite werksverband is 16 en die maksimum is 80. Vir die doeleindes van hierdie ondersoek is die totaalstelling aanvanklik gebruik, maar na 'n faktorontleding op die twee kriteriumveranderlikes (vlak van werkstres en lewenstevredenheid) is besluit om 'n eksploratiewe hoofkomponent-ontledingsprosedure (Schepers, 1990) op die 16 items toe te pas. Die rede daarvoor is die feit dat die vrae oor stressors buite werksverband 'n wye verskeidenheid stressors dek en die navorser van mening was dat 'n verdere onderskeid tussen verskillende tipes stressors buite werksverband meer spesifieke interpretasie daarvan moontlik sou maak. Meer spesifieke afleidings oor die aard van stressors buite werksverband is moontlik met behulp van die verskillende tipes stressors wat vir die doeleindes van hierdie ondersoek geïdentifiseer is. Die aantal faktore wat onttrek moes word, is deur 'n kombinasie van die eigenwaardes groter as een kriterium en die scree-toets bepaal. Deur van hierdie kriteria gebruik te maak, is drie faktore onttrek. Die verkreeë faktormatriks is vervolgens aan die hand van die varimax-kriterium (Kaiser, 1958) na 'n ortogonale eenvoudige struktuur geroteer. Die geroteerde faktormatriks is verkry en die resultate word in Tabel 6.8

verskaf (Ter vergemakliking van die interpretasie van die faktorpatroonmatriks word die 16 items wat by die Subskaal: Stressors buite werksverband ingesluit is, in Bylae D weergegee). Slegs faktorladings van 0,3 en hoër word in Tabel 6.8. aangedui ten einde die interpretasie te vergemaklik.

Tabel 6.8 Varimax geroteerde faktormatriks rakende stressors buite werksverband (Skaal B)

Items	Faktore		
	I	II	III
Item 1			0.68
Item 2			0.77
Item 3	0.31		0.61
Item 4			0.73
Item 5		0.54	
Item 6		0.70	
Item 7	0.55	0.32	
Item 8	0.59	0.44	
Item 9	0.43	0.38	
Item 10	0.63	0.32	
Item 11	0.58		
Item 12		0.49	
Item 13	0.68		
Item 14	0.50		
Item 15	0.36	0.58	
Item 16		0.71	
Eigenwaardes:	4.733	1.644	1.097

N = 732

Uit die geroteerde faktorpatroonmatriks is dit duidelik dat 10 van die 16 items op slegs een van die faktore 'n lading groter as 0,3 toon. Hierdie ladings kan redelik maklik geïnterpreteer word en voldoen ook aan Thurstone se kriteria vir 'n eenvoudige struktuur. Die oorblywende 6 items toon almal 'n lading op twee faktore. Items is slegs ingesluit onder die faktor waarop dit die hoogste lading getoon het. Faktor I word gekenmerk deur hoë ladings op items wat handel oor die beroepsvroue se **psigososiale funksionering**. Faktor II word gekenmerk deur hoë

ladings op items wat handel oor die beskikbaarbaarheid van **infrastruktuur**. Faktor III word weer gekenmerk deur hoë ladings op items wat handel oor die **sosio-ekonomiese en gesinsomstandighede** (sosiaal-maatskaplike omstandighede) van die beroepsvroue. Gevolglik is drie subskale rakende stressors buite werksverband uit hierdie 16 items onttrek. Die beroepsvroue se belewing rakende hierdie drie subskale word verkry deur slegs die betrokke items te sommeer (Psigososiaal = items 7, 8, 9, 10, 11, 13 en 14; Infrastruktuur = items 5, 6, 12, 15 en 16; Sosiaal-maatskaplik = items 1, 2, 3, en 4). Hoe hoër die totaalstelling, hoe groter die frekwensie waarin die bepaalde stressor voorkom.

Vervolgens is die interne konsekwentheid waarmee die items in elk van hierdie drie subskale meet, ondersoek. Dit is gedoen deur Cronbach se alfa-koëffisiënte te bereken. Die alfa-koëffisiënte vir die drie faktore word in Tabel 6.9 aangedui.

Tabel 6.9 Cronbach se alfa-koëffisiënte vir die drie subskale van stressors buite werksverband

Faktor	Alfa-koëffisiënt	Minimum telling	Maksimum telling
Totale skaal (OBW)	0.83	16	80
Psigososiaal (sos)	0.74	7	35
Infrastruktuur (inf)	0.69	5	25
Sosiaal-Maatskaplik (msk)	0.72	4	20

Die berekende koëffisiënte in Tabel 6.9 toon dat die subskale van die stressors buite werksverband aanvaarbare interne konsekwente metings lewer. Volgens Foster en Parker (1999) word, in die geval van kognitiewe toetse, betroubaarheid van 0.8 of hoër verwag, terwyl laer betroubaarheidstellings in nie-kognitiewe metings meer aanvaarbaar is aangesien dit gewoonlik 'n breër konstruk meet. In die geval van stressors buite werksverband wat nie-kognitiewe metings is, is alfa-koëffisiënte tussen 0.69 en 0.83 dus aanvaarbaar.

In die geval van die ses subskale wat stressors binne werksverband meet, word die waardes van items (Skaal C) van elke subskaal gesommeer. Dit is egter belangrik om daarop te let dat in die geval van die stressors binne werksverband, 'n laer telling 'n aanduiding is dat die spesifieke komponent vir die persoon meer problematies is. Die finale totaaltelling van elke subskaal word dan ook met behulp van riglynwaardes wat in Bylae C aangetoon word, as normaal, hoog of baie hoog beskryf. Die minimum en maksimum tellings van elkeen van die subskale varieer omdat dit nie ewe veel vrae bevat nie.

6.6.3.3 DIE BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Van Zyl, Van der Walt en Brand (1994) het gevind dat die interne konsekwentheid asook die toets-hertoetsbetroubaarheid van die vraelys goed is. Hulle het betroubaarheidskoëffisiënte gemeet volgens die Kuder-Richardson-formule van 0.83 tot 0.92 en toets-hertoets-betroubaarheidskoëffisiënte (hertoetsing na 4 weke) van 0.62 tot 0.92 verkry. Hulle rapporteer ook dat die vraelys oor goeie inhoudsgeldigheid en konstruktugeldigheid beskik. Die konstruktugeldigheid van die vraelys is sterk ondersteun deur die korrelasiekoëffisiënte van onderskeidelik 0.49 en 0.56 wat die vlak van stres-subskaal met die kognitiewe en gedragsmatige komponente van die Reaksie op Lewenseise-vraelys getoon het, sowel as die korrelasiekoëffisiënte van 0.46 tussen vlak van stres en Faktor Q4 van die 16PF-vraelys wat ook 'n aanduiding van stresvlak of psigologiese ongemak is. Die subskaal, Oorsake van stres, het 'n soortgelyke tendens maar met effens laer (alhoewel steeds statisties beduidende) korrelasiekoëffisiënte getoon.

6.6.3.4 MOTIVERING VIR GEBRUIK IN HIERDIE ONDERSOEK

Die vraelys meet werkstres by hoëvlak-werknemers en is ook ontwikkel vir gebruik by persone van verskillende kultuurgroepe wat dit besonder geskik maak vir gebruik in hierdie ondersoek. Die feit dat dit die vlak van stres sowel as oorsake binne en buite werksverband weergee, hou die voordeel in dat al hierdie komponente met behulp van 'n enkele vraelys geëvalueer kan word.

6.6.4 DIE FORTALITEITSVRAELYS (FORQ)

Die Fortaliteitsvraelys is deur Pretorius (1997) ontwikkel ter operasionalisering van die fortigene faktore wat 'n bydrae lewer tot fisieke en psigologiese welstand, naamlik 'n positiewe beoordeling van die self, die gesinsomgewing en die mate van algemene sosiale ondersteuning wat ontvang word. Die vraelys meet volgens Pretorius (1997) die vermoë om stres te hanteer en gesond te bly.

6.6.4.1 DIE AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE VAN DIE FORTALITEITSVRAELYS

Die vraelys is 'n selfrapporteringsvraelys wat uit 20 items bestaan. Die vraelys kan in groepe of individueel afgeneem word en neem minder as 10 minute om in te vul. Die vrae word op 'n vierpuntskaal beantwoord wat strek van 1: Nie van toepassing nie tot by 4: Sterk van toepassing. Een van die items is negatief geformuleer en die waarde daarvan moet eers omgekeer word voordat die totaalstelling bereken word. Die drie subskale is as volg saamgestel: *Selfbeoordeling*: 7 items, *Beoordeling van gesinsverhoudinge*: 7 items en *Beoordeling van algemene ondersteuningsbronne*: 6 items. Die strekwydte van die totaalstelling lê tussen 20 en 80. Pretorius (1997, p. 212) rapporteer 'n mediaantelling van 57.79 met 'n standaardafwyking van 9.43. Die interkorrelasies tussen die drie subskale is relatief laag en ondersteun dus die afsonderlike gebruik daarvan (Pretorius, 1997, p. 217). Die mediaantellings op die onderskeie subskale is 21.33 vir Selfbeoordeling, 19.91 vir Beoordeling van gesinsverhoudinge en 16.61 vir die Beoordeling van algemene ondersteuningsbronne. Hoe hoër die telling op die totaalstelling en op die subskale, hoe gunstiger die persoon se vermoë om weerstand teen stres te bied.

6.6.4.2 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Pretorius (1997) het alfa-koëffisiënte van 0.85 vir die totaalstelling en van 0.74 tot 0.82 vir die subskale verkry. Dit lewer dus bewys vir die goeie interne

konsekwentheid van die vraelys. Pretorius rapporteer ook gunstige bevindinge rakende die konstruktgeldigheid en inhoudsgeldigheid vir die vraelys.

6.6.4.3 MOTIVERING VIR DIE GEBRUIK VAN DIE FORTALITEITS-VRAELYS IN HIERDIE ONDERSOEK

Die rede vir die insluiting van hierdie vraelys is die feit dat dit belangrike inligting verskaf ten opsigte van 'n persoon se bronne van weerstand teen stres. Soos reeds in die literatuuroorsig oor die bronne van coping genoem, speel 'n persoon se selfbeoordeling, beoordeling van gesinsondersteuning en beoordeling van die beskikbaarheid en toereikendheid van sosiale ondersteuningsbronne 'n mediërende rol by die effektiewe hantering van stres. Hierdie vraelys is dus besonder geskik vir die evaluering van 'n persoon se vermoë om weerstand teen stres te bied en sluit aan by doelstelling drie wat fokus op die aard en omvang van die weerstandshulpbronne van beroepsvroue. Die feit dat die vraelys ontwikkel is vir gebruik met verteenwoordigende Suid-Afrikaanse populasies was ook 'n belangrike oorwegingspunt omdat dit dus uiters geskik is vir kruiskulturele ondersoeke.

6.6.5 DIE KOHERENSIESINSKAAL (SOC)

Die Koherensiesinskaal is deur Antonovsky (1987) ontwikkel en vergestalt die operasionalisering van koherensiesin as konstruk. Die skaal meet dus die mate waarin 'n persoon 'n omvattende, langdurige maar tog ook dinamiese vertroue toon dat sy/haar interne en eksterne omgewing voorspelbaar is en dat die waarskynlikheid hoog is dat lewensgebeure so goed sal uitwerk as redelikerwys verwag kan word (Antonovsky & Sagy, 1986). Antonovsky (1987) wys daarop dat die skaal die drie komponente van koherensiesin, naamlik verstaanbaarheid, beheerbaarheid en betekenisvolheid meet. Die skaal word in aansluiting by doelstelling drie by hierdie ondersoek ingesluit sodat die mate van koherensiesin as persoonlike weerstandshulpbron gemeet kan word.

6.6.5.1 DIE AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE VAN DIE KOHERENSIESINSKAAL

Die skaal bestaan uit 'n selfrapporteringsvraelys van 29 items wat elkeen op 'n sewepunt-skaal semantiese differensiaal met twee teenstellende frases beantwoord word. 'n Verkorte weergawe met 13 items is ook beskikbaar, maar die 29 item-weergawe is in hierdie ondersoek gebruik. Volgens Antonovsky (1993a) neem dit ongeveer 15 tot 20 minute om die skaal in te vul. Die vraelys kan in groepe of individueel afgeneem word. Die 29 items is soos volg oor die drie kernkomponente van koherensiesin versprei, naamlik 11 items wat verstaanbaarheid, 10 items wat beheerbaarheid en 8 items wat sinvolheid meet. Die eerste stap in die nasienproses is die omkering van die waardes van 13 items wat negatief gestel is. Daarna word die totaalstelling van al die items bereken. Die tellings strek van 29 tot 203 en hoe hoër die telling, hoe sterker die persoon se koherensiesin. Antonovsky (1993, p. 730) vermeld gemiddelde totaaltellings tussen 117 en 152.

Aparte tellings kan vir elkeen van die drie komponente bereken word, maar Antonovsky (1987; 1993a) en Frenz, Carey en Jorgensen (1993) het beklemtoon dat koherensiesin 'n eendimensionele konstruk is en dat die subkomponente nie van mekaar onderskei kan word nie. Levert, Lucas en Ortlepp (2000) asook Wissing, De Waal en De Beer (1992) meld egter dat die tellings van subskale bereken en apart gebruik kan word. In hierdie ondersoek word slegs die totaalstelling gebruik.

6.6.5.2 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Antonovsky (1993a) en Frenz et al. (1993) rapporteer dat die betroubaarheid en geldigheid van die koherensiesinskaal deur navorsers in meer as 20 lande reeds bevestig is vir 'n verskeidenheid populasies ongeag die geslag, sosiale klas en kultuurverwantskap van persone. Frenz et al. het onderskeidelik Cronbach alfa-koëffisiënte van 0.93 en Pearson produkmoment-korrelasiekoëffisiënte van 0.92 verkry wat dui op baie hoë interne konsekwentheid en toets-hertoetsbetroubaarheid. Wissing et al. (1992) rapporteer Cronbach alfa-koëffisiënte van 0.88 en 0.90 in twee

ondersoeke met studente en universiteitspersoneel verbonde aan 'n Suid-Afrikaanse universiteit.

Antonovsky (1993a) rapporteer ook verskeie ondersoeke wat positiewe bevindinge verkry het ten opsigte van die inhoudsgeldigheid, konstruktugeldigheid, kriteriumgeldigheid en gesigsgeldigheid van die koherensiesinskaal. Frenz et al. (1993) ondersteun die gevolgtrekking dat die koherensiesinskaal oor goeie konstruktugeldigheid beskik nadat hulle 'n hoogs beduidende korrelasiekoëffisiënt van -0.73 tussen koherensiesin en waargenome stresvlak onder studente en lede van 'n psigoterapeutiese groep gevind het. Soortgelyke bevindinge word ook deur Flannery, Perry, Penk en Flannery (1994) gerapporteer. Bevindinge van Suid-Afrikaanse ondersoekers soos Ortlepp et al. (2000) en Wissing et al. (1992) ondersteun ook die konstruktugeldigheid van die skaal.

6.6.5.3 MOTIVERING VIR GEBRUIK IN HIERDIE ONDERSOEK

Die ondersoeker beskou die koherensiesinskaal as 'n belangrike weergawe van die mate van persoonlike weerstand teen stres waaroor persone beskik. In die lig van die fortigene perspektief van hierdie ondersoek lewer hierdie skaal dan 'n belangrike bydrae ten opsigte van die evaluering van 'n persoon se bronne van weerstand en coping. Die feit dat die koherensiesinskaal reeds as 'n geldige meetinstrument vir gebruik by persone van verskillende rasse bewys is en verskeie Suid-Afrikaanse ondersoekers hoë alfa-koëffisiënte in ondersoeke met persone van verskillende rassegroepe rapporteer (Du Toit, 1999; Pretorius, 1997; Van Eeden, 1996), verhoog ook die meriete vir die insluiting van dié skaal by hierdie ondersoek.

6.6.6 DIE COPE-SKAAL (COPE)

Die COPE-skaal is deur Carver, Scheier en Weintraub (1989) ontwikkel om 'n verskeidenheid wyses waarop stresvolle situasies hanteer word, te evalueer. Volgens Kleinke (1998) is hierdie skaal veral ontwikkel met die doel om 'n groter verskeidenheid copingstrategieë te meet as wat die ander bestaande skale meet.

Carver et al. (1989) spreek die mening uit dat dit nodig is om meer spesifiek te kan onderskei tussen verskillende tipes copingresponse, benewens probleemgefokusde of emosiegefokusde copingresponse. Hulle wys daarop dat verskillende tipes emosie- en probleemgefokusde copingresponse verskillende implikasies vir 'n persoon se aanpassing inhou en daarom is hulle van mening dat meer spesifieke onderskeiding tussen verskillende soorte coping nodig is. Die COPE-skaal onderskei dus nie slegs tussen probleemgerigte en emosiegerigte coping nie, dit onderskei tussen verskeie tipes funksionele en selfverydelende tipes probleemgerigte en emosiegefokusde copingstrategieë.

Die skaal fokus op 'n disposisionele responsformaat en reflekteer dus die voorkeur van persone om gewoonlik van spesifieke copingstrategieë gebruik te maak tydens stresvolle gebeure (Carver et al., 1989). Dit kan egter ook gebruik word om situasionele copingstrategieë te evalueer indien die inleidende instruksie aangepas word. Vir die doel van hierdie ondersoek is die skaal se disposisionele responsformaat gebruik.

6.6.6.1 DIE SUBSKALE VAN DIE COPE-SKAAL

Die skaal bestaan uit 14 verskillende subskale wat elk 'n spesifieke dimensie van coping verteenwoordig (Livneh et al., 1996). Die 14 subskale kan in drie groepe verdeel word, naamlik probleemgefokusde strategieë, emosiegefokusde strategieë en meer disfunksionele strategieë. Die skale meet die volgende copingstrategieë (Carver et al., 1989, p. 268-269):

6.6.6.1.1 Probleemgefokusde skale

Skaal 1: Aktiewe coping

Hierdie skaal reflekteer pogings wat aangewend word om die stressor te verwyder, te omseil of om die impak van die stressor te verlig.

Skaal 2: Beplanning

Die skaal evalueer die kognitiewe prosesse wat uitgevoer word ter beplanning van die hantering van 'n stressor en sluit die gedagtes oor die probleem en die generering van aksiestappe ter oplossing van die probleem in.

Skaal 3: Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite

Hierdie skaal fokus op die pogings van die persoon om ander aktiwiteite, wat sy/haar aandag van die stressor kan aflei, te onderdruk sodat volle aandag aan die hantering van die stressor gewy kan word.

Skaal 4: Weerhoudingscoping

Weerhoudingscoping meet die mate waarin 'n persoon hom/haar daarvan weerhou om op te tree totdat die tyd geskik is vir die toepas van die bes moontlike strategie vir die oplos van die probleem.

Skaal 5: Soeke na ondersteuning om instrumentele redes

Hierdie skaal sluit die mate waarin die persoon advies, hulp en inligting van ander persone vra wanneer 'n probleem ondervind word, in.

6.6.6.1.2 Emosiegefokusde skale

Skaal 6: Soeke na ondersteuning om emosionele redes

Die skaal reflekteer die mate waarin die persoon simpatie, begrip en morele ondersteuning van ander persone vra wanneer stres ervaar word.

Skaal 7: Positiewe herinterpretasie en groei

Hierdie skaal meet die mate waarin 'n persoon stresvolle gebeure in 'n positiewer lig probeer beskou.

Skaal 8: Aanvaarding

Hierdie skaal dui aan in watter mate 'n persoon poog om die realiteite van 'n stresvolle situasie te probeer aanvaar.

Skaal 9: Fokus op emosies en die ontlading van emosies

Hierdie skaal meet die tendens van die persoon om sy/haar aandag toe te spits op die emosionele ongemak en ontsteltenis wat ervaar word tydens probleemsituasies en om uiting aan sy/haar emosies te gee.

Skaal 10: Wend tot religie

Hierdie skaal meet die tendens by die persoon om hom/haar in tye van nood aan godsdiens toe te wy. Dit sluit gebedstoewyding in en die soeke na bemoediging en leiding in 'n geestelike verhouding.

6.6.6.1.3 Meer disfunksionele copingstrategieë

Skaal 11: Ontkenning

Ontkenning reflekteer die mate waarin 'n persoon weier om te glo dat 'n bepaalde probleem bestaan of optree asof die probleem glad nie bestaan nie.

Skaal 12: Gedragmatige onttrekking

Die skaal verwys na die mate waarin 'n persoon ophou om pogings aan te wend om die probleem te oorkom en ophou om doelwitte wat nadelig deur die stressor beïnvloed word, na te streef.

Skaal 13: Kognitiewe onttrekking (Mental disengagement)

Hierdie skaal meet die mate waarin die persoon sy aandag probeer aflei van die probleemsituasie deur betrokke te raak by plaasvervangende aktiwiteite soos dagdromery, slaap of deur televisie te kyk.

Skaal 14: Onttrekking deur alkohol- en/of dwelmgebruik

Dit reflekteer die gebruik van alkohol, medikasie en/of dwelms om van die probleem te vergeet of om beter met die probleem te cope.

6.6.6.2 DIE AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE VAN DIE COPE-SKAAL

Die skaal is 'n selfrapporteringsvraelys wat uit 53 items bestaan. Die eerste 13 subskale wat onder 6.6.7.1. genoem is, bestaan uit vier items elk. Skaal 14 (Onttrekking deur alkohol- en/of dwelmgebruik) bestaan slegs uit een item. Die toetsling beantwoord die items op 'n 4-puntskaal wat strek van 1: *Ek doen dit gewoonlik glad nie*; 2: *Ek doen dit gewoonlik in 'n mindere mate*; 3: *Ek doen dit gewoonlik in 'n meerdere mate*; tot 4: *Ek doen dit gewoonlik baie*. Een tot vier punte word dan ook ooreenstemmend met die antwoorde toegeken. Hoe hoër die tellings wat op elke subskaal behaal word, hoe groter die geneigdheid om van daardie spesifieke copingstyl gebruik te maak. Die strekwydte van die totaaltellings van die eerste 13 subskale is dus tussen 4 en 16. 'n Totaaltelling word ook verkry deur die tellings van al die subskale te sommeer. Hoe groter die totaalstelling, hoe sterker die aanduiding dat 'n persoon van 'n groot verskeidenheid copingstrategieë gebruik maak. Die COPE-skaal kan individueel of in groepe afgeneem word. Dit neem ongeveer 15 minute om die skaal in te vul.

6.6.6.3 Betroubaarheid en geldigheid

Carver et al. (1989) rapporteer Cronbach alfa-koëffisiënte van tussen 0.62 en 0.92 vir die interne konsekwentheid van die verskillende subskale. Slegs die kognitiewe onttrekkingskaal (mental disengagement) se Cronbach alfa-koëffisiënt telling was laer as 0.6 en is op 0.45 bereken. Die toets-hertoetsbetroubaarheid van al die subskale blyk ook bevredigend te wees. Hulle lei hieruit af dat ten spyte van die gebruik van 'n selfrapporteringsformaat die spesifieke copingstyle wat persone gebruik tog redelik stabiel blyk te wees. Wat betref die interkorrelasies tussen subskale het Carver et al. (1989) bevind dat relatief swak interkorrelasies tussen die subskale bestaan. Resultate ten opsigte van die korrelasies tussen die verskillende subskale van die COPE-skaal en tellings op meetinstrumente wat eienskappe soos onder andere optimisme en angstigheid meet, bevestig die konstruktgeldigheid van

die vraelys. Korrelasies tussen die probleemgefokusde subskale en optimisme wissel tussen 0.10 en 0.32, terwyl die emosiegefokusde subskale korrelasies tussen 0.41 en 0.7 toon. Die subskale Aktiewe coping (-0.25) en Positiewe herformulering en groei (-0.25) korreleer veral beduidend negatief met angstigheid. Die meer destruktiewe subskale korreleer almal beduidend negatief met optimisme (-0.11 tot -0.34) terwyl dit hoogs beduidend positief met angstigheid gekorreleer het (0.21 tot 0.37).

Die vernaamste geslagsverskille wat gevind is, dui daarop dat vroue meer gebruik maak van die fokus op en ontlading van emosies asook van die soeke na ondersteuning om beide instrumentele en emosionele redes. Mans daarenteen maak skynbaar meer gebruik van onttrekking deur die gebruik van alkohol- en/of dwelmmiddels. Du Toit (1999) het alfa-koëffisiënte wat wissel tussen 0.53 en 0.87 gevind in 'n ondersoek met Suid-Afrikaanse studente van verskillende rasse-groepe. Sy meld egter dat die betroubaarheidskoëffisiënte laer vir die swart as wit studente was.

6.6.6.4 MOTIVERING VIR GEBRUIK IN HIERDIE ONDERSOEK

Antonovsky (1987) spreek die mening uit dat, vanuit 'n salutogene perspektief, die fokus verskuif na coping eerder as na stres. Aangesien hierdie ondersoek vanuit 'n fortigene perspektief gedoen word, het die ondersoeker dit goed gedink om 'n vraelys te gebruik wat soveel as moontlik inligting kan verskaf oor die verskillende copingstrategieë waarvan vroue gebruik maak. Die vraelys word dus in aansluiting by doelstelling vier van hierdie ondersoek wat op die copingstrategieë wat beroepsvroue gebruik fokus, by die ondersoek ingesluit.

6.7 STATISTIESE PROSEDURE

In ooreenstemming met die navorsingsvraag van hierdie studie (paragraaf 1.4) en die doelstellings van die ondersoek (paragraaf 6.2) is dit duidelik dat daar twee kriteriumveranderlikes is, naamlik lewenstevredenheid en vlak van werkstres van

beroepsvroue. Aangesien hier twee kriteria ter sprake is, sal die ontledings vir elk van hierdie kriteria herhaal word wanneer die hipoteses ondersoek word.

6.7.1 BESKRYWENDE STATISTIEK

In aansluiting by doelwitte een tot vier (paragraaf 6.2.) wat vir hierdie ondersoek gestel is, is beskrywende statistiek vir die totale ondersoekgroep bereken om meer inligting in te samel oor die aard en omvang van stressors en weerstandshulpbronne, die vlakke van werkstres en lewenstevredenheid en die benutting van spesifieke copingstrategieë. Gemiddeldes en standaardafwykings is bereken vir al die skale en subskale.

6.7.2 MEERVOUDIGE VARIANSIE-ONTLEDING

Ten einde die navorsingshipoteses (hipoteses een, twee en drie) ten opsigte van die invloed van ras, tipe beroep en huwelikstatus op die lewenstevredenheid, vlak van werkstres, stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë te ondersoek, is 'n meerveranderlike variansieontleding (MANOVA) uitgevoer. Die MANOVA-prosedure is met behulp van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1985) uitgevoer. By die MANOVA prosedure berus statistiese inferensie egter op die volgende aannames (Du Toit & Stumpf, 1982):

- a) die datastel moet uit 'n meerveranderlike normaalpopulasie kom,
- b) met gelyke subgroep-kovariansiematrikse, en
- c) die subgroepe is 'n versameling van onderling onafhanklike datastelle.

Voor die uitvoering van die variansieontleding moet die datastel dus getoets word om te bepaal of dit aan bogenoemde drie hipoteses voldoen. Ten opsigte van die eerste aanname kan met 'n groot mate van sekerheid aanvaar word dat die datastel uit 'n meerveranderlike normaalpopulasie afkomstig is. Die kleinste getal waarnemings per peil van die drie onafhanklike veranderlikes is 101 (Asiërs) en daarom verdeel die subpopulasiegemiddeldes volgens die sentrale limietstelling (Huysamen, 1983) benaderd meerveranderlik normaal.

Om vir die gelykheid van subgroepekovariansiematrikse (aanname b) vir die drie veranderlikes (ras, huwelikstatus en beroepsgroep) te toets, is 'n deel van die SAS-DISCRIM-prosedure (SAS Institute) gebruik. Wanneer met hierdie prosedure 'n beduidende Chi-kwadraatwaarde verkry word, dui dit op ongelyke subgroepekovariansiematrikse. Die statistiese program is uitgevoer en die resultate verskyn in Tabel 6.10.

Tabel 6.10 Toets vir gelykheid van kovariansiematrikse

Onafhanklike veranderlike	Chi-kwadraat waarde	v	p
Ras	4.119	9	0.6605
Beroepsgroep	10.323	6	0.1117
Huwelikstatus	12.365	6	0.0543

N = 732

Soos dit uit bogenoemde tabel blyk, is nie een van die Chi-kwadraatwaardes beduidend op die 1%-peil nie. Dus kan aanvaar word dat gelyke subgroepekovariansiematrikse voorkom.

Wat die derde aanname betref, blyk uit die navorsingsontwerp (paragraaf 6.3.) dat die subgroepe onderling onafhanklik is. Aangesien aan die drie aannames voldoen word, kan voortgegaan word met die toetsing van die hipoteses wat verband hou met die beduidendheid van verskille tussen vroue in verskillende rassegroepe, beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë ten opsigte van die onafhanklike veranderlikes.

Indien beduidende F-waardes met behulp van die meervoudige variansieontleding gevind word, sal dit met die Scheffé-toets vir post-hoc-vergelykings opgevolg word om die spesifieke aard van beduidende verskille tussen bogenoemde groepe te bepaal.

6.7.3 HIËRARGIESE REGRESSIEONTLEDINGS

Ter aansluiting by hipoteses vier en vyf, naamlik om vas te stel watter veranderlikes 'n betekenisvolle bydrae lewer tot die verklaring van die variansie in die vlakke van lewenstevredenheid en werkstres van beroepsvroue is hiërargiese regressieontledings uitgevoer.

Voordat die hiërargiese regressieontledings uitgevoer is, is faktorontledings eers gedoen ten einde vir moontlike multikollineariteit te toets en sodoende ook die aantal onafhanklike veranderlikes te verminder om gevolglik die uitvoering en interpretasie van die hiërargiese regressie-resultate te vergemaklik. Met behulp van faktorontleding en met behulp van korrelasies tussen die onafhanklike veranderlikes en vlak van werkstres en lewenstevredenheid as afhanklike veranderlikes is die volgende faktore en veranderlikes per faktor geselekteer:

Faktor I: Aktiewe coping: Aktiewe coping (AC) , Beplanning (P) en Positiewe herinterpretasie en groei (PRG)

Faktor II: Stressors binne werksverband: Organisasiefunksionering (ORGF), Vergoeding en byvoordele (BYV) en Beroepsaangeleenthede (CM)

Faktor III: Meer destruktiewe copingstrategieë: Ontkenning (D), Kognitiewe onttrekking (MD) en Gedragsonttrekking (BD)

Faktor IV: Weerstandshulpbronne: Selfbeoordeling (FSA), Beoordeling van gesinsondersteuning (FFS) en Koherensiesin (SOC)

Faktor V: Stressors buite werksverband: Psigososiale stressors (OBWsos), Infrastruktuur (OBWinf) en Sosiaal-maatskaplike stressors (OBWmsk)

Die biografiese veranderlikes is vir doeleindes van die hiërargiese regressieontledings as skynveranderlikes gekodeer. Sommige biografiese veranderlikes soos rolkonflik is in twee kategorieë verdeel terwyl veranderlikes soos ras, beroepskategorie en ouderdom, in meer as twee kategorieë verdeel is.

Die werkswyse wat gevolg is, is om eerstens die totale variansie wat deur die voorspeller veranderlikes gesamentlik (volledige model) verklaar word te bepaal. Daarna is telkens een van die voorspeller veranderlikes weggelaat om daardie spesifieke veranderlike se bydrae tot die verklaring van die variansie te bepaal. Aan die einde is al die veranderlikes van 'n bepaalde stel voorspellers weggelaat om die bydrae wat hulle gesamentlik tot die variansie by lewenstevredenheid en werkstres lewer, te bepaal. Die persentasie variansie wat deur 'n spesifieke stel veranderlikes verklaar word, word deur R^2 (gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt) aangetoon.

Om te bepaal of 'n spesifieke veranderlike of stel veranderlikes se bydrae tot die R^2 -waarde statisties beduidend is, sal dit met behulp van die hiërargiese F -toets ondersoek word. Die wyse waarop hierdie toets bereken kan word, word vervolgens verskaf (Van der Walt, 1980):

$$F = \frac{(R^2_{y,1\dots k_1} - R^2_{y,1\dots k_2}) / (k_1 - k_2)}{(1 - R^2_{y,1\dots k_1}) / (N - k_1 - 1)}$$

waar:

- $R^2_{y,1\dots k_1}$ = Gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt vir die groter getal onafhanklike veranderlikes
- $R^2_{y,1\dots k_2}$ = Gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt vir die kleiner getal onafhanklike veranderlikes
- k_1 = Groter getal onafhanklike veranderlikes
- k_2 = Kleiner getal onafhanklike veranderlikes
- N = Totale getal gevalle

Wanneer die beduidendheid van 'n toename in R^2 ondersoek word, is dit ook nodig om die effekgrootte van die bydrae wat 'n bepaalde voorspeller(s) lewer, te bereken. Die effekgrootte verskaf 'n aanduiding van die praktiese bydrae tot R^2 in terme van die proporsie onverklaarde variansie van die volledige model. Volgens Steyn (1999)

kan die effekgrootte van die individuele bydraes in terme van f^2 bereken word en wel met behulp van die volgende formule:

$$f^2 = \frac{R^2 - R^2_1}{1 - R^2}$$

waar:

R^2 = proporsie variansie verklaar deur die volledige model

R^2_1 = proporsie variansie verklaar deur die kleiner getal onafhanklike veranderlikes

Die riglynwaardes wat volgens Cohen (1977, p. 79) gebruik kan word as 'n aanduiding van praktiese beduidendheid, is die volgende:

$f^2 = 0,01$: klein effek

$f^2 = 0,25$: medium effek

$f^2 = 0,35$: groot effek

Hierdie effekgroottes verskaf inligting oor die praktiese belangrikheid van die verbande wat moontlik tussen die veranderlikes gevind sal word.

6.8 SLOT

In hierdie hoofstuk is die metode van ondersoek beskryf. Die besonderhede van die ondersoekgroep, die navorsingsprosedure, meetinstrumente en statistiese verwerking is bespreek. In die volgende hoofstuk sal die resultate aangebied en geïnterpreteer word.

HOOFSTUK 7

RESULTATE VAN DIE ONDERSOEK

7.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk sal die resultate van die ondersoek weergegee en bespreek word. Die beskrywende statistiek van al die skale en subskale sal eerstens bespreek word. Daarna sal die beduidendheid van verskille op al die skale en subskale tussen vroue van verskillende rasse-groepe, asook tussen vroue van die verskillende beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë aangetoon en bespreek word.

Voordat oorgegaan sal word tot die bespreking van die resultate van die hiërargiese regressieontledings sal daar eerstens aandag gegee word aan die moontlike vermindering van die onafhanklike veranderlikes.

7.2. BESKRYWENDE STATISTIEK

Die beskrywende statistiek (gemiddeldes en standaardafwykings) word ten opsigte van die kriteria- sowel as die voorspeller-veranderlikes (wat op 'n kontinue skaal gemeet is) vir die totale ondersoekgroep in Tabel 7.1 aangetoon. Minimum en maksimumtellings word ook aangetoon om die interpretasie van tellings te vergemaklik.

Die beskrywende statistiek word in aansluiting by doelstellings een tot vier aangebied om basislyndata oor die lewenstevredenheid, vlak van werkstres, stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë van die ondersoekgroep aan te toon.

**Tabel 7.1: Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale
ondersoekgroep**

Veranderlike	N	$\bar{X}$	s	Min	Maks
Kriteriaveranderlikes					
Lewenstevredenheidvraelys					
Lewenstevredenheid	730	21.05	6.86	5	35
Ervaring van Werks- en levensomstandighede-vraelys (WLE-vraelys)					
Vlak van werkstres	732	78.35	22.37	8	195
Voorspeller veranderlikes					
(WLE-vraelys)					
OBW (Oorsake buite werk)	732	32.5	9.46	12	64
OBW (SOS) (Sosiale stressors)	732	12.68	4.23	7	29
OBW (MSK) (Maatskaplik)	732	10.02	3.42	4	20
OBW (INF) (Infrastruktuur)	732	9.92	4.05	5	25
(WLE-vraelys)					
Oorsake binne werk					
ORGF (organisasiefunksionering)	732	18.47	6.53	2	34
TK (taakkenmerke)	732	44.67	10.11	15	69
FWO (fisiese werksomgewing)	732	20.19	7.83	2	34
CM (beroepsaangeleenthede)	732	22.12	7.09	6	39
SM (sosiale aangeleenthede)	732	23.02	5.89	8	34
BYV (vergoeding/byvoordele)	732	21.03	9.56	1	48
Fortaliteitsvraelys					
FORTOT (Fortaliteit: Totaal)	732	58.35	10.41	25	80
FSA (selfbeoordeling)	732	21.28	3.95	10	28
FFS (gesinsondersteuning)	732	19.77	4.85	7	28
FFR (sosiale ondersteuning)	732	17.18	3.90	6	24
Koherensiesinvraelys					
SOC (koherensiesin: Totaal)	732	131.70	25.60	34	203
COPE-vraelys					
COPETOT (totaal: copingstrategieë)	732	149.01	19.96	86	207
AC (aktiewe coping)	732	12.47	2.56	4	16
P (beplanning)	732	13.02	2.54	4	16
SCA (kompeterende aktiwiteite)	732	11.69	2.48	4	16
RC (weerhoudingscoping)	732	11.46	2.52	4	16
SIR (instrumentele ondersteuning)	732	11.67	2.80	4	16
SER (emosionele ondersteuning)	732	11.81	2.94	4	16
PRG (herinterpretasie en groei)	732	12.56	2.51	4	16
A (aanvaarding)	732	11.98	2.62	4	16
TTR (wend tot religie)	732	13.47	2.67	4	16
FVE (emosionele ontlading)	732	10.75	2.99	4	16
D (ontkenning)	732	8.67	2.93	4	16
BD (gedragsonttrekking)	732	8.79	2.88	4	16
MD (kognitiewe onttrekking)	732	9.89	2.733	4	16
ADD (alkohol/dwelmontvlugting)	732	1.37	0.81	1	4

7.2.1 RESULTATE VAN DIE TOTALE ONDERSOEKGROEP OP LEWENSTEVREDENHEID EN VLAK VAN WERKSTRES

Die onderzoekgroep se gemiddelde telling op **Lewenstevredenheid** is 21.05 met 'n standaardafwyking van 6.86 wat laer is as die mediaantelling van 25.8 wat deur Diener et al. (1985) gerapporteer word en ook laer as die tellings tussen 23 en 28 wat deur Pavot en Diener (1993) aangetoon word. Dit wil dus voorkom of die onderzoekgroep 'n laer mate van lewenstevredenheid ervaar as dit wat by die studente- en volwasse groepE gerapporteer word. Van Eeden (1996) het 'n gemiddelde telling van 23.21 (sa = 6.48) by 'n groep Suid-Afrikaanse vroue gevind. Dit wil dus voorkom of die vroue in hierdie onderzoekgroep 'n laer vlak van lewenstevredenheid ervaar as ander vergelykbare groepe.

Die onderzoekgroep se gemiddelde telling op die **werkstres-subskaal** van die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys is 78.35 met 'n standaardafwyking van 22.37 wat hoër is as die gemiddelde telling van 72.00 en 'n standaardafwyking van 17.02 wat Van Zyl en Van der Walt (1991) by 'n groep hoëvlak-werkers rapporteer. Dié telling neig na 'n hoë stresvlak en is net effens laer as die telling van 80 wat as die onderste afsnypunt van die riglynwaardes vir die hoë stresvlakategorie aangedui word (sien Bylae C). Die groter standaardafwyking wat by tellings van die onderzoekgroep voorkom, is 'n aanduiding dat 'n groter verspreiding van tellings by die onderzoekgroep voorgekom het. Dit blyk dus dat groot onderlinge verskille in die onderzoekgroep voorkom ten opsigte van die vlak van werkstres wat hulle beleef.

Die onderzoekgroep beleef dus 'n effens ondergemiddelde vlak van lewenstevredenheid en 'n bogemiddelde vlak van werkstres. Hierdie bevindinge is dus teenstrydig met die bevindinge van Amatea en Fong (1991) wat 'n hoë vlak van lewenstevredenheid by beroepsvroue gevind het. Dit bied egter in 'n mate ondersteuning aan Beatty (1996) se standpunt dat beroepsvroue 'n hoë stresvlak ervaar.

7.2.2 RESULTATE VAN DIE ONDERSOEKGROEP OP DIE SKALE WAT VERSKILLEND STRESSORS MEET

Betreffende **Oorsake buite werksverband**, soos gemeet deur die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys, het die ondersoekgroep 'n gemiddelde totaalstelling van 32.50 ($s = 9.46$) gehad, wat hoër is as die gemiddelde telling van 28.25 ($s = 8.30$) wat deur Van Zyl en Van der Walt (1991) aangedui word. Dit wil dus voorkom asof beroepsvroue gereeld aan 'n verskeidenheid stressors buite werksverband blootgestel word. Vir die doeleindes van hierdie ondersoek is ook, met behulp van faktorontleding, ondersoek ingestel na die faktorstruktuur van die items van die Oorsake buite werksverband-subskaal. Op grond van hierdie resultate is die items van die subskaal in drie verdere subskale verdeel (sien bespreking onder paragraaf 6.5.3.2). Die tellings kan egter nie met Van Zyl en Van der Walt (1991) se riglynwaardes vergelyk word nie, omdat hulle slegs die totaalstelling gebruik.

Ten opsigte van die gemiddelde tellings op die subskale vir die meting van **stressors binne werksverband** blyk dit dat die ondersoekgroep se gemiddeldes op Organisasiefunksionering, Taakkenmerke en Fisiese werksomstandighede effens laer is as die gemiddelde tellings wat deur Van Zyl en Van der Walt (1991) gerapporteer word ('n lae telling word met 'n hoër frekwensie blootstelling aan stressors verbind). In vergelyking met die riglynwaardes wat Van Zyl en Van der Walt opgestel het, val die tellings egter nog almal binne die normale stresvlakategorie. Die gemiddelde tellings van 22.12 ($s = 7.09$) op die subskaal Beroepsaangeleenthede en 21.03 ($s = 9.56$) op die subskaal Vergoeding en byvoordele is egter heelwat laer as die gemiddelde tellings van 26.08 ($s = 6.70$) en 28.47 ($s = 8.83$) wat deur Van Zyl en Van der Walt se ondersoekgroep behaal is. Die tellings van hierdie ondersoekgroep val ook binne die hoë stresvlakategorie wat aandui dat hierdie ondersoekgroep se verwagtinge ten opsigte van loopbaanbevordering en vergoeding en byvoordele in 'n groot mate onvervuld is en dat dit 'n groot bron van stres kan wees. Die gemiddelde telling van 23.02 ($s = 5.89$) wat op Sosiale

aangeleenthede gevind is, is effens hoër as die gemiddelde telling wat by Van Zyl en Van der Walt se ondersoekgroep gevind is. Dit wil dus voorkom of die ondersoekgroep se behoeftes aan kollegiale ondersteuning en sosiale kontak vervul word.

7.2.3 RESULTATE VAN DIE TOTALE ONDERSOEKGROEP OP DIE SKALE WAT WEERSTANDSHULPBRONNE MEET

Die ondersoekgroep se gemiddelde totaalstelling op die **Koherensiesinskaal** is 131.70 (sa = 25.60) wat aanduidend van 'n gemiddelde koherensiesin is. Dié gemiddeld vergelyk goed met die gemiddelde tellings tussen 117 en 152.6 wat in verskeie ondersoeke gevind is en deur Antonovsky (1993a, p. 760) gerapporteer is. 'n Groep Suid-Afrikaanse vroue het in 'n ondersoek deur Van Eeden (1996) 'n gemiddelde telling van 133.49 (sa = 21.10) behaal wat naastenby ooreenstem met die gemiddelde telling van hierdie ondersoekgroep.

Die ondersoekgroep het 'n gemiddelde totaalstelling van 58.35 (s = 10.41) op die **Fortaliteitvraelys** behaal, terwyl Pretorius (1997, p. 212) 'n gemiddelde van 57.79 (s = 9.43) by 'n groep studente gevind het. Die ondersoekgroep se gemiddelde subskaaftellings op die beoordeling van die self, gesinsondersteuning en algemene sosiale ondersteuning vergelyk ook goed met die tellings wat Pretorius se ondersoekgroep behaal het en wat aanduidend van gemiddelde weerstandshulpbronne is.

Die gemiddelde telling op die Beoordeling van die self-subskaal op die Fortaliteitskaal weerspreek dus die mening van outeurs soos Niemann (1994) en Perry (1992) wat aanvoer dat vroue 'n gebrek aan selfvertroue het.

7.2.4 RESULTATE VAN DIE TOTALE GROEP TEN OPSIGTE VAN SUBSKALE WAT COPINGSTRATEGIEË MEET

Met die uitsondering van die gemiddelde telling op die Alkohol- en/of Dwelmontvlugtingssubskaal wat ooreenstem met die gemiddelde tellings wat Carver et al. (1989, p. 273) by 'n groep studente gevind het, is al die subskaaltellings van die ondersoekgroep hoër as die tellings van Carver et al. se groep. Dit blyk hieruit dat die vroue in die ondersoekgroep gereelder van 'n groter verskeidenheid copingstrategieë gebruik maak. Veral die tellings op die subskale Wend tot religie en Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite is heelwat hoër. Die tellings op al die subskale stem ook in 'n groot mate ooreen met die tellings wat Du Toit (1999) by 'n groep Suid-Afrikaanse studente aangetref het.

Die gemiddelde tellings op Aktiewe coping en Beplanning is onderskeidelik 12.47 ($s = 2.56$) en 13.02 ($s = 2.54$) uit 'n maksimumtelling van 16. Dit wil dus voorkom asof die vroue in die ondersoekgroep gereeld van aktiewe coping en beplanning as copingstrategieë gebruik maak. Die gemiddelde tellings op Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite, Weerhoudingscoping en Sosiale ondersteuning om instrumentele redes is laer as die gemiddelde tellings op Aktiewe coping en Beplanning wat daarop dui dat die vroue in die ondersoekgroep gereeld daarvan gebruik maak, maar minder gereeld as van aktiewe coping en beplanning. Die tellings op die emosiegefokusde copingskale is almal hoër as 10 wat daarop dui dat die ondersoekgroep ook gereeld van emosiegefokusde strategieë gebruik maak. Die hoë tellings op Wend tot religie (13.47) en Positiewe herformulering en groei (12.56) dui egter daarop dat die wend tot godsdiens en 'n positiewe herinterpretasie van stresvolle gebeure veral gereeld as copingstrategieë gebruik word. Op die subskale Ontkenning, Kognitiewe onttrekking en Gedragsonttrekking was die gemiddelde tellings van die ondersoekgroep onderskeidelik 8.66 ($s = 2.93$), 9.89 ($s = 2.73$) en 8.79 ($s = 2.88$). Dit dui daarop dat die ondersoekgroep in 'n mindere mate of ongereeld van ontkenning, kognitiewe en gedragsmatige onttrekking gebruik maak om met probleme te cope. Die tellings op hierdie subskale is hoër as wat Du Toit

(1999) onder studente gevind het en is moontlik 'n aanduiding dat die vroue in die ondersoekgroep meer dikwels van passiewe, vermydingstrategieë gebruik maak om te probeer cope. Dié bevindinge oor die copingstrategieë van beroepsvroue sluit aan by bevindinge van Moos en Schaefer (1993), Long (1990) asook Thoits (1991b) dat vroue van 'n wye verskeidenheid copingstrategieë gebruik maak en dat hulle nie noodwendig verkies om passiewe eerder as aktiewe copingstrategieë te gebruik nie.

Daar sal nou oorgegaan word tot 'n bespreking van die bevindinge ten opsigte van verskille tussen vroue van verskillende rasse, beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë op die kriterium- en voorspeller veranderlikes.

7.3 BEDUIDENDHEID VAN VERSKILLE TUSSEN VROUE VAN VERSKILLENDEN RASSEGROEPE, BEROEPSGROEPE EN HUWELIKSTATUSGROEPE TEN OPSIGTE VAN DIE AFHANKLIKE EN ONAFHANKLIKE VERANDERLIKES

Ter aansluiting by doelstelling vyf om die verskille tussen vroue van verskillende rasse, beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë ten opsigte van lewensvredigheid, werkstres, stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë te ondersoek, is 'n meerveranderlike variansie-ontleding (MANOVA) uitgevoer. Die resultate van die MANOVA-prosedure verskyn in Tabel 7.2.

Tabel 7.2 MANOVA F-waardes vir die bepaling van verskille in die gemiddeldes op die afhanklike veranderlikes betreffende ras, beroepskategorie en huwelikstatus

Veranderlike	F-waardes	Grade van vryheid	p
Ras	5.21	108; 1859	*** 0.0001
Beroepsgroep	2.26	72; 1240	*** 0.0001
Huwelikstatus	1.65	72; 1240	*** 0.0007

Hotelling-Lawley toetsgrootte is gebruik

** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0.001$

Uit bogenoemde tabel blyk dat verskille tussen die gemiddeldes van die afhanklike veranderlikes met betrekking tot al drie die onafhanklike veranderlikes, naamlik ras, beroepsgroep en huwelikstatus voorkom wat beduidend op die 1%-peil is.

Aangesien beduidende F-waardes vir al drie die onafhanklike veranderlikes gevind is, is eenrigtingvariansie-ontledings vervolgens uitgevoer waartydens ondersoek ingestel is na die spesifieke afhanklike veranderlikes waarop beduidende verskille in gemiddeldes voorkom. By al die onafhanklike veranderlikes kom meer as twee kategorieë voor en gevolglik is Scheffé-toetse gedoen om te bepaal watter van die kategorieë se gemiddelde tellings beduidend verskil. Ten einde ook 'n aanduiding van die praktiese beduidendheid te verkry, is die effekgroottes (f) bereken. Volgens Cohen (1977, p. 79) kan die volgende riglyne gebruik word om die effekgroottes te beoordeel, naamlik 0,10 as 'n klein, 0,25 as 'n medium en 0,4 as 'n groot effekgrootte.

Eerstens sal die resultate rakende die vier rasse-groepe aangetoon en bespreek word.

7.3.1 DIE BEDUIDENDHEID VAN VERSKILLE TUSSEN DIE VIER RASSE-GROEPE

Die volgende hipotese is gestel ten opsigte van die moontlike bestaan van beduidende verskille tussen vroue van verskillende rasse-groepe op die afhanklike en onafhanklike veranderlikes:

Hipotese 1: Nulhipotese 1: Vroue van verskillende **rasse-groepe** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 1: Vroue van verskillende **rasse-groepe** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors,

weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Die beduidendheid van verskille tussen die vier rassegroepe ten opsigte van al die subskale word vervolgens in Tabel 7.3 aangedui en daarna bespreek.

Tabel 7.3. Beduidendheid van verskille tussen die verskillende rassegroepe op al die skale en subskale

Veranderlike	F-waarde Vryheids- grade = 3	Beduidendheids- peil p	f-waarde praktiese beduidendheid
SWL-Skaal (Lewenstevredenheid)	4.55	** 0.0036	0.14•
WLE-Skaal (Werkstresvlak)	6.56	*** 0.0002	0.16•
OBW (Oorsake buite werk)	43.02	*** 0.0001	0.42***
OBW (SOS) (Sosiale stressors)	13.55	*** 0.0001	0.23•
OBW (MSK) (Maatskaplik)	12.86	*** 0.0001	0.23•
OBW (INF) (Infrastruktuur)	85.54	*** 0.0001	0.59***
ORGF (Organisasiefunksionering)	1.04	0.38 NIE BEDUIDEND	0.06
TK (Taakkenmerke)	7.21	*** 0.0001	0.17•
FWO (Fisiese werksomgewing)	34.04	*** 0.0001	0.37**
CM (Beroepsaangeleenthede)	0.70	0.55 NIE BEDUIDEND	0.05
SM (Sosiale aangeleenthede)	0.64	0.59 NIE BEDUIDEND	0.05
BYV (Vergoeding/byvoordele)	6.34	*** 0.0003	0.16•
Fortaliteitsvraelys: (Totaal)	13.46	*** 0.0001	0.25**
FSA (Selfbeoordeling)	21.04	*** 0.0001	0.29**
FFS (Gesinsondersteuning)	17.45	**** 0.0001	0.27**
FFR (Sosiale ondersteuning)	0.42	0.74 NIE BEDUIDEND	0.04
Koherensiesinskaal: (Totaal)	0.24	0.87 NIE BEDUIDEND	0.03
COPE-skaal: AC (Aktiewe coping)	3.25	* 0.021	0.12•
P (Beplanning)	3.50	* 0.0153	0.12•
SCA (Kompeterende aktiwiteit)	7.26	*** 0.0001	0.17•
RC (Weerhoudingscoping)	4.34	** 0.0049	0.13•
SIR (Instrumentele ondersteuning)	2.15	0.09 NIE BEDUIDEND	0.10•
SER (Emosionele ondersteuning)	4.20	** 0.0059	0.14•
PRG (Herinterpretasie en groei)	7.72	*** 0.0001	0.18•
A (Aanvaarding)	2.27	0.08 NIE BEDUIDEND	0.10•
TTR (Wend tot religie)	4.45	** 0.0042	0.14•
FVE Fokus op en ontlading van emosies	4.56	** 0.0036	0.14•
D (Ontkenning)	13.43	*** 0.0001	0.25**
MD (Mentale onttrekking)	8.21	*** 0.0001	0.18•
BD (Gedragsonttrekking)	11.47	*** 0.0001	0.27**
ADD (Alkohol/dwelmontvlugting)	2.27	0.08 NIE BEDUIDEND	0.10•

N = 732 *** $p \leq 0,01$ Beduidendheidspeil ** $p \leq 0,1$ Beduidendheidspeil * $p \leq 0,5$
Beduidendheidspeil *** $f = 0.4$ groot effek ** $f = 0.25$ medium effek • $f = 0.1$ klein
effek

Soos uit bogenoemde tabel afgelei kan word, het die verskillende rassegroepe statisties beduidende verskille ten opsigte van die gemiddeldes van die meeste veranderlikes getoon. Die gemiddelde tellings op die volgende veranderlikes het egter nie statisties beduidend verskil nie: Organisasiefunksionering, Beroepsaangeleenthede en Sosiale aangeleenthede op die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys, Beoordeling van algemene ondersteuningsbronne op die Fortaliteitsvraelys, Koherensiesin (Koherensiesinvraelys) asook Soeke na ondersteuning om instrumentele redes, Aanvaarding en Alkohol- en dwelmmiddel-ontvlugting op die COPE-vraelys.

Met die uitsondering van die coping-subskale (soos gemeet deur die COPE-vraelys) Aktiewe coping en Beplanning wat op die 5%-peil beduidende verskille in gemiddelde tellings getoon het, het al die ander skale beduidende verskille op die 1%-peil in gemiddeldes van die rassegroepe getoon.

Slegs 'n klein praktiese beduidendheid is gevind ten opsigte van die verskille tussen die gemiddelde tellings van die vroue van verskillende rassegroepe op die volgende veranderlikes: Lewenstevredenheid, Vlak van werkstres, Oorsake buite werk (Sosiale stressors), Oorsake buite werk (Maatskaplik), Taakkenmerke, Vergoeding en byvoordele en al die coping-subskale met die uitsondering van Ontkenning en Gedragsonttrekking. 'n Mediumgrootte praktiese beduidendheidswaarde is gevind ten opsigte van die verskille in die gemiddelde tellings op die volgende subskale: Fisiese werksomgewing as stressor binne werksverband, Fortaliteit: Totaaltelling, Selfbeoordeling en Beoordeling van gesinsondersteuning asook twee coping-subskale, naamlik Ontkenning en Gedragsonttrekking. Die effekgrootte van die verskille tussen die gemiddelde tellings op die subskale Oorsake buite werksverband (Totaaltelling) en (Infrastruktuur) is aanduidend van 'n groot praktiese beduidendheidswaarde.

Die Scheffé-toets is toegepas ten opsigte van al die veranderlikes waarby beduidende F-waardes gevind is (soos in Tabel 7.4 aangetoon) om sodoende vas te stel watter van die rassegroepe se gemiddelde tellings statisties beduidend van

mekaar verskil. Die aanbieding en bespreking van die resultate sal verdeel word volgens die verskillende komponente van die stres- en copingproses, naamlik die uitkomst van die stres- en copingproses (vlak van werkstres en vlak van lewens- tevredenheid), stressors binne en buite werksverband, weerstandshulpbronne en copingstrategieë. Die resultate van die Scheffé-toets vir die bepaling van rasseverskille in die ervaring van lewens- tevredenheid en werkstres, word vervolgens bespreek.

7.3.1.1 SPESIFIEKE RASSEVERSILLE TEN OPSIGTE VAN VLAKKE VAN LEWENSTEVREDENHEID EN WERKSTRES

Die spesifieke verskille tussen die rasse- groepe ten opsigte van hul belewing van lewens- tevredenheid en werkstres wat met behulp van die Scheffé-toets bepaal is, word in Tabel 7.4 aangetoon.

Tabel 7.4 Spesifieke rasseverskille ten opsigte van vlakke van lewens- tevredenheid en werkstres

Veranderlike	Wit groep N = 239		Swart groep N = 282		Kleurlinggroep N = 110		Asiërgroep N = 101		Groepe wat beduidend van mekaar verskil volgens die Scheffé toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Lewens- tevredenheid	19.67	7.36	21.51	6.52	21.92	6.49	22.03	6.60	Wit verskil van Asiër en Kleurling
Werkstres	74.70	23.10	82.25	21.45	79.59	21.64	74.75	22.25	Swart verskil van wit en Asiër

Soos blyk uit bogenoemde tabel verskil die gemiddelde telling op **lewenstevredenheid** wat wit vroue beleef statisties beduidend van dié van Asiër- en Kleurlingvroue. Die resultate suggereer dat wit vroue in vergelyking met Asiër- en Kleurlingvroue laer vlakke van lewens- tevredenheid ervaar. Die praktiese beduidendheidswaarde van hierdie verskil in gemiddelde tellings blyk egter gering te

wees. Al vier die rassegroepe se gemiddelde tellings op lewenstevredenheid is egter laer as die gemiddelde telling van 25.8 wat Diener et al. (1985) rapporteer.

Betreffende die **vlak van werkstres** beleef die swart vroue in vergelyking met die vroue van die ander drie rassegroepe die hoogste vlak van stres. Die praktiese beduidendheidswaarde van hierdie verskil is egter klein. Dit bevestig egter die bevindinge van Jackson en Sears (1992) wat ook hoë vlakke van stres onder swart vroue gevind het. Die wit en Asiërvroue in die ondersoekgroep se vlak van werkstres is statisties beduidend laer as dié van swart vroue. Van die vier rassegroepe is dit slegs swart vroue se gemiddelde werkstrestelling wat hoër as die afsnypunt vir hoë stres is (sien Bylaag C). Die ander drie groepe se gemiddelde werkstrestellings is hoër as die gemiddeld van 72.00 wat deur Van Zyl (1991) aangedui word, maar val steeds binne die grense van die riglynwaardes vir 'n normale stresvlak.. Dit wil dus voorkom asof die vroue in die ondersoekgroep effens bogemiddelde vlakke van stres beleef met veral swart vrouens wat 'n groter frekwensie van stressimptome beleef.

Die feit dat 'n laer stresvlak by die Asiërvroue in die ondersoekgroep gevind is as by vroue van die ander drie rassegroepe, terwyl hulle ook 'n groter mate van lewenstevredenheid getoon het, strook met bevindinge van Møller (1998) wat bevind het dat Asiërs hulle veral in 'n gunstiger posisie bevind (finansieel en polities) as in die apartheidsjare.

Vervolgens sal spesifieke rasseverskille ten opsigte van stressors binne en buite werksverband bespreek word.

7.3.1.2 SPESIFIEKE RASSEVERSKILLE TEN OPSIGTE VAN OORSAKE VAN STRES

Die spesifieke aard van beduidende verskille wat tussen die vier rassegroepe ten opsigte van die oorsake van stres voorgekom het en met behulp van die Scheffé-toets bepaal is, word in Tabel 7.5 aangetoon.

Tabel 7.5 Spesifieke rasseverskille ten opsigte van stressors binne en buite werksverband

Veranderlike WLE-vraelys Oorsake buite Werksverband	Wit groep N = 239		Swart groep N = 282		Kleurlinggroep N = 110		Asiërgroep N = 101		Groepe wat betekenisvol van mekaar verskil volgens die Scheffé-toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Oorsake buite werk Totaaltelling	27.56	7.09	36.69	9.05	34.10	10.72	31.49	7.32	Swart van wit en Asiër
Oorsake buite werk Psigososiaal	11.35	3.33	13.65	4.61	13.23	4.94	12.59	3.40	Wit van swart en Kleurling
Oorsake buite werk Maatskaplik	9.12	3.23	10.92	3.45	9.712	3.48	9.96	3.12	Swart van Wit en Kleurling
Oorsake buite werk Infrastruktuur	7.28	2.71	12.11	3.76	11.13	4.40	8.96	3.02	Asiër van swart, wit en Kleurling Wit van swart , Kleurling en Asiër
Oorsake binne werksverband									
Taakkenmerke	47.07	10.14	43.35	10.01	42.11	10.08	45.47	9.17	Wit van swart- en Kleurlinggroepe
Fisiese werks- omgewing	23.87	7.22	17.24	7.44	19.09	7.28	20.89	7.19	Wit verskil van swart, Kleurling en Asiër; Asiër van swart en Kleurling; Kleurling van swart
Vergoeding en byvoordele	23.18	10.02	19.41	8.61	20.43	9.48	21.13	10.18	Wit van swart

Uit Tabel 7.6 blyk dit dat die swart vroue in die ondersoekgroep beduidend meer stressors buite werksverband rapporteer as wit en Asiërvroue. Die praktiese beduidendheid van hierdie verskil tussen die gemiddelde tellings van vroue van verskillende rasse is ook hoog. Die swart vroue se gemiddelde telling op die Oorsake buite werksverbandsubskaal is ook aansienlik hoër as wat Van Zyl en Van der Walt (1991) as gemiddelde telling rapporteer en kan volgens die voorsiene

riglynwaardes met 'n hoë stresvlak geassosieer word. Uit 'n verdere ontleding van die drie subkomponente van hierdie skaal wil dit voorkom asof daar veral groot onderlinge verskille tussen die groepe bestaan ten opsigte van probleme met infrastruktuur soos die beskikbaarheid van vervoer, behuising, basiese dienste en ontspanningsgeriewe. Die praktiese beduidendheid van die verskil in gemiddelde tellings ten opsigte van Infrastruktuur is ook hoog. Wit vroue beleef die minste probleme ten opsigte van infrastruktuur, Asiërvroue beleef meer probleme daarmee as wit vroue, maar minder as Kleurling- en swart vroue. Die swart vroue in die ondersoekgroep beleef ook beduidend meer probleme ten opsigte van maatskaplike probleme (gesins- en ekonomiese krisisse) as die wit en Kleurlingvroue in die ondersoekgroep. Die swart en Kleurlingvroue rapporteer ook beduidend meer probleme as wit en Asiërvroue ten opsigte van psigososiale probleme soos konflik in verhoudinge, gebrekkige status onder vriende en sosiale probleme.

Wat oorsake binne werksverband betref verskil die groepe beduidend ten opsigte van Taakkenmerke, Fisiese werksomgewing en Vergoeding en byvoordele. Die praktiese beduidendheidswaarde van verskille ten opsigte van Taakkenmerke en Vergoeding en byvoordele is egter klein terwyl 'n mediumgrootte praktiese beduidendheidswaarde ten opsigte van Fisiese werksomgewing gevind is. Wit vroue ervaar skynbaar minder ontevredenheid as swart en Kleurlingvroue ten opsigte van die aard en inhoud van hul werksaktiwiteite. Die laer tellings van die swart- en Kleurlingvroue is ook aansienlik laer as die gemiddelde telling (47.09) wat Van Zyl (1991) aandui en dui daarop dat dit 'n groot bron van werkstres vir hierdie vroue is. Die wit vroue in die ondersoekgroep blyk ook meer tevrede met hul fisiese werksomgewing te wees as die swart, Kleurling- en Asiërvroue. Alhoewel die gemiddelde tellings van Asiërvroue op hierdie skaal beduidend laer is as dié van wit vroue is dit steeds beduidend hoër as die tellings van swart en Kleurlingvroue. Kleurlingvroue se gemiddelde tellings is ook beduidend hoër as dié van swart vroue. Slegs die gemiddelde telling van swart vroue kan egter volgens die riglynwaardes met 'n hoë mate van stres geassosieer word (sien Bylaag C). Wit vroue se gemiddelde tellings op die Vergoeding en byvoordele-skaal is beduidend hoër as

swart vroue s'n wat aantoon dat wit vroue minder ontevrede met hul vergoeding is as swart vroue. Al vier die rassegroepe se gemiddelde telling lê egter vër onder die gemiddelde telling van 28.47 wat Van Zyl en Van der Walt (1991) rapporteer. Dit bevestig weer eens die groot mate van ontevredenheid wat by vroue van alle rassegroepe, maar veral ook by swart vroue bestaan ten opsigte van die vergoeding en byvoordele wat hulle ontvang.

Vervolgens sal die verskille tussen die verskillende rassegroepe ten opsigte van die weerstandshulpbronne bespreek word.

7.3.1.3 SPESIFIEKE RASSEVERSKILLE TEN OPSIGTE VAN WEERSTANDSHULPBRONNE

Die spesifieke aard van die beduidende rasseverskille in die gemiddelde tellings op die subskale wat weerstandshulpbronne meet (soos bepaal met behulp van die Scheffé-toets), word vervolgens in Tabel 7.6 aangetoon.

Tabel 7.6 Spesifieke verskille tussen die rassegroepe ten opsigte van weerstandshulpbronne

Veranderlike	Wit groep N = 239		Swart groep N = 282		Kleurlinggroep N = 110		Asiërgroep N = 101		Groepe wat beduidend van mekaar verskil volgens Scheffé-toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Fortaliteitskaal Totaaltelling	54.88	10.57	60.51	9.96	59.30	10.13	59.53	9.56	Wit verskil van swart, Kleurling en Asiër
Selfbeoorde- ling	19.64	3.76	22.44	3.52	21.70	4.28	21.23	3.92	Wit verskil van swart, Kleurling en Asiër
Gesinsonder- steuning	17.47	4.88	20.90	4.73	19.99	4.35	20.63	4.37	Wit verskil van swart, Kleurling en Asiër

Uit bostaande model blyk dit dat wit vroue se gemiddelde totaaltelling op die Fortaliteitskaal beduidend laer is as dié van die swart, Kleurling en Asiërvroue in die ondersoekgroep. Die wit vroue se gemiddelde totaaltelling is ook laer as die telling van 57.79 (s = 9,43) wat deur Pretorius (1997) aangetoon word. Hiervolgens wil dit

voorkom of wit vroue in 'n mate oor mindere weerstandshulpbronne as swart, Kleurling en Asiërvroue beskik. Dit blyk veral dat die wit vroue hulself minder gunstig beoordeel en dat hul beoordeling van die gesinsondersteuning wat hulle ontvang, ook minder gunstig vergelyk met dié van vroue van die ander drie rassegroepe. Die wit vroue se gemiddelde tellings op die subskale Beoordeling van die self en Beoordeling van gesinsondersteuning is ook laer as die gemiddelde tellings van onderskeidelik 21.33 ($s = 3.68$) en 19.91 ($s = 4.81$) wat deur Pretorius (1997) aangetoon word. 'n Mediumgrootte praktiese beduidendheidswaarde is gevind ten opsigte van die verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van verskille rassegroepe op die totaalstelling van die Fortaliteitskaal en op die subskale Selfbeoordeling en Beoordeling van gesinsondersteuning.

Die verskille wat voorkom ten opsigte van die mate waarin vroue van verskillende rassegroepe van verskillende copingstrategieë gebruik maak, word vervolgens bespreek.

7.3.1.4 SPESIFIEKE RASSEVERSKILLE IN DIE BENUTTING VAN VERSKILLENDE COPINGSTRATEGIEË

Die resultate van die Scheffé-toets betreffende die verskille wat tussen die vier rassegroepe voorkom ten opsigte van die gereeldheid waarmee hulle van verskillende copingstrategieë gebruik maak, word in Tabel 7.7 aangetoon.

Tabel 7.7 Spesifieke rasseverskille ten opsigte van die benutting van verskillende copingstrategieë

Veranderlike	Wit groep		Swart groep		Kleurling-groep		Asiërgroep		Groepe wat beduidend van mekaar verskil volgens die Scheffé-toets
Spesifieke copingstrategie	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Aktiewe coping	12.21	2.32	12.87	2.50	12.07	2.78	12.41	2.86	Kleurling van swart
Beplanning	12.86	2.42	13.47	2.39	12.38	2.62	12.82	2.93	Kleurling van swart
Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite	11.22	2.29	12.26	2.43	11.48	2.78	11.44	2.40	Wit van swart
Weerhoudings-coping	11.08	2.62	11.86	2.43	11.57	2.34	11.08	2.57	Wit van swart
Ondersteuning om emosionele redes	11.33	3.27	12.21	2.62	11.58	2.84	12.05	2.91	Wit van swart
Positiewe herinterpretasie en groei	12.01	2.44	13.16	2.33	12.27	2.51	12.49	2.80	Wit van swart
Wend tot religie	13.95	2.54	13.30	2.64	12.83	3.14	13.51	2.99	Wit van Kleurling
Fokus op en ontlading van emosies	10.86	3.13	11.03	3.04	10.65	2.63	9.82	2.72	Asiër van swart en wit
Ontkenning	7.71	2.70	9.25	2.99	9.28	2.82	8.65	2.84	Wit van swart en Kleurling
Gedragsonttrekking	8.11	2.57	9.22	3.13	9.35	2.83	8.57	2.54	Wit van swart en Kleurling
Kognitiewe onttrekking (MD)	9.10	2.65	10.40	2.76	10.43	2.58	9.95	2.60	Wit van swart en Kleurling

Uit Tabel 7.7 kan afgelei word dat beduidende verskille veral bestaan tussen die wit en swart vroue in die ondersoekgroep ten opsigte van die mate waarin hulle van verskillende copingstrategieë gebruik maak. Dit wil voorkom asof wit vroue beduidend minder as swart vroue gebruik maak van Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite, Weerhoudingscoping, Soeke na emosionele ondersteuning en Positiewe herinterpretasie en groei. Swart en Kleurlingvroue maak skynbaar ook meer gereeld gebruik van destruktiewe (minder effektiewe) copingstrategieë soos blyk uit hul hoër tellings op Ontkenning, Kognitiewe Onttrekking en Gedragsonttrekking. Wit vroue maak egter skynbaar beduidend meer as Kleurlingvroue gebruik van Wend tot religie as copingstrategie. Asiërvroue verskil hoofsaaklik van die ander rasse-groepe deurdat hul beduidend minder gebruik maak van Fokus op emosies en emosionele ontlading as wat dit die geval is by die swart en wit vroue in die ondersoekgroep. Van al die subskale op die COPE-vraelys

waarop statisties beduidende verskille tussen die gemiddelde tellings van die verskillende rassegroepe gevind is, het slegs die subskale Ontkenning en Gedragsonttrekking ook prakties beduidende effekgroottes (mediumgrootte) getoon. Die beduidende rasseverskille wat op die ander subskale gevind is, is dus van klein praktiese waarde.

Hipotese 1 wat gerig is op statisties beduidende rasseverskille ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, lewenstevredenheid en werkstres is verwerp en Alternatiewe hipotese 1 is aanvaar.

Vervolgens sal die spesifieke aard van verskille in die gemiddelde tellings van vroue van verskillende beroepskategorieë bespreek word.

7.3.2 BEDUIDENDHEID VAN VERSKILLE TUSSEN DIE VERSKILLENDE BEROEPSKATEGORIEË

Die volgende hipotese is gestel ten opsigte van beduidende verskille tussen die vroue van verskillende beroepskategorieë op afhanklike en onafhanklikeveranderlikes.

Hipotese 2: Nulhipotese 2: Vroue van verskillende **beroepskategorieë** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 2: Vroue van verskillende **beroepskategorieë** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Die verskille tussen vroue van die drie beroepsgroepe, naamlik groep 3: administratiewe/klerklike beroepsgroep, groep 2: die sosiale-dienslewering-beroepsgroep en groep 1: die professionele en bestuursberoepsgroep word in Tabel 7.8 aangedui.

Tabel 7.8 Beduidendheid van verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van die verskillende beroepsgroepe

Veranderlike	F-waarde Vryheidsgrade = 2	Beduidenheids- peil: p	f
Lewenstevredenheidskaal	0.71	0.4937	0.04
Werkstres	1.96	0.1424	0.07
Ervaring van Werks-en lewens- omstandighede(WLE-vraelys)			
Oorsake buite Werksverband (OBW TOTAAL) (WLE-vraelys)	3.75	0.0241 *	0.10•
OBWsos (Sosiale stressors)	0.65	0.5243	0.04
OBWmsk (Maatskaplik)	2.60	0.0752	0.08
OBWinf (Infrastruktuur)	4.27	0.0144 *	0.11•
Organisasiefunksionering (WLE-vraelys)	1.32	0.0241 *	0.06
Taakkenmerke	1.29	0.2773	0.06
Fisiese werksomgewing	24.34	0.0001 **	0.26 ••
Beroepsaangeleenthede	2.33	0.0984	0.08
Sosiale aangeleenthede	0.02	0.9776	0.01
Vergoeding/byvoordele	5.78	0.0033 *	0.13•
Fortaliteitvraelys: Fortaliteit totaal	2.75	0.0649	0.09
Selfbeoordeling	4.42	0.0124 *	0.11•
Gesinsondersteuning	1.04	0.3533	0.05
Sosiale ondersteuning	1.19	0.3035	0.06
Koherensiesinskaal Totaal	5.23	0.0056 **	0.12•
COPE-skaal: (Aktiewe coping)	0.26	0.7721	0.03
(Beplanning)	1.24	0.2899	0.06
Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite	0.24	0.7879	0.03
Weerhoudingscoping	0.80	0.4497	0.05
Instrumentele ondersteuning	0.83	0.4370	0.05
Emosionele ondersteuning	0.69	0.5010	0.04
Positiewe Herinterpretasie	1.29	0.2762	0.06
Aanvaarding	0.74	0.4755	0.05
Wend tot religie	0.28	0.7549	0.03
Fokus op en ontlading van emosies	0.29	0.7487	0.03
Ontkenning	6.62	0.0014 **	0.14•
Kognitiewe onttrekking	2.55	0.0788	0.08
Gedragsonttrekking	5.88	0.0029 **	0.13•
Alkohol/dwelmontvlugting	0.20	0.823	0.02

f = praktiese beduidendheid

* p ≤ 0,05 Beduidendheidspeil

• f = 0.1 klein effekgrootte

** p ≤ 0,1 Beduidendheidspeil

•• f = 0.25 medium effekgrootte

N = 729

••• f = 0.4 groot effekgrootte

Soos uit Tabel 7.8 afgelei kan word, het die vroue van die drie verskillende beroepskategorieë slegs op enkele subskale statisties beduidende verskille getoon.. Geen beduidende verskille kon tussen vroue van die verskillende beroepskategorieë gevind word ten opsigte van die vlakke van lewenstevredenheid en werkstres wat hulle ervaar nie. Dit verskil van verskeie bevindings in die literatuur dat vroue in bestuurs- en professionele poste hoër lewenstevredenheid en laer stresvlakke beleef (Beatty, 1996; Long, 1998). Die gemiddelde tellings van die drie verskillende beroepskategorieë het egter wel op die volgende subskale beduidend verskil: Oorsake buite werksverband (Infrastruktuur) en Organisasiefunksionering (soos gemeet met die WLE-vraelys) asook Beoordeling van die self (gemeet met die Fortaliteitsvraelys) het beduidende verskille op die 5%-peil getoon. Die gemiddelde tellings van die volgende subskale het egter op die 1%-peil beduidende verskille getoon: Op die WLE-vraelys: Fisiese werksomgewing en Vergoeding en byvoordele, Koherensiesin totaal (Koherensiesinskaal), Ontkenning en Gedragsonttrekking soos gemeet met die COPE-vraelys. Slegs die statistiese beduidende verskil wat gevind is op die subskaal Fisiese werksomstandighede was ook prakties beduidend (mediumgrootte), terwyl die praktiese beduidendheid van die statisties beduidende verskille op die ander subskale gering was.

Die vroue van verskillende beroepskategorieë toon dus beduidende verskille ten opsigte van die mate van blootstelling wat hulle aan stressors binne en buite werksverband ervaar, ten opsigte van die wyse waarop hulle hulself beoordeel, die mate van koherensiesin wat hulle beleef en in die mate waartoe hul van enkele minder konstruktiewe copingstrategieë gebruik maak.

Om vas te stel watter van die beroepskategorieë se gemiddelde tellings statisties beduidend van mekaar verskil ten opsigte van die veranderlikes met beduidende F-waardes soos in Tabel 7.8 aangetoon, is die Scheffé-toets toegepas om die spesifieke groepverskille te identifiseer. Die resultate van die Scheffé-toets word vervolgens in Tabel 7.9 (stressors) en 7.10 (weerstandshulpbronne en copingstrategieë) aangetoon. Dit is ook belangrik om daarop te let dat sommige skale wat volgens die Hotelling Lawley F-toetse beduidende verskille toon, nie op

die Scheffé-toets beduidende verskille toon nie, weens die feit dat die Scheffé-toets minder kragtig is as die Hotelling Lawley F-toetse. Volgens Ferns (1991) kan egter steeds aanvaar word dat beduidende verskille tussen die gemiddelde tellings van die groepe voorkom en kan met behulp van die gemiddelde tellings afgelei word watter groepe beduidend van mekaar verskil.

7.3.2.1. SPESIFIEKE VERSKILLE WAT TUSSEN DIE VROUE VAN DIE DRIE VERSKILLENDE BEROEPSGROEPE BESTAAN RAKENDE OORSAKE VAN STRES, WEERSTANDSHULPBRONNE EN COPINGSTRATEGIEË

Die spesifieke aard van die verskille wat voorkom tussen die vroue van verskillende beroepsgroepe ten opsigte van die oorsake van stres wat hulle beleef, word in Tabel 7.9 aangedui.

Tabel 7.9 Verskille tussen vroue in verskillende beroepsgroepe ten opsigte van oorsake van stres

Veranderlike Oorsake buite Werksverband (WLE-vraelys)	Professionele en bestuursberoep (groep 1) N = 132		Sosiale- dienslewering- beroep (groep 2) N = 287		Klerklik, administratiewe beroep (groep 3) N = 310		Groepe wat betekenisvol van mekaar verskil volgens die Scheffé-toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Oorsake buite werksverband Totaaltelling	29.77	9.11	35.35	9.54	31.08	8.90	2 verskil van 1 en 3
Infrastruktuur OBW INF	8.43	3.41	11.47	4.11	9.19	3.81	Nie beduidend op Scheffé-toets nie
Oorsake binne werksverband (WLE vraelys)							
Organisasie= funksionering	19.28	6.95	18.00	6.07	18.56	6.75	Nie beduidend op Scheffé-toets nie
Fisiese werks- omgewing	22.59	7.27	16.60	7.12	22.48	7.47	2 verskil van 1 en 3
Vergoeding en byvoordele	24.40	9.75	19.28	8.37	21.31	10.13	2 verskil van 1 en 3

N = 729

Uit bogenoemde resultate wil dit voorkom of vroue in die sosiale-diensleweringberoepsgroep beduidend meer stressors binne en buite

werksverband as die vroue in die ander twee beroepsgroepe beleef. Hul tellings op Oorsake buite werksverband (totaal), Fisiese werksomgewing en Vergoeding en byvoordele dui daarop dat hierdie aspekte probleemareas is wat met 'n groot mate van stres gepaard gaan (sien Bylaag C). Wat die oorsake binne werksverband betref, kan die hoë tellings by hierdie groep verband hou met die feit dat vroue in hierdie beroepskategorie hoofsaaklik in staatsdiensorganisasies werksaam is waar noodsaaklike instandhouding aan geboue, voorsiening van toerusting en voorrade asook skoonmaakdienste agterweë gelaat word weens finansiële probleme wat staatsdepartemente ondervind. Weens begrotingstekorte word salaris-aanpassings en die verbetering van byvoordele ook negatief beïnvloed. Die bogemiddelde telling op oorsake buite werksverband mag verband hou met probleme wat oorfloei uit die werksomgewing, soos onbevredigende vergoedingspakkette wat die persoon kortwiek in die aanskaffing van vervoer, behuising en basiese dienste. Die klerklik, administratiewe groep se gemiddelde telling op Vergoeding en byvoordele dui ook volgens die riglynwaardes (Van Zyl en Van der Walt, 1991) daarop dat hierdie groep ontevrede is oor hul vergoeding en byvoordele en dat dit 'n beduidende bron van stres vir hulle is.

Die verskille wat tussen die gemiddelde tellings van vroue van die drie beroepsgroepe voorkom in die weerstandshulpbronne waaroor hulle beskik en die copingstrategieë wat hulle benut, sal vervolgens in Tabel 7.10 bespreek word.

Tabel 7.10 Verskille tussen die beroepsgroepe ten opsigte van die bronne van weerstand en copingstrategieë

Veranderlike	Professionele en bestuurs-beroepe (groep 1)		Sosiale-dienslewering-beroepe (groep 2)		Klerklik/ administratiewe beroepe (groep 3)		Groepe wat betekenisvol van mekaar verskil volgens die Scheffé-toets
	N = 132		N = 287		N = 310		
Weerstandshulpbronne	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	s	
Selfbeoordeling	21.23	3.52	22.28	3.77	20.28	4.05	3 verskil van 2
Koherensiesin (Totaal)	136.11	25.50	133.89	22.78	127.60	27.59	3 verskil van 1 en 2
Copingstrategieë							
Ontkenning	7.61	2.70	8.94	2.90	8.88	2.95	1 verskil van 2 en 3
Gedragsonttrekking	7.85	2.59	9.03	3.04	8.97	2.74	1 verskil van 2 en 3

Ten opsigte van die weerstandshulpbronne het die vroue van die drie verskillende beroepskategorieë slegs beduidende verskille ten opsigte van Selfbeoordeling (Fortaliteitvraelys) en Koherensiesin (Koherensiesinvraelys) getoon. Die klerklik/administratiewe groep het volgens die Scheffé-toets beduidend laer gemiddelde tellings op bogenoemde twee skale gehad. Dit wil dus voorkom asof vroue in die klerklik/administratiewe beroepsgroep hulself minder gunstig beoordeel en dat hul ook in 'n geringer mate ervaar dat hul lewenservarings verstaanbaar, hanteerbaar en sinvol is as wat die geval is by vroue in die sosiale-dienslewering-beroepe en professionele en bestuursberoepsgroepe. Die vroue in die professionele en bestuursberoepsgroep verskil ook statisties beduidend van die sosiale-dienslewering-beroepe en klerklik/administratiewe beroepsgroep ten opsigte van die mate waarin hulle gebruik maak van ontkenning en gedragsonttrekking as copingstrategie (gemeet met die COPE-vraelys). Dit blyk dat vroue in die professionele en bestuursberoepsgroep minder gebruik maak van minder effektiewe copingstrategieë soos ontkenning en gedragsonttrekking. Die praktiese beduidendheid van die verskille ten opsigte van die weerstandshulpbronne en copingstrategieë is egter klein.

Alternatiewe hipotese 2 is verwerp weens die feit dat daar wel statisties beduidende verskille tussen vroue van die verskillende beroepsgroepe voorgekom het. Nulhipotese 2 is dus aanvaar. Dit is egter belangrik om in ag te neem dat die praktiese beduidendheid van die meeste van hierdie verskille klein was.

7.3.3 BEDUIDENDHEID VAN VERSKILLE TUSSEN DIE VERSKILLENDE HUWELIKSTATUSKATEGORIEË

Die volgende hipotese is gestel ten opsigte van beduidende verskille tussen vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë op die afhanklike en onafhanklike veranderlikes:

Hipotese 3: Nulhipotese 3: Vroue van verskillende **huwelikstatuskategorieë** sal geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid nie.

Alternatiewe hipotese 3: Vroue van verskillende **huwelikstatuskategorieë** sal statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë, vlak van werkstres en vlak van lewenstevredenheid.

Die beduidendheid van verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van die drie huwelikstatuskategorieë, naamlik Groep 1: Enkellopende vroue, Groep 2: Getroude vroue en Groep 3: Geskeide vroue en weduwees word hier aangetoon. In die res van hierdie bespreking sal na groep 3 as geskeide vroue verwys word; die bevindinge is egter ook op die weduweevroue van toepassing. Die resultate van die variansie-ontleding tussen die verskillende huwelikstatusgroepe word in Tabel 7.11 aangedui.

Tabel 7.11: Verskille tussen die gemiddelde tellings van vroue van die verskillende huwelikstatuskategorieë

Veranderlike	F-waarde Vryheidsgrade = 2	p	f-waarde praktiese beduiden heid
Lewenstevredenheidsvraelys (totaal):	5.68	0.0036 **	0.13•
Werkstres (Ervaring van Werk- en lewensomstandighede-vraelys, WLE):	3.78	0.0233 *	0.10•
OBW (Oorsake buite werk, totaal)	3.83	0.0223 *	0.10•
OBWsos (Sosiale stressors)	1.67	0.1891 nie beduidend	0.07
OBWmsk (Maatskaplik)	3.89	0.0210 *	0.10•
OBwinf (Infrastruktuur)	6.68	0.0013 **	0.14•
Organisasiefunksionering (WLE-vraelys)	5.12	0.0062 **	0.12•
Taakkenmerke	3.10	0.0457 *	0.10•
Fisiese werksomgewing	2.16	0.1157 nie beduidend	0.08
Beroepsaangeleenthede	4.48	0.0116 *	0.11•
Sosiale aangeleenthede	9.31	0.0001 ***	0.16•
Vergoeding/byvoordele	2.16	0.1161 nie beduidend	0.08
(Fortaliteitsvraelys) Totaaltelling	13.46	0.0084 **	0.19•
FSA (Selfbeoordeling)	4.19	0.0156 *	0.11•
FFS (Gesinsondersteuning)	4.19	0.0155 *	0.11•
FFR (Sosiale ondersteuning)	2.82	0.0602 nie beduidend	0.10•
Koherensiesinskaal: Totaal	6.04	0.0025 **	0.13•
COPE-skaal: Aktiewe coping	3.66	0.0262 *	0.10•
Beplanning	3.19	0.0418 *	0.09
Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite	1.51	0.02226 nie beduidend	0.06
Weerhoudingscoping	2.61	0.0745 nie beduidend	0.08
Instrumentele ondersteuning	2.28	0.1026 nie beduidend	0.08
Emosionele ondersteuning	0.27	0.7652 nie beduidend	0.03
Positiewe herinterpretasie en groei	0.34	0.7099 nie beduidend	0.03
Aanvaarding	0.65	0.5223 nie beduidend	0.04
Wend tot religie	6.01	0.0026 **	0.13•
Fokus op en ontlading van emosies	1.60	0.3872 nie beduidend	0.07
Ontkenning	0.95	0.3979 nie beduidend	0.05
Kognitiewe onttrekking	0.92	0.3979 nie beduidend	0.05
Gedragsonttrekking	0.78	0.4601 nie beduidend	0.05
Alkohol-/dwelmontvlugting	4.26	0.0145 *	0.11•

*** $p \leq 0,01$ Beduidendheidspeil ** $p \leq 0,1$ Beduidendheidspeil * $p \leq 0,5$ Beduidendheidspeil

... $f = 0.4$ Groot effekgrootte ** $f = 0.25$ Medium effekgrootte • $f = 0.1$ Klein effekgrootte

N=726

Dit blyk uit die gegewens in Tabel 7.11 dat statisties beduidende verskille tussen die gemiddelde tellings van getroude, geskeide en enkelopende vroue bestaan ten opsigte van die vlakke van werkstres en lewenstevredenheid wat hulle ervaar. Die

verskil in die gemiddelde tellings op lewenstevredenheid is beduidend op die 5%-peil terwyl die verskil in gemiddelde tellings op werkstresvlak beduidend op die 1%-peil is. Die praktiese beduidendheid van hierdie verskille is egter klein. Die gemiddelde tellings van drie groepe verskil ook beduidend van mekaar ten opsigte van Stressors buite werksverband (Infrastruktuur: 1%-peil en Maatskaplike probleme: 5%-peil); Stressors binne werksverband (Organisasiefunksionering: 1%-peil, Taakkenmerke: 5% peil, Beroepsaangeleenthede: 5%-peil en Sosiale aangeleenthede: 0.1%-peil); Weerstandshulpbronne (Fortaliteit Totaaltelling: 1%-peil, Selfbeoordeling : 5%-peil, Gesinsondersteuning: 5%-peil, Koherensiesin Totaaltelling: 1%-peil). Ten opsigte van die gemiddelde tellings op die subskale van die COPE-skaal het die drie groepe slegs beduidende verskille ten opsigte van die volgende subskale getoon: Wend tot religie op die 1%-peil en Aktiewe coping, Beplanning en Alkohol-/dwelmontvlugting op die 5%-peil. Al bogenoemde statisties beduidende verskille se praktiese beduidendheidswaarde was egter klein.

Die spesifieke aard van bogenoemde verskille tussen die verskillende huwelikstatuskategorieë soos bepaal deur die Scheffé toets sal vervolgens bespreek word.

7.3.3.1 SPESIFIEKE VERSKILLE TUSSEN VERSKILLENDE HUWELIKSTATUSKATEGORIEË TEN OPSIGTE VAN VLAKKE VAN LEWENSTEVREDENHEID EN WERKSTRES

Spesifieke verskille in die ervaring van werkstres en lewenstevredenheid tussen die verskillende huwelikstatusgroepe word in Tabel 7.12 aangetoon.

Tabel 7.12 Spesifieke verskille tussen huwelikstatusgroepe met betrekking tot gemiddelde tellings op lewenstevredenheid en werkstresvlak

Veranderlike	Enkelopende vroue (Groep 1)		Getroude vroue (Groep 2)		Geskeide vroue (Groep 3)		Groepe wat betekenisvol van mekaar verskil volgens die Scheffé- toets
	N= 267		N= 354		N= 105		
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Lewens- tevredenheid	20.84	6.51	21.58	6.99	19.63	7.25	2 verskil van 3
Vlak van werk- stres	78.57	20.16	76.40	23.01	84.50	24.50	2 verskil van 3

Soos uit bogenoemde tabel blyk, verskil die vlakke van lewenstevredenheid (Lewenstevredenheidvraelys) en werkstres (WLE-vraelys) beduidend tussen getroude vroue en geskeide vroue. Die stresvlak van geskeide vroue kan volgens die riglynwaardes (sien Bylae C) as 'n hoë stresvlak beskryf word en hul vlak van lewenstevredenheid is aansienlik laer as die gemiddelde telling van 25.8 wat deur Diener et al. (1985) aangetoon word. Die getroude vroue in die ondersoekgroep se gemiddelde telling op die lewenstevredenheidvraelys was die hoogste van die drie groepe terwyl hul gemiddelde werkstrestelling ook die laagste was.

7.3.3.2 VERSKILLE TUSSEN HUWELIKSTATUSGROEPE TEN OPSIGTE VAN DIE OORSAKE VAN STRES

Die verskille wat voorkom in die ervaring van die oorsake van stres wat vroue van verskillende huwelikstatusgroepe beleef, word in Tabel 7.13 aangetoon.

Tabel 7.13 Spesifieke verskille tussen die stressors van vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë

Veranderlike Oorsake buite werksverband (Werks- en Lewens-ervaringe-vraelys)	Ongetroude vroue (Groep 1) N= 267		Getroude vroue (Groep 2) N= 354		Geskeide vroue (Groep 3) N= 105		Groepe wat beduidend van mekaar verskil volgens die Scheffé- toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Oorsake buite werk (totaaltelling)	33.3	9.34	31.21	9.36	34.80	9.63	2 verskil van 1 en 3
Maatskaplik	9.94	3.41	9.75	3.83	11.15	4.23	Nie beduidend op die Scheffé-toets
Infrastruktuur	10.74	4.10	9.16	3.40	10.36	3.29	2 verskil van 1 en 3
Oorsake binne werksverband (WLE-vraelys)							
Organisasie-funksionering	17.68	6.14	19.30	6.75	17.69	6.42	2 verskil van 1
Taakkenmerke	43.35	9.70	45.99	10.10	43.81	10.60	2 verskil van 1
Beroeps-aangeleenthede	21.29	6.81	22.89	7.29	21.64	6.80	2 verskil van 1
Sosiale aangeleenthede	22.19	5.88	23.94	5.77	21.87	5.86	2 verskil van 1 en 3

Uit Tabel 7.13 blyk dit dat 'n verskil in huwelikstatus aanleiding gee tot verskille in die ervaring van stressors. Beduidende verskille blyk tussen die vroue in die verskillende groepe voor te kom ten opsigte van die mate waarin hulle stressors buite werksverband beleef. 'n Verdere ontleding van die stressors buite werksverband bring aan die lig dat verskille veral ten opsigte van infrastruktuur en maatskaplike stressors voorkom.

Ten opsigte van stressors binne werksverband het die ongetroude vroue in die ondersoekgroep die grootste mate van ontevredenheid getoon met Organisasiefunksionering, Taakkenmerke, Beroepsaangeleenthede en Sosiale aangeleenthede. Die geskeide vroue het ook aangedui dat Sosiale aangeleenthede veral vir hulle 'n bron van stres in hul werksomgewing is. In vergelyking met die riglynwaardes wat deur Van Zyl en Van der Walt (1991, p. 27) aangebied word, blyk

dit dat die enkellopende vroue in die ondersoekgroep veral probleme ten opsigte van Beroepsaangeleenthede ervaar. Die praktiese beduidendheidswaarde van bogenoemde statisties beduidende verskille is egter klein.

Volgens bogenoemde gegewens beleef die getroude vroue in die ondersoekgroep beduidend minder stressors buite werksverband as enkellopende en geskeide vroue. Die geskeide vroue het veral aangetoon dat hulle met talle stressors buite werksverband gekonfronteer word. 'n Verdere ontleding van die response op die items van die subskaal Oorsake buite werksverband (OBW) dui aan dat enkellopende en geskeide vroue veral probleme ondervind met maatskaplike/ekonomiese faktore en die voorsiening van infrastruktuur soos vervoer, behuising en ontspanningsfasiliteite.

7.3.3.3 VERSKILLE TUSSEN DIE HUWELIKSTATUSKATEGORIEË TEN OPSIGTE VAN WEERSTANDSHULPBRONNE

Soos blyk uit Tabel 7.11 het die gemiddelde tellings van die drie huweliksstatuskategorieë beduidende verskille op die totaal tellings van die Fortaliteitsvraelys en Koherensiesinskaal getoon. Verskille tussen die gemiddelde tellings van die onderskeie groepe op die subskale Selfbeoordeling en Beoordeling van Gesinsondersteuning (gemeet deur die Fortaliteitsvraelys) was ook beduidend op die 5%-peil. Die praktiese beduidendheid van hierdie verskille was egter klein. Die spesifieke aard van die verskille (soos bepaal met die Scheffé-toets) word in Tabel 7.14 aangetoon.

Tabel 7.14 Spesifieke verskille in die gemiddelde tellings van die drie huwelikstatuskategorieë ten opsigte van weerstandshulpbronne

Veranderlike Weerstandshulp- bronne	Enkelopende vroue (Groep 1) N= 267		Getroude vroue (Groep 2) N= 354		Geskeide vroue (Groep 3) N= 105		Groepe wat betekenisvol van mekaar verskil volgens die Scheffé- toets
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Fortaliteitsvraelys (totaal)	57.82	10.53	59.11	10.70	57.03	9.06	2 verskil van 3
Selfbeoordeling	21.44	3.88	21.34	4.01	20.36	3.85	1 verskil van 3
Gesinsonder- steuning (FFS)	19.48	4.95	20.12	4.97	19.33	4.18	2 verskil van 3
Koherensiesin (Totaal)	129.28	22.97	134.98	26.87	126.60	26.49	1 en 3 van 2

Volgens die Scheffé-toets het die geskeide vroue in die ondersoekgroep beduidend laer gemiddelde totaal tellings op die Fortaliteitsvraelys, Koherensiesinskaal en ook op die subskaal Beoordeling van gesinsondersteuning (Fortaliteitsvraelys) behaal as die getroude vroue. Dit wil dus voorkom of die geskeide vroue se posisie ten opsigte van die omvang van hul weerstandshulpbronne minder gunstig is as dié van getroude vroue. Die geskeide vroue se gemiddelde telling op Selfbeoordeling (FSA) was ook beduidend laer as die ongetroude groep s'n. Die getroude vroue se koherensiesin blyk ook sterker te wees as die enkelopende vroue s'n.

7.3.3.4 VERSKILLE TUSSEN DIE HUWELIKSTATUSKATEGORIEË TEN OPSIGTE VAN COPINGSTRATEGIEË

Aan die hand van Tabel 7.11 (paragraaf 7.3.3) kan afgelei word dat min verskille bestaan tussen die verskillende groepe ten opsigte van die mate waarin hulle van verskillende copingstrategieë gebruik maak. Die spesifieke aard van dié verskille wat ten opsigte van die gemiddelde tellings van die drie groepe voorkom met betrekking tot hul benutting van verskillende copingstrategieë, word in Tabel 7.16 aangedui.

Tabel 7.15 Spesifieke verskille tussen die huwelikstatuskategorieë ten opsigte van die benutting van copingstrategieë

Veranderlike	Enkelopende vroue (Groep 1) N= 267		Getroude vroue (Groep 2) N= 354		Geskeide vroue (Groep 3) N= 105		Groepe wat beduidend van mekaar verskil volgens die Scheffé-toets
Copingstrategie (COPE-skaal)	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	
Aktiewe coping	12.33	2.68	12.70	2.50	12.06	2.32	2 verskil van 3
Beplanning	13.02	2.57	13.19	2.45	12.49	2.55	2 verskil van 3
Wend tot religie	12.97	3.05	13.91	2.45	13.25	2.78	2 verskil van 1
Alkohol/dwelmontvlugting	1.32	0.75	1.32	0.76	1.62	0.99	3 verskil van 1 en 2

Soos afgelei kan word uit Tabel 7.15 maak die geskeide vroue in die ondersoekgroep minder gebruik van Aktiewe coping en Beplanning as die getroude vroue. Die geskeide vroue maak skynbaar ook meer gereeld gebruik van Alkohol-en dwelmontvlugting as getroude en ongetroude vroue. Getroude vroue het ook aangetoon dat hulle meer van Wend tot religie as copingstrategie gebruik maak as ongetroude vroue. Die praktiese beduidendheidswaarde van hierdie verskille was egter klein.

Nulhipotese 3 is verwerp weens die feit dat daar verskeie statisties beduidende verskille tussen die huwelikstatuskategorieë voorgekom het. Alternatiewe hipotse 3 is dus aanvaar. Al bogenoemde statisties beduidende verskille was egter aanduidend van 'n klein praktiese beduidendheidswaarde.

7.3.4 SAMEVATTING VAN VERSKILLE TUSSEN RASSEGROEPE, BEROEPSGROEPE EN HUWELIKSTATUSKATEGORIEë

Uit bogenoemde bespreking blyk dit dus dat veral ras 'n belangrike invloed uitoefen op hoofsaaklik stressors, beskikbaarheid van weerstandshulpbronne en op die vlak

van lewenstevredenheid en werkstres wat beroepsvroue beleef. Vervolgens sal daar gefokus word op die proses van die vermindering van onafhanklike veranderlikes voordat die meervoudige regressieontledings bespreek word.

7.4 VERMINDERING VAN ONAFHANKLIKE VERANDERLIKES

Uit die bespreking van die biografiese vraelys en die beskrywende statistiek is dit duidelik dat 'n groot verskeidenheid onafhanklike veranderlikes gemeet is. Daar is egter besluit om die onafhanklike veranderlikes te verminder om multikollineariteit uit te skakel en om die regressieontledings wat later in die hoofstuk onder paragraaf 7.6 bespreek word, minder lomp te maak (Van der Westhuizen, Monteith en Steyn, 1989). Daar is van verskillende prosedures gebruik gemaak om die veranderlikes te verminder. Om die veranderlikes wat kontinue veranderlikes is te verminder, is van faktorontledings gebruik gemaak terwyl van variansie-ontledings gebruik gemaak is om die biografiese veranderlikes (kategorieëse data) te verminder.

7.4.1 VERMINDERING VAN BIOGRAFIESE VERANDERLIKES

Al die biografiese veranderlikes is in verskillende kategorieë verdeel. Enkele van die biografiese veranderlikes is digotomies (twee kategorieë), terwyl die ander meer as twee kategorieë insluit. Ter uitvoering van die variansie-ontleding ter vermindering van die biografiese veranderlikes is die bepaalde biografiese veranderlike as onafhanklike veranderlike gebruik terwyl die kriteria (lewenstevredenheid en werkstres) as die afhanklike veranderlikes gebruik is. Indien vir 'n bepaalde biografiese veranderlike 'n statisties beduidende F -waarde verkry is, is besluit om die biografiese veranderlike as deel van die voorspellers vir dié bepaalde kriterium in te sluit. Ten einde die biografiese veranderlikes meer hanteerbaar te maak, is variansie-ontledings uitgevoer en die resultate rakende die twee kriteriumveranderlikes verskyn in Tabel 7.17.

Tabel 7.16: Resultate van variansie-ontledings betreffende biografiese veranderlikes en kriteriumveranderlikes

Biografiese veranderlikes	Lewenstevredenheid			Werkstres		
	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>f</i>
Ras	4.32	0.0050*	0.14	5.69	0.0008*	0.16!
Ouderdom	1.46	0.2322	-	0.42	0.6598	-
Beroepskategorie	0.58	0.5620	-	1.85	0.1584	-
Hoogste kwalifikasie	2.84	0.0592	-	8.55	0.0002*	0.16!
Werksure per week	0.66	0.4169	-	0.51	0.4761	-
Vryetyd beskikbaar	1.09	0.2969	-	0.31	0.5809	-
Diskriminasie	2.39	0.1230	-	38.19	0.0001 **	0.25!!
Mentor	1.88	0.1707	-	0.29	0.5923	-
Rolkonflik	12.40	0.0005 *	0.14	20.33	0.0001*	0.18!
Huwelikstaat	8.12	0.0003 *	0.16	4.75	0.0090*	0.12!
Aantal kinders	0.12	0.8881	-	4.39	0.0128	-
Ouderdom van kinders	2.28	0.1322	-	0.00	0.9978	-
Bydrae tot versorging	0.65	0.4216	-	3.48	0.0629	-
Instandhouding huishouding	2.74	0.0987	-	0.07	0.7870	-
Emosionele ondersteuning	39.10	0.0001 **	0.32	6.31	0.0124	-
Tasbare ondersteuning	12.13	0.0006 **	0.18	0.14	0.7132	-

* $p \leq 0,01$

f = praktiese beduidendheid

** $p \leq 0.001$

! $f = 0.10$ klein effekgrootte !! $f = 0.25$ medium effekgrootte

Die inligting in Tabel 7.16 dui aan dat vir die biografiese veranderlikes *ras*, *huwelikstaat* en *rolkonflik* die berekende *F*-waardes rakende beide die kriteria, naamlik lewenstevredenheid en werkstres, beduidend op die 1%-peil is. Vir die biografiese veranderlikes Emosionele ondersteuning van die eggenoot/maat en Tasbare ondersteuning van die eggenoot/maat is beduidende *F*-waardes (1%-peil) slegs vir die kriterium lewenstevredenheid gevind. Rakende die kriterium werkstres, is beduidende (op die 1%-peil) *F*-waardes ook ten opsigte van kwalifikasie en diskriminasie gevind. Aangesien met 'n relatief groot groep ($N=732$) proefpersone gewerk word en verwag word om redelik maklik beduidende **statistiese** resultate te verkry, is die **praktiese** beduidendheid van die resultate (rakende die variansie-ontleding) ondersoek. Ten einde ook 'n aanduiding van die praktiese beduidendheid te verkry, is die effekgroottes (f) slegs vir die statisties beduidende resultate bereken. Dit is egter van Tabel 7.16 duidelik dat met die uitsondering van diskriminasie ten opsigte van die kriterium stres en emosionele ondersteuning betreffende die kriterium lewenstevredenheid wat medium effekgroottes toon, al die

ander statisties beduidende resultate klein effekgroottes toon en dus prakties minder beduidend is.

Dit is egter duidelik dat hoewel vir beide die kriteria die veranderlikes ras, huwelikstaat en rolkonflik, beduidende resultate opgelewer het, daar ook ander biografiese veranderlikes is wat op die een kriterium maar nie op die ander nie 'n invloed uitoefen. Gevolglik sal van die biografiese veranderlikes verskil wanneer die voorspellers in die hiërargiese regressiemodel ingevoer word om die unieke persentasie variansie wat elke veranderlike van die kriterium voorspel, te ondersoek. Die volgende biografiese veranderlikes is geselekteer vir insluiting by die hiërargiese regressieontleding vir lewenstevredenheid: Ras, Huwelikstatus, Rolkonflik, Emosionele ondersteuning van eggenoot/maat en Tasbare ondersteuning van eggenoot/maat. Vir die hiërargiese regressieontleding van stres is Ras, Huwelikstatus, Rolkonflik, Diskriminasie en Opvoedkundige vlak geselekteer.

Die vermindering van die kontinue veranderlikes sal vervolgens bespreek word.

7.4.2 VERMINDERING VAN DIE KONTINUE VERANDERLIKES

Tydens die uitvoering van hiërargiese regressie-ontledings wat in paragraaf 7.5 (p. 226) bespreek word, is die volgende kriteria gebruik vir die insluiting van die verskillende veranderlikes per faktor in die regressievergelyking:

- die veranderlikes wat die hoogste faktorlading op elkeen van die vyf faktore getoon het
- die veranderlikes wat die hoogste korrelasie met die kriteriumveranderlikes getoon het
- die veranderlikes wat ooreenkomstig die konstruk, die sinvolste is (Huysamen, 1996).

7.4.2.1 FAKTORONTLEDINGS

Die faktorontledings wat uitgevoer is ter vermindering van die kontinue veranderlikes sal vervolgens bespreek word.

Al die onafhanklike veranderlikes waarna in Hoofstuk 6, paragraaf 6.5 verwys is (met die uitsondering van die biografiese veranderlikes), tesame met die drie subskale van stressors buite werksverband (wat vir die gebruik in hierdie ondersoek geskep is) is in 'n hoofkomponent faktorontledingsprosedure gevoer. Die aantal faktore wat onttrek moes word, is deur 'n kombinasie van die eigenwaardes groter as een kriterium en die scree-toets bepaal. Deur van hierdie kriteria gebruik te maak, is besluit om vyf faktore te onttrek. Die verkreeë faktormatriks is vervolgens aan die hand van die varimax-kriterium (Kaiser, 1958) na 'n ortogonale eenvoudige struktuur geroteer. Die geroteerde faktormatriks is deur middel van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1985) verkry en die resultate word in Tabel 7.17 verskaf. Slegs faktorladings van 0.3 en hoër word in die tabel aangedui ten einde die interpretasie te vergemaklik.

Tabel 7.17 Varimax geroteerde faktormatriks rakende die onafhanklike veranderlikes (voorspellers)

Items	Faktore				
	I	II	III	IV	V
Ervaring van werk- en Lewensomstandighede vraelys: OGF (Organisasiefunksionering)		0.84			
TK (Taakkenmerke)		0.74			
FWO (Fisiese werksomgewing)		0.73			
CM (Beroepsaangeleenthede)		0.82			
SM (Sosiale aangeleenthede)		0.73			
BYV (Vergoeding en Byvoordele)		0.81			
Fortaliteitsvraelys: FSA (Selfbeoordeling)				0.76	
FFS (Gesinsondersteuning)				0.76	
FFR (Sosiale ondersteuning)				0.66	
Koherensiesinskaal: SOC (Koherensiesin)			-0.46	0.54	
COPE-Skaal: AC (Aktiewe coping)	0.81				
P (Beplanning)	0.83				
SCA (Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite)	0.72				
RC (Weerhoudingscoping)	0.58				
SIR (Sosiale ondersteuning om instrumentele redes)	0.66				
SER (Sosiale ondersteuning om emosionele redes)	0.58				-0.36
PRG (Positiewe herformulering en groei)	0.74				
A (Aanvaarding)	0.58				
TTR (Wend tot religie)	0.58				
FVE (Fokus op / ontflading van emosies)			0.54		-0.35
D (Ontkenning)			0.70		
BD (Gedragsonttrekking)			0.72		
MD (Kognitiewe onttrekking)			0.68		
ADD (Alkohol- en dwelmontvlugting)			0.40		
OBWsos (Sosiale stressors)			0.41		0.52
OBWinf (Infrastruktuur)			0.37		0.68
OBWmsk (Maatskaplike stressors)					0.53
Eigenwaardes:	6.421	3.970	2.537	1.576	1.283

N = 732

Hoogste ladings per faktor in vetgedrukte letters.

Uit die geroteerde faktorpatroonmatriks is dit duidelik dat 23 van die 28 veranderlikes op slegs een van die faktore 'n lading groter as 0.3 toon. Die oorblywende 5 veranderlikes toon almal op twee faktore hoë ladings. Veranderlikes is slegs ingesluit by die faktor waarop dit die hoogste lading getoon het. Faktor I word gekenmerk deur hoë ladings op veranderlikes wat handel oor die aktiewe copingvaardighede van beroepsvrouens terwyl Faktor II en Faktor V onderskeidelik weer deur hoë ladings op veranderlikes wat handel oor stressors binne en stressors buite werksverband gekenmerk word. Faktor III word gekenmerk deur hoë ladings op veranderlikes wat handel oor onttrekking (meer destruktiewe copingvaardighede)

en faktor IV deur hoë ladings op veranderlikes wat handel oor *weerstandshulpbronne*.

Voordat tot die seleksie van die veranderlikes per faktor oorgegaan is, is die korrelasies tussen die onafhanklike veranderlikes en die twee kriteriumveranderlikes ook bereken en die resultate is tesame met die faktorladings in ag geneem.

7.4.2.2 KORRELASIES TUSSEN DIE VERANDERLIKES

Die korrelasie tussen die twee kriteriumveranderlikes, naamlik lewenstevredenheid en werkstres, is eerstens bepaal. Die korrelasie tussen lewenstevredenheid en werkstresvlak is **-0.30** wat statisties beduidend op die 1%-peil is en ook prakties beduidend met 'n medium effekgrootte is. Hoe laer die vlak van werkstres wat 'n persoon ervaar, hoe hoër die vlak van lewenstevredenheid wat hy/sy ervaar. Alhoewel die twee kriteria, werkstres en lewenstevredenheid, beduidend met mekaar korreleer, is besluit om beide kriteria te gebruik in die uitvoering van die hiërargiese regressieontledings omdat dit in die literatuur gemeld word dat beide die kriteria dimensies van psigologiese welstand verteenwoordig. Die feit dat sekere biografiese veranderlikes in die uitvoering van die variansie-ontledings (paragraaf 7.4.1.) slegs op een van die twee kriteria 'n beduidende F-waarde behaal het, het ook ondersteuning gebied aan die besluit om albei kriteria te gebruik in die hiërargiese regressieontleding. Dit het die vermoede laat ontstaan dat verskillende veranderlikes kan bestaan wat vlak van lewenstevredenheid en vlak van werkstres onderskeidelik beïnvloed.

Korrelasies is ook bereken tussen die kontinue voorspeller veranderlikes en die twee kriteriumveranderlikes, naamlik lewenstevredenheid en werkstres. Die resultate van hierdie korrelasies word in Tabel 7.18 aangetoon.

Tabel 7.18 Korrelasies tussen die voorspeller veranderlikes en die kriterium veranderlikes

Items	Kriteriumveranderlikes	
	Lewens- tevreidenheid	Werkstres
Ervaring van Werks- en lewensomstandig- hede-vraelys:		
OGF (Organisasiefunksionering)	0.283*	-0.308*
TK (Taakkenmerke)	0.173*	-0.315*
FWO (Fisiese werksomgewing)	0.139*	-0.227*
CM (Beroepsaangeleenthede)	0.253*	-0.265*
SM (Sosiale aangeleenthede)	0.233*	-0.351*
BYV (Vergoeding/byvoordele)	0.208*	-0.265*
OBWsos (Sosiale stressors)	-0.217*	0.564*
OBWinf (Infrastruktuur)	-0.121*	0.416*
OBWmsk (Maatskaplik)	-0.277*	0.400*
Fortaliteitsvraelys:		
FSA (Selfbeoordeling)	0.345*	-0.324*
FFS (Gesinsondersteuning)	0.306*	-0.185*
FFR (Sosiale ondersteuning)	0.264*	-0.249*
Koherensiesinskaal:		
SOCTOT (Koherensiesin)	0.397*	-0.457*
Cope-skaal		
AC (Aktiewe coping)	0.231*	-0.182*
P (Beplanning)	0.208*	-0.165*
SCA (Kompeterende aktiwiteite)	0.215*	-0.085
RC (Weerhoudingscoping)	0.133*	-0.087
SIR (Instrumentele ondersteuning)	0.205*	-0.119*
SER (Emosionele ondersteuning)	0.177*	-0.083
PRG (Herinterpretasie en groei)	0.215*	-0.216*
A (Aanvaarding)	0.126*	-0.085
TTR (Wend tot religie)	0.169*	-0.134*
FVE (Emosionele ontlading)	-0.055	0.206*
D (Ontkenning)	-0.010	0.203*
BD (Gedragsonkenning)	-0.017	0.234*
MD (Kognitiewe onttrekking)	-0.010	0.151*
ADD (Alkohol-/dweilmontvluging)	-0.108*	0.144*

N = 732

* $p \leq 0,01$

Die waardes wat in vetgedrukte skrif verskyn, is ook prakties beduidend.

Praktiese beduidendheid: 0,1 en groter dui op 'n klein effek.
0,3 en groter dui op 'n medium effek.
0,5 en groter dui op 'n groot effek.

(Cohen, 1977, p. 79-81).

7.4.2.2.1 KORRELASIES TUSSEN STRESSORS EN DIE KRITERIUMVERANDERLIKES

Soos dit blyk uit Tabel 7.18, korreleer al ses die subskale van die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys wat **stressors binne werksverband** meet, statisties beduidend positief met die vlak van **lewenstevredenheid** (SWL) wat die vroue in hierdie ondersoekgroep ervaar. Hoe hoër die tellings op hierdie subskale, hoe groter die mate waarin hul verwagtinge ten opsigte van hierdie werksverwante aspekte vervul word. Dit beteken dus dat hoe groter die mate waarin 'n persoon se verwagtinge en behoeftes ten opsigte van organisasiefunksionering, taakkenmerke, fisiese werksomgewing, loopbaanbevordering, sosiale aangeleenthede, vergoeding en byvoordele vervul word, hoe hoër die vlak van lewenstevredenheid wat die persoon ervaar. Geeneen van bogenoemde subskale het 'n prakties beduidende effekgrootte getoon nie en die praktiese waarde hiervan is dus klein.

Al ses die subskale wat verband hou met stressors binne werksverband toon 'n statisties beduidende negatiewe korrelasie met die **vlak van werkstres** wat deur die lede van die ondersoekgroep ervaar word. 'n Medium effekgrootte is slegs gevind vir die subskale Organisasiefunksionering (OGF), Taakkenmerke (TK) en Sosiale aangeleenthede (SM). Hieruit blyk dit dus dat hierdie drie subskale van praktiese waarde is by die bepaling van die vlak van werkstres wat die vroue in die ondersoekgroep ondervind. Die afleiding kan dus gemaak word dat persone wat 'n groter mate van vervulling van hul verwagtinge en behoeftes ten opsigte van organisasiefunksionering, taakkenmerke, fisiese werksomgewing, loopbaanbevordering, sosiale aangeleenthede asook vergoeding en byvoordele beleef 'n laer vlak van werkstres beleef.

Die drie subskale van die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys wat **stressors buite werksverband** meet, toon ook statisties beduidende positiewe korrelasies met die vlak van **lewenstevredenheid** terwyl dit statisties beduidende negatiewe korrelasies met die vlak van werkstres toon. Dit suggereer dat persone wat minder stressors buite werksverband ervaar, 'n hoër vlak van

lewenstevredenheid sal ervaar as persone wat aan baie stressors buite werksverband blootgestel word. Die drie stressors buite werksverband (naamlik sosiaal, infrastruktuur en maatskaplik) het nie prakties beduidende effekgroottes ten opsigte van lewenstevredenheid getoon nie. Al drie dié stressors het egter hoogs beduidende effekgroottes (medium tot groot effekgroottes) ten opsigte van vlak van werkstres getoon. Persone wat dus aan meer stressors buite werksverband blootgestel word, beleef dus hoër vlakke van werkstres.

Hieruit blyk dit dus dat stressors binne en buite werksverband 'n belangrike invloed op die **vlak van werkstres** wat beroepsvroue ervaar, uitoefen en dat dit in 'n mindere mate ook hul vlak van lewenstevredenheid beïnvloed. Die stressors oefen egter 'n groter invloed op die vlak van werkstres uit as wat dit die mate van lewenstevredenheid beïnvloed.

7.4.2.2 KORRELASIES TUSSEN WEERSTANDSHULPBRONNE EN KRITERIUMVERANDERLIKES

Die subskale Selfbeoordeling, Beoordeling van gesinsondersteuning, Beoordeling van sosiale ondersteuning soos gemeet deur die Fortaliteitsvraelys en Koherensiesin (Koherensiesinskaal) toon almal statisties beduidende positiewe korrelasies met die vlak van lewenstevredenheid. Van hierdie skale het Koherensiesin (SOC) die sterkste korrelasie met lewenstevredenheid getoon. Die subskale Selfbeoordeling, Beoordeling van gesinsondersteuning en Koherensiesin het 'n medium effekgrootte ten opsigte van lewenstevredenheid getoon, wat daarop dui dat hierdie veranderlikes van praktiese waarde kan wees by die bepaling van lewenstevredenheid by die ondersoekgroep. Die afleiding wat hieruit gemaak kan word, is dat hoe meer positief die proefpersone se beoordeling van hulself en hul gesinsondersteuningsbronne is en hoe hoër hul koherensiesin is, hoe groter is die mate van lewenstevredenheid wat hulle ervaar.

Die subskale Selfbeoordeling, Beoordeling van gesinsbeoordeling, Beoordeling van sosiale ondersteuning en Koherensiesin het statisties beduidende negatiewe

korrelasies met die vlak van werkstres getoon. Selfbeoordeling en Koherensiesin het medium effekgroottes getoon en die praktiese waarde van hierdie veranderlikes in die bepaling van vroue se vlak van werkstres blyk dus relatief groot te wees. Hiervolgens wil dit voorkom asof persone wat hulself en hul bronne van ondersteuning positief beoordeel en wat oor 'n sterk koherensiesin beskik, beter instaat is om stressors effektief te bemeester en dus 'n laer vlak van werkstres ervaar.

7.4.2.2.3 KORRELASIES TUSSEN VERSKILLENDEN COPINGSTRATEGIEË EN DIE KRITERIUMVERANDERLIKES

Die subskale van die COPE-skaal wat probleemgefokusde coping meet, naamlik Aktiewe coping, Beplanning, Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite, Weerhoudingscoping en Sosiale ondersteuning om instrumentele redes toon almal 'n beduidend positiewe korrelasie met die vlak van lewensvrede. Al hierdie subskale se effekgroottes was egter klein en blyk dus van min praktiese beduidendheidswaarde te wees. Indien gebruik gemaak word van aktiewe coping, beplanning, onderdrukking van kompeterende aktiwiteite, weerhoudingscoping en die soeke na ondersteuning om instrumentele redes, beïnvloed dit dus die vlak van lewensvrede positief. Die impak daarvan blyk egter van klein praktiese waarde te wees. Slegs die skale Aktiewe coping, Beplanning en Sosiale ondersteuning om instrumentele redes het egter statisties beduidend gekorreleer met die vlak van werkstres. Dit het negatief met die vlak van werkstres gekorreleer. Dit beteken dus dat persone wat gereelder gebruik maak van probleemgefokusde copingstrategieë laer vlakke van werkstres beleef. Die effekgrootte was egter aanduidend van 'n klein praktiese beduidende bydrae en dit wil dus voorkom of die impak daarvan op 'n persoon se werkstres klein is.

Die emosiegefokusde copingstrategieë van die COPE-vraelys wat gemeet is deur die subskale Sosiale ondersteuning om emosionele redes, Positiewe herformulering en groei, Aanvaarding en Wend tot Religie het statisties beduidende positiewe korrelasies met die vlak van lewensvrede getoon. Die effekgroottes van al

copingstrategieë slegs 'n klein bydrae lewer tot die mate van lewenstevredenheid wat 'n persoon ervaar. Die volgende emosiegefokusde copingskale (COPE-vraelys) het statisties betekenisvol gekorreleer met vlak van werkstres: Positiewe herinterpretasie en groei, Wend tot Religie en Fokus op en/of ontlading van emosies. Die praktiese beduidendheidswaarde van hierdie veranderlikes was almal klein, wat daarop dui dat hierdie emosiegefokusde copingstrategieë slegs 'n geringe invloed op die vlak van werkstres uitoefen. Dit is egter belangrik om daarop te let dat die korrelasie tussen Werkstres en Fokus op en/of ontlading van emosies positief is. Daaruit kan afgelei word dat persone wat dikwels gebruik maak van die ontlading van emosies en op hul emosies fokus wanneer hulle stresvolle situasies beleef, hoër vlakke van werkstres ervaar. Persone wat tydens stresvolle situasies geneig is om hulle tot religie/geloof te wend en wat gebeurde in 'n positiewe lig probeer beskou, beleef egter laer vlakke van werkstres.

Slegs een subskaal wat meer destruktiewe copingstrategieë meet, naamlik Alkohol-en/dwelmontvlugting het 'n statisties beduidende korrelasie (negatief) met lewenstevredenheid getoon. Hieruit blyk dit dus dat persone wat hul toevlug tot alkohol en dwelms neem wanneer hul stresvolle situasies beleef, 'n laer vlak van lewenstevredenheid ervaar. Al vier die subskale wat destruktiewe copingstrategieë meet, het egter beduidende positiewe korrelasies met die vlak van werkstres getoon. Hoe meer 'n persoon gebruik maak van hierdie copingstrategieë, hoe hoër is die vlak van werkstres wat dus ervaar word. Nie een van bogenoemde subskale het 'n medium tot hoë praktiese beduidendheids korrelasie met lewenstevredenheid of werkstres getoon nie. Die invloed daarvan op lewenstevredenheid en werkstres blyk dus klein te wees.

Uit bogenoemde resultate blyk dit dat die veranderlikes wat 'n beduidende invloed op die mate van lewenstevredenheid wat beroepsvroue beleef uitoefen, meestal ook 'n positiewe invloed uitoefen op hul vermoë om weerstand teen oormatige werkstres te bied. Ten opsigte van die verskillende copingstrategieë wat die beroepsvroue aanwend, wil dit egter voorkom asof die benutting van probleemgefokusde en

hierdie subskale was egter klein en daaŕuit blyk dit dus dat die emosiegefokusde

emosiegefokusde copingstrategieë sterker positiewe korrelasies met lewenstevredenheid toon, as wat dit weerstand teen oormatige werkstres beïnvloed. Die copingstrategieë het egter net 'n klein mate van praktiese beduidendheid met werkstres en lewenstevredenheid getoon en blyk dus nie 'n groot impak op die vlak van lewenstevredenheid of werkstres van hierdie ondersoekgroep te hê nie.

7.4.3 FAKTORE EN VERANDERLIKES WAT GESELEKTEER IS VIR INSLUITING BY DIE HIËRARGIESE REGRESSIEONTLEDING

Met inagneming van die prosedure soos aangetoon in paragraaf 7.4.2, is dit duidelik dat die veranderlike met die hoogste faktorlading nie noodwendig elke keer gekies is nie aangesien sodanige veranderlike nie noodwendig die hoogste korrelasie met die kriteriumveranderlikes toon nie. Deur die inagneming van die faktorlading, korrelasies met die kriteriaveranderlikes en die sinvolheid ten opsigte van die konstruk, is die volgende drie veranderlikes per faktor geselekteer, naamlik:

Faktor I (Aktiewe copingvaardighede):

Aktiewe coping (AC), Beplanning (P) en Positiewe herinterpretasie en groei (PRG)

Faktor II (Stressors binne werksverband):

Organisasiefunksionering (GF), Vergoeding en byvoordele (BYV) en Beroepsaangeleenthede (CM)

Faktor III (Onttrekking):

Ontkenning (D), Gedragsonttrekking (BD) en Kognitiewe Onttrekking (MD).

Faktor IV (Weerstandshulpbronne):

Selfbeoordeling (FSA), Beoordeling van gesinsondersteuning (FFS) en Koherensiesin (SOC)

Faktor V (Stressors buite werksverband):

Psigososiale stressors (OBWsos), Infrastruktuur (OBWinf) en Maatskaplike stressors (OBWmsk)

Faktor VI (Biografiese veranderlikes):

Die biografiese veranderlikes wat in paragraaf 7.4.1 geïdentifiseer is, is hierby ingesluit.

7.5 HIËRARGIESE REGRESSIEONTLEDINGS TER VOORSPELLING VAN LEWENSTEVREDENHEID EN VLAK VAN WERKSTRES

7.5.1 INLEIDING

Hiërargiese regressieontledings is gedoen ten einde ondersoek in te stel na die bydraes van die verskillende voorspeller veranderlikes tot die verklaring van die variansie in die vlak van lewenstevredenheid en werkstres wat beroepsvroue ervaar. Dit sluit dus aan by doelstelling ses wat vir hierdie ondersoek gestel is, naamlik om te bepaal wat die effek van stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese faktore is op die vlak van werkstres en lewenstevredenheid wat beroepsvroue ervaar. Daar is dus twee kriteriaveranderlikes ter sprake in hierdie ondersoek en daarom sal die hiërargiese regressieontledings vir elk van hierdie kriteria afsonderlik uitgevoer en bespreek word.

Elkeen van die ses faktore wat tydens die proses van die vermindering van veranderlikes geselekteer is (soos onder paragraaf 7.4.3 bespreek), naamlik stressors buite werksverband, stressors binne werksverband, weerstandshulpbronne, aktiewe copingstrategieë, onttrekking en biografiese veranderlikes is in die hiërargiese regressieontledingsmodel gebruik om die variansie in elkeen van die kriteriaveranderlikes (lewenstevredenheid en werkstres) te verklaar. Die biografiese veranderlikes is as skynveranderlikes gekodeer om dit ook in die hiërargiese regressieontledingsmodel te kan byreken. Die persentasie variansie van die kriterium wat deur elk van die voorspeller veranderlikes verklaar word, word deur R^2 aangedui. Ten einde die spesifieke bydrae te bepaal wat elke voorspeller tot 'n bepaalde kriterium se variansie lewer, sal die R^2 -waarde met en

weer sonder die bepaalde voorspeller bereken word. Die verskil in R^2 wat voorkom se beduidendheid sal met behulp van die hiërargiese F -toets bereken word, terwyl die effekgroottes (β) ook bereken en aangetoon sal word. Die resultate van hierdie ontledings word eerstens vir lewenstevredenheid en daarna vir stres verskaf. Die resultate vir lewenstevredenheid sal vervolgens bespreek word.

7.5.2 RESULTATE VAN DIE HIËRARGIESE REGRESSIE-ONTLEDING TEN OPSIGTE VAN LEWENSTEVREDENHEID

Die volgende hipotese is gestel ten opsigte van die verklaring van die variansie in die vlak van lewenstevredenheid van die vroue in die ondersoekgroep:

Hipotese 4: Nulhipotese 4: Die variansie in die **vlak van lewenstevredenheid** wat beroepsvroue ervaar sal nie statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie.

Alternatiewe hipotese 4: Die variansie in die **vlak van lewenstevredenheid** wat beroepsvroue ervaar sal statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes

Die resultate van die hiërargiese regressieontleding wat uitgevoer is ter toetsing van die beduidendheid van die verklaring van die variansie in die vlak van lewenstevredenheid verskyn in Tabel 7.19.

Tabel 7.19 Bydraes van die voorspeller veranderlikes tot R^2 vir lewenstevredenheid

Veranderlikes in ontleding	R^2	Bydrae tot R^2 : volledig minus verminderde model	F	f^2
1. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+p+prg]	0.3343	1-5 = 0.0001	10.657 **	0.0002
2. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+p]	0.3342	2-5 = 0.0004	10.639 **	0.0001
3. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+prg]	0.3339	3-5 = 0.0013	10.598 **	0.0020
4. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[p+prg]	0.3330	4-5 = 0.0056	11.484 **	0.0084
5. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]	0.3287			
6. [d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+[ac+p+prg]+[gf+cm+byv]	0.3343	6-10 = 0.0002	10.652 **	0.0003
7. [d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+[ac+p+prg]+[gf+cm]	0.3341	7-10 = 0.0002	10.651 **	0.0003
8. [d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+[ac+p+prg]+[gf+byv]	0.3341	8-10 = 0.0029	10.524 **	0.0040
9. [d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+[ac+p+prg]+[cm+byv]	0.3314	9-10 = 0.0065	11.438 **	0.0100
10. [d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+[ac+p+prg]	0.3278			
11. [d+bd+md]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[fsa+soc+ffs]	0.3343	11-15 = 0.0027	10.53 **	0.0040
12. [d+bd+md]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[fsa+soc]	0.3316	12-15 = 0.0038	10.479 **	0.0060
13. [d+bd+md]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ffs+soc]	0.3305	13-15 = 0.0122	10.085 **	0.0180
14. [d+bd+md]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[fsa+ffs]	0.3221	14-15 = 0.0323	10.145 **	0.0485
15. [d+bd+md]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]	0.3020			
16. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[fsa+ffs+soc]+[biogr]+[d+bd+md]	0.3343	16-20 = 0.0004	10.639 **	0.0006
17. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[fsa+ffs+soc]+[biogr]+[d+bd]	0.3343	17-20 = 0.0010	10.614 **	0.0015
18. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[fsa+ffs+soc]+[biogr]+[d+md]	0.3339	18-20 = 0.0040	10.493 **	0.0067
19. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[fsa+ffs+soc]+[biogr]+[md+bd]	0.3333	19-20 = 0.0068	24.110 **	0.0102
20. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[fsa+ffs+soc]+[biogr]	0.3303			
21. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]	0.3343	21-25 = 0.0093	10.461 **	0.014
22. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk]	0.3250	22-25 = 0.0153	10.028 **	0.0229
23. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+binf]	0.3190	23-25 = 0.0043	10.655 **	0.0040
24. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bmsk+binf]	0.3252	24-25 = 0.0404	10.383 **	0.061
25. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]	0.2939			

26. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+ [biogr]	0.3343	26-35 = 0.0118	10.016**	0.0177
27. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+ dr1	0.3225	27-35 = 0.0001	10.655**	0.0016
28. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+ dr2	0.3342	28-35 = 0.0016	10.583**	0.0024
29. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dr3	0.3327	29-35 = 0.0016	10.581**	0.0024
30. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dh1	0.3327	30-35 = 0.0004	10.643**	0.0006
31. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dh2	0.3339	31-35 = 0.0046	10.730**	0.0069
32. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+df	0.3297	32-35 = 0.0042	10.526**	0.0063
33. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+de	0.3301	33-35 = 0.0127	10.299**	0.0191
34. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+ dt	0.3216	34-35= 0.0543	17.133**	0.0815
35. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]	0.2800			

Sleutel: [ac= aktiewe coping; p= beplanning; prg = positiewe herinterpretasie en groei.]; [gf= organisasiefunksionering; cm=beroepsaangeleenthede, byv= vergoeding en byvoordele]; [d=ontkenning, bd=gedragsonttrekking, md= mentale onttrekking]; [fsa=beoordeling van self, ffs= beoordeling van gesinsondersteuning; soc= koherensiesin]; [bso=stressors buite werk, psigososiaal; bmsk=stressors buite werk, maatskaplik; binf= stressors buite werk, infrastruktuur]; [biogr=biografiese veranderlikes]; [dr1=rasgroep 1; dr2=rasgroep 2; dr3=rasgroep 3; dh1=huwelikstaatgroep 1; dh2=huwelikstaatgroep 2; df=rolkonflik]; de=emosionele ondersteuning en dt=tasbare ondersteuning]; [] – dui die stelle veranderlikes aan

** $p \leq 0,01$

* $p \leq 0,05$

f^2 = effekgrootte 0.1 = klein; 0.25 = medium 0.4 = groot

Eerstens is dit duidelik uit Tabel 7.19 dat al 24 die voorspellers gesamentlik 33.43% van die variansie in beroepsvroue se lewenstevredenheid verklaar [$F(22/467)=10,657$; $p \leq 0,01$]. Al ses die stelle veranderlikes lewer dus 'n statisties beduidende (op die 1%-peil) bydrae tot die verklaring van die variansie in lewenstevredenheid by beroepsvroue. Uit die effekgroottes van die verskillende bydraes blyk dit egter dat die praktiese beduidendheid van die bydraes klein is. Slegs die drie stelle veranderlikes wat die grootste bydraes tot die verklaring van die variansie in lewenstevredenheid by beroepsvroue maak, sal dus bespreek word.

- a) Die resultate toon dat die stel weerstandshulpbronveranderlikes Selfbeoordeling (FSA), Beoordeling van gesinsondersteuning (FFS) en Koherensiesin (SOC) 3,23% tot R^2 in die totale model van lewenstevredenheid bydra [$F(3/469)=10,145$; $p \leq 0,01$]. Die drie weerstandshulpbronveranderlikes, naamlik Selfbeoordeling (FSA), Gesinsbeoordeling (FFS) en Koherensiesin (SOC) dra onderskeidelik 0.38% , 0.27% en 1.22% tot die verklaring van die variansie in lewenstevredenheid van beroepsvroue by. Alhoewel hierdie bydraes statisties beduidend op die

1%-peil is, is al drie die veranderlikes se effekgrootte aanduidend van klein praktiese beduidendheid. Van die weerstandshulpbronveranderlikes lewer koherensiesin dus die grootste bydrae tot die mate van lewenstevredenheid wat die ondersoekgroep beleef.

- b) Die stel veranderlikes wat oor stressors buite die werk handel, naamlik Psigososiale stressors (OBWso), Infrastruktuur (OBWinf) en Maatskaplike stressore (OBWmsk), dra 4.04% tot R^2 in die totale model van lewenstevredenheid by [$F(3/499)=10,383$; $p \leq 0,01$]. Die stressors, naamlik Psigososiale stressors (OBWso), Infrastruktuur (OBWinf) en Maatskaplike stressors (OBWmsk), dra onderskeidelik 0,91%, 0,93% en 1,53% tot die verklaring van die variansie in lewenstevredenheid van die ondersoekgroep by. Hierdie bydraes is op die 1%-peil beduidend, maar die praktiese beduidendheid is egter klein. Dit wil voorkom of veral stressors wat verband hou met die vroue se maatskaplike omstandighede (ekonomiese en gesinsprobleme) 'n groter invloed op hul lewenstevredenheid uitoefen.
- c) Derdens dra die stel veranderlikes wat biografiese veranderlikes verteenwoordig (ras, huwelikstaat, rolkonflik, emosionele en tasbare ondersteuning van die eggenoot of maat) 5.43% tot R^2 in die totale model van lewenstevredenheid by [$F(12/661)=17,133$; $p \leq 0,01$]. Drie biografiese veranderlikes, naamlik ras (groep 1 – wit), emosionele en tasbare ondersteuning dra onderskeidelik 1,18%, 0,42% en 1,42% tot die verklaring van die variansie in lewenstevredenheid van beroepsvroue by. Al drie hierdie bydraes is op die 1%-peil beduidend. Die praktiese beduidendheid is weer eens egter klein.

Na aanleiding van die riglynwaardes van die verskillende effekgroottes (kyk paragraaf 6.7.3), is dit uit Tabel 7.19 duidelik dat die bydrae van al die voorspellers aanduidend van 'n klein effekgrootte is. Feldt (1997) voer egter aan dat die invloed van modererende en mediërende veranderlikes op 'n persoon se stresvlak en psigologiese welstand so moeilik is om vas te stel dat selfs bydraes van ongeveer

1% as beduidend beskou kan word. Weens die feit dat al ses die stelle veranderlikes statisties beduidende bydraes tot R^2 nulhipotese 4 verwerp. Die alternatiewe hipotese word dus ten opsigte van al ses stelle veranderlikes aanvaar. Die praktiese beduidendheid van hierdie bydraes was egter klein en moet in ag geneem word by die interpretasie van die bevindinge.

Die hiërargiese regressieontleding se resultate rakende die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres van beroepsvroue word in Tabel 7.20 verskaf.

7.5.3 HIËRARGIESE REGRESSIEONTLEDING TEN OPSIGTE VAN WERKSTRES

Hipotese 5 sal vervolgens getoets word ten opsigte van die verklaring van die vlak van werkstres wat beroepsvroue ervaar.

Nulhipotese 5: Die variansie in die **vlak van werkstres** wat beroepsvroue ervaar, sal nie statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie.

Alternatiewe hipotese 5: Die variansie in die **vlak van werkstres** wat beroepsvroue ervaar, sal statisties beduidend verklaar word deur stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes.

Die resultate van die hiërargiese regressie-ontleding ten opsigte van die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres wat die ondersoekgroep ervaar, word in Tabel 7.20 weergegee.

Tabel 7.20 Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir werkstres

Veranderlikes in ontleding	R^2	Bydrae tot R^2 : volledig minus verminderde model	F	f^2
1. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+p+prg]	0.4705	1-5 = 0.0047	23.614	0.0089
2. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+p]	0.4658	2-5 = 0.0016	23.915	0.0003
3. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[ac+ prg]	0.4689	3-5 = 0.0011	24.055	0.0002
4. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+[p+prg]	0.4658	4-5 = 0.0056	25.857	0.0106
5. [gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]	0.4649			
6.[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+ [ac+p+prg] +[gf+cm+byv]	0.4705	6-10 = 0.0123	22.903**	0.0232
7.[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+ [ac+p+prg] +[byv +cm]	0.4582	7-10 = 0.0007	23.996**	0.0013
8.[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+ [ac+p+prg] +[gf+byv]	0.4698	8-10 = 0.0007	24.066**	-----
9.[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+ [ac+p+prg] +[cm+gf]	0.4705	9-10 = 0.0187	24.529**	0.0353
10.[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]+[bso+bmsk+binf]+ [ac+p+prg]	0.4518			
11. [fsa+soc+ffs]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+ [d+bd+md]	0.4705	11-15 = 0	24.110	-----
12. [fsa+soc+ffs]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+ [bso+bmsk+binf]+[biogr]+ [md+bd]	0.4705	12-15 = 0.0010	23.972	0.0019
13. ffs+fsa+soc]+[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+ [d+md]	0.4695	13-15 = 0.0007	24.005	0.0013
14. [fsa+ffs+soc]+ [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[bso+bmsk+binf]+[biogr] +[d+bd]	0.4698	14-15 = 0.0013	26.351	0.0025
15. [fsa+ffs+soc] +[gf+cm+byv]+ [ac+p+prg]+ [bso+bmsk+binf]+[biogr]	0.4692			
16.[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[d+bd+md]+[bso+bmsk+binf]+[biogr]+ [fsa+ffs+soc]	0.4705	16-20 = 0.0080	23.307**	0.0151
17. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+[d+bd+md]+[bso+bmsk+binf]+ [biogr] +[ffs+soc]	0.4625	17-20 = 0.0080	22.908**	0.0232
18.[gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+ [d+md] [bso+bmsk+binf]+ [biogr]+ [fsa+ffs]	0.4582	18-20 = 0.0014	23.929**	0.0026
19. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+ [md+bd] [bso+bmsk+binf]+ [biogr]+ [fsa+soc]	0.4691	19-20 = 0.0281	23.611**	0.0531
20. [gf+cm+byv]+[ac+p+prg]+ [md+bd+d]+[bso+bmsk+binf]	0.4424			
21.[ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr] +[bso+bmsk+binf]	0.4705	21-25 = 0,0468	20.582**	0.0884
22.[ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr] +[bso+bmsk]	0.4237	22-25 = 0,0135	22.978**	0.0255
23. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr] +[bso +binf]	0.4570	23-25= 0,0468	20.582**	0.0884
24. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr] +[bmsk+binf]	0.4237	24-25 = 0,1144	17.672**	0.2160
25. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[biogr]	0.3561			

26. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+[bso+bmsk+binf]+ [biogr]	0.4705	26-35 = 0,0001	24.057**	0.0001
27. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+ dr1	0.4704	27-35 = 0,0032	23.759**	0.0060
28. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+ dr2	0.4673	28-35 = 0,0003	24.022**	0.0005
29. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dr3	0.4702	29-35 = 0,0003	24.022**	0.0005
30. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dh1	0.4702	30-35 = 0.0003	24.006**	0.0013
31. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dh2	0.4698	31-35 = 0.0007	24.058**	0.0001
32. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+df	0.4704	32-35 = 0.0001	23.714**	0.0115
33. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bmsk+binf]+dd	0.4644	33-35 = 0.0061	23.875**	0.0038
34. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bek+binf]+ kw1	0.4685	34-35 = 0.0020	37.945**	0.0162
35. [ac+p+prg]+[gf+cm+byv]+[d+bd+md]+[fsa+soc+ffs]+ [bso+bek+binf]	0.4619			

Sleutel: [ac= aktiewe coping; p= beplanning.]; [gf= organisasiefunksionering; cm=beroepsaangeleenthede, byv= vergoeding en byvoordele]; [d=ontkenning, bd=gedragsonttrekking, md= mentale onttrekking]; [fsa=beoordeling van self, ffs= beoordeling van gesinsondersteuning; soc= koherensiesin]; [bso=stressore buite werk-psigososiaal; bmsk=stressors buite werk, sosio-maatskaplik; binf= stressors buite werk, infrastruktuur]; [biogr=biografiese veranderlikes]; [dr1=rasgroep 1; dr2=rasgroep 2; dr3=rasgroep 3]; [dh1=huwelikstaatsgroep 1; dh2=huwelikstaatsgroep 2; df=rolkonflik; dk1=kwalifikasiegroep 1; dk2=kwalifikasiegroep 2 en dd=diskriminasie in werksplek]; de=emosionele ondersteuning en dt=tasbare ondersteuning]; [] – dui die stelle veranderlikes aan

** $p \leq 0,01$

* $p \leq 0,05$

f^2 = effekgrootte 0.1 = klein; 0.25 = medium 0.4 = groot

Eerstens is dit duidelik dat die 25 voorspellers gesamentlik 47,05% van die variansie in beroepsvroue se stres verklaar [$F(25/622)=23,032$; $p \leq 0,01$]. Nie al ses die stelle veranderlikes lewer egter 'n statisties beduidende bydrae op die 1%-peil tot die verklaring van die variansie in stres van beroepsvroue nie. Slegs een stel veranderlikes, naamlik stressors buite werksverband, se effekgrootte is aanduidend van mediumgrootte praktiese beduidendheid. Weens die klein effekgroottes van die ander stelle veranderlikes sal slegs die drie stelle wat die grootste bydraes tot die variansie lewer, naamlik weerstandshulpbronne asook stressors binne sowel as buite werksverband, bespreek word.

- a) Die resultate toon dat die stel weerstandshulpbronveranderlikes (Selfbeoordeling, Gesinsbeoordeling en Koherensiesin) dra 2,81 % tot R^2 in die totale model van werkstres by [$F(3/645)=23.611$; $p \leq 0,01$]. Die drie weerstandshulpbronveranderlikes, naamlik Selfbeoordeling, Beoordeling van gesinsondersteuning en Koherensiesin dra onderskeidelik 0,80%, 0.01% en 1.23% tot die verklaring van die variansie in werkstres van beroepsvroue by. Alhoewel hierdie bydraes statisties beduidend op die 1%-peil is, is die

praktiese beduidendheid van die bydraes egter klein. Van die weerstandshulpbronne lewer Koherensiesin die grootste bydrae tot die mate van werkstres wat die vroue in die ondersoekgroep ervaar.

- b) Die resultate toon dat die stel veranderlikes wat oor stressors buite die werk handel (psigososiale stressors, infrastruktuur en maatskaplike stressors) dra 11,44% tot R^2 in die totale model van werkstres bydra [$F(3/671)=17.672$; $p \leq 0,01$]. Die drie stressors, naamlik psigososiale stressors, infrastruktuur en maatskaplike stressors, dra onderskeidelik 4.68%, 4.68% en 1.35% tot die verklaring van die variansie in werkstres van beroepsvroue by. Al hierdie bydraes is op die 1%-peil beduidend. Die totale stel veranderlikes (stressors buite werksverband) se effekgrootte is aanduidend van 'n mediumgrootte beduidendheid en blyk dus van praktiese waarde te wees by die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres van beroepsvroue. Stressors buite werksverband lewer dus 'n prakties betekenisvolle bydrae tot die werkstres wat beroepsvroue beleef.
- c) Die resultate toon dat die stel veranderlikes wat oor stressors binne die werk handel (GF, BYV en CM) 1.87% tot R^2 in die totale model van werkstres bydra [$F(3/625)=12,381$; $p \leq 0,01$]. Die stressor Organisasiefunksionering (GF) dra 1,23% tot die werkstres van beroepsvroue by terwyl Vergoeding en byvoordele (BYV) en Beroepsaangeleenthede (CM) minder as 0.1% tot die verklaring van die variansie in die stres van beroepsvroue bydra. Die bydrae van Organisasiefunksionering (GF) is egter nie prakties beduidend nie.

Uit bogenoemde gegewens blyk dit dus dat die stressore binne en buite werksverband asook die weerstandshulpbronne 'n beduidende rol in die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres van beroepsvroue speel. Die feit dat die stelle veranderlikes gesamentlik slegs 47,05% van die variansie van R^2 verklaar, dui aan dat daar 'n groot verskeidenheid faktore voorkom wat tesame met die weerstandshulpbronne, stressors, copingvaardighede en biografiese veranderlikes 'n rol speel by die verklaring van die werkstres van beroepsvroue. Feldt (1997) voer

egter aan dat die invloed van modererende en mediërende veranderlikes op 'n persoon se stresvlak so moeilik is om vas te stel, dat bydraes van ongeveer 1% as beduidend beskou kan word.

Nulhipotese 5 is ten opsigte van die volgende stelle veranderlikes verwerp: Stressors buite werksverband, Stressors binne werksverband, Weerstandshulpbronne, Biografiese veranderlikes en Destruktiewe coping. Alternatiewe hipotese 5 word dus ten opsigte van hierdie veranderlikes aanvaar. Ten opsigte van Aktiewe coping is die nulhipotese aanvaar. In die lig daarvan dat die praktiese beduidendheid van bogenoemde bevindinge gering was, moet die resultate versigtig geïnterpreteer word.

7.6 SLOT

In hierdie hoofstuk is die resultate aangebied en bespreek. In die volgende en laaste hoofstuk sal 'n samevatting van die resultate en die gevolgtrekkings en aanbevelings wat daaruit voortvloei, bespreek word.

HOOFSTUK 8

SAMEVATTING, GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

8.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die bevindinge wat uit die literatuuroorsig en die empiriese ondersoek voortvloei, saamgevat. Die spesifieke doelstellings wat vir hierdie ondersoek gestel is, word as riglyn gebruik vir die uiteensetting van die bevindinge van die empiriese ondersoek. Aanbevelings word gemaak vir verdere navorsing oor die streservaring en psigologiese welstand van beroepsvroue. Aanbevelings ten opsigte van praktykbeoefening word ook gemaak vir personeelpraktisyns en hulpverleners wat betrokke is by die opleiding, ontwikkeling en hulpverlening aan beroepsvroue.

8.2 SAMEVATTING VAN DIE LITERATUUROORSIG

In die literatuuroorsig is, in aansluiting by die doelstellings van hierdie ondersoek, gefokus op die fortigene perspektief op die stres- en copingproses van beroepsvroue. Die konseptualisering van die konstruk stres is eerstens ondersoek en daarna is die fortigene perspektief veral met betrekking tot coping onder die soeklig geplaas. Laastens is gefokus op die rol van geslag en ras as moderatorveranderlikes in die stres- en copingproses. Vervolgens sal 'n samevatting van die konseptualisering van die konstruk stres aangebied word.

8.2.1 'N FORTIGENE BENADERING TOT STRES EN COPING

Stres kan vanuit 'n stimulusgebaseerde, responsgebaseerde en transaksionele benadering bestudeer word. Die stimulus- en responsgebaseerde perspektiewe lewer egter nie voldoende verklaring vir die individuele verskille ten opsigte van

watter gebeure persone as stresvol ervaar nie en ook nie hoe hulle op hierdie stresvolle gebeure reageer nie. Die transaksionele benadering maak egter voorsiening vir voortdurende, wederkerige interaksies tussen die eienskappe van die persoon en die kenmerke van die omgewing en laat ruimte vir individuele verskille in die kognitiewe taksering van potensieel stresvolle gebeurtenisse asook vir verskille in die benutting van verskillende copingstrategieë wat die uitkomst van die stresproses beïnvloed (Cox & Ferguson, 1991). Uit die verskillende transaksionele stresmodelle blyk die komplekse transaksionele aard van die stresproses duidelik wat onderstreep dat gewaak moet word teen 'n oorsimplistiese beskouing van die stres- en copingproses.

Die Geïntegreerde stres- en copingmodel van Moos (1994) bied in aansluiting by die transaksionele stresmodelle 'n oorkoepelende raamwerk waarin die wederkerige interaksie tussen die verskillende komponente van die stresproses, naamlik stressors, weerstandshulpbronne, kognitiewe taksering van die situasie en die benutting van copingstrategieë verreken word. Moos se model sluit ook besonder goed aan by die uitgangspunte van 'n fortigene benadering, naamlik die beklemtoning van psigologiese sterktes en 'n fokus op weerstandshulpbronne wat persone se psigologiese weerbaarheid bevorder.

Vanuit 'n fortigene perspektief tot die bestudering van stres word groter klem geplaas op die mediërende rol van coping wat persone in staat stel om stressors effektief te bemeester (Antonovsky, 1987). Blootstelling aan stressors word as 'n vanselfsprekende uitvloeisel van die mens se alledaagse aanpassing by interne en eksterne eise beskou. Die wyse waarop die persoon die stressors probeer bemeester, bepaal egter of hy/sy die stresvolle situasie sal kan omskep in 'n positiewe ervaring wat lei tot verhoogde prestasie en tot die bevordering van sy/haar algemene psigologiese welstand. Word die stressors egter nie effektief bemeester nie lei dit tot 'n negatiewe ervaring wat aanleiding gee tot verhoogde stres en die persoon se fisieke en psigologiese welstand benadeel (Moos & Schaefer, 1993).

Die beskikbaarheid van weerstandshulpbronne oefen 'n belangrike invloed uit op die taksering van stressors en op die keuse van copingstrategieë. Die weerstandshulpbronne bestaan uit beide disposisionele faktore soos streswerende persoonlike eienskappe (byvoorbeeld koherensiesin en positiewe selfesteem) en kontekstuele faktore soos veral sosiale verbintenisse en sosiale ondersteuningsbronne waartoe die persoon toegang het (Pretorius, 1997). Demografiese faktore soos ras, geslag, huwelikstatus, opvoedkundige peil en sosio-ekonomiese status beïnvloed ook die stres- en copingproses deur die regulering van persone se toegang tot hulpbronne soos geld en mag. Die mate waarin 'n persoon oor toereikende weerstandshulpbronne beskik en dit voldoende benut, bepaal in 'n groot mate die effektiwiteit van die copingproses. Die keuse van copingstrategieë word onder andere deur die toereikendheid van die weerstandshulpbronne en deur die aard van die stressor beïnvloed. Copingstrategieë kan aktief of passief, prososiaal of antisosiaal en direk of indirek wees (Hobfoll, 1998). Alhoewel aktiewe, prososiale en direkte copingstrategieë gewoonlik met beter copinguitkomste geassosieer word, word die effektiwiteit van 'n spesifieke copingstrategie, deur die passing tussen die stressor en copingstrategie bepaal. Persone wat van 'n groter verskeidenheid copingstrategieë gebruik maak en wat buigsaam is in die keuse van copingstrategieë staan egter 'n beter kans om suksesvol met stressors te cope (Edwards et al., 1990).

Vervolgens sal 'n samevatting van gevolgtrekkings uit literatuur oor die stres- en copingproses by beroepsvroue aangebied word.

8.2.2 STRES EN COPING BY BEROEPSVROUE

Die verhoogde beroepsbetrokkenheid van vroue het aanleiding gegee tot 'n aansienlike vermeerdering in verantwoordelikhede weens die eise om hul rolle as huweliksmaat, moeder en tuisteskepper met hul beroepsrol te versoen. Dit lei in 'n groot mate tot 'n eensydige opeenhoping van verantwoordelikhede op beroepsvroue sonder dat ondersteuningstrukture in gesinne, organisasies en gemeenskappe

geskep word wat hulle help om by die verhoogde eise wat aan hulle gestel word, aan te pas (White et al., 1992). By sommige beroepsvroue lei dit tot verhoogde stres terwyl ander se fisieke en psigologiese welstand daarby baat vind. Verskeie faktore speel 'n rol in die bepaling van die uitkomst van beroepsvroue se aanpassing by hul veeleisende lewensomstandighede. Die aard, omvang en intensiteit van die stressors waaraan vroue blootgestel word, die toereikendheid van die weerstandshulpbronne wat hulle toerus om stressors te bemeester en hul benutting van 'n verskeidenheid, gepaste copingstrategieë bepaal die mate van sukses waarmee hul aanpas (Long & Kahn, 1993).

Stressors en weerstandshulpbronne spruit voort uit die interaksie tussen persoonlike en kontekstuele faktore wat eie is aan die lewenskonteks van die vrou. Persoonlike faktore soos die vrou se behoeftes en verwagtinge, persoonlikheid, taksering van stresvolle situasies en demografiese eienskappe (onder andere ras, ouderdom, huwelikstatus) en kontekstuele faktore soos die omvang en kwaliteit van sosiale ondersteuning wat ontvang word, diskriminasie wat toegang tot hulpbronne beïnvloed en ekonomiese en politieke faktore wat 'n impak op die algemene aanpassing van die vrou het, beïnvloed mekaar wederkerig in die aanpassingsproses (Hobfoll, 1998; Moos & Schaefer, 1993).

Die volgende weerstandshulpbronne waarvoor vroue beskik, blyk suksesvolle aanpassing te bevorder: Toereikende persoonlike hulpbronne soos 'n sterk koherensiesin en positiewe selfbeoordeling; voldoende sosiale ondersteuning op gesins- en beroepsvlak; materiële hulpbronne wat toegang tot arbeidsbesparende hulpmiddele, goeie kindersorgfasiliteite en 'n toereikende infrastruktuur (vervoer, behuising en basiese dienste) verseker; asook institusionele hulpbronne soos afdwingbare beleidsmaatreëls wat geslagsgelykheid bevorder en diskriminerende arbeidspraktyke bestry (Colwill, 1993; Marshall, 1993). Vroue maak van 'n verskeidenheid probleemgeoriënteerde en emosiegeoriënteerde copingstrategieë gebruik in hul hantering van stresvolle situasies (Thoits, 1991a). Die mate waarin hulle die situasie as beheerbaar beskou, bepaal egter of hulle meer aktiewe,

probleemgeoriënteerde of meer defensiewe, emosiegeoriënteerde copingstrategieë sal benut. Die komplekse aard van die stres- en copingproses vereis daarom dat intervensieprogramme wat gerig is op die verbetering van die psigologiese welstand van beroepsvroue, op die vermindering van stressors waaraan hulle blootgestel word sowel as op die uitbouing van hul weerstandshulpbronne op persoonlike, gesins-, organisasie- en gemeenskapsvlak moet fokus.

Die noodsaaklikheid van die inagneming van rasseverskille by die bestudering van die stres- en copingproses word deur outeurs soos Higgenbotham en Romero (1997) en Slavin et al. (1991) beklemtoon. Dit is egter belangrik om vas te stel of sogenaamde rasseverskille wat waargeneem word nie slegs te wyte is aan verskille in sosio-ekonomiese status en opvoedkundige vlak nie (Hobfoll, 1998). Volgens Stromberg et al. (1997) speel rasseverskille klaarblyklik 'n rol by elke aspek van die stres- en copingproses. Eerstens beïnvloed dit die aard en omvang van die stressors waaraan persone van verskillende rassegroepe blootgestel word. Rassediskriminasie en gepaardgaande probleme met swak toegang tot infrastruktuur, materiële en ander hulpbronne blyk veral 'n groot bron van frustrasie en stres te wees. Persoonlike stressors wat verband hou met die marginalisering van persone wat daagliks by die eise van verskillende kulture moet aanpas en selfs deur lede van hul eie rassegroep verwerp word, skep ook verwarring en innerlike konflik (Erwee, 1994). Persone se primêre beoordeling van stressors word ook beïnvloed deur hul ervaring van diskriminasie en vorige negatiewe ervarings. Dit kan lei tot 'n verhoogde sensitiwiteit vir die ervaring van persoonlike bedreiging in stresvolle situasies en sekere mense dus meer vatbaar vir die ervaring van stres maak (Hobfoll, 1998; Slavin et al., 1991). Vervolgens word die beskikbaarheid van hulpbronne vir coping, persone se beoordeling van hul vermoë om stressors te bemeester en die gepaardgaande keuse van copingstrategieë ook deur rasseverskille beïnvloed. Hobfoll (1998) wys veral op die rol wat groepsondersteuning en deelname aan godsdienstige aktiwiteite by die copingproses van persone met 'n meer kollektivistiese kultuuragtergrond. Institusionele hulpbronne soos wetgewing wat 'n gelyker verdeling van hulpbronne

fasiliteer, kan ook 'n groot rol by die uitkomste van die stres- en copingproses speel. Die feit dat verskeie navorsers daarop wys dat vroue van kleur ten spyte van diskriminasie en ongelykheid in die verdeling van hulpbronne hulself steeds nie as slagoffers van omstandighede beskou nie, maar bewys lewer van hul kreatiwiteit en psigologiese weerbaarheid ondersteun die belangrikheid van 'n fortigene benadering in ondersoeke na die stres- en copingproses by Suid-Afrikaanse vroue van alle rasse. 'n Toepassing van Moos (1994) se geïntegreerde stres- en copingmodel is daarom ook in die empiriese ondersoek gebruik om meer inligting oor die psigologiese sterktes van Suid-Afrikaanse beroepsvroue van alle rasse te bekom.

8.3 SAMEVATTING EN GEVOLGTREKKINGS VAN DIE EMPIRIESE ONDERSOEK

Die oorkoepelende doelstelling van hierdie ondersoek was om 'n beeld te bekom van die werks- en lewenservaringe van beroepsvroue en om vas te stel oor watter weerstandshulpbronne hulle beskik wat hul aanpassing bevorder. Aan die hand van die bespreking van die verskillende spesifieke doelstellings wat gestel is, sal aangetoon word watter gevolgtrekkings ten opsigte van die werks- en lewenservaringe, asook oor die weerstandshulpbronne waaroor vroue beskik, gemaak kan word.

8.3.1 DIE VLAK VAN WERKSTRES EN LEWENSTEVREDENHEID WAT DIE ONDERSOEKGROEP ERVAAR

Die eerste spesifieke doelstelling was om vas te stel wat die vlak van stres en lewenstevredenheid is wat die beroepsvroue in die ondersoekgroep ervaar.

Die vroue in hierdie ondersoekgroep se stresvlak, soos gemeet deur die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys (Van Zyl, 1991) neig na 'n hoë vlak van stres en dit wil ook voorkom of daar 'n groot mate van onderlinge variasie tussen die vroue voorkom soos blyk uit die groot standaardafwykingstelling wat by die totale

groep gevind is. Hierdie bevindinge bied dus ondersteuning vir Beatty (1996) se standpunt dat beroepsvroue bogemiddelde stresvlakke beleef. Die mate van lewenstevredenheid (gemeet deur die Lewenstevredenheidskaal, Diener et al., 1985) wat die onderzoekgroep ervaar is effens laer as die vlakke van lewenstevredenheid wat deur oorsese en Suid-Afrikaanse navorsers gerapporteer word (Pavot & Diener, 1993; Van Eeden, 1996; Wissing et al., 1995). Dit blyk dus dat die beroepsvroue in die onderzoekgroep in 'n mate ontevrede met sekere aspekte van hulle lewe is. Dit kan moontlik toegeskryf word aan die veranderinge waarby Suid-Afrikaners in die algemeen maar spesifiek ook vroue in die afgelope dekade moes aanpas. Benewens dramatiese politieke veranderinge wat onsekerheid meebring, word vroue ook direk geraak deur groter ekonomiese druk wat werksekuriteit negatief beïnvloed en wat groter druk op werkers plaas om langer ure te werk, met kleiner salarisse tevrede te wees en met onvoldoende hulpbronne steeds goeie werk te lewer. Die veranderinge op politieke en sosio-ekonomiese vlak lei ook dikwels tot geslagsrolveranderinge waar vroue al hoe groter verantwoordelikheid aanvaar vir die finansiële oorlewing van hul gesinne wanneer hul mans hul werk verloor of op vervroegde pensioen gaan. Hierdie bevindinge ondersteun die standpunte van Els en Van Vuuren (1998) asook Grobler (1998) wat die negatiewe impak van politieke en sosio-ekonomiese faktore op die psigologiese welstand van gesinne beklemtoon.

8.3.2 DIE AARD EN OMVANG VAN DIE STRESSORS WAARAAN VROUE BLOOTGESTEL WORD

Die tweede doelstelling was om die oorsake van stres by beroepsvroue te ondersoek.

Die onderzoekgroep rapporteer dat hulle gereeld aan stressor binne en buite werksverband, soos gemeet deur die Ervaring van werks- en lewensomstandighedevraelys (Van Zyl, 1991) blootgestel word. Hul telling op die Oorsake van stres buite werksverband-subskaal was hoër as die telling wat by 'n

Suid-Afrikaanse groep hoëvlak-werkers gevind is. Dit wil dus voorkom of die vroue in die ondersoekgroep aan 'n groot verskeidenheid nie-werksverwante stressors blootgestel word. Die vroue in die ondersoekgroep se tellings dui daarop dat hulle beduidende probleme met werksverwante stressors ondervind. Die totale ondersoekgroep het hoë tellings op Beroepsaangeleenthede en Vergoeding en byvoordele ondervind, wat daarop dui dat stressors wat verband hou met gebrekkige loopbaanvordering en onvoldoende salarisse en byvoordele, 'n groot bron van stres vir hierdie vroue is. Dit bied ondersteuning vir die bevindinge van Colwill (1993) en Rosener (1995) wat aanvoer dat vroue steeds diskriminasie ten opsigte van vergoeding en byvoordele asook loopbaanvordering beleef en dat dit 'n groot rede tot ontevreidenheid by baie vroue is. Dit wil egter voorkom of die vroue in die ondersoekgroep 'n hoë mate van bevrediging ervaar ten opsigte van die vervulling van hulle sosiale behoeftes binne die werksomgewing.

8.3.3 DIE WEERSTANDSHULPBRONNE WAAROM DIE ONDERSOEKGROEP BESKIK

Die derde doelstelling het gefokus op die weerstandshulpbronne waarom die ondersoekgroep beskik. Die mate van koherensiesin, hul selfbeoordeling en beoordeling van gesins- en algemene sosiale ondersteuning is ondersoek.

Die vroue in die ondersoekgroep beskik oor 'n gemiddelde mate van koherensiesin (Koherensiesinskaal) dus ervaar hulle hul lewensomstandighede as redelik verstaanbaar, beheerbaar en sinvol. Die totale ondersoekgroep se totaaltellings op die Fortaliteitskaal dui daarop dat hulle oor toereikende weerstandshulpbronne beskik. Pretorius (1997) het by 'n groep studente laer tellings gevind as wat die vroue in hierdie ondersoekgroep behaal het ten opsigte van hul Selfbeoordeling, Beoordeling van gesinsondersteuning en hul Beoordeling van algemene sosiale ondersteuningsbronne. Hierdie bevindinge ondersteun dus nie bevindinge in die literatuur dat beroepsvroue 'n gebrek aan selfaanvaarding en onvoldoende sosiale ondersteuning ervaar nie (Greenglass, 1993; Niemann, 1994).

8.3.4 DIE COPINGSTRATEGIEË WAARVAN DIE ONDERSOEKGROEP GEBRUIK MAAK

Die vierde doelstelling was om ondersoek in te stel na die copingstrategieë wat beroepsvroue gebruik. Ondersoek is ingestel na emosiegefokusde, probleemgefokusde en minder effektiewe copingstrategieë.

Uit die resultate blyk dit dat die vroue in die ondersoekgroep gereeld van 'n groot verskeidenheid copingstrategieë gebruik maak. Van die 14 subskaaftellings van die COPE-vraelys was 13 van die gemiddelde subskaaftellings van hierdie ondersoekgroep hoër as die gemiddelde tellings wat deur Carver et al. (1989) gerapporteer word. Hierdie bevindinge strook met die standpunte van Thoits (1991b) en Moos (1994) dat vroue gereeld van aktiewe benaderingstrategieë soos Aktiewe coping en Beplanning sowel as van meer passiewe vermydingstrategieë soos Soeke na sosiale ondersteuning om emosionele redes, Aanvaarding en Positiewe herinterpretasie en groei gebruik maak. Die vroue in die ondersoekgroep maak skynbaar ook meer dikwels gebruik van minder effektiewe copingstrategieë soos Ontkenning, Gedragsonttrekking en Kognitiewe Onttrekking. Die tendens om ook dikwels gebruik te maak van minder effektiewe of selfs destruktiewe copingstrategieë kan moontlik verband hou met die ervaring van stresvolle gebeure as onbeheerbaar wat kan lei tot passiewer en selfs antisosiale copingresponse. Die enigste copingstrategie waarby die gemiddelde telling van die ondersoekgroep laer as Carver et al. (1989) se groep was, is op die Alkohol- en Dwelmontvlugting subskaal wat daarop dui dat die ondersoekgroep min van alkohol en dwelmontvlugting as copingstrategie gebruik maak.

Vervolgens sal die gevolgtrekkings ten opsigte van verskille tussen rasse-groepe, beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë bespreek word.

8.3.5 VERSKILLE TUSSEN RASSEGROEPE, BEROEPSGROEPE EN HUWELIKSTATUSKATEGORIEË

Doelstelling vyf was om vas te stel of beduidende verskille tussen vroue van verskillende rasse-groepe, beroepsgroepe en huwelikstatuskategorieë bestaan ten opsigte van stressors, werkstresvlak, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en vlak van lewenstevredenheid wat hulle ervaar.

8.3.5.1 RASSEVERSKILLE

Die verskille tussen wit, swart, Kleurling- en Asiërvroue sal eerstens bespreek word. *Die nulhipotese is gestel dat vroue van verskillende rasse nie statisties beduidend sal verskil ten opsigte van stressors, vlak van werkstres, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en vlak van lewenstevredenheid nie.*

Die vroue van verskillende rasse-groepe het beduidend verskil ten opsigte van die **stresvlak** wat hulle beleef. Swart vroue het die hoogste stresvlak beleef en het beduidend hoër stresvlakke aangetoon as wit en Asiërvroue. Hierdie bevindinge stem ooreen met bevindinge van Jackson en Sears (1992) en Møller (1998) wat aanvoer dat ongelyke toegang tot hulpbronne soos onder andere goeie opleiding, hoëvlakposte en toereikende salarisse, swart vroue se vermoë om omgewingseise effektief te bemeester nadelig beïnvloed en dat swart vroue as gevolg daarvan 'n hoër stresvlak ervaar. Die wit vroue in die ondersoekgroep het egter die laagste vlak van **lewenstevredenheid** getoon terwyl die Asiërvroue die hoogste vlak van lewenstevredenheid gerapporteer het. Die gebrek aan lewenstevredenheid wat wit vroue tans beleef, spruit moontlik voort uit die sosio-politiese veranderinge wat geweldige druk op finansiële en emosionele vlak aan blanke Suid-Afrikaners stel. Dit sluit aan by die bevindinge van Els en Van Vuuren (1998) asook Møller (1998) wat aantoon dat blankes 'n hoë mate van ontevredenheid toon weens gebrekkige beroepsekuriteit en finansiële druk. Die hoë vlak van lewenstevredenheid by

Asiërvroue kan moontlik verband hou met die relatiewe verbetering in hul lewensomstandighede. Dit sluit ook aan by Myers (1992a) se standpunt dat 'n verbetering in lewensomstandighede 'n positiewe invloed op psigologiese welstand het, terwyl 'n verswakking in lewensomstandighede negatief inwerk op psigologiese welstand.

Ten opsigte van **stressor buite werksverband** (Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys; Van Zyl, 1991) het die swart vroue in die ondersoekgroep die hoogste frekwensie stressors buite werksverband getoon. Die swart vroue se tellings op oorsake buite werksverband is aanduidend van 'n hoë mate van blootstelling aan 'n verskeidenheid stressors wat potensieel aanleiding tot 'n hoë stresvlak kan gee. Dit blyk dat swart en Kleurlingvroue veral probleme ondervind met gebrekkige infrastruktuur, soos die ontoereikendheid van beskikbare vervoer, behuising, basiese dienste en ontspanning. Asiërvroue het ook beduidend meer probleme met gebrekkige infrastruktuur gerapporteer as wit vroue, maar hul situasie ten opsigte van infrastruktuur blyk gunstiger as die situasie van swart en Kleurlingvroue te wees. Hierdie bevindinge ondersteun uitsprake deur Alfred (1991) en Sibiya (1993) dat die gebrek aan basiese geriewe en dienste in woonbuurte waar histories benadeelde persone woon, 'n groot bron van frustrasie en stres is. Swart vroue in die ondersoekgroep het ook aangedui dat hulle beduidend meer stressors ten opsigte van maatskaplike probleme, soos gesins- en ekonomiese probleme ervaar. Dit kan moontlik verband hou met die gebrek aan kontekstuele hulpbronne waaroor hierdie vroue beskik en wat hulle meer kwesbaar maak vir stressors. Beide swart en Kleurlingvroue het gerapporteer dat hulle beduidend meer psigososiale probleme soos konflik in verhoudinge en gebrekkige sosiale status ervaar. Dit sluit moontlik aan by Erwee (1994) se hipotese dat persone van kleur wat by 'n dominante Westerse organisasiekultuur aanpas, dikwels probleme met marginalisering beleef wat tot interpersoonlike konflik lei omdat hulle nie ten volle aanvaar word deur die lede van die organisasie en ook nie deur lede van hul eie kultuurgroep nie.

Wat **stressors binne werksverband** (Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys; Van Zyl, 1991) betref, blyk dit dat swart en Kleurlingvroue 'n groter mate van ontevredenheid beleef met betrekking tot die aard en inhoud van hul werksaktiwiteite (Taakkenmerke). Die telling op die subskaal dui egter nie aan of die oorsaak van die ontevredenheid as gevolg van kwalitatiewe of kwantitatiewe onderbelading of oorbelading ervaar word nie. Uit die literatuur wil dit voorkom of baie persone van kleur kwalitatiewe oorbelading beleef weens gebrekkige opleiding en keuring van persone wat weens regstellende-aksieprogramme aangestel word (Van Zyl, 1998) asook weens onvoldoende kommunikasie ten opsigte van prestasievereistes en verwagtinge wat aanleiding tot onsekerheid en misverstande gee (Wright et al., 1987). Alhoewel die totale ondersoekgroep aangedui het dat hul swak salarisse en byvoordele 'n groot bron van stres is, het die swart vroue veral 'n probleem hiermee ondervind. Dit ondersteun bevindinge van Erwee (1994) dat, benewens geslagsdifferensiasie, differensiasie in die vergoeding van vroue van verskillende rassegroepe ook soms voorkom en dat swart vroue as gevolg daarvan aan die kortste end trek.

Die volgende verskille in **weerstandshulpbronne** het voorgekom: Die vroue van die verskillende rassegroepe het nie beduidend verskil ten opsigte van die mate van koherensiesin (Koherensiesinskaal) wat hulle beleef nie. Hierdie bevinding verskil van bevindinge van Antonovsky (1993a) en Van Eeden (1997b) dat persone afkomstig uit nie-westerse kultuurgroepe laer tellings op die Koherensiesinskaal behaal as persone uit westerse kultuurgroepe. Die wit vroue in die ondersoekgroep het 'n beduidend laer gemiddelde totaalstelling op die Fortaliteitskaal getoon as die swart, Kleurling- en Asiërvroue. Dit wil voorkom of die wit vroue se Selfbeoordeling en hulle Beoordeling van gesinsondersteuning minder gunstig is as dié van die vroue van die ander drie rassegroepe. Die Asiërvroue daarenteen se Selfbeoordeling was beduidend positiewer as die wit, swart en Kleurlingvroue s'n.

Aansienlike verskille het onder vroue van verskillende rassegroepe voorgekom ten opsigte van die mate waarin hulle verskillende **copingstrategieë** (COPE-vraelys)

benut. Die wit en swart vroue het veral beduidend van mekaar verskil, met wit vroue wat minder as swart vroue gebruik maak van Onderdrukking van kompeterende aktiwiteite, Weerhoudingscoping, Soeke na sosiale ondersteuning om emosionele redes en Positiewe herinterpretasie en groei. Swart vroue maak ook meer dikwels as wit vroue gebruik van minder effektiewe copingstrategieë soos Ontkenning, Gedragsonttrekking en Kognitiewe onttrekking. Dit wil dus voorkom of swart vroue in 'n groter mate gebruik maak van passiewe vermydingstrategieë wat met minder suksesvolle copinguitkomst geassosieer word en wat meer dikwels voorkom by persone wat 'n gebrek aan beheer in stresvolle situasies beleef (Heaney, 1993). Kleurlingvroue toon 'n soortgelyke tendens as swart vroue ten opsigte van die groter frekwensie waarmee hulle van minder effektiewe copingstrategieë soos Ontkenning, Gedragsonttrekking en Kognitiewe onttrekking gebruik maak. Kleurlingvroue maak skynbaar ook beduidend minder gebruik van die Wend tot religie as wit vroue. Asiërvroue het beduidend minder as wit en swart vroue gebruik gemaak van Emosionele ontlading as copingstrategie.

Die nulhipotese wat gestel is ten opsigte van statisties beduidende rasseverskille is dus verwerp.

Vervolgens sal gevolgtrekkings ten opsigte van verskille tussen vroue van verskillende beroepskategorieë bespreek word.

8.3.5.2 VERSKILLE TEN OPSIGTE VAN BEROEPSGROEPE

Die nulhipotese is gestel dat vroue van verskillende beroepskategorieë nie statisties beduidend sal verskil ten opsigte van stressors, vlak van werkstres, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en vlak van lewenstevredenheid nie.

Die vroue in die verskillende beroepskategorieë het nie beduidende verskille getoon ten opsigte van die vlak van werkstres (Ervaring van werks- en lewenservaring-vraelys; Van Zyl, 1991) en lewenstevredenheid (Lewenstevredenheidvraelys, Diener et al., 1985) wat hulle rapporteer nie. Dit stem nie ooreen met bevindinge in die

literatuur dat vroue in professionele en bestuursberoepsgroepe hoër vlakke van lewenstevredenheid en laer stresvlakke beleef nie (Amatea & Fong, 1991; Beatty, 1996).

Vroue in die drie verskillende beroepskategorieë (klerklik/administratief; sosiale diensleweringse beroepe en professionele en bestuursberoepe) het beduidend verskil ten opsigte van die mate waarin hulle probleme ondervind met die voorsiening van infrastruktuur (**Oorsake buite werksverband** soos gemeet deur die Ervaring van werks- en lewenservaring-vraelys, Van Zyl, 1991). Vroue in die sosialediensleweringse beroepe, soos maatskaplike werk, onderwys en verpleegkunde ondervind skynbaar veral probleme met 'n gebrek aan infrastruktuur. Dit bevestig die vermoede wat Colwill (1993) uitspreek dat alhoewel vroue in hierdie beroepskategorieë tersiêre opleiding ontvang het, hulle steeds nie ekonomies bemagtig is om finansieel onafhanklik te kan wees en voldoende in hul basiese behoeftes kan voorsien nie. Min beduidende verskille het egter by die vroue van verskillende beroepskategorieë voorgekom ten opsigte van **werksverwante stressors** (Ervaring van werks- en lewenservaring-vraelys, Van Zyl, 1991). Die vroue in die sosialediensleweringse beroepsgroep het 'n groter mate van ontevredenheid getoon met hul fisiese werksomstandighede, hul salarisse en byvoordele asook met organisasiefunksionering binne die organisasies waar hulle werksaam is. Dit kan moontlik verklaar word deur die feit dat hierdie vroue hoofsaaklik by regeringsorganisasies werksaam is waar begrotingstekorte tot die verwaarloosing van geboue, tekorte in voorrade en veroudering van werkstoerusting lei (Van der Walt, 2000). Weens groter staatsbesteding aan heropbou- en ontwikkelingsprojekte is besnoei ten opsigte van salarisaanpassings en personeel, wat aanleiding tot gebrekkige werksekuriteit en algemene ontevredenheid by werkers in staatsdepartemente kon gee. Die verskil wat ten opsigte van Fisiese werksomstandighede gevind is, is by vroue van verskillende beroepsgroepe die enigste verskil tussen die beroepskategorieë wat ook prakties beduidend was.

Wat **weerstandshulpbronne** betref, het die vroue in die klerklik/administratiewe beroepsgroep 'n laer vlak van koherensiesin beleef as die vroue in sosialediensleweringse beroepe asook die professionele en bestuursberoepe. Die klerklik/administratiewe beroepsgroep het ook 'n beduidend laer gemiddelde telling op Selfbeoordeling behaal as die vroue in die sosialediensleweringse beroepsgroep. Dit stem ooreen met bevindinge van Beatty (1996) en Long (1998) dat vroue in klerklik/administratiewe beroepsgroepe oor minder weerstandshulpbronne sou beskik en 'n gebrek aan beheer in veral hul werksomstandighede beleef.

Slegs enkele beduidende verskille het by die benutting van copingstrategieë (soos gemeet deur die COPE-skaal; Carver et al., 1989) onder vroue van die drie verskillende beroepsgroepe voorgekom. Die vroue in die professionele en bestuursberoepsgroep maak skynbaar beduidend minder gebruik van minder effektiewe copingstrategieë as vroue in die klerklik/administratiewe beroepsgroep en in die sosialediensleweringse beroepe. Dit dui op 'n groter geneigdheid onder vroue in die klerklik administratiewe beroepsgroep tot ontkenning asook tot kognitiewe en gedragsmatige onttrekking aan stresvolle situasies wat moontlik aandui dat hulle nie oor toereikende weerstandshulpbronne beskik om die eise wat aan hulle gestel word, te bemeester nie. Dit lei dan tot die benutting van meer defensiewe copingstrategieë wat minder effektief is vir die bemeestering van die stresvolle situasie.

Die nulhipotese ten opsigte van statisties beduidende verskille tussen vroue van verskillende beroepskategorieë is verwerp en die alternatiewe hipotese is aanvaar. Slegs die subskaal Fisiese werksomgewing het ook 'n prakties beduidende verskil getoon en daarom moet die bevindinge ten opsigte van verskille tussen vroue van verskillende beroepskategorieë versigtig interpreteer word.

Vervolgens sal gevolgtrekkings ten opsigte van verskille tussen die onderskeie huwelikstatuskategorieë bespreek word.

8.3.5.3 VERSKILLE TUSSEN VROUE VAN VERSKILLENDE HUWELIKSTATUSKATEGORIEË

Die nulhipotese is gestel dat die vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë geen statisties beduidende verskille toon ten opsigte van stressors, stresvlak, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en vlak van lewenstevredenheid nie.

Die geskeide vroue in die ondersoekgroep het 'n beduidend hoër **stresvlak** (gemeet met die Ervaring van werks- en lewenservaringe-vraelys; Van Zyl, 1991) beleef as die getroude vroue, en die getroude vroue het ook die hoogste vlak van lewenstevredenheid (Lewenstevredenheidskaal; Diener et al., 1985) getoon en het beduidend hoër tellings as veral die geskeide vroue in die ondersoekgroep behaal. Dit sluit aan by bevindinge van Myers (1992a) dat getroude vroue hul lewensomstandighede gunstiger ervaar en 'n hoër mate van lewenstevredenheid rapporteer as geskeide en ongetroude vroue.

Getroude vroue het ook aangedui dat hulle beduidend minder **stressors buite en binne werksverband** (Ervaring van werks- en lewenservaringevraelys; Van Zyl, 1991) ervaar as ongetroude en geskeide vroue. Geskeide en ongetroude vroue ondervind skynbaar veral probleme met onvoldoende infrastruktuur, terwyl die geskeide vroue in die ondersoekgroep ook beduidend meer ekonomiese en gesinsprobleme ondervind. Die getroude vroue in die ondersoekgroep het ook beduidend minder ontevredenheid met werksverwante faktore soos organisasiefunksionering, taakkenmerke, beroepsaangeleenthede, sosiale aangeleenthede en vergoeding en byvoordele getoon. Die ongetroude en geskeide vroue in die ondersoekgroep het ook veral beduidend meer ontevredenheid ten opsigte van sosiale verhoudinge binne werksverband beleef as getroude vroue. Dit kan moontlik verklaar word deur die feit dat getroude vroue se sosiale behoeftes in 'n groter mate vervul word deur hul gesins- en huweliksverhouding terwyl die ongetroude en geskeide vroue meer op hul kollegas vir die bevrediging van hul sosiale behoeftes aangewys is. Die ongetroude vroue in die ondersoekgroep het ook beduidend meer probleme gerapporteer betreffende aspekte rakende

organisasiefunksionering, taakkenmerke en beroepsaangeleenthede as getroude vroue. Dit kan moontlik verband hou met ongetroude vroue se groter sensitiwiteit vir die ervaring van werksverwante probleme weens die groter toespitsing van hul aandag op hul beroep (Barnett, 1987).

Ten opsigte van **weerstandshulpbronne** het die volgende verskille voorgekom: Die getroude vroue het veral beduidend hoër tellings op die Koherensiesinskaal getoon as die ongetroude en geskeide vroue in die ondersoekgroep. Die geskeide vroue se tellings op Beoordeling van Gesinsondersteuning is ook laer as getroude vroue s'n en hul tellings op Selfbeoordeling (Fortaliteitsvraelys, 1997) is ook laer as die ongetroude vroue s'n. Slegs enkele verskille in die benutting van **copingstrategieë** (COPE-skaal) het voorgekom tussen die verskillende huwelikstatusgroepe. Getroude vroue het aangedui dat hulle meer dikwels as ongetroude en geskeide vroue gebruik maak van Aktiewe coping en Beplanning. Hulle het ook hoër tellings op die Wend tot religie-subskaal getoon as die ongetroude vroue in die ondersoekgroep. Die geskeide vroue in die ondersoekgroep het aangetoon dat hulle meer dikwels as getroude en ongetroude vroue gebruik maak van alkohol- en dwelmmiddelontvlugting. Hierdie bevinding stem ooreen met bevindinge van Biener (1987) dat persone wat hul toevlug tot alkohol- en dwelmmiddels neem om hul probleme te ontvlug dikwels nie opgewasse is teen die stressors waarmee hulle gekonfronteer word nie en dat hulle dan poog om aan probleme te ontsnap en dit lei dan tot negatiewe copinguitkomst. Indien die hoë stresvlak en lae vlak van lewenstevredenheid van die geskeide vroue in die ondersoekgroep in ag geneem word, ondersteun dit uitsprake oor die oneffektiwiteit van alkohol- en dwelmontvlugting as copingstrategie. Die nulhipotese ten opsigte van statisties beduidende verskille tussen verskillende huwelikstatuskategorieë is verwerp en die nulhipotese is aanvaar. Nie een van bogenoemde statisties beduidende verskille was ook prakties beduidend nie en daarom moet die bevindinge versigtig interpreteer word.

8.3.6 DIE VOORSPELLING VAN VLAK VAN LEWENSTEVREDENHEID EN WERKSTRES

Die sesde doelstelling van hierdie ondersoek was om vas te stel in watter mate stressors binne en buite werksverband, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese faktore die afhanklike veranderlikes, naamlik lewenstevredenheid en vlak van werkstres voorspel.

Die twee afhanklike veranderlikes wat in hierdie ondersoek gebruik is, naamlik lewenstevredenheid en vlak van werkstres, toon 'n statisties en prakties beduidende negatiewe korrelasie. Hierdie bevindinge is in ooreenstemming met die standpunt dat die ervaring van werkstres en die ervaring van lewenstevredenheid verwant is aan mekaar en deur soortgelyke faktore beïnvloed word (Pretorius, 1997). Dit is dus te verwagte dat 'n redelike mate van oorvleueling voorkom tussen die veranderlikes wat 'n bydrae lewer tot die voorspelling van die variansie van elkeen van hierdie konstrunkte. Met behulp van 'n hoofkomponentfaktorontleding wat op die twee kriteriumveranderlikes uitgevoer is en korrelasies tussen die kontinue voorspeller veranderlikes en die twee kriteriumveranderlikes (stresvlak en lewenstevredenheid) is vyf faktore onttrek om in die regressieontledings te gebruik. Drie veranderlikes is per faktor gebruik om die regressieontleding uit te voer. Die volgende faktore en veranderlikes is ingesluit by die meervoudige regressieontleding: **Stressors buite werksverband** {Psigososiale stressors, Infrastruktuur en Maatskaplike stressors}; **Stressors binne werksverband** {Organisasiefunksionering, Taakkenmerke en Vergoeding en byvoordele}; **Weerstandshulpbronne** {Selfbeoordeling; Beoordeling van gesinsondersteuning en Koherensiesin}; **Aktiewe Copingstrategieë** {Aktiewe coping, Beplanning en Positiewe herinterpretasie en groei} en **Onttrekking** {Ontkenning, Gedragsonttrekking en Kognitiewe Onttrekking}. 'n Sesde faktor het bestaan uit **biografiese veranderlikes** wat op grond van hoë korrelasies met elkeen van die kriteriumveranderlikes geselekteer is. Die biografiese veranderlikes wat onderskeidelik in die regressieontleding vir werkstres en lewenstevredenheid gebruik is, verskil van mekaar. Die volgende biografiese veranderlikes is by die

voorspelling van lewenstevredenheid gebruik: Ras, Huwelikstatus, Rolkonflik, Emosionele ondersteuning deur eggenoot en Tasbare ondersteuning deur eggenoot. By die voorspelling van die vlak van werkstres is die volgende biografiese veranderlikes ingesluit: Ras, Huwelikstatus, Rolkonflik, Opvoedkundige kwalifikasie en Die ervaring van geslagsdiskriminasie.

8.3.6.1 DIE VOORSPELLING VAN DIE VLAK VAN LEWENSTEVREDENHEID WAT DIE BEROEPSVROUE IN DIE ONDERSOEGGROEP BELEEF

Die nulhipotese is gestel dat stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie 'n statisties beduidende bydrae tot die verklaring in die variansie van die vlak van lewenstevredenheid by die ondersoekgroep sal lewer nie.

Die 24 voorspellers het gesamentlik slegs 33.43 % van die variansie in die lewenstevredenheid van die totale groep voorspel. Dit dui daarop dat 'n groot verskeidenheid faktore, benewens dié faktore wat by die berekening van die regressieontleding ingesluit is, 'n bydrae lewer tot die mate van lewenstevredenheid wat beroepsvroue beleef. Dit ondersteun die bevindinge van Aldwin (1994) en Feldt (1997) dat 'n wye verskeidenheid faktore voorkom wat 'n modererende effek op persone se psigologiese welstand het. Feldt is daarom ook van mening dat selfs veranderlikes wat 1% of minder van die totale variansie verklaar as belangrik beskou kan word. Alhoewel al ses die stelle veranderlikes statisties beduidende bydraes op die 1%-peil gelever het tot die verklaring van die variansie van lewenstevredenheid by die ondersoekgroep, was die praktiese beduidendheid van die bydraes egter klein. Die volgende drie stelle veranderlikes het bydraes van groter as 1% tot die verklaring van totale variansie van lewenstevredenheid by beroepsvroue gelever. Die stel **biografiese veranderlikes** het gesamentlik die grootste bydrae tot die verklaring van die variansie in die vlak van lewenstevredenheid gelever. Die drie biografiese veranderlikes wat die grootste bydrae gelever het, was Tasbare ondersteuning deur die eggenoot, Ras (wit vroue) en Emosionele ondersteuning

deur die eggenoot. Hierdie bevindinge bevestig die belangrike rol wat die eggenoot van die beroepsvrou speel (Beatty, 1996; Lemmer, 1989). Dit blyk dus dat dit nie soseer die huwelikstatus van die vrou is wat bepaal watter mate van lewenstevredenheid sy beleef nie, maar eerder die mate van ondersteuning (veral tasbare ondersteuning) wat sy van haar huweliksmaat ontvang. Die bevindinge oor die bydrae van Ras (wit groep) sluit aan by Møller (1998) wat aandui dat wit persone hul huidige lewensomstandighede as minder gunstig beleef en dat dit 'n negatiewe invloed op hul lewenskwaliteit en lewenstevredenheid kan uitoefen. Die stel **stressors buite werksverband** het die tweede hoogste bydrae gelewer. Dit ondersteun die belangrike rol van kontekstuele faktore soos psigososiale stressors, infrastruktuur en maatskaplike stressors by die verklaring van die variansie in die lewenstevredenheid van beroepsvrouens. Dit sluit aan by Moos (1993) se model wat kontekstuele faktore soos onder andere verhoudingsprobleme, ekonomiese probleme en lewenskrisisse, aandui as belangrike faktore wat die uitkomst van die stres- en copingproses medebepaal. Die stel veranderlikes wat **weerstandshulpbronne** verteenwoordig, het die derde grootste bydrae tot verklaring van die variansie van die lewenstevredenheid by die ondersoekgroep gelewer. Koherensiesin het veral 'n belangrike bydrae gelewer terwyl selfbeoordeling en beoordeling van gesinsondersteuning kleiner bydraes gelewer het. Die groter bydrae van Koherensiesin bevestig die bevindinge van Antonovsky (1987) en Feldt (1997) wat aantoon dat koherensiesin 'n baie belangrike rol by die bevordering van persone se psilogiese welstand speel.

Weens die bevindinge dat al ses stelle veranderlikes 'n statisties beduidende bydrae tot die verklaring van die variansie in die lewenstevredenheid van die ondersoekgroep lewer, is die nulhipotese dus verwerp. Die lae praktiese beduidendheid van bogenoemde stelle veranderlikes dui egter daarop dat dit 'n klein bydrae tot die lewenstevredenheid van beroepsvroue lewer. Die afleiding kan dus gemaak word dat bogenoemde veranderlikes nie die lewenstevredenheid van beroepsvroue voldoende voorspel nie.

8.3.6.2 DIE VOORSPELLING VAN DIE VLAK VAN WERKSTRES WAT DIE BEROEPSVROUE IN DIE ONDERSOEKGROEP ERVAAR

Die nulhipotese is gestel dat stressors, weerstandshulpbronne, copingstrategieë en demografiese veranderlikes nie 'n statisties beduidende bydrae tot die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres by die ondersoekgroep sal lewer nie.

Die volledige stel veranderlikes wat in die meervoudige regressiemodel gebruik is, het 47.05% van die variansie in die ervaring van werkstres onder beroepsvroue verklaar. Daar is dus ook 'n verskeidenheid faktore wat nie in hierdie ondersoek ingesluit is nie wat tot die ervaring van werkstres onder beroepsvroue bydra. Alhoewel al ses die stelle veranderlikes statisties betekenisvolle bydraes tot die verklaring van die variansie in die werkstres van die ondersoekgroep getoon het, het slegs die stel veranderlikes wat stressors buite werksverband verteenwoordig 'n prakties beduidende bydrae van mediumgrootte gelever. Die volgende drie stelle veranderlikes het egter die grootste bydraes gelever tot die variansie in die stresvlak van die ondersoekgroep: Die grootste bydrae is gelever deur die stel **stressors buite werksverband**. Hierdie bydrae was van medieffekgrootte wat ondersteuning bied aan die standpunt dat hoe meer stressors buite werksverband 'n persoon ervaar, hoe groter die waarskynlikheid dat die persoon ook 'n hoë mate van werkstres beleef. Dit kan moontlik verklaar word deur Hobfoll (1998) se beskouing dat persone hul hulpbronne gebruik om stressors te bemeester en wanneer 'n verskeidenheid stressors tegelyk bemeester moet word, laat dit die persoon kwesbaar vir die uitputting van sy/haar hulpbronne en verhoog dit dus die moontlikheid dat die persoon 'n hoë mate van stres sal beleef. Psigososiale en infrastruktuurstressors het veral 'n groter bydrae tot die verklaring van die variansie in die ervaring van werkstres gelever. **Weerstandshulpbronne** het die tweede grootste bydrae tot die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres by die ondersoekgroep gelever met koherensiesin wat 'n groter bydrae as selfbeoordeling en beoordeling van gesinsondersteuning gelever het. Dit ondersteun bevindinge van Feldt (1997) en Sullivan (1995) wat wys op die positiewe invloed wat 'n sterk koherensiesin op 'n persoon se weerstand teen oormatige stres het. Dit sluit ook aan by Antonovsky (1987) se beskrywing van koherensiesin as 'n eienskap wat 'n

belangrike modererende rol in die stres- en copingproses speel. Die stel veranderlikes wat die derde grootste bydrae tot die verklaring van die werkstresvlak van beroepsvroue getoon het, is **stressors binne werksverband**. Dit is veral organisasiefunksionering wat 'n groter rol speel by die verklaring van die variansie in die werkstresvlak van beroepsvroue, terwyl beroepsaangeleenthede asook vergoeding en byvoordele 'n kleiner bydrae lewer. Dit wil dus voorkom of die behoeftevervulling van beroepsvroue ten opsigte van hul verwagtinge oor betrokkenheid by besluitnemingsprosesse en kommunikasie tussen bestuur en werkers 'n beduidende bydrae lewer tot die vlak van werkstres wat hulle ervaar. Dit sluit aan by bevindinge van Cartwright en Cooper (1997), Fisher (1992) en Rosener (1995) dat baie vroue meen dat hulle nie gekonsulteer word ten opsigte van besluitneming nie en dat dit 'n negatiewe impak op hulle werksbevrediging, motivering en prestasie het.

Weens die bevindinge dat al ses stelle veranderlikes 'n statisties beduidende bydrae tot die verklaring van die variansie in die vlak van werkstres van die ondersoekgroep lewer, is die nulhipotese verwerp. Die lae praktiese beduidendheid van bogenoemde stelle veranderlikes (met die uitsondering van Stressors buite werksverband) dui egter daarop dat dit 'n klein bydrae tot die variansie in die vlak van werkstres van beroepsvroue lewer.

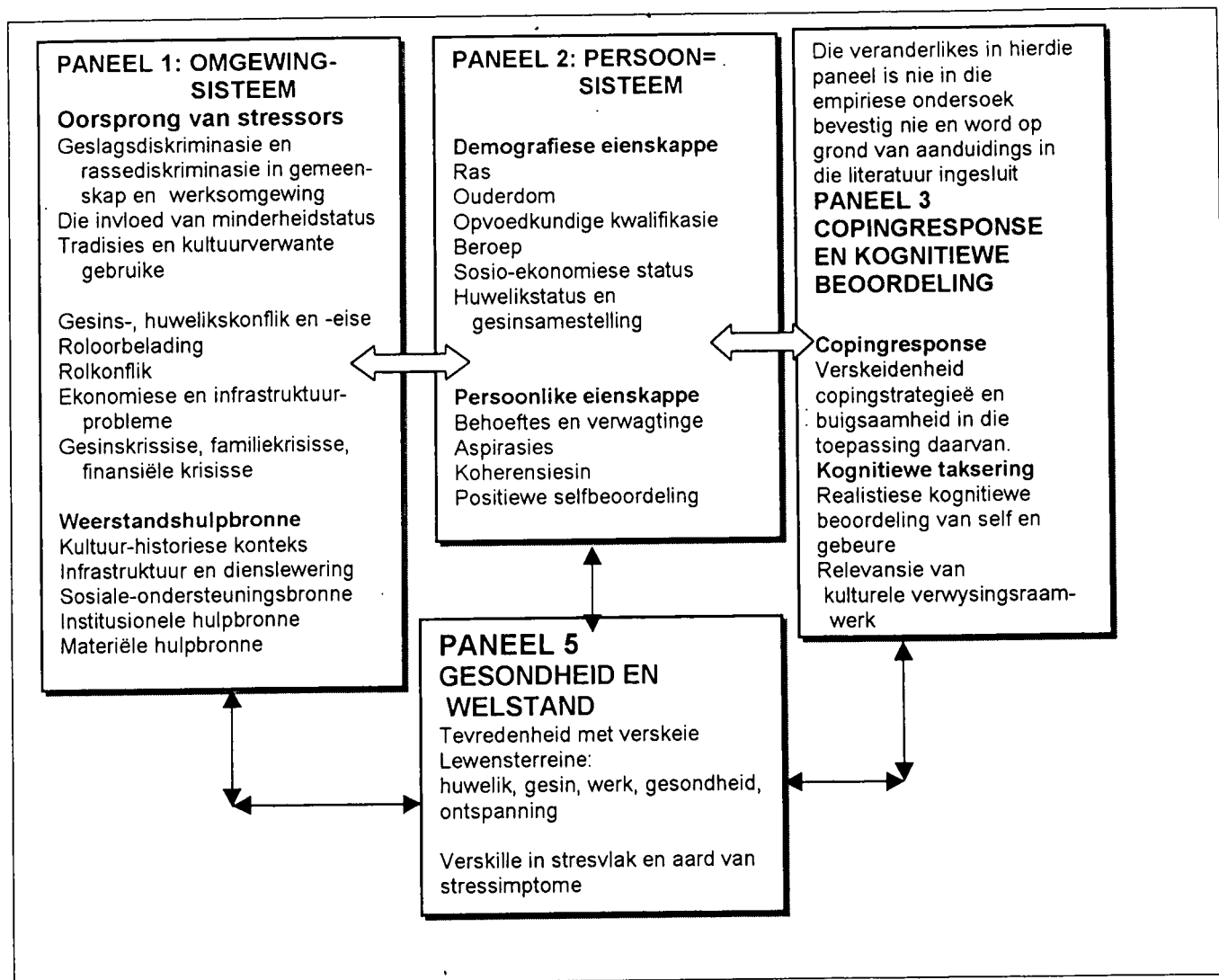
Dit is ook insiggewend dat die twee stelle veranderlikes wat met die copingstrategieë van die ondersoekgroep verband hou, nie beduidende bydraes tot die vlak van werkstres of die lewenstevredenheid van die ondersoekgroep gelever het nie. Die rol van copingstrategieë by die voorspelling van lewenstevredenheid en werkstres verdien dus verdere aandag.

Verdere navorsing is egter ook nog nodig om die rol van ander kontekstuele en persoonlike faktore wat by die stres- en copingproses van beroepsvroue van belang is, uit te klaar.

8.3.6.3 DIE TOEPASSING VAN MOOS (1994) SE GEÏNTEGREERDE MODEL VAN STRES EN COPING BY BEROEPSVROUE VAN VERSKILLENDE RASSE

Indien die stelle veranderlikes wat 'n belangrike bydrae lewer tot die voorspelling van stres en lewenstevredenheid by hierdie ondersoekgroep vergelyk word met die hoofkomponente wat in Moos (1994) se geïntegreerde stres- en copingmodel voorkom, naamlik die stressors en bronne wat voortspruit uit die kontekstuele en persoonlike sisteme, sowel as lewenskrisisse en lewensveranderinge, die persoonlike en kontekstuele weerstandshulpbronne van die persoon, die copingstrategieë en kognitiewe styl van die persoon, wil dit voorkom of dit veral die stressors weerstandshulpbronne en demografiese eienskappe van die persoon is wat 'n belangrike rol by die lewenstevredenheid en werkstres van beroepsvroue speel. Alhoewel Moos (1994) in sy model lewenskrisisse en lewensveranderinge as 'n afsonderlike komponent benewens stressors aandui, wil dit voorkom of dit in 'n groot mate oorvleuel met die stressors wat as deel van die persoonsisteem en omgewingsisteem genoem word. Die bydrae van spesifieke copingstrategieë tot die variansie in lewenstevredenheid en werkstres word nie sterk bevestig deur die resultate van hierdie ondersoek nie en verdien dus verdere aandag.

Die volgende aspekte blyk uit die literatuur en empiriese ondersoek as belangrike aspekte wat in 'n stres- en copingmodel vir beroepsvroue van alle rasse-groepe verreken moet word.

Figuur 8.1 'n Konseptualisering van 'n kruiskulturele model van werkstres en coping by beroepsvroue

Die volgende komponente van die stres- en copingproses by beroepsvroue is voortdurend in **wederkerige interaksie** om die uitkomst van die proses te bepaal.

PANEEL 1: Kontekstuele stressors en weerstandshulpbronne

Eerstens blyk dit dat die **aard en omvang van blootstelling aan stressors** in die omgewing 'n belangrike bydraende faktor is tot die mate van lewenstevredenheid en werkstres wat beroepsvroue ervaar. Rasseverskille speel duidelik 'n rol by die

bepaling van die aard en frekwensie van blootstelling aan sekere stressors. Die ervaring van infrastruktuurverwante probleme by swart en Kleurlingvroue moet byvoorbeeld in ag geneem word, terwyl 'n agteruitgang in lewenskwaliteit en negatiewe verwagtinge ten opsigte van die invloed van regstellende-aksiewetgewing by wit vroue as potensiele stressors verreken moet word. Die rol van rassediskriminasie op die psigologiese welstand en werkstresvlak van vroue van kleur moet egter nog verder ondersoek word. Volgens die literatuur is die ervaring van rolkonflik vir 'n groot aantal vroue van alle rasse-groepe 'n probleem weens die feit dat die meeste van die vroue, ten spyte van die feit dat hulle voltydse beroepe beklee, steeds 'n groot mate van die verantwoordelik vir kindersorg en huishoudelike verpligtinge aanvaar en dit moontlik tot oorbelading aanleiding gee (Rosener, 1995). Finansiële krisis is ook steeds 'n belangrike bron van stres vir vroue van alle rasse-groepe. Die hoë frekwensie van sosiaal-maatskaplike stressors wat die ondersoekgroep gerapporteer het, tesame met die groot mate van ontevredenheid wat hulle met hul salaris en byvoordele aangetoon het, bevestig die feit dat die ekonomiese bemagtiging van vroue baie meer aandag verdien.

Kontekstuele weerstandshulpbronne soos gesinsondersteuning en veral tasbare en emosionele ondersteuning deur 'n eggenoot of maat speel vir vroue van alle rasse-groepe 'n belangrike rol by die bevordering van hul lewenstevredenheid. Die laer vlak van gesinsondersteuning en algemene sosiale ondersteuning wat wit vroue gerapporteer het, dui moontlik op 'n groter mate van verwydering van die uitgebreide gesin, wat aanleiding gee tot gebrekkige ondersteuningsbronne. Institusionele hulpbronne soos wetgewing wat geslagsgelykheid bevorder is moontlik nie vir vroue van alle rasse-groepe 'n hulpbron nie. Dit kan vir wit vroue nadelig wees omdat rasse-gelykheid voorrang geniet bo geslagsgelykheid en wit vroue daarom min voordeel trek uit maatreëls wat veronderstel is om onder andere ook geslagsgelykheid te bevorder. Die uitskakeling van geslagdifferensiasie in salarisse, byvoordele en bevorderingsgeleenthede kan ook as 'n belangrike hulpbron dien wat aan vroue beter toegang tot materiële hulpbronne bied.

PANEEL 2: PERSOONLIKE STRESSORS EN WEERSTANDSHULPBRONNE

Realistiese verwagtinge en aspirasies speel volgens die literatuur 'n belangrike rol by die instandhouding en bevordering van die psigologiese welstand van beroepsvroue (Evetts, 1994a). Dit kan daarom veral van belang wees dat vroue realisties sal wees oor hul vermoë om al hul verskillende behoeftes ten opsigte van hul loopbaanontwikkeling sowel as hul gesinsbetrokkenheid te vervul. Prioritisering van beroepsverpligtinge teenoor gesinsverpligtinge kan daarom 'n belangrike rol speel sodat vroue in verskillende lewensfases verskillende behoeftes kan vervul indien dit moeilik is om tegelyk al hulle beroeps- en gesinsideale te realiseer.

Persoonlike weerstandshulpbronne soos koherensiesin en selfaanvaarding is van groot belang vir die welstand van beroepsvroue. 'n Oormatige kritiese selfbeoordeling kan veral 'n bron van stres wees en 'n negatiewe impak op beroepsvroue se lewenstevredenheid hê. Demografiese faktore soos die ras, huwelikstatus, opvoedkundige peil, beroepskategorie, huwelikstatus en gesinsamestelling van beroepsvroue speel 'n bepalende rol ten opsigte van die aard en omvang van blootstelling aan stressors en by hul toegang tot weerstandshulpbronne.

PANEEL 3: COPINGGEDRAG EN KOGNITIEWE TAKSERING

Die resultate van hierdie ondersoek het nie die mediërende rol van copingstrategieë bevestig nie. Meer navorsing is egter nodig om te bepaal wat die invloed van die benutting van verskillende copingstrategieë op die suksesvolle aanpassing van beroepsvroue is. Die rol van kognitiewe taksering by vroue van verskillende rassegroepe moet ook verder ondersoek word omdat dit nie in die empiriese ondersoek van hierdie studie ingesluit is nie.

PANEEL 4: PSIGOLOGIESE WELSTAND EN STRESVLAK

Dit blyk uit die literatuur en empiriese ondersoek dat beduidende verskille tussen vroue van verskillende rassegroepe voorkom ten opsigte van hul lewenstevredenheid en stresvlak. Verdere navorsing is egter nodig om te bepaal of ras ook 'n invloed op die aard van die stresssimptome en die manifestering van psigologiese welstand uitoefen.

8.4 AANBEVELINGS VIR VERDERE NAVORSING EN PRAKTYKBEOEFENING

Die volgende aanbevelings kan ten opsigte van toekomstige navorsingsondersoeke oor beroepsvroue gemaak word:

'n Longitudinale ondersoek na die psigologiese welstand van beroepsvroue kan van waarde wees om te bepaal hoe die sosio-politiese veranderinge die welstand van Suid-Afrikaanse vroue van alle rasse beïnvloed. Inligting oor die invloed van politieke veranderinge op die stressors en weerstandshulpbronne van beroepsvroue kan groter duidelikheid bied oor die kontekstuele faktore wat persone se aanpassing bevorder. Meer inligting oor die invloed van regstellende-aksie-beleidsbepalings op die vlakke van werkstres en lewenstevredenheid van vroue uit alle rassegroepe is nodig vir die beplanning van intervensiestrategieë vir persone wat negatief beïnvloed kan word deur regstellende-aksie-optrede.

Die mediërende rol van copingstrategieë en kognitiewe taksering by die stres- en copingproses van beroepsvroue, met spesifieke aandag aan die rol van kultuurverskille by die benutting van copingstrategieë, en by kognitiewe beoordeling van die copingproses moet verder ondersoek word om te bepaal watter intervensies vroue kan help om meer suksesvol aan te pas.

Die invloed van kultuurverskille op die manifestering van stressimptome kan waardevol wees vir die vroeë identifisering van stresverwante probleme by hoërisikogroepe van alle rasse.

Navorsing oor die rol van die eggenote van beroepsvroue en die kwaliteit van hul huweliksverhouding op hul psigologiese welstand kan van groot waarde wees om toekomstige intervensies vir dubbelloopbaanegpare te ontwikkel.

Verdere navorsingsprojekte oor die psigologiese welstand van beroepsvroue binne spesifieke beroepsgroepe kan ook sinvolle bydraes lewer tot die uitbouing van kennis oor die aanpassing van beroepsvroue in Suid-Afrika.

Die volgende aanbevelings kan ook gemaak word vir personeelpraktisyns en sielkundiges wat betrokke is by die fasilitering van die suksesvolle aanpassing en potensiaalontwikkeling van beroepsvroue:

Die bevindinge wys daarop dat indien gepoog wil word om geslagsdiskriminasie effektief onder die oë te sien of uit te skakel, multidimensionele intervensiestrategieë nodig is wat die volgende elemente bevat:

Op persoonlike vlak moet dit fokus op die bevordering van die weerstandshulpbronne van die individu.

Op interpersoonlike vlak moet dit poog om vroue te help om beter ondersteuningsbronne op te bou deur die bevordering van hul huweliks-, gesins- en vriendskapsverhoudinge.

Op organisasievlak moet gefokus word op die uitskakeling van diskriminerende praktyke soos geslagsdifferensiasie met betrekking tot vergoeding, byvoordele, bevorderingsgeleenthede en opleidingsgeleenthede wat lei tot 'n ongelyke toegang tot hulpbronne.

Op organisasievlak moet ook gepoog word om beter begrip tussen werkers van verskillende geslagte en rassegroepe te bevorder om die onderlinge sosiale

ondersteuningsbronne van werkers uit te bou en om mentorsprogramme te verbeter.

Die bevindinge van hierdie ondersoek onderstreep die belangrikheid van fasiliteringsprogramme wat gerig is op die behoeftes van die spesifieke teikengroepe. Verskille tussen vroue van verskillende rasse-groepe, beroepskategorieë en huwelikstatuskategorieë behoort in ag geneem te word by die ontwikkeling van fasiliteringsprogramme om elke groep se eiesoortige behoeftes in ag te neem. Dit wil voorkom of swart vroue veral ondersteuning en advies nodig het om hulle te help met die ontwikkeling van effektiewe stres-hanteringsvaardighede.

Die aanpassings wat tans van wit vroue op sosio-ekonomiese, politieke en gesinsvlak geverg word, het tans 'n negatiewe impak op hul lewenstevredenheid. Die toename in stressors tesame met 'n baie kritiese selfbeoordeling en skynbaar ontoereikende gesinsondersteuning noodsaak groter insette van personeelpraktisyne en gedragswetenskaplikes om wit vroue te help om die uitbouing van hul weerstandshulpbronne te fasiliteer.

Geskeide vroue blyk 'n groep te wees wat spesiale aandag vereis ten opsigte van ontwikkelings- en ondersteuningsprogramme ter bevordering van hul psigologiese weerbaarheid.

8.5 DIE BYDRAE VAN HIERDIE ONDERSOEK

'n Belangrike bydrae van hierdie ondersoek is die literatuuroorsig wat dit oor die psigologiese sterktes van beroepsvroue bied. Die geïntegreerde stres- en copingmodel van Moos (1994) wat as raamwerk vir die uiteensetting van die inligting oor die werks- en lewenservaringe van beroepsvroue gebruik is en die aanpassing van dié model as 'n potensiële kruiskulturele stres- en copingmodel bied 'n

omvattende sistematiese sisteem waarvolgens stres en coping by beroepsvroue van alle kultuurgroepe gekonseptualiseer kan word. Dit is egter belangrik dat die verskillende komponente van dié model geverifieer sal word in verskeie ondersoeke wat van verskillende meetinstrumente gebruik maak om die mees gepaste wyse te vind waarop elkeen van die komponente geoperasionaliseer kan word.

'n Verdere bydrae van hierdie ondersoek is die inligting wat dit bied oor die spesifieke aard van die stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë van Suid-Afrikaanse vroue van alle rasse. Baie min inligting bestaan spesifiek ten opsigte van hoe Kleurling- en Asiërvroue binne die beroepsveld aanpas en in watter mate hulle van verskillende copingstrategieë gebruik maak. Hierdie ondersoek dien egter slegs as 'n inleiding tot 'n navorsingsterrein wat braak lê en baie meer aandag vereis.

Die inligting wat deur hierdie ondersoek bygedrae word tot die terreine van Bedryfsielkunde, Beroepsielkunde en Voorligtingsielkunde kan waardevolle riglyne bied vir die ontwikkeling van fasiliteringsprogramme met die oog op die uitbouing van die weerstandshulpbronne en copingvaardighede van beroepsvroue wat tot die beroepsmark toetree of wat belang stel om hul persoonlike- en beroepsaanpassing te bevorder.

'n Leemte van hierdie ondersoek is egter dat dit weens die feit dat gepoog is om 'n oorkoepelende beeld van die lewenskonteks van beroepsvroue te bekom, dit nie genoeg spesifieke inligting oor al die verskillende komponente van die stres- en copingproses bevat nie. Die insluiting van meer meetinstrumente wat meer copingstrategieë, asook persoonlikheidsdimensies en ook kognitiewe takseringsprosesse meet, sou die waarde van hierdie ondersoek kon verhoog.

OPSOMMING

STRES EN DIE BEROEPSVROU: 'N FORTIGENE ONDERSOEK

Werkstres, lewenstevredenheid, hoëvlak-beroepsvroue, fortigene benadering, transaksionele stresmodel, geslagsdiskriminasie, stressors, koherensiesin weerstandshulpbronne, copingstrategieë.

Die doel van hierdie ondersoek was om ondersoek in te stel na die werks- en lewensomstandighede van beroepsvroue. Beroepsvroue word aan 'n groot verskeidenheid stressors blootgestel weens geslagsdiskriminasie en 'n ongelyke verdeling van hulpbronne soos materiële bronne en mag. In teenstelling met die verwagting dat vroue se beroepsbetrokkenheid 'n nadelige invloed op hul welstand sal uitoefen weens die rolorbelading en diskriminasie wat baie beroepsvroue beleef, blyk dit dat die psigologiese en fisieke welstand van beroepsvroue beter is as dié van nie-werkende vroue. In hierdie ondersoek is gefokus op die interaksie tussen stressors waaraan vroue blootgestel word, die weerstandshulpbronne waaroor hulle beskik en die copingstrategieë waarvan vroue gebruik maak om stressors te bemeester in die bepaling van hul vlakke van werkstres en lewenstevredenheid. Die geïntegreerde stres- en copingmodel van Moos (1994) is as rigtinggewende model gebruik omdat dit 'n omvattende beskrywing van die stres- en copingproses bied wat aansluit by die transaksionele benadering tot die bestudering van stres en ook goed inskakel by 'n fortigene paradigma omdat dit die rol van hulpbronne vir coping en copingstrategieë in die stres- en copingproses beklemtoon.

Ter uitvoering van die empiriese ondersoek is 'n dwarsdeursnitopname by 732 hoëvlak-beroepsvroue met minstens Gr 11-skoolopleiding afgeneem. Die vlak van werkstres en oorsake van stres binne en buite werksverband is met die Ervaring van werks- en lewensomstandighede-vraelys van Van Zyl (1991) gemeet, terwyl die Koherensiesinskaal van Antonovsky (1987) en die Fortaliteitsvraelys van Pretorius (1997) gebruik is om persoonlike (koherensiesin en selfbeoordeling) en omgewingsverwante (gesinsondersteuning en algemene sosiale ondersteuning) hulpbronne te meet. Die COPE-vraelys (Carver et al., 1989) is gebruik om copingstrategieë te meet. Lewenstevredenheid is gemeet met behulp van die Lewenstevredenheidvraelys (Diener et al., 1985).

Daar is gevind dat die vroue in hierdie ondersoekgroep se stresvlak na 'n hoë stresvlak neig en dat hul vlak van lewenstevredenheid laer is as wat vir ander vergelykbare groepe gerapporteer word. Hulle rapporteer ook meer werksverwante stressors veral ten opsigte van Beroepsaangeleenthede en Vergoeding en byvoordele. Hul persoonlike en kontekstuele weerstandshulpbronne stem grootliks ooreen met wat by ander groepe gevind word en hulle maak ook van 'n verskeidenheid probleemgefokusde en emosiegefokusde copingstrategieë gebruik. Beduidende rasseverskille is gevind ten opsigte van stresvlak, vlak van lewenstevredenheid, werksverwante en omgewingsverwante stressors, weerstandshulpbronne en copingstrategieë. Enkele statisties beduidende verskille het ook tussen vroue van verskillende huwelikstatuskategorieë en beroepskategorieë voorgekom ten opsigte van nie-werksverwante en werksverwante stressors, persoonlike weerstandshulpbronne soos selfbeoordeling en koherensiesin en enkele copingstrategieë. Die resultate het getoon dat vlak van lewenstevredenheid en vlak van werkstres hoogs beduidend negatief met mekaar korreleer. Gegronsd op 'n hoofkomponentfaktorontleding ten opsigte van lewenstevredenheid en vlak van werkstres is die volgende vyf faktore geselekteer vir insluiting by die uitvoering van hiërargiese regressieontledings ten opsigte van lewenstevredenheid en werkstres: Stressors buite werksverband, Stressors binne werksverband, Weerstandshulpbronne, Aktiewe copingstrategieë en Destruktiewe copingstrategieë. Demografiese faktore wat hoog gekorreleer het met lewenstevredenheid en werkstres is as 'n sesde faktor ingesluit. Dit blyk egter dat bogenoemde faktore 'n groter bydrae lewer tot die variansie in die vlak van werkstres wat die ondersoekgroep ervaar as wat dit die variansie in vlak van lewenstevredenheid verklaar. Ten opsigte van die variansie in die vlak lewenstevredenheid het demografiese faktore soos ras en ook die mate van emosionele en tasbare ondersteuning wat die vrou van haar huweliksmaat ontvang, asook koherensiesin as weerstandshulpbron en stressors buite werksverband 'n statisties betekenisvolle bydrae gelewer. Die variansie in vlak van werkstres is veral statisties beduidend verklaar deur Stressors buite werksverband, stressors binne werksverband en weerstandshulpbronne.

ABSTRACT

STRESS AND CAREER WOMEN: A FORTIGENIC STUDY.

Job stress, satisfaction with life, high-level career women, fortigenic approach, transactional model of stress, gender discrimination, stressors, resistance resources, coping strategies, sense of coherence.

The aim of this investigation was to examine the work and life circumstances of career women. Career women are subject to a large variety of stressors due to gender-based discrimination and an unequal distribution of resources, such as material resources and power. In contrast to the expectation that women's career involvement will exert a negative influence on their well-being due to excessive role-related commitments and discrimination experienced by many of them, it appears that their psychological and physical well-being is better than that of non-working women. In this investigation, the focus was on the interaction between stressors women are exposed to, the resistance resources that they have at their disposal, as well as the coping strategies that they use to overcome stressors in determining their experiences of level of job stress and satisfaction with life. The integrated stress and coping model posited by Moos (1994) seems to represent a comprehensive description of the stress and coping process, which is related to the transactional approach to the study of stress, and, moreover, ties in well with a fortigenic paradigm because it emphasises the role of resources for coping and coping strategies in the stress-coping process.

In carrying out the empirical investigation, a cross-sectional survey was conducted involving 732 high-level career women who had at least Gr 11 school training. Their stress level and causes of stress within and outside the work situation were measured using the Experience of Work and Life Circumstances Questionnaire (Van Zyl, 1991), while the Sense of Coherence Scale (Antonovsky, 1987), as well as the Fortitude Questionnaire (Pretorius, 1997) was used to measure the subjects' personal (i.e. sense of coherence and self-appraisal), as well as contextual resources (i.e. family support and general social support). The COPE-scale (Carver et al., 1989) was used to measure coping strategies. Satisfaction with Life was measured using the Satisfaction with Life Questionnaire (Diener et al., 1985).

It was found that the stress levels of women in the group under investigation were inclined to be high and that their level of satisfaction with life was lower than the levels reported for comparable groups. They also reported more work-related stressors, especially with regard to Career Matters, and Remuneration and fringe benefits. Their personal and contextual resistance resources coincided to a large extent with the findings for other groups and they also used a variety of problem-focused and emotionally-focused coping strategies. Significant racial differences were found with regard to stress level, level of satisfaction with life, work- and environment-related stressors, resistance resources and coping strategies. Some statistically significant differences were also found when women of different marital-status categories and career categories were compared with regard to non-work-related and work-related stressors, personal resources such as self-appraisal and a sense of coherence, as well as certain coping strategies. The results indicated that the level of satisfaction with life and level of work-related stress yielded a significant negative correlation. Based on a main component factor analysis of satisfaction with life and level of work-related stress, the following five factors were selected for inclusion in performing a hierarchical regression analysis of satisfaction with life and work-related stress: Stressors outside the context of work, Stressors in the work-related context, Resistance resources, Active coping strategies and Destructive coping strategies. Demographic factors that exhibit a high correlation with satisfaction with life and work-related stress were included as a sixth factor. However, it appears that the above-mentioned factors make a larger contribution in explaining the variance in level of work-related stress than in satisfaction with life. As far as the variance in level of satisfaction with life is concerned, demographic factors, such as race; the extent that the women received emotional and tangible support from their marriage partners; and resistance resources, such as sense of coherence and stressors outside the work, made a statistically significant contribution. The variance in the level of a work-related stress was explained to a statistically significant extent in particular by stressors in non-work-related context such as psychosocial problems, social problems and poor infrastructure as well as by

stressors in the context of work such as organisational functioning, and resistance resources such as a sense of coherence.

BRONNELYS

- Adams, J.D. (1980). *Understanding and managing stress*. San Diego: Pfeiffer.
- Adams, T., Bezner, J. & Steinhardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions. *American Journal of Health Promotion*, 11(3), 208-218.
- Adkins, L. (1995). *Gendered work: Sexuality, family and the labour market*. Buckingham: Open University Press.
- Aldwin, C. (1994). *Stress, coping and development: An integrative perspective*. New York: Guilford.
- Alfred, M. (1991). A view from the other side. *Productivity SA*, 17(1), 6-11.
- Amatea, E.S. & Fong, M.L. (1991). The impact of role stressors and personal resources on the stress experience of professional women. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 419-430.
- Amirkhan, J.H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The coping strategy indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 1066-1074.
- Aneshensel, C.S. (1992). Social stress: Theory and research. *Annual Review of Sociology*, 18, 15-38.
- Aneshensel, C.S. & Pearlin, L.I. (1987). Structural contexts of sex differences in stress. In G.K. Baruch, L. Biener & R.C. Barnett (Eds.), *Gender and stress* (pp. 75-95). New York: Free Press.
- Anson, O., Paran, C., Neumann, L. & Chernichovsky, D. (1993). Gender differences in health perceptions and their predictors. *Social Science and Medicine*, 4, 419-427.

- Antonovsky, A.A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A.A. (1987). *Unraveling the mystery of health*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A.A. (1993a). The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36(6), 725-733.
- Antonovsky, A.A. (1993b). Complexity, conflict, chaos, coherence, coercion and civility. *Social Science and Medicine*, 37(8), 969-981.
- Antonovsky, H. & Sagy, S. (1986). The development of a sense of coherence and it's impact on responses to stress situations. *The Journal of Social Psychology*, 126, 213-225.
- Archer, J. (1996). Sex differences in social behavior. *American Psychologist*, 51(9), 909-917.
- Auerbach, S.M. (1989). Stress management and coping research in the health care setting: An overview and methodological commentary. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57(3), 388-395.
- Bacharach, S.B., Bamberber, P. & Conley, S. (1991). Work-home conflict among nurses and engineers: Mediating the impact of role stress on burnout and satisfaction at work. *Journal of Organizational Behavior*, 12, 39-53.
- Barnyard, V.L. & Graham-Bermann, S.A. (1993). Can women cope? A gender analysis of theories of coping with stress. *Psychology of Women Quarterly*, 17, 303-318.
- Barnard, C.P. (1994). Resiliency: A shift in our perception? *The American Journal of Family Therapy*, 22(2), 135-144.

- Barnett, R.C. (1993). Multiple roles, gender, and psychological distress. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* (pp. 427-445). New York: Free Press.
- Barnett, R.C., Marshall, N.L. & Singer, J.D. (1992). Job experiences over time, multiple roles, and women's health: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 634-644.
- Baruch, G.K. Biener, L. & Barnett, R.C. (1987). Women and gender in research on work and family stress. *American Psychologist*, 42(2), 130-136.
- Beatty, C.A. (1996). The stress of managerial and professional women: Is the price too high? *Journal of Organizational Behaviour*, 17, 233-251.
- Beech, H.R., Burns, L.E. & Sheffield, B.F. (1982). *A behavioural approach to the management of stress*. New York: John Wiley.
- Belle, D. (1987). Gender differences in the social moderators of stress. In G.K. Baruch, L. Biener & R.C. Barnett (Eds.), (1987). *Gender and Stress*. (pp. 257-276). New York: Free Press.
- Biener, L. (1987). Gender differences in the use of substances for coping. In G.K. Baruch, L. Biener & R.C. Barnett (Eds.), *Gender and Stress* (pp. 330-349). New York: Free Press.
- Billings, A.G. & Moos, R.H. (1984). Coping, stress and social resources among adults with unipolar depression. *Journal of Personality and Social psychology*, 46(4), 877-891.
- Bluen, S.D. & Odesnik, J. (1988). Township unrest: Development of the Township Life Events Scale. *South African Journal of Psychology*. 18(2), 50-57.

- Bowman, G.D. & Stern, M. (1995). Adjustment to occupational stress: The relationship of perceived control to the effectiveness of coping strategies. *Journal of Counselling Psychology*, 42(3), 294-303.
- Brannon, L. & Feist, J. (2000). *Health Psychology*. London: Brooks/Cole.
- Breznitz, S. & Goldberger, L. (1993). Stress research at a crossroads. In S. Breznitz. & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 3-6). New York: Free Press.
- Burke, R.J. & Richardsen, A.M. (1996). Stress, burnout, and health. In C.L. Cooper (Ed.), *Handbook of stress, medicine, and health* (pp. 101-117). New York: CRC Press.
- Caddick, W. (2000). When growth means no growth. *Management today*, March, 12-13.
- Carter, S. & Cannon, T. (1992). *Women as entrepreneurs*. London: Academic Press.
- Cartwright, S. & Cooper, C.L. (1996). Coping in occupational settings. In M. Zeidner & S.E. Endler (Eds.), *Handbook of coping: Theory, research and applications*. (pp. 202-220). New York: John Wiley.
- Cartwright, S. & Cooper, C.L. (1997). *Managing workplace stress*. London: Sage.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. & Weintraub, J.K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 267-283.
- Clearey, P.D. (1987). Gender differences in stress-related disorders. In R. Barnett, L. Biener & G.K. Baruch (Eds.), *Gender and stress* (pp. 39-73). New York: Free Press.

- Coetzee, S.C. & Rothman, S. (1999). Die verband tussen koherensiesin en werkstevredenheid by bestuurders. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 25(3), 31-38.
- Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for behavioral sciences*. Orlando: Academica Press.
- Cohen, S. & Kessler, R.C. (1995). *Measuring stress*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, S., Sherrod, D.R. & Clarke, M.S. (1986). Social skills and the stress-proactive role of social support. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(5), 963-973.
- Colgan, F. & Tomlinson, F. (1991). Women in publishing: Jobs or careers? *Personal Review*, 20(5), 16-26.
- Colwill, N.L. (1993). Women in management: Power and powerless. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 73-89). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Compass, B.E. & Orosan, P.G. (1993). Cognitive appraisals and coping with stress. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 219-237). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Cooper, C.L. (Ed.). (1996). *Handbook of stress, medicine and health*. New York: CRC Press.
- Cooper, C.L. & Sutherland, V.J. (1992). The stress of the executive lifestyle: Trends in the 1990s? *Management Decision*, 30(6), 64-68.
- Costa, P.T., Somerfield, M.R. & McCrae, R.R. (1996). Personality and coping. In M. Zeidner & S.E. Endler (Eds.), *Handbook of coping: Theory, research and applications* (pp. 44-63). New York: John Wiley.

Cox, T. (1978). *Stress*. London: Macmillan.

Cox, T. & Ferguson, E. (1991). Individual differences, stress and coping. In C.L. Cooper & R. Payne (Eds.), *Personality and stress: Individual differences in the stress process* (pp. 7-32). New York: John Wiley.

Cranwell-Ward, J. (1990). *Thriving on stress*. London: Routledge.

Cruse, R., Nicholas, D.R., Gobble, D.C. & Frank, B. (1992). Gender and wellness: A multidimensional systems model for counselling. *Journal of Counselling and Development*, 71, 149-156.

Daniels, K. & Guppy, A. (1994). Occupational stress, social support, job control and psychological well-being. *Human Relations*, 47(12), 1523-1544.

Derogatis, L.R. & Coons, H.L. (1993). Self-report measures of stress. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 200-233). New York: Free Press.

De Wet, J.J., Monteith, J.L. De K., Steyn, H.S. & Venter, P.A. (1981). *Navorsingsmetodes in die opvoedkunde*. Durban: Butterworth.

Diener, E. (2000). Subjective well-being. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.

Diener, E. & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life-satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 653-663.

Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

Dressler, W.W. (1996). Culture, stress and disease. In C.F. Sargent & T.M. Johnson. *Medical anthropology: Contemporary theory and method* (pp. 252-271). London: Praeger.

- Duff, B.J. (1992). *Women in education management: Barriers, aspirations, motivation and needs*. Unpublished D. Ed. thesis, Pretoria: Unisa
- Du Toit, D. (1993a). *Die professionele oriëntasie en gesinslewe van die werkende getroude vrou*. Ongepubliseerde D. Litt et Phil. proefskrif, Pretoria: RGN.
- Du Toit, D. (1993b). Social change, organisations and female labour. *Human Resource Management, Febr*, 20-22.
- Du Toit, M.M. (1999). *Die dinamiek van lewenskonteks, persoonlike faktore, copingprosesse en psigologiese welsyn by jeugdiges, met die oog op programontwikkeling vir kapasiteitsbou*. Ongepubliseerde D.Phil. proefskrif, Potchefstroom: PU vir CHO
- Du Toit, S.H.C. & Stumpf, R.H. (1982). Riglyne by die ontleding van omvangryke datastelle. Verslag WS-28. Pretoria: RGN.
- Eckenrode, J. (Ed.) (1991). *The social context of coping*. New York: Plenum Press.
- Edwards, J.R., Baglioni, A.J. & Cooper, C.L. (1990). Stress, Type A, coping and psychological and physical symptoms: A multi-sample test of alternate models. *Human Relations*, 43(10), 919-956.
- Els, C. & Van Vuuren, M.V.J. (1998). Stress in the family system. *Continuing Medical Education*, 16(1), 27-32.
- Endler, N.S. & Parker, J.D.A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 844-854.
- Endler, N.S., Parker, J.D.A. & Summerfeldt, L.J. (1993). Coping with health problems: Conceptual and methodological issues. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 25(3), 384-399.

- Erasmus, B. (1998). Women power: aspects of working life in the late 1990's. *Management Today*, June, 25-29.
- Erwee, R. (1994). South African women: Changing career patterns. In N.J. Adler & D.N. Izraeli (Eds.). *Competitive frontiers: Women managers in a global economy* (pp. 325-343). Cambridge, Massachusetts: Blackwell Business.
- Evetts, J. (Ed.). (1994a). *Women and career: Themes and issues in advanced industrial societies* (pp. 1-16). London: Longman.
- Evetts, J. (Ed.). (1994b). Career and gender. The conceptual challenge. In J. Evetts (Ed.), *Women and career* (pp. 224-233). London: Longman.
- Feldt, T. (1997). The role of sense of coherence in well-being at work: Analysis of main and moderator effects. *Work and stress*, 11(2), 134-147.
- Ferns, I. (1991). Determinante van vereensaming tydens vroeë volwassenheid. *SAJP*, 21(1) 54-60.
- Fierman, J. (1990). Why women still don't hit the top. *Fortune*, July 30, 114-121.
- Fisher, A.B. (1992). When will women get to the top? *Fortune*, Sept 21, 52-58.
- Flannery, R.B., Perry, J.C., Penk, W.E. & Flannery, G.J. (1994). Validating Antonovsky's Sense of Coherence Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 50(4).
- Folkman, S. & Lazarus, R.S. (1988). The relationship between coping and emotion: implications for theory and research. *Social Sciences and Medicine*, 26(3), 309-317.
- Folkman, S., Lazarus, R.S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A. & Gruen, R.J. (1986). Dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(5), 992-1003.
- Fontana, D. (1989). *Managing stress*. London: BPS Books/ Routledge.

- Foster, J.J. & Parker, I. (1999). *Carrying out investigations in Psychology*. Leicester, UK: British Psychological Society.
- Frankenhauser, M., Lundberg, U., Frederikson, M., Melin, B., Tuomisto, M., Myrsten, A., Hedman, M., Bergman-Losman, B. & Wallin, L. (1989). Stress on and off the job as related to sex and occupational status in white-collar workers. *Journal of Organizational Behavior*, 10, 321-346.
- Frenz, A.W., Carey, M.P. & Jorgensen, R.S. (1993). Psychometric evaluation of Antonovsky's Sense of Coherence Scale. *Psychological Assessment*, 5, 145-153.
- Frone, M.R., Russell, M. & Cooper, M.L. (1992). Prevalence of work-family conflict: Are work and family boundaries asymmetrically permeable? *Journal of Organizational Behavior*, 13, 723-729.
- Fusilier, M.R., Ganster, D.C. & Mayes, B.T. (1986). The social support and health relationship: Is there a gender difference? *Journal of Occupational Psychology*, 59, 145-153.
- Gant, L.M., Nagda, B.A., Brabson, H.V., Jayaratne, S., Chess, W.A. & Singh, A. (1993). Effects of social support and undermining on African American workers' perceptions of coworker and supervisor relationships and psychological well-being. *Social Work*, 38(2), 160-164.
- Girdano, D.A. & Everly, G.S. (Jr.). (1986). *Controlling stress and tension*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Greenglass, E.R. (1993). Social support and coping of employed women. In B.C. Long. & S.E. Kahn. *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 154-169). Montreal: McGill-Queen's University Press.

- Grobler, C. (1998). Stress in the workplace. *Continuing Medical Education*, 16(1), 19-26.
- Grobler, C., Gagiano, C.A. & Van Rensburg, P.H.J.J. (1996). Occupational psychiatry: An overview. *Geneeskunde*, 38(3), 13-21.
- Gutek, B.A. (1993). Asymmetric changes in men's and women's roles. In B.C. Long. & S.E. Kahn. *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 11-31). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Haan, N. (1993). The assessment of coping, defense, and stress. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.). *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp 258-273). New York: Free Press.
- Hall, E. (1999). Demand for professional skills on the increase. *The Graduate: Newsletter of the HSRC, Pretoria*, 5-7.
- Hatfield, M.O. (1990). Stress and the American worker. *American Psychologist*, 45(10), 1162-1164.
- Hatvani, I. (1997). Putting pressure to work. *Career Success*, March, 8-9.
- Haworth, J.T., Jarman, M. & Lee, S. (1997). Positive psychological states in the daily life of a sample of working women. *Journal of Applied Psychology*, 27(4), 345-370.
- Headey, B. & Wearing, A. (1990). Subjective well-being and coping with adversity. *Social Indicators Research*, 22, 327-349.
- Heaney, C.A. (1993). Perceived control and employed men and women. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 193-216). Montreal: McGill-Queen's University Press.

- Higgenbotham, E. & Romero, M (Eds.). (1997). *Women and work – Exploring race, ethnicity and class*. London: Sage Publications.
- Hobfoll, S.E. (1988). *The ecology of stress*. New York: Hemisphere.
- Hobfoll, S.E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S.E. (1998). *Stress, culture and community*. New York: Plenum Press.
- Hobfoll, S.E., Dunahoo, C.L. Ben-Porath, Y. & Monnier, J. (1994). Gender and coping: The dual-axis model of coping. *American Journal of Community Psychology*, 22(1), 49-81.
- Hobfoll, S.E. & Lilly, R.S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology*, 21, 128-148.
- Holahan, C.J. & Moos, R.H. (1990). Life stressors, resistance factors, and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 909-917.
- Holahan, C.J. & Moos, R.H. (1991). Life stressors, personal and social resources, and depression: A 4-year structural model. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(1), 31-38.
- Holahan, C.J. & Moos, R.H. & Schaefer, J.A. (1996). Coping, stress resistance and growth: Conceptualizing adaptive functioning. In M. Zeidner & S.E. Endler (1996). *Handbook of coping: Theory, research and applications* (pp 24-43). New York: John Wiley.
- Howell, D.C. (1997). *Statistical methods for psychology*. Johannesburg: Duxberry Press.

- Human, L. & Hofmeyr, K. (1984). Black managers in a white world: Strategy formulation. *South African Journal of Business Management*, 15(2), 96-104.
- Huysamen, G.K. (1983). *Inferensiële statistiek en navorsings-metodiek. 'n Inleiding*. Pretoria: Academica.
- Huysamen, G.K. (1996). Some methodological issues in health psychology research. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sielkunde*, 26(1).
- Izraeli, D.N. & Adler, N.J. (1994). Competitive frontiers: Women managers in a global economy. In N.J. Adler & D.N. Izraeli (Eds), *Competitive frontiers: Women managers in a global economy* (pp. 1-13). Cambridge, Massachusetts: Blackwell Business.
- Jackson, A.P. & Sears, S.J. (1992). Implications of an Africentric worldview in reducing stress for African American women. *Journal of Counselling and Development*, 71, 184-191.
- Jacobs, J. (1999). Remuneration trends. *The Graduate. HSRC Newsletter, Pretoria*, 12-17.
- Jerusalem, M. (1993). Personal resources, environmental constraints, and adaptational processes: The predictive power of a theoretical stress model. *Personality and individual differences*, 14, 15-24.
- Kaiser, H.F. (1958). The varimax criterion for analytic rotation in factor analysis. *Psychometrika*, 23, 187-200.
- Karambayya, R. & Reilly, A.H. (1992). Dual earner couples: Attitudes and actions in restructuring work for family. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 585-601.
- Kasl, S.V. (1996). Theory of stress and health. In Cooper, C.L. (Ed.), *Handbook of stress, medicine and health* (pp. 13-26). New York: CRC Press.

- Kemp, N. (1994). Constraints to implementing affirmative action programmes experienced by organisations in the Port Elizabeth area. *South African Journal of Labour Relations*, 18(1), 5-18.
- Kibria, N., Barnett, R.C., Baruch, G.K., Marshall, N.L. & Pleck, J.H. (1990). Homemaking-role, quality and the psychological well-being and distress of employed women. *Sex Roles*, 22(5/6), 327-346.
- Kleinke, C.L. (1998). *Coping with life challenges*. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R. & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168-177.
- Korabik, K., McDonald, L.M. & Rosin, H.M. (1993). Stress, coping, and social support among women managers. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 133-153) Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Kristinsdóttir, G. (1994). Swedish women and employment: the absence of careers. In J. Evetts (Ed.), *Women and careers* (pp. 101-113). London: Longman.
- LaCroix, A.Z. & Haynes, S.G. (1987). Gender differences in the health effects of workplace roles. In R. Barnett, L. Biener & G.K. Baruch (Eds.), *Gender and stress* (pp. 96-121). New York: Free Press.
- Landrine, H. & Klonoff, E.A. (1997). Discrimination against women: Prevalence, consequences, remedies. London: Sage.
- Lane, M.M. (1991). Die vrou in die onderwys. *Opvoeding en Kultuur*, 14(1), 12-15.
- Latack, J.C. & Havlovic, S.J. (1992). Coping with job stress: A conceptual evaluation framework for coping measures. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 479-508.

- Laungani, P. (1996). Cross-cultural investigations of stress: Conceptual and methodological considerations. *International Journal of Stress Management*, 3(1), 25-34.
- Lazarus, R.S. (1993). Why we should think of stress as a subset of emotion. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 21-39). New York: Free Press.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Leiter, M.P. (1990). The impact of family resources, control coping, and skill utilization on the development of burnout: A longitudinal study. *Human Relations*, 43(11), 1067-1083.
- Leiter, M.P. (1991). Coping patterns as predictors of burnout: The function of control and escapist coping patterns. *Journal of Organizational Behavior*, 12, 123-144.
- Lemmer, E.M. (1989). *The re-entry of women into the labour market and the implications for educational provision*. Unpublished D.Ed. thesis, Pretoria: Unisa
- Lepore, S.J. & Evans, G.W. (1996). Coping with multiple stressors in the environment. M. Zeidner & S.E. Endler (Eds.), *Handbook of coping: Theory, research and applications*. (pp.350-378). New York: John Wiley.
- Levert, T., Lucas, M. & Ortlepp, K. (2000). Burnout in psychiatric nurses: Contributions of the work environment and a Sense of Coherence. *South African Journal of Psychology*, 30(2), 36-43.
- Levi, L. (1990). Occupational stress: Spice of life or kiss of death. *American Psychologist*, 45(10), 1142-1145.
- Levi, L. (1996). Introduction: Spice for life or kiss of death? In C.L. Cooper (Ed.), *Handbook of stress, medicine and health* (pp. 1-12). New York: CRC Press.

- Lightsey, O.R. (1996). What leads to wellness? The role of psychological resources in well-being. *The Counselling Psychologist*, 24(4), 589-735.
- Livneh, H., Livneh, C.L., Maron, S. & Kaplan, J. (1996). A multidimensional approach to the study of the structure of coping with stress. *The Journal of Psychology*, 130(5), 501-512.
- Long, B.C. (1990). Relation between coping strategies, sex-typed traits, and environmental characteristics: A comparison of male and female managers. *Journal of Counselling Psychology*, 37(2), 185-194.
- Long, B.C. (1998). Coping with workplace stress: A multiple group comparison of female managers and clerical workers. *Journal of Counselling Psychology*, 45(1), 65-78.
- Long, B.C. & Kahn, S.E. (1993). A theoretical integration of women, work and coping. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 296-312). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Long, B.C., Kahn, S.E. & Schutz, R.W. (1992). Causal model of stress and coping: Women in management. *Journal of Counselling Psychology*, 39(2), 227-239.
- Long, B.C. & Schutz, R.W. (1995). Temporal stability and replicability of a workplace stress and coping model for managerial women: A multiwave panel study. *Journal of Counselling Psychology*, 42(3), 266-278.
- Lykes, M.B. (1983). Discrimination and coping in the lives of Black women. *Journal of Social Issues*, 39(3), 79-100.
- Lyness, K.S. & Thompson, D.E. (1997). Above the glass ceiling? A comparison of matched samples of female and male executives. *Journal of Applied Psychology*, 82(3), 359-375.

- Mallard, A.G.C.; Lance, C.E. & Michalos, A.C. (1997). Culture as a moderator of overall life satisfaction-life facet satisfaction relationship. *Social Indicators Research*, 40, 259-284.
- Makwetla, A. (1998). Mentoring overcomes the hurdles. *Productivity SA*, November/December, 29-30.
- Marshall, J. (1993). Patterns of cultural awareness: Coping strategies for women managers. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress*. (pp. 90-110). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Maslach, C. (1982). *Burnout, the cost of caring*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Mastekaasa, A. (1994). Psychological well-being and marital dissolution. *Journal of Family Issues*, 15(2), 208-228.
- Maturi, R. (1992). Stress can be beaten. *Industry Week*, July 20, 22-26.
- Mawson, D.I. (1993). Implications for employment intervention and policy. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp.51-72). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- McGill, V. (1998). Stress, coping and outcome: Toward a unified model. In L.Schlebusch (Ed.), *South Africa beyond transition: Psychological well-being* (pp. 195-197). Pretoria: Psyssa.
- McLaughlin, M., Cormier, L.S. & Cormier, W.H. (1988). Relation between coping strategies and distress, stress and marital adjustment of multiple-role women. *Journal of Counselling Psychology*, 35(2), 187-193.

- Miller, J.C. & Wheeler, K.G. (1992). Unraveling the mysteries of gender differences in intentions to leave the organization. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 465-478.
- Mkhwanazi, D. (1993). New breed of managers needed for a new South Africa. *Human Resources Management*, October, 14-17.
- Møller, V. (1998). Quality of Life in South Africa: Post-apartheid trends. *Social Indicators Research*, 43, 27-68.
- Moore, K.A. & Burrows, G.D. (1996). Stress and mental health. In C.L. Cooper (Ed.), *Handbook of stress, medicine and health* (pp. 87-100). New York: CRC Press.
- Moos, R.H. (1994). *Conceptual and empirical advances in stress and coping theory*. Paper, 23rd International Congress of Applied Psychology, Madrid, Spain, July, 1994.
- Moos, R.H. & Schaefer, J.A. (1993). Coping resources and processes: Current concepts and measures. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 234-257). New York: Free Press.
- Morrison, A.M. & Von Glinow, M.A. (1990). Women and minorities in management. *American Psychologist*, 45(2), 200-208.
- Myers, D.G. (1992a). *The pursuit of happiness*. New York: Avon Books.
- Myers, D.G. (2000). The funds, friends, and faith of happy people. *American Psychologist*, 55(1), 56-67.
- Myers, J.E. (1992b). Wellness, prevention, development: The cornerstone of the profession. *Journal of Counselling and Development*, 71, 136-139.

- Niemann, S.M. (1994). *Die bestuursoptrede van die Suid-Afrikaanse vrou as onderwysleier in die hantering van onderwysveranderinge*. Ongepubliseerde D.Ed. proefskrif, Bloemfontein: Universiteit van Oranje Vrystaat
- Nolan, R.W. (1990). Culture shock and cross-cultural adaptation. *Practising Antropology*, 2, 1-2.
- Noor, N.M. (1995). Job-role quality and women's psychological well-being: Locus of control and social support as moderators. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 5, 273-284.
- Norton, G. (1999). Stress and coping. In D.A. Louw & D.J.A. Edwards (Eds.), *Psychology: An introduction for students in South Africa* (pp. 606-663). Johannesburg: Heineman.
- Nowack, K.M. (1991). Psychosocial predictors of health status. *Work and Stress*, 5(2), 117-131.
- O'Brien, T.B., & DeLongis, A. (1996). The interactional context of problem, emotion-, and relationship-focused coping: The role of the big five personality factors. *Journal of Personality*, 64(4), 775-881.
- O'Driscoll, M.P. & Cooper, C.L. (1994). Coping with work-related stress: A critique of existing measures and proposal for alternative methodology. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 67, 343-354.
- Offerman, L.R. & Gowing, M.K. (1990). Organizations of the future: Changes and challenges. *American Psychologist*, 45(2), 95-108.
- Ouellette, S.C. (1993). Inquiries into hardiness. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 77-100). New York: Free Press.

- Pascall, G. (1994). Women in professional careers: Social policy developments. In J. Evetts (Ed.), *Women and career* (pp. 17-29). London: Longman.
- Pavot, W. & Diener, E. (1993). The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being. *Social Indicators Research*, 28, 1-20.
- Pearlin, L.I. (1989). The sociological study of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 241-256.
- Perry, N.J. (1992). If you can't join 'em, beat 'em. *Fortune*, September 21, 62-63.
- Pierce, G.R., Sarason, I.G. & Sarason, B.R. (1996). In M. Zeidner & S.E. Endler (1996). *Handbook of coping: Theory, research and applications* (pp. 434-451). New York: John Wiley.
- Pines, A.M. (1993). Burnout. In S. Breznitz & L. Goldberger (Eds), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 386-402). New York: Free Press
- Pines, A.M. & Aronson, E. (1988). *Career burnout*. New York: Free Press.
- Pretorius, T.B. (1997). *Salutogenic resistance resources. The role of personal and environmental characteristics in stress-resistance*. Unpublished Ph.D. dissertation. Bloemfontein: University of the Orange Free State
- Pretty, G.M.H., McCarthy, M.E., & Catano, V.M. (1992). Psychological environments and burnout. *Journal of Organizational Behaviour*, 13, 701-711.
- Rahim, M.A. & Psenicka, C. (1996). A structural equations model of stress, locus of control, social support, psychiatric symptoms and propensity to leave a job. *The Journal of Social Psychology*, 136(1), 69-84.
- Romero, M. (1997). Epilogue. In E. Higgenbotham & M. Romero (Eds.), *Women and work. Exploring race, ethnicity, and class* (pp. 235-248). London: Sage.

- Rosener, J.B. (1995). *America's competitive secret: Women managers*. Oxford: Oxford Press.
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C.D. & Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727.
- Sachs, B.C. (1991). Coping with stress. *Stress Medicine*, 7, 61-63.
- Sarafino, E.P. (1990). *Health Psychology*. New York: John Wiley.
- Sarason, G.I. & Spielberger, C.D. (1976). *Stress and Anxiety*. Washington: Hemisphere.
- SAS Institute. (1985). *SAS User's guide*. Cary: Author
- Schepers, J.M. (1990). *Faktorontleding*. Johannesburg: RAU-Drukkers.
- Schlebusch, L. (1998). Recent advances in stress research and implications for health and well-being. In L. Schlebusch (Ed.), *South Africa beyond transition: Psychological well-being* (pp.265-283). Pretoria: Psyssa
- Sears, H.A. & Galambos, N.L. (1992). Women's work conditions and marital adjustment in two-earner couples: A structural model. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 789-797.
- Seeman, J. (1989). Toward a model of positive health. *American Psychologist*, 44(8), 1099-1109.
- Seligman, M.E.P. (1999). The President's Address (APA 1998 Annual report). *American Psychologist*, 54(3), 559-562.

- Seligman, M.E.P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Selye, H. (1976). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.
- Selye, H. (1993). History of the stress concept. In Breznitz, S. & Goldberger, L. (Eds.), *Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects* (pp. 7-17). New York: Free Press.
- Serdjénian, E. (1994). Women managers in France. In N.J. Adler & D.N. Izraeli (Eds.), *Competitive Frontiers: Women managers in a global economy* (pp. 190-205). Cambridge, Massachusetts: Blackwell Business.
- Shaffer, M. (1982). *Life after stress*. New York: Plenum.
- Shaw, J.B., Fields, M.W., Thacker, J.W. & Fisher, C.D. (1993). The availability of personal and external coping resources: Their impact on job stress and employee attitudes during organizational restructuring. *Work and Stress*, 7(3), 229-246.
- Shrubsall, V. (1994). Equal opportunities at work. In J. Evetts (Ed.), *Women and career: Themes and issues in advanced industrial societies* (pp. 30-43). London: Longman.
- Sibiya, E. (1993). From banishment to boardroom. *SAJHE/SATHO*, 7(3), 15-25.
- Simon, R.W. (1992). Parental role strains, salience of parental identity and gender differences in psychological distress. *Journal of Health and Social Behaviour*, 33, 25-35.
- Singh, A. (1998). Employment Equity. *Productivity SA*, May/June. 17-18.

- Slavin, L.A., Rainer, K.L., McCreary, M.L. & Gowda, K.K. (1991). Toward a multicultural model of the stress process. *Journal of Counselling and Development*, 70(1), 156 – 163.
- Smith, C.A. (1993). What's at stake and what I can do about it. In B.C. Long & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 238-266). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Snyder, C.M. & Tadesse, M. (1995). *African women and development*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Spielberger, C. (1979). *Understanding stress and anxiety*. Kenwyn: Juta.
- Spielberger, C.D. & Reheiser, E.C. (1994). The job stress survey: Measuring gender differences in occupational stress. *Journal of Social Behavior and Personality*, 9(2), 199-218.
- Statham, A. (1993). Examining gender in organizational relationships and technological change. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds.), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 111-130). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Statistieke SA (1996). Census in brief. Available at <http://www.statssa.gov.za/census96/HTML/CIM/Population/226-234.htm>, 99/12/12.
- Stevenson, O. (1994). Paid and unpaid work: Women who care for adult dependents. In J. Evetts (Ed.), *Women and career* (pp. 87-99). London: Longman.
- Steyn, H.S. (1999). *Praktiese beduidendheid: Die gebruik van effekgroottes*. Wetenskaplike bydraes, Reeks B. Natuurwetenskappe nr. 117. Potchefstroomse Universiteit vir CHO.

- Stromberg, A., Gutek, B.A. & Larwood, L. (1997). Introduction. In E. Higgenbotham & M. Romero. (Eds.), *Women and work: Exploring race, ethnicity, and class* (pp. ix-xii). Thousand Oaks: Sage.
- Strümpfer, D.J.W. (1990). Salutogenesis. *South African Journal of Psychology*, 20(4), 265-276.
- Strümpfer, D.J.W. (1995). The origins of health and strength. *South African Journal of Psychology*, 25(2), 81-89.
- Sullivan, G.C. (1993). Towards clarification of convergent concepts. *Journal of Advanced Nursing*, 18, 1772-1778.
- Sullivan, C.A. (1995). *A salutogenic study of stress*. Unpublished M.A. dissertation, Department of Industrial Psychology. Johannesburg: Rand-Afrikaans University.
- Suls, J., David, J.P. & Harvey, J.H. (1996). Personality and coping: Three generations of research. *Journal of Personality*, 64(4), 711-735.
- Sutherland, V.J. & Cooper, C.L. (1990). *Understanding stress*. London: Chapman & Hall.
- Taylor, S.E. (1995). *Health Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Thoits, P.A. (1991a). On merging identity theory and stress research. *Social Psychology Quarterly*, 54(2), 101-112.
- Thoits, P.A. (1991b). Gender differences in coping with emotional distress. In J. Eckenrode (Ed.). *The social context of coping* (pp. 107-138). New York: Plenum Press.
- Thornton, P.I. (1992). The relation of coping, appraisal and burnout in mental health workers. *The Journal of Psychology*, 126(3), 261-271.

- Vandewater, E.A., Ostrove, J.M. & Stewart, A.J. (1997). Predicting women's well-being in midlife: The importance of personality development and social role involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1147 -1160
- Van Der Walt, H.S. (1980). Die wetenskaplike gebruik van inligting by voorligting en keuring vir vakleerlingopleiding. *Tydskrif vir Navorsing in die Geesteswetenskappe*, 6(2), 85-96.
- Van Der Walt, L. (2000). Gear versus social welfare. *South African Labour Bulletin*, 24(3), 70-75.
- Van Der Walt, S. (1987). *Faktore wat die beroepsdeelname van getroude vroue beïnvloed*. Pretoria: RGN.
- Van Der Westhuizen, G.J., Monteith, J.L. De K. & Steyn, H.S. (1989). The relative contribution of different sets of variables to the prediction of the academic achievement of black students. *South African Journal of Education*, 9(4), 769-773.
- Van Eeden, C. (1996). *Psigologiese welstand en koherensiesin*. Ongepubliseerde D.Phil. proefskrif, Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Van Graan, F. (1981). *Werkspanning: 'n Bedryfpsigologiese ondersoek*. Ongepubliseerde D.Comm. proefskrif, Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys
- Van Zyl, E.S. (1991). *Die ontwikkeling van 'n meetinstrument van werkstres vir hoëvlak-werknemers*. Ongepubliseerde D.Comm. proefskrif, Pretoria Universiteit.
- Van Zyl, E.S. (1993). Stres soos ervaar deur die hoëvlak swart werknemer in Suid-Afrika. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 19(3), 36-39.

- Van Zyl, E.S. (1998). Die effek van regstellende aksie op die streservaring van 'n groep swart werknemers. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 24(1), 22-25.
- Van Zyl, E.S. & Van der Walt, H.S. (1991). *Handleiding vir die Ervaring van Werks- en Lewensomstandighede Vraelys*. Pretoria: RGN.
- Van Zyl, E.S., Van der Walt, H.S. & Brand, H.E. (1994). Die ontwikkeling van 'n meetinstrument van werkstres. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 20(4), 22-28.
- Van Zyl, L. (1994). Vroue kom tot hul reg. *Publico*, Oktober, 4-5.
- Verbrugge, L.M. (1993). Marriage matters: Young women's health. In B.C. Long. & S.E. Kahn (Eds), *Women, work and coping. A multidisciplinary approach to workplace stress* (pp. 170-192). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Viviers, A.M. & Cilliers, F. (1999). Die verband tussen salutogenese en werkoriëntasie. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 25(1), 27-32.
- Watts, J.C. (1988). Black managers and their work colleagues: A study of perceptions. *South African Journal of Psychology*. 18 (2). 31 – 40.
- Weber, L. & Higgenbotham, E. (1997). Black and white professional-managerial women's perceptions of racism and sexism in the workplace. In E. Higgenbotham & M. Romero (Eds), *Women and work. Exploring race, ethnicity, and class* (pp. 235-248). London: Sage.
- Weiten, W. & Lloyd, M.A. (1997). *Psychology applied to modern life*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- Westcott, M. (2000). Carpe diem, South Africa. *Management today*, March, 4-7.
- Wethington, E. & Kessler, R.C. (1991). Situations and processes of coping. In J. Eckenrode (Ed.), *The social context of coping* (pp.13-30). New York: Plenum Press.

- Wheaton, B. (1983). Stress, personal coping resources, and psychiatric symptoms: An investigation of interactive models. *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 208-229.
- White, B. Cox, C. & Cooper, C. (1992). Women's career development: A study of high flyers. Oxford: Blackwell.
- Wilson, P. (1991). Women employees and senior management. *Personnel Review*, 20(1), 32-36.
- Wissing, M.P., De Waal, M. & De Beer, I. (1992). Sense of coherence (soc) and stress symptomatology (ss). Paper delivered at the 25th International Congress of Psychology, 19-24 July 1992, Brussels, Belgium.
- Wissing, M.P. & Van Eeden, C. (1998). Psychological well-being: A fortigenic conceptualization and empirical clarification. In L. Schlebush. *South Africa beyond transition: Psychological well-being*. Pretoria: Psysa.
- Witmer, J.M. & Sweeney, T.J. (1992). A holistic model of wellness and prevention over the life-span. *Journal of Counselling and Development*, 71, 140-148.
- Wright, R., King, S.W., Berg, W.E. & Creecy, R.F. (1987). Job satisfaction among black female managers: A causal approach. *Human Relations*, 40(8), 489-506.
- Zeidner, M. & Endler, S.E. (1996). *Handbook of coping: Theory, research and applications*. New York: John Wiley.
- Zimble, A., Solomon, C., Yom Tov, C. & Gruz, C. (1985). *Conquering corporate stress*. Johannesburg: Divaris Stein.

BYLAAG A

VERSPREIDING VAN DIE RESPONSE VAN DIE ONDERSOEKGROEP TEN OPSIGTE VAN WERKSURE, DISKRIMINASIE, MENTOR, ROLKONFLIK, ONDERSTEUNING VAN EGGENOOT

Tabel A.1: Verspreiding van onderzoekgroep volgens die ure per week wat hulle werk

Ure per week werk	N	%
48 uur of minder	598	81,7
Meer as 48 uur	120	16,4
Onvolledige response	14	1,9
Totaal	732	100,0

Tabel A.2: Verspreiding van onderzoekgroep volgens die ure per week wat hulle vryetyd het

Ure per week vryetyd	N	%
10 uur en minder	518	70,2
Meer as 10 uur	214	29,8

Tabel A.3: Verspreiding van onderzoekgroep volgens diskriminasie in die werksplek

Diskriminasie in werksplek	N	%
Ja	366	50,0
Nee	351	47,9
Nie van toepassing	15	2,1
Totaal	732	100,0

Tabel A.4: Verspreiding van onderzoekgroep volgens beskikbaarheid van mentor in die werksplek

Mentor in werksplek	N	%
Ja	313	42,8
Nee	419	57,2
Totaal	732	100,0

BYLAAG B

BIOGRAFIESE INLIGTING: AFRIKAANS

Skryf asseblief u besonderhede in die toepaslike spasie:

Vandag se datum: Ouderdom:

Posbenaming:

Maak slegs 'n kruis op die inligting wat op u van toepassing is

1. Dienstydpark in u huidige pos:

Minder as 2 jaar	2 – 5 jaar	6 – 10 jaar	Meer as 10 jaar
---------------------	------------	-------------	--------------------

2. Dienstydpark in u huidige organisasie:

Minder as 2 jaar	2 – 5 jaar	6 – 10 jaar	Meer as 10 jaar
---------------------	------------	-------------	--------------------

3. Hoogste kwalifikasie:

St. 8 – 9	St 10	St 10 + 1 tot 3 jaar	St 10 + 3 en meer jaar
-----------	-------	-------------------------	---------------------------

4. Huistaal:

Afrikaans	Engels	Ndebele	N-Sotho	Shangaan	Tsonga
Tswana	Venda	Xhosa	Zoeloe	Swazi	S-Sotho

5. Dui aan in watter sektor u werksaam is:

Korporatiewe sektor (werknemer van 'n klein, medium- of groot privaatonderneming)	
Openbare sektor (staatsdiens- en semi-staatsdiensondernemings)	
Entrepreneur (eienaar of mede-eienaar van privaatonderneming)	

6. Hoeveel ure werk u gemiddeld per week?

Minder as 40 ure per week	40 – 48 ure per week	49 tot 55 ure per week	Meer as 55 ure per week
------------------------------	----------------------	------------------------	----------------------------

7. Hoeveel vryetyd het u beskikbaar per week? (uitgesluit tyd wat u aan die instandhouding van u huishouding, versorging van u kinders en ander huishoudelike verpligtinge bestee)

0 – 5 ure per week	5 – 10 ure per week	11 – 15 ure per week	15 – 20 ure per week	Meer as 20 ure per week
-----------------------	------------------------	-------------------------	-------------------------	----------------------------

8. Beoefen u 'n sport of stokperdjie in u vrye tyd?

Glad nie	Ongereeld (minder as 1 X per week)	Een keer per week	Twee keer per week	Meer as twee keer per week
----------	--	----------------------	-----------------------	-------------------------------

9. Voel u dat daar teen u gediskrimineer word in u werksplek weens die feit dat u 'n vrou is (bv. ten opsigte van salaris, opleidings- en/of bevorderingsgeleenthede)?

JA	NEE
----	-----

Indien wel, ten opsigte waarvan word daar teen u gediskrimineer:

Salaris	Opleidingsgeleenthede
Bevorderingsmoontlikhede	Ander: Spesifiseer
Loopbaanbeplanning	

10. Voel u dat u gesag bevraagteken en/of u kundigheid betwyfel word binne u beroepsumgewing weens die feit dat u 'n vrou is?

JA NEE

11. Watter invloed voel u het die Wet op Gelyke Indiensnemingspraktyke (regstellende aksie) op u toekomstige beroepsgeleenthede, opleidingsgeleenthede en bevorderingsmoontlikhede?

Baie positief	Positief	Negatief	Baie negatief	Geen invloed nie
---------------	----------	----------	---------------	------------------

12. Het u tans of het u in die verlede 'n mentor gehad wat vir u leiding ten opsigte van die uitvoering van u werk en die ontwikkeling van u loopbaan gee/gegee het?

JA NEE

13. Tree u as mentor vir ander persone binne u werksituasie op?

JA NEE

14. Beleef u konflik tussen die verskillende rolle wat u vervul (byvoorbeeld bots u verantwoordelikhede en verpligtinge as werker en huweliksmaat en/of ouer met mekaar)?

JA NEE

Beantwoord asseblief die volgende vrae ten opsigte van u gesinslewe.

Indien die vraag nie op u van toepassing is nie, (byvoorbeeld vrae 16-19 by ongetroude vroue en/of vroue sonder kinders), gaan aan na die volgende vraag toe.

15. Huwelikstatus:

Ongetroud	Getroud	Geskei	Weduwee
-----------	---------	--------	---------

16. Aantal kinders:

Spesifiseer die ouderdomme van u kinders:

17. Dui aan hoe u voel oor die kwaliteit van kindersorg wat tot u beskikking is:

Baie tevrede
Matig tevrede
Matig ontevrede
Ontevrede

18. Watter proporsie van die verantwoordelikheid dra u vir die versorging van u kind/kinders uitgesluit die daaglikse versorging terwyl u werk (bv. versorging terwyl kind nie by dagsorg is nie, mediese afsprake, vervoer na/van sport, buitemuurse aktiwiteite, ens.):

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

19. Watter proporsie van die verantwoordelikheid dra u eggenoot vir die versorging van u kind/kinders uitgesluit die daaglikse versorging terwyl u werk (bv. versorging terwyl kind nie by dagsorg is nie, mediese afsprake, vervoer na/van sport, buitemuurse aktiwiteite, ens.):

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

20. Watter proporsie van die verantwoordelikheid dra u vir die instandhouding van u huishouding (die beheer, delegering en uitvoering van huishoudelike take soos huisskoonmaak, voedselvoorbereiding, wasgoed en inkopies):

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

21. Watter proporsie van die verantwoordelikheid dra u eggenoot/maat vir die instandhouding van u huishouding (die beheer, delegering en uitvoering van huishoudelike take soos huisskoonmaak, voedselbereiding, wasgoed en inkopies):

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

22. In watter mate ontvang u emosionele ondersteuning van u eggenoot/maat (bv. goedkeuring van u beroepsrol, aanmoediging om te presteer in u beroep, aanmoediging ten opsigte van verdere opleiding in u beroep)?

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

23. In watter mate ontvang u tasbare ondersteuning van u eggenoot/maat in die beoefening van u beroep (bv. hulp t.o.v. huishoudelike take, en kindersorgverpligtinge en finansiële steun)?

100%
70 – 99%
50 – 69%
20 – 49%
Minder as 20%

BYLAAG C

RIGLYNWAARDES VAN DIE WERKS- EN LEWENSERVARINGE-VRAELYS

DRIEPUNTSKAAL VIR DIE INTERPRETASIE VAN TELLINGS: (N = 661)

SKAAL	VLAK VAN STRES	OORSAKE BUIE DIE WERKS-OPSET	OORSAKE BINNE DIE WERKSOPSET					
			Organisasie-funksionering	Taak-kenmerke	Fisiese werksomstandighede	Beroeps-aangeleenthede	Sosiale aangeleenthede	Vergoeding, byvoordele en personeel-beleid
Baie hoog	98 – 200	41 – 80	2 – 11	9 – 34	2 – 13	3 – 16	2 – 16	0 – 17
Hoog	80 – 97	34 – 40	12 – 16	35 – 40	14 – 18	17 – 21	17 – 20	18 – 22
Normaal	40 – 79	16 – 33	17 – 34	41 – 69	19 – 34	22 – 39	21 – 34	23 – 48
X	72.00	28.52	20.44	47.09	22.38	26.08	24.46	28.47
s	17.02	8.30	6.22	9.44	6.40	6.70	5.48	8.33

Van Zyl en Van der Walt (1991, p. 27)

BYLAAG D

ITEMS VAN OORSAKE BUIITE WERKSVERBAND

Hoe dikwels voel u in u alledaagse lewe dat	1	2	3	4	5
1. Familekrisisse (bv. dood, siekte en twis) u lewe negatief beïnvloed?					
2. Finansiële verpligtinge (bv. die afbetaal van 'n huislening) die lewe vir u moeilik maak?					
3. Die fase van die lewe waarin u uself nou bevind (bv. die middeljare en/of aftrede) dit vir u moeilik maak?					
4. Die algemene ekonomiese situasie in die land dit vir u moeilik maak?					
5. Die vinnig veranderende tegnologie vir u 'n probleem skep?					
6. Geriewe (bv. watervoorsiening en elektrisiteit) by die huis u ongunstig raak?					
7. Sosiale situasies met vriende en/of familie moeilik hanteerbaar is?					
8. U status onder vriende en familie u soms in die verteentheid bring?					
9. U gesondheid u nie toelaat om te doen wat u wil nie?					
10. U agtergrond u in die verteentheid bring?					
11. U huislike lewe benadeel word deurdat u baie tyd aan werksaktiwiteite moet bestee?					
12. Vervoerprobleme die lewe vir u moeilik maak?					
13. U geestelike lewe nie na wense is nie?					
14. U eie sienswyse verskil met dié van ander mense?					
15. U huisvesting onvoldoende is?					
16. Te min ontspanningsgeriewe (bv. gholf en muurbal) bestaan?					

Van Zyl en Van der Walt (1991)

U.O.V.S. BIBLIOTHEEK